ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ: ДЕРЖАВНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ РІВНІ

Колективна монографія

За загальною редакцією кандидата економічних наук, доцента
Т. А. Непокупної

Полтава
2025

УДК 338.2:351.77](477+510)+316.42+332+336
Е45

Рекомендовано до видання ученою радою Полт авського національного педагогічного університ ет у імені В. Г Короленка 27.03.2025 р., прот окол № 11.

Авторський колектив: *кандидат економічних наук, доцент* **Тетяна Непокупна**; *кандидат економічних наук, директ ор КУ «Агенція місцевого розвит ку т ерит оріальних громад Полт авського району», проєктний менеджер* **Юлія Попова***; магістр з економіки, співробітник Китайської фінансової холдингової компанії «Хуейжун»* **Лян Хао**; *магістр з економіки, менеджер із закупівлі сирої нафти нафтохімічної промислової групи «Шеньхун»* **Лю Шифа***; магістр з економіки, менеджер Харбінської компанії з переробки м'ясних продуктів «Хуакан»* **Дуань Цзясюй**; *магістр з економіки, оператор електронної комерції Пекінської технологічної компанії «Хунмяочжень»* **Чжан Ісюань.**

Рецензенти:

Роман Шаравара, *кандидат економічних наук, доцент , професор кафедри правознавст ва т а фінансів перший заст упник директ ора з науково-педагогічної робот и Полт авського інст ит ут у економіки і права ЗВО «Відкрит ий між народний університ ет розвит ку людини «Україна»;*

Борис Шевченко, *кандидат економічних наук, доцент , доцент кафедри політекономії Пролтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;*

Ірина Фоменко, *начальник служби у справах дітей Полтавської обласної адміністрації*

Е45 **Економічні основи управління соціальною сферою: державний, регіональний і місцевий рівні :** колективна монографія : [Електронний ресурс] / за заг. ред. Т. А. Непокупної ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2025. – 311 с.

У монографії здійснено комплексний аналіз економічних основ управління соціальною сферою на державному, регіональному та місцевому рівнях (на прикладі України та КНР): розкрито сутність і значення соціальної сфери; проаналізовано теорії соціальних проблем населення та запропоновано економічні методи їх вирішення; окреслено стратегії та інструменти державного управління соціальною сферою з виокремленням програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою на рівні країни, регіону, територіальної громади.

Монографія адресована науковцям, державним службовцям, управлінцям у сфері соціальної політики, економістам, студентам та усім, хто цікавиться питаннями соціально-економічного розвитку та ефективного управління соціальною сферою.

© Колектив авторів, 2025
© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП (*Тетяна Непокупна*) 5

Розділ І. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ТА/АБО НЕДОПУЩЕННЯ 10

1.1. Сутність та теорії виникнення соціальних проблем (*Тетяна Непокупна*) 10

1.2. Класифікація соціальних проблем населення територіальних громад (*Тетяна Непокупна, Дуань Цзясюй*) 36

1.3. Економічні методи вирішення соціальних проблем населення територіальних громад (*Тетяна Непокупна, Дуань Цзясюй*) 40

1.4. Профілактика та/або недопущення виникнення соціальних проблем населення територіальних громад (*Тетяна Непокупна, Дуань Цзясюй*) 56

Висновки до розділу 1 (*Тетяна Непокупна*) 63

Список використаних джерел у розділі 1 73

Розділ ІІ. НЕРІВНОМІРНІСТЬ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНІ (на прикладі України та КНР) 83

2.1. Теоретичні підходи до вивчення рівня і якості життя (*Тетяна Непокупна*) 83

2.2. Методологія оцінки рівня і якості життя (*Тетяна Непокупна, Лю Шифа*) 100

2.3. Аналіз рівня і якості життя в Україні: стан соціально-економічного розвитку, регіональні особливості рівня і якості життя (*Тетяна Непокупна, Лю Шифа*) 105

2.4. Аналіз рівня і якості життя в КНР: стан соціально-економічного розвитку, регіональні особливості рівня і якості життя (*Тетяна Непокупна, Лю Шифа*) 122

2.5. Порівняльний аналіз нерівномірності рівня і якості життя між Україною та КНР (*Тетяна Непокупна, Лю Шифа*) 129

Висновки до розділу 2 (*Тетяна Непокупна*) 143

Список використаних джерел у розділі 2 151

Розділ ІІІ. ПРОГРАМНО-ПРОЄКТНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ НА РІВНІ КРАЇНИ, РЕГІОНУ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ 160

3.1. Теоретичні аспекти програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою (*Юлія Попова*, *Тетяна Непокупна*) 160

3.2. Методологічні та практичні особливості управління соціальною сферою (*Юлія Попова, Чжан Ісюань*) 179

3.3. Удосконалення програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою (*Юлія Попова, Чжан Ісюань*) 196

Висновки до розділу 3 (*Юлія Попова*) 214

Список використаних джерел у розділі 3 219

Розділ ІV. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ (на прикладі України і КНР) 229

4.1. Теоретичні основи державного управління розвитком соціальної сфери (*Тетяна Непокупна*) 229

4.2. Стратегії та інструменти державного управління соціальною сферою (*Тетяна Непокупна, Юлія Попова, Лян Хао*) 248

4.3. Державне управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні та КНР (*Тетяна Непокупна, Лян Хао*) 264

Висновки до розділу 4 (*Тетяна Непокупна*) 277

Список використаних джерел у розділі 4 285

ВИСНОВКИ (*Тетяна Непокупна, Юлія Попова*) 297

ДОДАТКИ 304

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 310

ВСТУП

Тетяна Непокупна

Соціальна сфера, як сукупність галузей, інститутів і відносин, які забезпечують добробут населення, розвиток людського капіталу та соціальну стабільність у суспільстві, посідає важливе місце у структурі національної економіки. Вона включає освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, культуру, спорт, зайнятість, житлово-комунальне господарство та інші елементи, що впливають на якість життя людей. Управління соціальною сферою передбачає розробку й реалізацію державної політики, програм і заходів, спрямованих на підвищення рівня соціального забезпечення, зменшення нерівності та створення сприятливих умов для сталого розвитку суспільства. В умовах глобальних викликів, економічної нестабільності та змін у структурі суспільства зростає необхідність ефективного управління соціальною сферою на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Актуальність дослідження економічних основ управління соціальною сферою зумовлена потребою у розробці ефективних підходів до вирішення соціальних проблем населення, підвищення рівня та якості їхнього життя, а також створення сприятливих умов для соціального та економічного зростання. Особливу увагу слід приділяти питанням профілактики соціальних проблем, зменшення регіональних диспропорцій та впровадження сучасних механізмів державного управління галузями соціальної сфери. У монографії розглядаються теоретичні основи виникнення та вирішення соціальних проблем населення, класифікація таких проблем і економічні методи їх подолання та/або недопущення.

Перебіг сучасних глобалізаційних процесів, політико-економічні трансформації стимулюють появу соціальних викликів, які своєю чергою актуалізують дослідження нерівномірності рівня і якості життя населення. Зокрема дослідження торкаються

регіонального розрізу рівня і якості життя населення України та КНР. Низка чинників формують схожості та відмінності рівня та якості життя в цих країнах. І попри те, що в Китаї в останнє десятиліття рівень бідності значно знизився, все ще існують значні регіональні нерівності всередині країни: багато людей у сільських районах мають обмежений доступ до різних послуг та реалізації можливостей. В Україні високий рівень бідності, який підвищився у зв'язку з початком російської збройної агресії проти України. Дослідження нерівномірності рівня і якості життя населення у регіональному розрізі України та КНР є важливим з огляду на наукові, економічні, соціальні та політичні аспекти. Вивчення цієї теми сприятиме розробці ефективних стратегій розвитку, які зможуть забезпечити рівномірний і сталий розвиток регіонів країн, підвищити рівень добробуту населення.

Одним із сучасних складових ефективного управління соціальною сферою є застосування програмно-проєктного підходу. У монографії аналізуються його теоретичні засади, методологічні особливості та практичні кейси, що сприяють підвищенню ефективності державного управління соціальною сферою. Також порівнюються стратегії та інструменти державного управління розвитком соціальної сфери в Україні та КНР, що дозволяє оцінити дієвість застосованих механізмів і перспективи їх удосконалення в країнах.

Нині однією з найбільш важливих проблем розвитку соціальної сфери України є дефіцит фінансування об'єктів цієї галузі. А це, у свою чергу, спричиняє скорочення кількості закладів соціальної інфраструктури, зниження до критичного стану основного капіталу цих закладів, низького рівня заробітної плати працівників. Така ситуація часто призводить до погіршення рівня соціальних послуг, від чого страждають пересічні громадяни. Фінансування об'єктів соціальної сфери є досить складним питанням. Це пояснюється тим, що більшість установ даної сфери надають послуги у некомерційному секторі економіки країни, а отже, їхня діяльність націлена не на отримання прибутку, а лише на забезпечення соціального результату від наданих послуг. Разом з тим, для успішного функціонування і розвитку соціальна сфера потребує значних і

систематичних капіталовкладень. У зв’язку із цим актуалізується необхідність застосування програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою як на рівні країни в цілому, так і на рівні регіону і окремої територіальної громади.

Сучасні трансформації державного управління розвитком соціальної сфери зумовлені переглядом підходів до місця і ролі держави у соціально-економічних системах різних рівнів. Реформування національних економік вимагає визначення конкретних цілей розвитку соціально-економічних систем у цілому та соціальної сфери зокрема, наслідків впливу на соціально-економічний стан країни. Проблеми рівня і якості життя населення, соціально-майнової диференціації, стану здоров’я, духовно-моральних якостей населення, освітньо-науковий потенціал – ці та інші складові визначення стану індивіда і суспільства визначають умови майбутнього розвитку країни, соціальної сфери, розподілу доходів тощо.

Актуальність державного управління розвитком галузей соціальної сфери зумовлена низкою чинників, які впливають на добробут суспільства та забезпечують соціальну стабільність. Державне регулювання дозволяє забезпечити рівний доступ до соціальних послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, доходу чи місця проживання. Це особливо важливо в умовах значної соціальної нерівності. За допомогою соціальних програм держава може підтримувати найвразливіші верстви населення, включаючи людей з обмеженими можливостями, пенсіонерів, безробітних та малозабезпечених громадян. Без державного втручання ці групи можуть залишитися без належної підтримки. Державне управління дозволяє встановлювати стандарти якості та контролювати їх дотримання в соціальних послугах, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення та інші. Це гарантує, що громадяни отримують послуги належної якості. Державне управління допомагає знижувати ризики соціальних конфліктів, безробіття, бідності та інших соціальних проблем. Використовуючи регуляторні механізми держава може передбачати та запобігати соціальним кризам.

Соціальна сфера тісно пов'язана з економічною стабільністю країни. Державне управління дозволяє підтримувати баланс між соціальними витратами та економічним

зростанням, запобігаючи надмірним бюджетним дефіцитам та борговим навантаженням. Соціальна політика держави спрямована на формування спільних цінностей та зміцнення соціальних зв'язків. Це допомагає зберегти суспільну єдність та запобігати соціальній ізоляції окремих груп населення.

Належну увагу соціальним проблемам, їх економічним причинам і наслідкам у різні часи приділяли західні науковці Дж. Бьюкенен, Г. Таллок, Г. Беккер, Т. Шульц, П. Бурдьє, Р. Патнем, Дж. Коулман, Дж. Роулз, А. Сен, Д. Норт, А. Пігу, К. Ерроу, Е. Дюркгейм, М. Спектр, Дж. Кітсус, Т. Парсонс, Р. Мертон, Р. Нісбет, К. Кейсі, К. Маркс, Р. Дарендорф, Р. Міллс та ін. Питання, пов’язані з розвитком соціального середовища і соціальної інфраструктури розглянуті в працях Л. Беновської, В. Бойченко, Н. Бугайчук, І. Верховод, М. Кальницької, К. Несвіт, В. Оробей, А. Труфен, Л. Флітта, Л. Шаульської та ін. Теоретичні і методичні питання формування соціальної політики на різних рівнях управління досліджували С. Бондаренко, Г. Чанишева та ін. Проблемами розробки програм і проєктів займалися В. Боковець, З. Бурик, Л. Вербовська, З. Галушка, А. Євдокимова, Ж. Жигалкевич, І. Запухляк, І. Кравченко, М. Литвинчук, С. Назаренко, Н. Носань, К. Пастух, А. Полянська, О. Попроцький та ін. Сучасні методи проєктного менеджменту на рівні регіонів і територіальних громад викладені в працях О. Жмай, Р. Задорожної, В. Кепко, О. Нечипорука, Д. Смолич, О. Чорної та ін. Проєктний підхід до управління територіальними громадами в умовах викликів війни висвітлено у напрацюваннях В. Проскури, О. Зарічної, А. Кашина, М. Савісько, В. Гацко та ін. Різні сторони соціально-економічних та політичних проблем соціальної сфери досліджували науковці О. Калініченко, Л. Ситар, Р. Скриньковський, М. Кальницька, С. Яблочніков, Т. Євась, О. Жукова та ін. Суттєві напрацювання, присвячені місцю і ролі соціальної сфери у соціально-економічному розвиткові, мають О. Капітан, А. Труфен, Е. Лібанова, О. Гладун, Л. Лісогор та ін.

Разом з тим, вважаємо, що є потреба розкриття економічних основ управління соціальною сферою на державному, регіональному і місцевому рівнях у такій логічній послідовності, яка представлена у монографії.

Увесь комплекс досліджень, представлений у монографії, є складовою частиною науково-дослідницької теми кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: «Соціально-економічні, політичні та гуманітарні виміри національного та місцевого розвитку» (державний реєстраційний номер: 0120U100875). Авторами монографії виокремлено економічні методи вирішення соціальних проблем населення територіальних громад; стратегії і відповідні інструменти програмно-проєктного управління соціальною сферою та управління людськими і фінансовими ресурсами у соціальній сфері. Розкрито особливості державного управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні та КНР; механізм упровадження програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою. Проаналізовано рівень і якість життя в Україні та КНР. Здійснено порівняльний аналіз схожостей і відмінностей рівня і якості життя України і КНР. Охарактеризовано програми і проєкти з відновлення соціальної сфери України. Запропоновано заходи щодо профілактики та недопущення виникнення соціальних проблем населення територіальних громад; заходи щодо удосконалення державного управління розвитком галузей соціальної сфери.

Монографія адресована науковцям, державним службовцям, управлінцям у сфері соціальної політики, економістам, студентам та усім, хто цікавиться питаннями соціально-економічного розвитку та ефективного управління соціальною сферою.

РОЗДІЛ І

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ТА/АБО НЕДОПУЩЕННЯ

1.1 СУТНІСТЬ ТА ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Тетяна Непокупна

Соціальні проблеми є об’єктом дослідження різних наук [1]. Соціологія аналізує бідність, нерівність, расову та етнічну дискримінацію, злочинність тощо у контексті вивчення суспільства, соціальних відносин та взаємодії між людьми. Політологія вивчає соціальні проблеми крізь призму впливу на них політичних факторів – законів, політичних рішень, політичних інститутів, політичних лідерів та ін. Наука психологія вивчає депресію, насильство, залежності, травми у контексті дослідження поведінки людей, психічних процесів. Антропологія вивчає соціальні проблеми в контексті культурних відмінностей, соціальних норм та історичних процесів. Економічна наука аналізує бідність, безробіття, нерівність у доступі до економічних благ з точки зору процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних благ, обмеженості ресурсів. Отже, для дослідження соціальних проблем характерним є міждисциплінарність аналізу сутності поняття, причин і наслідків цього явища, вироблення шляхів, стратегій їх подолання та/або недопущення [1].

Соціальна проблема – це таке соціальне явище чи стан, що порушує соціальний порядок та перешкоджає безперебійній роботі соціальних інститутів [1]. На початковому етапі таким явищем чи станом можуть нехтувати із-за незначних, малопомітних наслідків впливу на соціальну систему. Але у міру їх накопичення та відчутного суттєвого впливу на нормальне соціальне життя, таке явище чи стан

визнається соціальною проблемою. Як тільки соціальна проблема зміцниться і вийде за рамки толерантності і терпіння, виникає невдоволення станом, обурення, що стимулює появу потреби виправити цю ситуації на користь соціальної гармонії [2].

Вважається, що «традиційно під соціальними проблемами розуміються деякі «об'єктивні» соціальні умови – небажані, небезпечні, загрозливі, протилежні природі «соціально здорового», «нормально» функціонуючого суспільства», ... що «описуються як прояви соціальної патології, соціальної дезорганізації, дисфункції, соціальні протиріччя, структурні напруги і т. ін.» [3].

Соціальну проблему визначають як будь-який стан чи поведінку, які мають негативні наслідки для великої кількості людей, які є загальновизнаними та такими, що потребують вирішення [4]. Соціальна проблема – це проблема, яка стосується багатьох людей у суспільстві…, ці проблеми прагнуть вирішити багато людей; часто ці проблеми є наслідком факторів, що знаходяться поза контролем людини [5]. Соціальну проблему визначають як будь-який стан або поведінку, «яка має негативні наслідки для великої кількості людей і яка, як правило, визнана умовою чи поведінкою, яку потрібно вирішити» [6].

Розрізняють особисті проблеми, ті, які люди вирішують самостійно або у невеликому колі своїх однолітків чи родини, та соціальні проблеми, які торкаються цінностей, котрими дорожить значна частина суспільства [7].

Кожне суспільство має певні норми та цінності. Коли ці норми та цінності порушуються, коли відхилення від норм і цінностей є дисфункціональним, коли виникають ситуації, що перешкоджають нормальному функціонуванню суспільства, шкодять суспільству, тоді ці процеси і явища визнаються соціальними проблемами [1]. Такими соціальними проблемами є наркоманія, тероризм, молодіжні заворушення, підліткова злочинність, корупція, правопорушення проти жінок, погіршення навколишнього середовища тощо.

Соціальна проблема може змінюватися у часі і просторі [1]. Так, тривалий час куріння не вважалося соціальною проблемою, але завдяки науковими дослідженнями

шкідливості куріння для безпосередніх курців та їхнього оточення, зі зростанням свідомості щодо підтримки здоров'я куріння почало вважатися соціальною проблемою. Відносно донедавна в Індії обряд «саті» (похоронна ритуальна традиція спалювання вдови разом з померлим чоловіком) вважався традиційним, однак у сучасній Індії це уже розглядається як соціальна проблема. Оскільки норми і цінності не в усіх суспільствах однакові, то перелік соціальних проблем може відрізнятися. Однак є такі практики, які у всіх суспільствах визнаються соціальними проблемами із-за суттєвої загрози: вбивство, тероризм, зґвалтування тощо [8].

На нашу думку, соціальні проблеми населення у той чи той спосіб досліджували Дж. Бьюкенен, Г. Таллок (теорія суспільного вибору), Г. Беккер, Т. Шульц (теорія людського капіталу), П. Бурдьє, Р. Патнем, Дж. Коулман (теорія соціального капіталу), Дж. Роулз, А. Сен (теорія нерівності і справедливості), Д. Норт (теорія інституційних змін), А. Пігу, К. Ерроу (теорія провалів ринку), Е. Дюркгейм (теорія соціальної дезорганізації); М. Спектр, Дж. Кітсус (конструктивістський підхід в соціології соціальних проблем); Т. Парсонс, Р. Мертон, Р. Нісбет (функціональна школа соціальних проблем); Р. Фуллер, Р. Мюес (конфліктно-ціннісна школа в теорії соціальних проблем); К. Маркс, Р. Дарендорф, Р. Міллс (концепція критичного силового конфлікту) та ін.

Розглянемо детальніше зміст кожної з теорій у контексті розуміння сутності соціальних проблем, причин їх виникнення та наслідків їх не вирішення та розповсюдження.

Суспільний вибір (теорія суспільного вибору), на думку Г. Таллока (1922–2014), американського економіста, професора права та економіки в Школі права Університету Джорджа Мейсона, основоположника теорії суспільного вибору та використання методу економічного мислення до політичних питань [9], – це «використання економічних інструментів на вирішення традиційних проблем політичної науки» [10]. Теорія вивчає політичну поведінку. У політичній науці це елемент позитивної політичної теорії, що вивчає корисливих агентів (виборців, політиків, бюрократів) та їхню взаємодію, яка

може бути представлена кількома способами – з використанням, наприклад, стандартної обмеженої максимізації корисності, теорії ігор чи теорії прийняття рішень. Це є джерелом і інтелектуальною основою сучасних робіт у сфері політичної економії [11]. Використовуючи теоретичні поняття теорії ігор і оптимальності за Парето, Б'юкенен і Таллок показують, що симетрія в розподілі вигод може бути щонайбільше необхідною, але ніколи достатньою умовою для досягнення оптимальної позиції за Парето. Запровадження додаткових платежів є ключовим елементом, який приведе до оптимальності. У певному сенсі запровадження додаткових платежів створює ринкові права власності окремого політичного голосу [12].

У сучасній теорії суспільного вибору фокусуються на тому, як обрані посадові особи, урядові агенти при прийнятті рішень у межах своїх офіційних ролей можуть керуватися власними, особистими інтересами. Американський економіст Джеймс М. Б'юкенен (1919–2013) отримав у 1986 р. премію з економіки пам'яті Альфреда Нобеля за розробку «теорії суспільного вибору» – унікального методу аналізу прийняття економічних і політичних рішень [13]. Політики та бюрократи мають бути агентами т. зв. широкої громадськості та діяти в її інтересах. Це називається проблемою Принципал–Агент, тобто агенти не можуть діяти в інтересах принципала, якщо це не в їхніх особистих інтересах. Головне – знайти певну схему заохочення для агентів, щоб, переслідуючи свій власний інтерес, посилюватися інтереси принципала. У бізнесі це досягається за допомогою, наприклад, компенсації менеджерам корпорації колл-опціонами на акції компанії. Урядам не так легко знайти рішення проблеми Принципал–Агент. Упродовж тривалого часу економічна наука припускала, що для виконання якогось завдання, уряд повинен створити державну установу, організацію, яка б несла відповідальність за виконання цього завдання. У межах теорії суспільного вибору ця теза була спростована та емпірично доведено, що уряди в жодний історичний проміжок часу, в жодній країні не роблять того, що вони повинні робити. З'ясувалося, що у деяких випадках державні службовці взагалі не роблять нічого корисного. Або ж вони не виконуватимуть свою роботу, якщо їм не платять спеціально за виконання цих завдання.

Це називається «платіж хабарем», що є платою, призначеною для того, щоб змусити державного службовця зробити щось, що є не тільки законним, але є його безпосередньою роботою [14].

Аналіз суспільного вибору спирається на позитивний аналіз («що є»), але іноді використовує нормативний («що має бути») для виявлення проблеми або пропонування поліпшення конституційних правил (т. зв. конституційна економіка) [15–16]. Нормативна економіка прийняття соціальних рішень зазвичай тісно вплетена у пов'язану область теорії соціального вибору, яка використовує математичний підхід до агрегації індивідуальних інтересів, добробуту чи голосів. Тобто використовуються інструменти економіки та теорії ігор. Оскільки поведінка виборців впливає на поведінку державних посадових осіб, теорія суспільного вибору (public-choice) часто використовує результати теорії соціального вибору (social-choice). Загальні трактування соціального вибору є складовою соціальної економіки.

У спільній праці «The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy» (1962 р.) Джеймс М. Б'юкенен і Гордон Таллок представили основні принципи теорії суспільного вибору. Аналітичний підхід авторів базується на методологічному індивідуалізмі – колективна дія складається з індивідуальних дій та на відмові від будь-якої органічної інтерпретації держави [17]. Зберігається суто індивідуалістична концепція колективу: держава є артефактом, створеним людьми і тому підлягає змінам і вдосконаленню. Б'юкенен і Таллок стверджують, що лише конституційні зміни, які можуть бути доведені як такі, що відповідають інтересам усіх зацікавлених сторін, можна оцінювати як «покращення», і тому вважають концептуальну одностайність єдиним законним правилом прийняття рішень [12].

У той час як багато політологів визначають політичний процес як систему, в якій політичні рішення розглядаються як боротьба приватних інтересів проти суспільних інтересів, Б'юкенен і Таллок припускають, що суспільні інтереси – це просто сукупність приватних осіб, які приймають рішення. Вони показують, що в класичній теорії політології «суспільний інтерес» завжди є правильним вибором з однаковою

привабливістю для всіх виборців, якому можуть або не можуть протистояти «спеціальні інтереси». Але ця теорія ігнорує той факт, що більшість варіантів привабливі для багатьох різних «законних споживачів» з різною силою. Показовим прикладом є вибір щодо збільшення фінансування охорони здоров'я. Деякі виборці рішуче підтримають або заперечать, але багатьох це може зовсім не хвилювати. Вони порівнюють це з ринковою трансакцією, коли виборці, які сильно бажають кращого медичного обслуговування, можуть купити поступки для опозиції та незацікавлених виборців, що призведе до ефективного розподілу ресурсів, підвищення рівня щастя всіх сторін (оптимальність Парето). Однак еквівалентом цього в політичній сфері є те, що політики купують голоси інших політиків (або груп особливих інтересів), обіцяючи голосувати за їхні питання. На думку авторів, такого переміщення можна очікувати, але в традиційній політологічній теорії воно є аномальним. Таким чином, їхня модель пояснює деякі речі, які попередні моделі політики не могли [12].

Таким чином, теорія суспільного вибору аналізує, як індивідуальні переваги та вибори впливають на суспільні рішення та політики. Відповідно до цієї теорії, соціальні проблеми можуть виникати через недосконаліть колективних рішень та взаємодій між різними групами інтересів.

У теорії людського капіталу (Human Capital Theory) наголошується на важливості інвестицій в освіту, охорону здоров'я та професійні навички для підвищення продуктивності та рівня добробуту. Нестача інвестицій у людський капітал може призвести до різних соціальних проблем. Теодор Шульц (Theodore Schultz, 1902–1998) – відомий американський аграрний економіст і голова факультету економіки Чиказького університету, лауреат премії з економіки пам’яті Альфреда Нобеля у 1979 р. за дослідження в області розвитку сільського господарства та людського капіталу [18] довів, що після Другої світової війни швидше за інших оговтались від руйнування економіки країни, в яких підтримувалось здоров’я і освіта людей, що робило їхню працю високопродуктивною. Водночас хороша охорона здоров’я підтримує інвестиції в освіту та здатність їх виробляти [19].

Шульц ввів у науковий обіг поняття «людський капітал», у своїй праці «Investment in Human Capital» він стверджує, що знання та навички є формою капіталу, а інвестиції в людський капітал призводять до збільшення як економічного результату, так і доходів працівників. Він довів, що вартість праці визначається продуктивністю праці, продуктивність праці базувалася на інвестиціях людини в особисту «норму прибутку». Чим більше навичок і освіти в резюме людини, тим більшу віддачу вона отримає від цих інвестицій у вигляді більшого доходу [20]. Шульц стверджував, що освіта є ключовим фактором економічного розвитку. Він показав, що інвестиції в освіту приносять значні економічні вигоди, підвищуючи продуктивність працівників і сприяючи інноваціям. Це допомагає зменшити соціальну нерівність і забезпечити більш справедливий розподіл доходів. Також важливим він вважав здоров'я як компоненту людського капіталу. Тому інвестиції в охорону здоров'я сприяють підвищенню працездатності і продуктивності праці людей. Це своєю чергою вливає на економічний розвиток, зменшує соціальні проблеми, що пов'язані з бідністю та нерівністю. Також здорові і освічені люди здатні швидше адаптуватися до змін у технологіях та економічних умовах через навчання та перепідготовку. Це є важливим аспектом вирішення соціальних проблем, оскільки дозволяє людям зберігати конкурентоспроможність на ринку праці [20].

Отже, Т. Шульц розглядав соціальні проблеми населення крізь призму людського капіталу та окреслив можливості їх вирішення та/або недопущення: вважав, що бідність може бути значно зменшена за допомогою інвестицій в освіту і здоров'я, які здатні своєю чергою підвищити продуктивність праці і доходи людей; стверджував, що рівний доступ до освіти та медичних послуг може зменшити соціальну нерівність, забезпечуючи всім людям можливості для розвитку; підкреслював, що розвиток сільських регіонів потребує інвестицій в людський капітал сільських жителів, що підвищить їхню продуктивність і добробут.

Гері Беккер (Gary Becker, 1930–2014) – американський економіст, який зробив значний внесок у розвиток теорії людського капіталу, проаналізувавши широкий спектр соціальних проблем крізь призму економічної науки. Його праця «The Economic

Approach to Human Behavior» (1976 р.) є збіркою есе, яка охоплює більшість сфер застосування, за які Беккер став відомим і був удостоєний премії з економіки пам’яті Альфреда Нобеля в 1992 р. Ця класика представляє економічну аналіз дискримінації, злочинності, демократії, шлюбу, народжуваності та сім'ї, а також розподіл часу, соціальних відносин [21].

Для Беккера навчання в школі, отримання освіти, витрати на медичне обслуговування або заняття будь-якими чеснотами є капіталом, тому що все це підвищує заробіток, покращу здоров’я, додає людині хороших звичок протягом більшої частини її життя. Це – людський капітал. Людей неможливо відокремити від їхніх знань, навичок, здоров’я чи цінностей так, як їх можна відокремити від капіталу (фінансові чи фізичні активи). Беккер розробив інноваційну теорію інвестицій у людський капітал, яка вимірює переваги та витрати будь-якого типу освіти. Для нього, окрім соціальної освіти, навчання в школі чи на роботі, харчування, хороші чи погані звички, цінності чи навіть спонтанна готовність допомогти, також є людським капіталом. На думку Беккера, людський капітал зростає швидше завдяки накопиченню певних навичок у перші роки роботи, ніж потім – у наступні роки. Тому зростання зарплати для молодих працівників зазвичай відбувається швидшими темпами, ніж для старших, тому що людський капітал починає негативно змінюватися, коли люди старіють [22].

Виникнення соціальних проблем теорія людського капіталу пояснює нерівним доступом до освіти та навчання, охорони здоров’я, різницею в інвестиціях у людський капітал. Таким чином, теорія людського капіталу допомагає пояснити, чому інвестиції в освіту, навички та здоров'я є основними для вирішення багатьох соціальних проблем. У цій теорії підкреслюється важливість забезпечення рівного доступу до цих ресурсів для всіх верств населення, що може сприяти зменшенню соціальної нерівності та підвищенню загального добробуту, а отже, – сприяти вирішенню та/або недопущенню соціальних проблем населення.

У межах теорії соціального капіталу вчені – П. Бурдьє, Р. Патнем, Дж. Коулман – пояснюють сутність і виникнення соціальних проблем населення, аналізуючи взаємодію

у суспільстві, довіру, норми і соціальні зв'язки/мережі. Стверджується, що соціальні відносини є ресурсами, які можуть призвести до розвитку та накопичення людського капіталу. Наприклад, стабільне сімейне середовище може сприяти отриманню освіти, розвитку високо затребуваних навичок і повноважень, які отримають високу винагороду. Тому з точки зору еволюції, соціальний капітал визначають як будь-яку особливість соціальних відносин, яка дає репродуктивні вигоди [23].

П'єр Бурдьє (1930–2002) – французький соціолог, відомий своїми роботами про соціальний капітал (ввів у обіг це поняття), аналізує соціальні проблеми населення у теорії про капітал, поле та габітус (соціально набуті схильності). У своїй відомій праці «La Distinction: Critique sociale du jugement» (1979 р.) Бурдьє стверджує, що арбітрами смаку виступають люди з високим соціальним і культурним капіталом (чи статусом), власний особливий смак людини виходить із середовища і соціального класу, до якого він належить, в якому він живе – поле його діяльності. Майже вроджене знання людини про те, як жити і орієнтуватися у своєму полі, Бурдьє назвав габітусом [24]. Бурдьє визначає соціальний капітал як сукупність реальних або потенційних ресурсів, які пов'язані з наявністю стійкої системи більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання. Він підкреслює, що соціальний капітал є формою влади та впливу, яка може бути нерівномірно розподілена в суспільстві, створюючи соціальні нерівності та проблеми. Поле є метафорою для соціального простору, де індивіди і групи взаємодіють, змагаються і розвивають стратегії для досягнення своїх цілей. Габітус – це сукупність звичок, схильностей і способів поведінки, які формуються під впливом соціального середовища та досвіду. Соціальні проблеми виникають, коли є конфлікти між різними полями або коли габітус індивіда не відповідає вимогам певного поля. Бурдьє стверджує, що соціальний капітал, разом з іншими формами капіталу (економічним, культурним, символічним), може використовуватися для підтримки та посилення соціальних нерівностей. Наприклад, доступ до освітніх та професійних можливостей часто залежить від соціального капіталу, що може призводити до нерівностей у доходах, здоров'ї та інших сферах життєдіяльності людини. Соціальні

проблеми часто виникають через репродукцію існуючих соціальних структур, які закріплюють нерівності. Соціальні інститути, такі як школи, університети, робочі місця, можуть сприяти збереженню соціальних привілеїв певних груп. Це створює ситуацію, коли соціальні проблеми стають системними, тому їх важко вирішити без значних змін у соціальних структурах.

З 1980-х років Бурдьє у суспільному середовищі підтримував права безробітних, бездомних, іммігрантів без документів, виступав проти глобалізації та неолібералізму [25]. Вважав, що для розуміння та вирішення соціальних проблем необхідно аналізувати не лише індивідуальні дії, але й соціальні структури та відносини, які формують поведінку і можливості людей.

Джеймс Семюель Коулман (1926–1995) – американський соціолог, основоположник математичної соціології, який також зробив суттєвий внесок у розвиток теорії соціального капіталу, зокрема досліджуючи проблеми освіти та соціальної нерівності [26]. У своїй роботі «Foundations of Social Theory» (1990) Коулман розглядає соціальний капітал як важливий фактор, що впливає на освітні досягнення. Він стверджує, що соціальні зв’язки, взаємодія між батьками, вчителями та учнями створюють середовище, яке сприяє навчальному процесу. Соціальний капітал у сім'ї та громаді може підвищити успішність учнів, оскільки він забезпечує підтримку, мотивацію та контроль [27].

Коулман визначає соціальний капітал як ресурси, які стають доступними через взаємодію в соціальних структурах. Це форма капіталу, що сприяє досягненню певних цілей. Важливими елементами соціального капіталу є зобов'язання і очікування, інформаційні канали та соціальні норми. Вчений підкреслює важливість міцних соціальних зв’язків і ефективних соціальних норм у підтримці соціального капіталу. Наприклад, у суспільствах з високим рівнем соціального капіталу існують норми взаємодопомоги і довіри, що сприяють співпраці та зменшують соціальні проблеми. Зниження рівня соціального капіталу може призводити до зменшення соціального контролю, збільшення девіантної поведінки і зростання соціальних проблем. Коулман

також розглядає взаємозв'язок між соціальним капіталом і економічним розвитком та стверджує, що соціальний капітал сприяє економічній ефективності, оскільки він зменшує трансакційні витрати та покращує координацію між економічними агентами, може сприяти вирішенню проблем безробіття, бідності та інших економічних викликів шляхом зміцнення соціальних зв'язків і підтримки. Водночас Коулман зазначає, що соціальний капітал може як зменшувати, так і посилювати соціальні нерівності. Наприклад, діти з сімей з високим рівнем соціального капіталу мають більше шансів на успіх в освіті і кар'єрі, ніж діти із сімей з низьким рівнем соціального капіталу, що підкреслює важливість політики, спрямованої на збільшення соціального капіталу в маргіналізованих громадах для зменшення соціальних нерівностей [27].

Отже, Коулман розглядає соціальний капітал як важливий ресурс, що може впливати на різні аспекти суспільного життя, включаючи освіту, економічний розвиток і соціальну єдність, згуртованість. Його підхід підкреслює необхідність розвитку і підтримки соціальних зв’язків і норм для вирішення соціальних проблем і підвищення добробуту населення.

Роберт Патнем (нар. у 1941 р.) – американський політолог і соціолог, дослідник соціального капіталу і його впливу на вирішення соціальних проблем населення. У своїх працях «Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy» (1993 р.) (у співавторстві з Робертом Леонарді та Рафаеллою Нанетті) [28], «Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community» [29] Р. Патнем стверджував, що сильні та процвітаючі суспільства ґрунтуються на соціальних відносинах та взаємній довірі – соціальному капіталі. На думку вченого, у суспільствах із глибокими соціальними зв’язками, люди схильні брати участь у взаємних діях служіння чи допомоги з мовчазного розуміння того, що користь, надана однією особою іншій, буде повернута в натуральній формі в майбутньому. Дослідження Патнема також привели його до тривожного спостереження: Сполучені Штати зазнали значного зниження рівня громадянської активності з 1960-х років (ерозія соціального капіталу). Наслідком цього занепаду, припустив він, є поширена недовіра американського народу до своїх

демократичних інститутів. Патнем не вважав цю проблему обмеженою політичною сферою. Він припустив, що нездатність американців спілкуватися з друзями, родинами та широкими спільнотами також впливає на їхнє здоров’я, продуктивність, громадську безпеку та низку інших суспільних благ. Пов'язував цю ерозію із такими соціальними проблемами, як зростання рівня злочинності, зниження якості життя, погіршення здоров'я та загальне відчуження людей.

Патнем підкреслює, що високий рівень соціального капіталу сприяє громадянській участі, взаємній допомозі та довірі між людьми, що врешті допомагає вирішувати соціальні проблеми. Він розрізняє два типи соціального капіталу: «bonding» і «bridging». «Bonding» – це соціальний капітал, що об'єднує людей з подібними характеристиками (наприклад, сім'ї, близькі друзі), тоді як «bridging» – це соціальний капітал, що пов'язує людей з різними соціальними, етнічними чи економічними фонами. Високий рівень «bonding»-капіталу може підтримувати існуючі спільноти, але також може обмежувати відкритість та інклюзивність. «Bridging»-капітал сприяє створенню ширших соціальних зв’язків, що є важливим для інновацій та суспільного прогресу [29].

Отже, соціальний капітал, з точки зору Патнема, підвищує рівень довіри до інституцій, що полегшує їх роботу та зменшує соціальні проблеми, пов'язані з корупцією, неефективністю та відчуженням населення. Для подолання соціальних проблем, пов'язаних з ерозією соціального капіталу, Патнем пропонує зміцнення громадянської участі через освіту, підтримку громадських організацій та сприяння різноманітним формам соціальної взаємодії; підкреслює важливість підтримки соціальної інфраструктури, яка сприяє створенню та зміцненню соціальних зв'язків. Патнем наголошує на важливості громадських зв'язків та активної участі громадян у житті спільноти для вирішення соціальних проблем та зміцнення соціальної згуртованості.

Для осмислення соціальних проблем населення важливим є розуміння сутності теорій нерівності і справедливості. Теоретичні і практичні проблеми визначення сутності соціальної справедливості, її дотримання розкрито у праці «Ресурсно-

фінансове забезпечення соціальної справедливості: еволюція уявлень від стародавнього світу до кінця XIX ст.» [30].

Теорія справедливості Джона Роулза (1921–2002) – американського політичного та етичного філософа [31], викладена в його праці «Теорія справедливості» (1971 р.) та є однією з найвпливовіших теорій соціальної справедливості в політичній філософії [32]. У «Теорії справедливості» Роулз захищає концепцію «справедливості як чесності». Він вважає, що адекватне пояснення справедливості не може бути отримано з утилітаризму, оскільки ця доктрина узгоджується з інтуїтивно небажаними формами правління, в яких більше щастя більшості досягається шляхом нехтування правами та інтересами меншості [31]. Його теорія базується на двох ключових принципах – принцип свободи і принцип відмінностей, які повинні керувати справедливим суспільством. У контексті першого принципу кожна людина має право на найширшу базу основних свобод, сумісних з подібними свободами для інших. Ці основні свободи включають свободу слова, свободу совісті, право на власність, свободу асоціацій та ін. Принцип відмінностей полягає у тому, що соціально-економічні нерівності повинні бути організовані так, щоб, по-перше, вони приносили найбільшу користь найменш привілейованим членам суспільства (максимальний принцип), по-друге, позиції і посади були відкриті для всіх в умовах справедливої рівності можливостей.

Роулз пропонує уявити гіпотетичну ситуацію, яку він називає «оригінальною позицією». В цій ситуації індивіди знаходяться за «завісою незнання», що означає, що вони не знають своєї майбутньої позиції в суспільстві (свого статку, здібностей, соціального статусу тощо). Це змушує їх приймати рішення про структуру суспільства з точки зору нейтрального спостерігача, що забезпечує справедливість і неупередженість.

На думку Роулза, комунізм радянського зразка є несправедливим, оскільки він несумісний з більшістю основних свобод і не надає кожному справедливих та рівних можливостей отримати бажані посади та статки. Капіталізм у чистому вигляді також є несправедливим, оскільки має тенденцію до несправедливого розподілу багатства та

доходів (зосереджених у руках небагатьох), що, у свою чергу, фактично позбавляє деяких (якщо не більшість) громадян основних засобів, необхідних для чесної конкуренції за бажані посади та статки. Справедливе суспільство, на думку Роулза, – це «демократія власності», в якій володіння засобами виробництва є поширеним, а ті, хто перебуває в найгіршому становищі, досить благополучні, щоб бути економічно незалежними. Хоча Роулз зазвичай уникає обговорення конкретних політичних механізмів, його робота широко інтерпретується як філософське обґрунтування егалітарного лібералізму, що недосконало виявляється в сучасній капіталістичній державі загального добробуту або в орієнтованій на ринок соціал-демократії [31].

Отже, принципи, запропоновані Роулзом, мають на меті забезпечити максимальну справедливість і рівність, враховуючи можливість деяких нерівностей, якщо вони йдуть на користь найменш привілейованим групам.

Теорія справедливості Амартії Сена (нар. у 1933 р.) – індійського економіста і філософа, значною мірою відрізняється від теорії Джона Роулза. Амартія Сен, лауреат премії з економіки пам’яті Альфреда Нобеля у 1998 р. за внесок в економіку добробуту та теорію соціального вибору, а також за інтерес до проблем найбідніших верств населення, найбільше відомий своєю роботою щодо причин голоду, яка привела до розробки практичних рішень для запобігання або обмеження наслідків реальної чи уявної нестачі їжі [33]. Економіка добробуту прагне оцінити економічну політику з точки зору її впливу на добробут суспільства. Сена, який присвятив свою кар'єру таким питанням, називали «совістю своєї професії». Його впливова монографія «Колективний вибір і соціальний добробут» (1970 р.), у якій розглядалися такі проблеми, як індивідуальні права, правління більшості та доступність інформації про індивідуальні умови, надихнула дослідників звернути увагу на питання базового добробуту. Сен розробив методи вимірювання бідності, які дали корисну інформацію для покращення економічних умов для бідних. Наприклад, його теоретична робота про нерівність дала пояснення, чому в деяких бідних країнах жінок менше, ніж чоловіків, незважаючи на те, що народжується більше жінок, ніж чоловіків, а дитяча смертність вища серед чоловіків.

Сен стверджував, що це викривлене співвідношення є результатом кращого лікування та можливостей, наданих хлопчикам у дитинстві у цих країнах [34].

Амартія Сен фокусується на можливостях: замість акценту на розподілі матеріальних благ, Сен пропонує зосередитися на тому, що люди можуть реально зробити. Це означає, що справедливість повинна вимірюватися не лише у термінах розподілу ресурсів, але й у термінах можливостей, які ці ресурси надають людям. Центральна концепція в теорії Сена акцентує увагу на здатності людей досягати різних життєвих цілей і вести таке життя, яке вони цінують. Замість просто доходу або ресурсів, оцінка добробуту має включати можливості та свободи, які люди мають для реалізації своїх цілей. Він вважає, що розвиток слід розуміти як процес розширення реальних свобод людей, а економічний розвиток має сенс лише тоді, коли він сприяє покращенню можливостей людей. Сен підкреслює, що нерівність має бути оцінена у багатьох вимірах, включаючи здоров'я, освіту, політичну участь, соціальні можливості тощо. Тобто, нерівність не може бути зведена лише до економічних показників [34].

Порівняно з теорією справедливості Дж. Роулза, А. Сен зосереджуються на можливостях і здатностях людей реалізовувати свої життєві плани, а не лише на розподілі ресурсів, що включає зміщення акцентів від первинних благ до можливостей у той час як Дж. Роулз зосереджується на справедливому розподілі первинних благ (права, свободи, ресурси). Теорія А. Сена включає глобальну перспективу справедливості, тоді як Роулз зосереджується переважно на національних контекстах. Водночас А. Сен демонструє прагматичний підхід до справедливості, спрямований на зменшення явних несправедливостей у реальному світі, критикує «трансцендентальні» теорії справедливості (як-от теорія Роулза), які намагаються визначити ідеально справедливі суспільства.

Теорія справедливості А. Сена має практичне застосування. По-перше, у рамках програми розвитку ООН було розроблено індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який для вимірювання розвитку країн враховує показники очікуваної тривалості життя, рівень освіти, доход на душу населення. По-друге, відбулась оцінка програм соціального

захисту: програми спрямовані на розширення можливостей та свобод людей (наприклад, доступ до освіти, охорони здоров'я), визнались кращими, ніж програми, які просто надають фінансову допомогу.

Таким чином, теорія Амартії Сена додає глибину розумінню справедливості, підкреслюючи важливість можливостей і свобод людей у визначенні їхнього добробуту та справедливості в суспільстві, а отже, – вплив на зменшення соціальних проблем населення.

Теорія інституційних змін Дугласа Норта (1920–2015) – американського економіста, лауреата премії з економіки пам’яті Альфреда Нобеля у 1993 р. є однією з найвпливовіших у галузі інституційної економіки. Вона пояснює, як інституції впливають на економічний розвиток та соціальні проблеми, і як вони змінюються із часом. Основні положення цієї теорії ґрунтуються на таких вихідних основах: інституції – це формальні правила (закони, регуляції, конституції) та неформальні обмеження (норми поведінки, конвенції, коди поведінки), які структурують людську взаємодію; організації – це групи людей, об'єднані спільною метою (компанії, профспілки, політичні партії, урядові агентства), які діють в рамках цих інституцій. Інституції знижують невизначеність, забезпечуючи стабільні «правила гри», що допомагає зменшити трансакційні витрати, пов'язані з обміном, і сприяє ефективнішому функціонуванню ринків. Інституційні зміни відбуваються еволюційно через постійні взаємодії між інституціями та організаціями: організації намагаються максимізувати свої прибутки в рамках існуючих інституцій, водночас впливаючи на зміну цих інституцій. Інституційні зміни можуть бути спричинені як внутрішніми факторами (наприклад, зміни в політичній владі), так і зовнішніми (наприклад, економічні кризи, технологічні зміни). Формальні інституції змінюються швидше, тоді як неформальні – культурні норми і традиції, змінюються повільніше і часто залишаються стабільними протягом тривалого часу [35].

Норт вводить поняття «інституційна матриця», яка включає в себе весь комплекс формальних і неформальних інституцій, що впливають на економічну діяльність. Зміни

в інституційній матриці відбуваються поступово і можуть бути нерівномірними. Інституції мають вирішальний вплив на економічний розвиток. Ефективні інституції сприяють економічному зростанню, оскільки вони створюють передбачувані умови для економічної діяльності. Неефективні інституції можуть стати бар'єром для економічного розвитку. Відповідно – соціальні проблеми населення можуть бути вирішені або не вирішені.

Інституційна матриця – це «сукупність базових економічних, політичних та ідеологічних інститутів, які історично склалися, що регулюють економічні відносини між людьми й визначають місце економіки в суспільстві; форма суспільної інтеграції в основних сферах життєдіяльності соціуму – економіці, політиці й ідеології» [36]. Отже, теорія інституційних змін Дугласа Норта підкреслює, що інституції відіграють ключову роль у визначенні економічного розвитку. Вона пояснює, як інституції еволюціонують і змінюються під впливом різних факторів, і як ці зміни можуть впливати на економічну ефективність, добробут суспільства і вирішення соціальних проблем.

У контексті теорії соціальних проблем населення варто звернути увагу на провали ринку та теорію, що пояснює це явище. Артур Пігу (1877–1959) – англійський економіст, автор трактату «Економічна теорія добробуту» («The Economics of Welfare», 1920 р.) виявив провали ринку в тому, що ринки інколи не в змозі ефективно розподіляти ресурси через певні причини, що призводять до втрати суспільного добробуту [37]. Провали ринку трапляються тоді, коли вільний ринок не забезпечує економічну ефективність, тобто не досягає оптимального розподілу ресурсів. Зокрема, економічна теорія неспроможності ринку намагається пояснити неефективні результати на ринках, які в іншому випадку відповідають припущенням про ринки, прийнятим неокласичною економікою (тобто ринки, які відрізняються досконалою конкуренцією, симетричною інформацією та повнотою). Коли трапляється невдача, добробут створюється менше, ніж можна було б створити за наявних ресурсів. У такому разі соціальним завданням стає виправлення невдачі [38].

Основні типи провалів ринку, які виділив А. Пігу, включають: зовнішні (побічні) ефекти (екстерналії) – переміщення деяких витрат або вигод, пов'язаних з виробництвом або споживанням певних товарів, до суб’єктів, що не є їх безпосередніми продавцями або покупцями [39, с. 156]; суспільні (публічні) блага – блага, які є неконкурентними (споживання особою не зменшує доступності для інших) і невиключеними (неможливо виключити когось від користування благом) [40] (класичний приклад – національна оборона) ринки не здатні ефективно забезпечувати публічні блага, оскільки ніхто не хоче платити за них добровільно, але всі хочуть ними користуватися; монополії та олігополії – коли ринок контролюється одним або кількома виробниками, конкуренція знижується, що призводить до вищих цін і менших обсягів виробництва, ніж це було б за умов досконалої конкуренції; асиметрична інформація – ситуація, коли одна сторона ринкової угоди має більше інформації, ніж інша, що може призвести до несправедливих або неефективних угод (наприклад, продавці автомобілів знають більше про стан своєї машини, ніж покупці).

Для вирішення провалів ринку А. Пігу запропонував інтервенції уряду – податки, субсидії та регулювання, які допомагають внутрішньо зменшити зовнішні ефекти та сприяти більш ефективному розподілу ресурсів. Наприклад, пігувіанський податок (Pigovian tax) може використовуватися для виправлення негативних зовнішніх ефектів, таких як забруднення [41].

Кеннет Ерроу (1921–2017) – американський економіст, лауреат премії з економіки пам’яті Альфреда Нобеля у 1072 р., один з найвпливовіших економістів XX ст., який також досліджував проблему провалів ринку. Основні аспекти його теорії провалів ринку зводяться до наявності:

– по-перше, асиметрії інформації. Ерроу детально досліджував випадки, коли одна сторона ринкової угоди володіє більшою, повнішою або кращою інформацією, ніж інша сторона. Ця асиметрія може призвести до неефективних ринкових результатів, таких як моральний ризик (moral hazard) та несприятливий відбір (adverse selection). Наприклад, у сфері страхування, страхова компанія може не мати повної інформації про ризики,

пов'язані зі страхувальником, що може призвести до неправильного встановлення премій або відмови від страхування;

– по-друге, неповних ринків. Ерроу розглядав проблему, коли ринки не існують для певних товарів або послуг, або існують у недостатньо розвиненій формі. Це може стосуватися майбутніх ризиків або інноваційних продуктів, для яких не існує адекватних ринкових механізмів. Відсутність ринків для страхування певних ризиків або для забезпечення фінансування нових технологій може призводити до субоптимального розподілу ресурсів;

– по-третє, зовнішніх ефектів. Подібно до Пігу, Ерроу також підкреслював важливість зовнішніх ефектів, коли дії одного економічного агента впливають на добробут інших агентів і ці впливи не враховуються у ринкових цінах. Це може призводити до надмірного або недостатнього виробництва товарів і послуг, що генерують такі зовнішні ефекти;

– по-четверте, проблеми суспільного вибору та невизначеності. Ерроу продемонстрував, що під час прийняття колективних рішень виникають проблеми, пов'язані з агрегуванням індивідуальних переваг у суспільне рішення (теорема Ерроу «про неможливість», сутністю якої є проблема узгодження інтересів кожного індивіда з інтересами їх сукупності, сумісність патерналістської спрямованості концепції суспільного добробуту з теорією раціональної поведінки. Побудована модель для двох учасників з трьома альтернативними перевагами свідчить, що у загальному випадку неможливо визначити соціальну функцію переваг, яка б враховувала думку усіх суб’єктів ринку). Тобто, не завжди можна знайти такий механізм голосування, який би одночасно задовольняв усі умови справедливості та раціональності [42].

Таким чином, теорія провалів ринку Ерроу підкреслює важливість асиметричної інформації, неповних ринків, зовнішніх ефектів та проблем суспільного вибору як основних причин, чому ринки можуть не забезпечувати ефективний розподіл ресурсів та вирішувати соціальні проблеми населення.

Автор теорії соціальної аномії (соціальної дезорганізації) французький соціолог і філософ Еміль Дюркгейм (1858–1917) [43] запропонував її як базову для пояснення соціальних проблем. Він розглядав такі деформації в суспільстві (порушення традиційної організації, основних цінностей, норм), які, з його точки зору, призводять до злочинності, суїцидів та насильства. Найбільш значущим чинником, що їх зумовлює, автор вважав процеси урбанізації та індустріалізації. Урбанізація породжує переміщення людей із села в місто та призводить до зміни традиційних цінностей, через що виникає стан аномії, котрий несе за собою злочинність, суїциди, урбаністичне насильство. Індустріалізація має наслідком прискорення в суспільстві змін, що викликає порушення поваги до авторитету традиції, церкви і держави. Втрата колишньої структури і дисципліни, на думку вченого, може бути замінена новою, якщо вдасться відновити соціальну рівновагу [44–45]. За умов швидкоплинних соціальних змін, людям важко орієнтуватися у повсякчасних соціальних очікуваннях, тому існують проблеми з узгодженням своїх дій та наявних правил. А оскільки колишні соціальні норми уже не працюють, а нові ще не сформувалися, то і ціннісні орієнтири у поведінці людей є нестабільними аж до тяжіння до девіантної поведінки, різновидом якої є нечесна поведінка.

Е. Дюркгейм звернув увагу на соціальну інтеграцію, яка виникає в капіталістичному суспільстві в результаті суспільного поділу праці. Оскільки останнє пов'язане зі зростанням спеціалізації і різноманітності видів людської діяльності, остільки воно посилює взаємну залежність людей. Тому, на думку Дюркгейма, для підтримки порядку в суспільстві, особливо такому складному, як капіталістичне, необхідно, щоб всі соціальні групи поділяли певні базисні цінності, наприклад, індивідуалістичну «робочу етику».

Конструктивістський підхід в соціології соціальних проблем виник у 70-ті роки XX ст. [46]. Його основоположники – американські вчені Малькольм Спектр (Malcolm Spector) і Джон Кітсус (John Kitsuse) [47]. На основі цього підходу у багатьох країнах

проводяться дослідження наркотизації, алкоголізації населення, насильства над дітьми та інших соціальних процесів і явищ. Основними положеннями цього підходу є такі [48]:

– соціальні проблеми не є об'єктивними явищами самі по собі; вони стають «проблемами», коли суспільство їх такими визнає, а це залежить від дій певних соціальних груп, які заявляють про існування проблеми і звертаються до влади чи громадськості щодо наявності такої проблеми;

– акцент робиться на заявниках (claim-makers), тобто важливо знати, хто і як висуває претензії (вимоги) щодо наявності проблеми: активісти, політики, журналісти або інші впливові особи. Їхня роль полягає у формуванні суспільної уваги до певної теми;

– у процесі визнання проблеми конструктивісти аналізують, як проблема проходить через етапи формулювання проблеми, представлення її суспільству та реакції на заяву про проблему, тобто як суспільство, уряд, медіа чи інші áктори реагують на заяви.

– якщо проблема отримує визнання, то для її вирішення можуть створюватися нові інститути, формуватися політики чи розроблятися програми;

– конструктивісти вважають, що самé суспільство вирішує, які явища є проблемами, а які – ні. Наприклад, одна й та ж ситуація може сприйматися як проблема в одному культурному контексті, але в іншому – ні.

Отже, відповідно до цього підходу, соціальні проблеми породжуються діями індивідів або груп, які демонструють невдоволення і вимоги щодо деяких несприятливих умов. Дослідження пов'язане з аналізом передумов виникнення, природи і змісту дій щодо формулювання та просування вимог. Конструктивістський підхід дозволяє зрозуміти динаміку визнання соціальних проблем у суспільстві.

Функціональна школа в соціології, до якої належать Талкотт Парсонс [49], Роберт Мертон [50] і Роберт Нісбет [51], розглядає соціальні проблеми як явища, що мають функції та дисфункції в межах соціальної системи. Основна ідея полягає в тому, що кожен елемент суспільства, включаючи соціальні проблеми, сприяє підтримці чи

порушенню рівноваги в соціальній системі. Р. Мертон і Р. Нісбет під соціальною проблемою розуміли модель поведінки, яка, за оцінками значної частини суспільства, заперечує загальновизнані чи схвалювані норми. У вступі до книги «Сучасні соціальні проблеми» («Contemporary social problems», 1961 р.) [52] вони зазначають, що про соціальну проблему не можна говорити, якщо вона не визначена як така. До тих пір, поки спосіб поведінки не характеризується як порушення деякої норми, до тих пір, поки великим числом людей воно не визнається як огидне з точки зору моралі, неможливо назвати соціальну проблему, визначити її. Завданням соціологічного аналізу соціальних проблем є створення значної бази емпіричних фактів, адекватного методу і практично перевірених висновків.

У межах цієї школи науковці спираються на такі положення:

– соціальні проблеми є результатом структурних дисфункцій: соціальні проблеми виникають, коли окремі елементи або інститути суспільства не виконують свої функції належним чином, що порушує гармонію та стабільність у суспільстві. Наприклад, якщо система освіти не забезпечує належного рівня знань і навичок, це може призвести до безробіття, яке, своєю чергою, є соціальною проблемою;

– використовувані поняття «дезорганізація», «дисфункція» пов'язуються з порушенням нормативної інтеграції, ціннісного консенсусу в суспільстві. Р. Мертон увів поняття явних і латентних (прихованих) функцій, які показують, як певні соціальні явища можуть мати як заплановані, так і несподівані впливи на суспільство. «Дисфункція» фіксує не лише порушення умов реалізації деяких спільних цілей, а й те, що в ній не підтримуються певні базисні зв'язки. Разом з тим визнається, що в суспільстві є функціональні передумови для його стабільного розвитку, які проявляються в наявності взаємопов'язаних соціальних інститутів, за допомогою яких досягається інтеграція в суспільстві. Порушення цих передумов створює загрозу життєдіяльності соціальній системі;

– адаптація соціальної системи до змін: соціальні проблеми, хоча і є небажаними, можуть виконувати роль сигналу, який вказує на необхідність змін у соціальних

інститутах. Наприклад, зростання злочинності може спонукати до реформ у сфері правосуддя або соціальної політики;

– соціальні проблеми виступають своєрідним механізмом змін, вони можуть сприяти трансформаціям у соціальних структурах, стимулюючи суспільство до пошуку нових рішень. Вони виконують роль каталізатора, що врешті сприяє соціальному прогресу.

Наприклад, функціональна школа аналізує вплив безробіття на економіку, культуру, політику. Так, воно може призводити до соціальної напруги (дисфункція), але водночас стимулювати розвиток нових професій чи технологій (функція). Таким чином, функціональна школа трактує соціальні проблеми як інтегральну частину динаміки суспільства, акцентуючи увагу на їхньому впливі на стабільність і водночас розвиток соціально-економічної системи.

Конфліктно-ціннісна школа в теорії соціальних проблем (Роберт Фуллер, Роберт Мюес) зосереджена на вивченні соціальних проблем крізь призму конфліктів і цінностей, які знаходяться в їх основі. Сутність цієї школи зводиться до такого:

– соціальні проблеми виникають унаслідок конфлікту між різними групами в суспільстві, які мають суперечливі інтереси, цінності або цілі. Ці конфлікти можуть бути спричиненими соціальною нерівністю, розподілом ресурсів, політичною владою або різним баченням членів суспільства моральних і етичних норм.

– конфліктно-ціннісна школа підкреслює, що цінності є ключовим елементом формування соціальних проблем. Різні соціальні групи надають пріоритет своїм власним цінностям, що може призводити до несумісності ідей та практик у суспільстві.

– прихильники цієї школи вважають, що соціальні проблеми є не лише об'єктивними, але й соціально сконструйованими. Проблеми набувають значущості тоді, коли певна група або інститут ідентифікує їх як проблему та формулює у публічному дискурсі;

– теорія приділяє увагу тому, як влада і різні соціальні групи впливають на те, які проблеми визнаються суспільно значущими, а які залишаються поза увагою. Питання

про те, чи вважається певне явище проблемою, часто залежить від здатності однієї з груп нав’язати свою точку зору решті суспільства.

Наприклад, проблеми расової дискримінації, гендерної нерівності чи екологічних загроз можуть бути інтерпретовані через конфліктно-ціннісний підхід, оскільки їхня природа пов’язана з боротьбою різних груп за визнання, права або ресурси. Отже, конфліктно-ціннісна школа підкреслює, що соціальні проблеми є результатом взаємодії конфліктів і цінностей, які визначаються конкретним соціальним контекстом і відображають боротьбу за інтереси та вплив.

У теорії соціальних проблем проблеми також трактують з позиції критичного силового конфлікту, витоки якого знаходяться у творчості К. Маркса, Р. Дарендорфа, Р. Міллса, які досліджували роль соціальної нерівності, класової боротьби, влади у функціонуванні та розвитку капіталістичного суспільстві.

Карл Маркс (1818–1883 р.) – німецький філософ, соціолог, економіст, правознавець, був першим соціальним мислителем, який поняття «конфлікт» зробив центральним у дослідженні соціальної структури капіталістичного суспільства. Він розглядав класовий конфлікт як властиву цьому суспільству рису. За К. Марксом, сама структура капіталістичного виробництва породжує експлуатацію і класову боротьбу, що значно впливає на розвиток політики, права, освіти. Оскільки капіталісти зосереджують в своїх руках основні ресурси і владу, вони формують пануючу ідеологію. Однак робітничий клас більш численний, і він створює основні блага. Такий силовий дисбаланс призводить до періодичних протестів з боку робітничого класу, включаючи широкомасштабні робочі рухи. Згідно з К. Марксом, ні індивідуальна патологія чи погана пристосованість, ні широкомасштабні лиха не є джерелами соціальних проблем. Серед таких виступають відносини експлуатації між групами, конфлікт корінних інтересів різних груп [53].

Важливою рисою марксистського аналізу є теза про те, що держава не є незалежною силою, відокремленою від капіталістичного класу. Вона не може бути нейтральною і виражати інтереси панівного класу. Тому застосування часткових

державних реформ не вирішує соціальні проблеми капіталістичного суспільства. Державні програми пом'якшують, але не усувають суперечності між інтересами капіталістів і робітників, а отже, лише частково вирішують виникаючі соціальні проблеми. Творчість К. Маркса вплинула на розвиток поглядів на соціальні проблеми з позиції критичного силового конфлікту.

Ця традиція базується на наступних теоретичних положеннях: 1) у процесі проблематизації вивчення соціальної реальності спирається на аналіз таких ресурсів суспільства, як багатство і влада. Припускається, що цих ресурсів недостатньо, щоб задовольнити бажання всіх членів суспільства. 2) вважається, що ресурси нерівномірно розподілені, отже, існує нерівність, що призводить до конфлікту інтересів в суспільстві; 3) стверджується, що конфлікт інтересів виникає між тими, хто володіє цими ресурсами, і тими, хто ними не володіє. Основними поняттями, що використовуються в рамках концепції критичного силового конфлікту, є: конфлікт, соціальна структура, інтерес, влада, контроль, панівна група, ідеологія.

Представники цього напряму теорії соціальних проблем визнають, що соціальні конфлікти неминучі, їх причини знаходяться всередині суспільства, а не за його межами. На їхню думку, джерела протистояння в суспільстві знаходяться в тому, що панівна група використовує всі форми контролю та впливу на соціальну практику і суспільну свідомість для забезпечення пріоритету своїх інтересів. Стабільність соціальної системи досягається або за допомогою формування помилкової суспільної свідомості, або за допомогою припинення дій тих, хто протистоїть пануючій групі. Зіткнення класових, національних, інших інтересів може зруйнувати її, привести до революційних перетворень суспільства. Тому, щоб зрозуміти суспільство, слід зрозуміти інтереси найбільш значущих соціально-політичних сил. З позиції силового конфлікту причинами соціальних проблем виступають концентрація багатства і влади, класова, расова і гендерна нерівність, експлуатація, дискримінація, колоніалізм.

Сьогодні концепція силового конфлікту в трактуванні соціальних проблем представлена неомарксизмом (фокусують увагу на класах), фемінізмом (фокусують

увагу на експлуатації за ознакою статі), націоналізмом (фокусують увагу на расовій або етнічній експлуатації) та школою, яка критикує державу і державне управління (фокусують увагу на антидемократичному державному авторитаризмі). Між перерахованими школами існують відмінності. Разом з тим їх зближує те, що вони намагаються виявити коріння проблем, аналізуючи інтереси класів, інших елементів соціальної структури суспільства, а також панівні інститути, і знайти радикальне рішення таких проблем, як безробіття, бідність, злидні, соціальна виключеність, поведінка, що відхиляється тощо.

У цілому соціальні проблеми характеризують так: усі соціальні проблеми мають шкідливі наслідки для суспільства; усі соціальні проблеми є відхиленнями від ідеальної ситуації; соціальні проблеми зумовлені багатьма факторами; усі ці фактори мають соціальне походження; соціальні проблеми взаємопов'язані; соціальні проблеми стосуються кожного члена суспільства; соціальні проблеми по-різному впливають на різних людей [8].

Таким чином, у соціальних і поведінкових науках аналізуються сутність соціальних проблем, їх причини і наслідки. Це теорія соціальної аномії, функціоналістська теорія, теорія конфлікту, теорія символічного інтеракціонізму, теорія структурного функціоналізму, теорія соціального капіталу, теорія людського капіталу та ін. Таким чином, соціальні проблеми населення – це сукупність соціально-економічних, політико-правових, культурних, екологічних та інших факторів, які негативно впливають на рівень і якість життя людей, їхній добробут, створюють перешкоди для їхнього соціального розвитку, для соціально-економічної інтеграції. Ці проблеми проявляються у формі нерівності, бідності, безробіття, дискримінації, соціальні ізоляції, злочинності, неможливості доступу до якісної освіти й охорони здоров’я та інших соціальних хворобах. Всі вони вимагають вирішення за допомогою розробленої комплексної довготермінової стратегії на рівні країни.

1.2. КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Тетяна Непокупна, Дуань Цзясюй

Класифікація соціальних проблем населення зазвичай базується на різних критеріях, які допомагають визначити та структурувати ці проблеми для їх подальшого аналізу та віднаходження можливості вирішення. Аналіз наукової літератури [54–58] дозволив виділити основні критерії класифікації соціальних проблем та згрупувати їх.

За джерелом походження бувають:

– економічні проблеми: безробіття, бідність, нерівність доходів, економічна криза, недоступність житла, безпритульність та ін.;

– соціально-психологічні проблеми: дискримінація, соціальна нерівність, проблеми з освітою, охороною здоров'я, зростання рівня стресу серед населення, самотність і соціальна ізоляція, депресія та ін.;

– культурно-освітні: низький рівень освіти, втрата культурних цінностей, обмеження доступу до верифікованої інформації та ін.;

– демографічні проблеми: старіння населення, низька народжуваність, міграція та ін.;

– екологічні проблеми: забруднення довкілля, зміна клімату, втрата біорізноманіття, вичерпання ресурсів та ін.;

– політичні проблеми: корупція, відсутність демократичних процесів, порушення прав людини, відсутність ефективного державного управління, воєнні дії на території країни та ін.

– техногенні проблеми: вплив новітніх технологій на ринок праці, загрози кібербезпеці, неконтрольований розвиток і використання штучного інтелекту та ін.

За масштабом впливу бувають:

– локальні – це проблеми, що виникають в окремих громадах або містах;

– регіональні – це проблеми, що стосуються певного регіону або області країни;

– національні – це проблеми, що охоплюють всю країну;

– глобальні – це проблеми, що мають міжнародний масштаб (наприклад, зміна клімату або глобальна бідність).

За суб'єктами, яких вони стосуються, виокремимо:

– індивідуальні – це проблеми окремих осіб, сімей, родин;

– групові – це проблеми певних соціальних груп (молодь, пенсіонери, національні меншини);

– загальносуспільні – це проблеми, що стосуються всього суспільства (наприклад, проблеми війни і миру).

За характером прояву соціальні проблеми бувають:

– матеріальні: відсутність житла, недостатній рівень доходу, недоступність медичних послуг тощо;

– нематеріальні: соціальна ізоляція, психічне здоров'я, проблеми в освіті тощо.

За тривалістю існування можна виділити:

– тимчасові проблеми – ті, що виникають і тривають короткий період часу (наприклад, стихійне лихо);

– хронічні проблеми – ті, що існують тривалий час (наприклад, бідність, безробіття).

За можливістю вирішення проблеми бувають:

– розв'язувані – ті проблеми, які можна вирішити за допомогою різних заходів;

– важковирішувані – ті проблеми, що вимагають значних ресурсів або тривалого часу для їх вирішення;

– невирішувані – ті проблеми, які неможливо повністю вирішити, але можна зменшити їхній вплив на людину та соціум.

Класифікація соціальних проблем населення територіальних громад може бути деталізованішою та специфічнішою з урахуванням місцевих особливостей. Наприклад, за сферою виникнення – економічні проблеми (безробіття серед місцевого населення, низький рівень доходів жителів певної громади, відсутність або недостатня підтримка

місцевого бізнесу місцевою владою, відсутність інвестицій у місцеву економіку тощо); соціальні проблеми (недостатній доступ у територіальній громаді до сфери освіти та медичних послуг, високий рівень злочинності, проблеми із соціальною інтеграцією мігрантів та/або внутрішньо переміщених осіб); інфраструктурні проблеми (низька якість доріг та транспортних комунікацій, проблеми з водопостачанням та каналізацією, недостатній розвиток житлово-комунальної інфраструктури та ін.); демографічні проблеми (відтік молоді до міст, старіння населення громади, міграція населення з інших регіонів чи країн тощо); екологічні проблеми (забруднення місцевого довкілля, проблеми з утилізацією відходів, дефіцит чистої води та ін.); культурні проблеми (збереження місцевих традицій та культури, недостатня підтримка місцевих культурних закладів та подій тощо).

За масштабом впливу існують внутрішньо громадські проблеми – ті, що стосуються конкретних мікрорайонів або поселень у громаді, та міжгромадські проблеми – ті, що стосуються кількох суміжних громад. За суб'єктами, яких вони стосуються розрізняють індивідуальні проблеми окремих осіб або сімей у громаді, групові проблеми конкретних соціальних груп (наприклад, пенсіонери, молодь, багатодітні сім'ї) та загальногромадські проблеми, що охоплюють всю громаду. За характером прояву: матеріальні проблеми (відсутність житла, нестача фінансових ресурсів, недостатній доступ до основних соціальних послуг) та нематеріальні (соціальна ізоляція, психологічні проблеми, проблеми з освітою та культурою). За тривалістю існування у громаді: тимчасові проблеми, що виникають внаслідок конкретних подій або ситуацій (наприклад, засуха і дефіцит їжі в громаді), та хронічні проблеми, що існують тривалий час і важко піддаються вирішенню (наприклад, порочне коло бідності) та інші критерії класифікації і групи проблем територіальних громад.

Ці критерії дозволяють центральним та місцевим органам влади, соціальним службам та іншим зацікавленим сторонам більш точно визначати пріоритети та розробляти ефективні стратегії для вирішення соціальних проблем в конкретних регіонах, територіальних громадах країни.

Отже, соціальними проблемами визнають: економічні проблеми (бідність, безробіття), проблеми зі здоров'ям (умови життя, доступ до систем охорони здоров'я), політичні проблеми (імміграція, громадянські права), соціально-психологічні проблеми (расизм, гендерна нерівність), освітні проблеми (доступ до освіти), екологічні проблеми (зміна клімату) [59].

Також розрізняють соціальні проблеми на індивідуальному і колективному рівні: індивідуальні – наркоманія, суїцид, алкоголізм, підліткова злочинність тощо; колективні – бідність, експлуатація, голод тощо. Виокремлюють соціальні проблеми відповідно до факторів, що їх спричинили: соціальні проблеми, зумовлені соціальними факторами; соціальні проблеми, зумовлені культурними факторами; соціальні проблеми, зумовлені економічними факторами; соціальні проблеми, зумовлені політико-правовими факторами; соціальні проблеми, зумовлені екологічними факторами [8].

Таким чином, на нашу думку, соціальні проблеми – це об'єктивні щодо конкретних індивідів ситуації, явища та процеси, які негативно впливають на усталені норми і цінності, на життя у цілому та його якість значної частини членів суспільства, котре самотужки не може попередити причини і впоратися із загрозами та наслідками руйнівного впливу на нормальне функціонування різних сфер життєдіяльності. Як нами зазначалось [1], це потребує вивчення соціальних проблем на рівні індивідів, які спричинені станом, наприклад, здоров'я людини, її поведінкою і вибором щодо дій, та соціальних проблем на рівні суспільств різних рівнів: глобальному, національному, регіональному, територіальному.

1.3. ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Тетяна Непокупна, Дуань Цзясюй

Соціальну проблему розглядають як незадоволені повністю чи частково потреби та інтереси територіальної громади або її окремих складових, що сформульовані в загальному вигляді як певна соціальна задача, що потребує вирішення; це невідповідність того, що маємо, до того, що потрібно [60].

Для вирішення соціальних проблем населення територіальних громад необхідне використання економічних методів з відповідними економічними ресурсами та інструментами для покращення життєвих умов людей і розвитку територіальних громад. Економічні методи ми розглядаємо як сукупність прийомів, інструментів і механізмів, спрямованих на ефективне використання ресурсів для досягнення поставлених цілей у різних сферах діяльності. Вони ґрунтуються на принципах економічного аналізу, планування, стимулювання та регулювання, забезпечуючи баланс між потребами й можливостями. Характеризуючи економічні методи, слід звернути увагу на, по-перше, їх орієнтацію на результат, що полягає у досягненні конкретних економічних показників (наприклад, зниження рівня безробіття і підвищення рівня зайнятості, зниження рівня злочинності, зниження рівня бідності і підвищення рівня добробуту та ін.); по-друге, на використання стимулів – застосування матеріальних і нематеріальних заохочень для мотивації людей, бізнесу, громадських організацій сприяти вирішенню соціальних проблем; по-третє, на раціональність застосовуваних методів за допомогою пошуку оптимальних шляхів використання обмежених ресурсів; по-четверте, на планування і прогнозування як визначення майбутніх сценаріїв і шляхів їх реалізації. Цінове регулювання (встановлення цін і тарифів), податкова політика (запровадження або зміна податків і зборів), інвестиційні механізми (залучення капіталу), системи матеріального стимулювання (премії, бонуси) – це приклади економічних методів.

З вищезазначеного є очевидним те, що економічні методи є важливою складовою державної економічної політики – заходів, «що вживаються державою, спрямовані на вирішення економічних проблем суспільства» [39, с. 158]. Отже, економічні методи виступають інструментами, які держава застосовує для досягнення стратегічних цілей, таких як економічне зростання, зменшення безробіття, забезпечення макроекономічної стабільності, розвиток окремих галузей чи регіонів.

Аналіз наукової літератури [61–67] дозволяє виокремити й узагальнити три основні напрями економічних методів державної політики. По-перше, це методи регулювання, до яких належать податкова політика (визначення ставок податків, податкових пільг і штрафних санкцій), бюджетна політика (розподіл і використання державного бюджету, субсидії, дотації), цінова політика (контроль цін на соціально важливі товари чи послуги); по-друге, це методи стимулювання, до яких належать інвестиційні стимули (державні гранти, пільгові кредити, державні гарантії), підтримка підприємництва (податкові пільги для малих і середніх підприємств, сприяння розвитку стартапів), експортне стимулювання (пільгові мита, підтримка на зовнішніх ринках); по-третє, методи обмеження, до яких належать митна політика (встановлення тарифів для захисту внутрішнього виробника), квотування (обмеження на обсяг виробництва чи експорту певних товарів), екологічні обмеження (штрафи за забруднення довкілля, вимоги до енергозбереження). У публічному управлінні економічні методи тісно пов’язані з адміністративними й соціально-психологічними методами, утворюючи систему управління, що забезпечує ефективність і сталість державної політики.

Водночас ці методи орієнтовані і на забезпечення економічного зростання і реалізацію концепції сталого розвитку. У цілому економічні методи ґрунтуються на ефективному використанні ресурсів – забезпеченні оптимального використання обмежених фінансових, людських, природних ресурсів для досягнення максимальних результатів у вирішенні соціальних проблем, та контролі і зменшенні витрат на соціальні програми шляхом упровадження ефективних управлінських практик.

Вважаємо, що вирішення соціальних проблем населення територіальних громад передбачає такі економічні методи:

– стимулюючі – інвестиції у соціальну інфраструктуру та соціальний розвиток (інвестування в інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я та інші сфери, що сприяють загальному економічному зростанню та покращенню умов життя, інвестування в програми професійного навчання і перепідготовки допомагає безробітним та малозабезпеченим людям знайти нові можливості для працевлаштування і підвищити їхній рівень доходу), фінансове стимулювання підприємництва (пільгове кредитування, надання мікрокредитів, гранти для соціально орієнтованих бізнесів) для створення нових робочих місць і підвищення доходів населення, підтримка соціальних підприємств, які вирішують соціальні проблеми тощо;

– регулюючі – фінансування соціальних програм, дотації та субсидії для вразливих верств населення (пенсіонерів, багатодітних родин, дітей-сиріт та ін.), цільове фінансування проєктів і програм, що мають найбільший вплив на соціальні умови життя населення територіальних громад; регулювання тарифів на комунальні послуги для зниження фінансового навантаження на домогосподарства, розробка місцевих програм підтримки соціальних ініціатив та забезпечення рівного доступу до соціальних послуг і можливостей для всіх верств населення; створення спеціальних економічних зон або інвестиційних програм для підтримки регіонів, що відстають у розвитку тощо;

– фіскальні – ефективне використання місцевих податків для фінансування соціальних проєктів, залучення додаткових доходів через туристичний, аграрний або промисловий потенціал громади; запровадження податкових пільг для підприємств, які створюють робочі місця або інвестують у соціально важливі проєкти; зменшення соціальної нерівності шляхом введення прогресивного оподаткування і соціальних виплат тощо.

Одним із сучасних методів можна вважати реалізацію принципів публічно-приватного партнерства для вирішення соціальних проблем [68]: будівництво соціального житла, надання медичних і освітніх послуг, залучення міжнародних донорів

для фінансування соціальних проєктів. Також залучення місцевих жителів у процеси прийняття рішень для забезпечення врахування їхніх потреб і пріоритетів; співпраця між державними органами, приватним сектором і неурядовими організаціями для комплексного і відповідального підходу до вирішення соціальних проблем.

Економічні методи вирішення соціальних проблем у межах державної економічної політики застосовуються в різних країнах з урахуванням їхніх специфічних умов, потреб і можливостей. Розглянемо приклади реалізації державної економічної політики щодо вирішення соціальних проблем в країнах світу.

У скандинавських країнах (Швеція, Норвегія, Данія), в яких реалізовується модель соціальної держави [69–70], що поєднує високий рівень соціального забезпечення з розвиненою економікою, значні витрати спрямовуються на соціальне забезпечення, включаючи універсальне медичне обслуговування, безкоштовну освіту, соціальні виплати і пенсії. Програми зайнятості включають консультації і допомогу служб занятості в пошуку роботи, підтримку трудової інтеграції безробітних у ринок праці, професійну перепідготовку. Податкова система спрямована на зменшення соціальної нерівності – прогресивне оподаткування забезпечує фінансування соціальних програм, перерозподіл доходів, а податкові пільги для сімей з дітьми, осіб з обмеженими можливостями та інших вразливих груп допомагає знизити їхні соціальні витрати. Система соціального страхування передбачає страхування на випадок хвороби і безробіття – всі громадяни мають доступ до страхування від хвороб і втрати роботи, що включає компенсацію доходів у разі хвороби, відпустки по догляду за дитиною або втрати роботи. Державна пенсійна система забезпечує гідний рівень життя для літніх людей. Пенсійні внески автоматично утримуються з доходів громадян. Соціальні програми для сімей і дітей складаються з програм підтримки сімей з дітьми, які включають щомісячні виплати, допомогу на освіту та медичне обслуговування, батьківські відпустки як оплачувані відпустки для матері, так і для батька, що сприяє рівності в розподілі обов'язків по догляду за дітьми. У Скандинавських країнах держава інвестує в освіту і науку, а населення отримує безкоштовну освіту (школи,

університети); держава активно інвестує в наукові дослідження і технологічні інновації, що сприяє економічному розвитку і підвищенню якості життя населення територіальних громад. Скандинавські країни активно впроваджують екологічні рішення, такі як енергоефективність, використання відновлювальних джерел енергії тощо. Важливу роль у забезпеченні соціальних послуг відіграють місцеві органи влади, беручи на себе функції догляду за дітьми, соціальні послуги для літніх людей та ін. Активну участь у процесах прийняття рішень і плануванні місцевих соціальних програм беруть місцеві жителі.

У результаті реалізації скандинавської моделі соціальної держави ці країни мають низький рівень бідності завдяки високим соціальним виплатам і прогресивному оподаткуванню та високий рівень життя через забезпечення доступу до якісних послуг і задоволення соціальних потреб населення. Скандинавські країни є прикладом того, як економічні методи можуть ефективно вирішувати соціальні проблеми завдяки системі взаємопов'язаних заходів у межах державної економічної політики.

У США економічні методи вирішення соціальних проблем населення гуртуються у першу чергу на забезпеченні ефективності ринку і підтримці економічного зростання шляхом реалізації різноманітних програм, наприклад, фінансування медичного страхування та освіти через приватний сектор: значна частина медичних послуг фінансується приватними страховими компаніями. Такі програми, як Medicare і Medicaid [71], забезпечують підтримку літніх людей, малозабезпечених і осіб з обмеженими можливостями, але основна частина медичних витрат покривається приватними страховими компаніями. Вища освіта у США фінансується частково за рахунок приватних кредитів, стипендій і грантів, а також за рахунок особистих внесків. Приватні університети і коледжі мають великі бюджети і здатні забезпечити високий рівень освіти.

У США є податкові кредити і пільги для підтримки різних верств населення, а саме: податковий кредит на дітей, кредити на здобуття вищої освіти, податкові знижки для бізнесу, який інвестує в соціальні програми. Також є різні законодавчі ініціативи для

підвищення мінімальної заробітної плати, що допомагає підвищити доходи низько кваліфікованих працівників. У межах соціальних програм (наприклад, програма SNAP – Supplemental Nutrition Assistance Program [72]) надається фінансова допомога для покупки продуктів харчування для малозабезпечених осіб і сімей, або, наприклад, тимчасова допомога для сімей з дітьми – TANF [73]), що надається для родин з дітьми, які перебувають у скрутному фінансовому становищі. Розвинене соціальне підприємництво, котре інвестує в соціальні проєкти задля вирішення соціальних проблем, наприклад, це стосується створення робочих місць для осіб з інвалідністю або інвестує в проєкти, що мають соціальний чи екологічний вплив на суспільство. Також у США розвинене мікрофінансування малого бізнесу, котре не має доступу до фінансових установ, які здебільшого фінансують середній і крупний бізнеси з довготривалими традиціями. Існують програми кредитної підтримки, які полегшують доступ до фінансових ресурсів людям з низьким доходом або з проблемною кредитною історією.

Державний сектор фінансує програми соціального забезпечення. Насамперед, це федеральні програми Social Security, Medicare, Medicaid, що надають соціальну підтримку для літніх людей, осіб з обмеженими можливостями та малозабезпечених верств населення. Держава фінансує інфраструктурні проекти: будівництво доріг, мостів, фінансування громадського транспорту. Все це стимулює економічний розвиток і створює робочі місця.

У США працюють програми перепідготовки та навчання для безробітних людей та тих, хто потребує підвищення кваліфікації, а також програми для молоді і дорослих, що надають можливість формувати і розвивати нові професійні навички за допомогою проходження стажування і навчання на робочих місцях.

До вирішення соціальних проблем населення територій залучаються громадські ініціативи. Наприклад, програми перерозподілу їжі як ініціативи, «що спрямовані на зменшення втрат від неспожитої їжі і продуктів харчування та надання допомоги тим, хто їх потребує – малозабезпеченим, бідним, людям з обмеженими можливостями, одиноким та/або бездоглядним людям похилого віку, безхатченкам, покинутим дітям та

іншим, хто опинився у скрутних життєвих обставинах» [74]. Так, за ініціативи американської активістки, журналістки Danielle Nierenbergта соціальної підприємниці, активістки продовольчої системи Ellen Gustafsony 2013 р. була створена міжнародна некомерційна організація Food Tank [75], яка займається вирішенням проблем голоду, ожиріння та бідності [76]. «Некомерційні організації виступають… посередниками між виробниками їжі… і установами…, які локалізуються у відомих місцях та безпосередньо приймають там нужденних для видачі розфасованих продуктів харчування для подальшого приготування чи для роздачі приготовленої їжі для споживання…; виробниками деякої сільськогосподарської продукції для нужденних на власних фермах (наприклад, Forgotten Harvesty США); … організаторами навчальних занять для студентів з питань адвокації, збору їжі та коштів для реабілітаційних центрів і притулків (наприклад, Hands for Hunger на Багамах)» [74]. Хоча, слід зазначити, що у США існує значна різниця у вирішенні соціальних проблем населення між різними штатами.

У післявоєнній Німеччині функціонує модель соціально орієнтованої ринкової економіки. Вважається, що саме у Німеччині «виникло розуміння того, що держава повинна виступати захисником слабких, а соціальна благодійність – належати до її класичних завдань» [77]. Німецька модель соціальної держави є однією з найвідоміших і найефективніших форм соціального захисту. Її основою є забезпечення соціальної справедливості, солідарності та соціального захисту для всіх громадян. Сутність німецької моделі соціальної держави можна розкрити через такі складові: наявність соціального партнерства, тобто взаємодії між державою, роботодавцями та працівниками для забезпечення справедливих умов праці, соціального захисту та економічної стабільності; наявність розвиненої страхової системи, елементи якої – пенсійне забезпечення, медичне страхування, страхування від безробіття, догляд на випадок хвороби чи старості – фінансується через страхові внески громадян, роботодавців і держави; наявність принципу субсидіарності, коли держава втручається тільки тоді, коли людина або інші соціальні інститути, наприклад, сім’я чи територіальна громада, не можуть впоратися самотужки із соціально-економічними чи іншими

проблемами; наявність рівності можливостей, що проявляється у забезпеченні доступу до якісної освіти, медицини та ринку праці; наявність солідарності, коли здорові, працездатні та багатші верстви населення допомагають слабшим через механізм перерозподілу.

Принципи соціальної держави ґрунтуються на зобов'язанні держави забезпечувати справедливий соціальний порядок [77]. Принципами німецької соціальної держави є такі:

– солідарність – підтримка громадянами один одного через спільний внесок у систему соціального захисту;

– субсидіарність – соціальні проблеми мають вирішуватися на найнижчому рівні, а держава втручається лише за потреби, коли ресурсів рівня громад недостатньо для вирішення проблем;

– обов'язковість соціального страхування – усі працездатні громадяни та роботодавці зобов'язані робити внески до системи соціального страхування;

– збалансованість економічного розвитку та соціального захисту – економічна стабільність вважається умовою для сталого соціального забезпечення;

– відповідальність – кожен громадянин відповідає за власний добробут, але отримує підтримку від держави у разі кризових ситуацій.

Німецька модель є прикладом соціально орієнтованої ринкової економіки, яка поєднує економічну ефективність із соціальною справедливістю.

Японська модель соціальної держави має свої особливості, що відрізняють її від європейських або північноамериканських моделей. Вона поєднує елементи традиційного суспільства, економічного розвитку та державної політики, що спрямовані на соціальний добробут та вирішення соціальних проблем населення [78]. Основними характеристиками японської моделі можна вважати такі: по-перше, це корпоративний підхід до соціального забезпечення, що ґрунтується на фінансуванні соціальних потреб і послуг великими корпораціями, а не держава. Роботодавці надають працівникам різні соціальні пільги, включаючи медичне страхування, пенсійні накопичення, житлові

субсидії та додаткові виплати [79]; по-друге, у японському суспільстві суттєва роль належить сім'ї, яка традиційно відіграє ключову роль у догляді за дітьми, літніми людьми та підтримці соціального добробуту, а держава заохочує цей підхід через відповідні програми підтримки; по-третє, характерним для японської моделі є солідарність поколінь, тобто ідея гармонії між поколіннями глибоко вкорінена в японській культурі, літні люди часто живуть з молодшими поколіннями, що дозволяє зменшити витрати на соціальний догляд; по-четверте, суспільні інститути проявляють суттєву увагу до освіти та охорони здоров'я, адже ці сфери вважаються пріоритетними напрямками, на які спрямовуються значні державні та приватні ресурси, а система універсального медичного страхування дозволяє отримувати якісну медичну допомогу за доступними цінами; по-п'яте, в Японії функціонує триступенева система пенсійного забезпечення: базова державна пенсія, трудова пенсія для найманих працівників і приватні пенсійні накопичення. У цілому, соціальна політика в Японії тісно пов'язана з економічним розвитком, а модель соціальної держави спрямована на забезпечення стабільного економічного зростання та розподілу ресурсів. Японці мають високу довіру до держави та схильність до колективної відповідальності, що дозволяє мінімізувати конфлікти та ефективно реалізовувати соціальні програми.

Система соціального захисту Японії «базується на колективній відповідальності різних секторів економіки за соціальний добробут, відводячи державі далеко не основну роль. Вона ґрунтується на принципах державно-приватного партнерства і характеризується розподілом відповідальності за добробут між державою, бізнесом та сім'єю, а також частковим відокремленням соціальної політики та державних програм від соціального страхування та універсальних моделей перерозподілу вигід у грошовій та натуральній формах» [78]. Водночас країна має проблеми з демографією, що виражається у зниженні народжуваності, старінні населення, а це створює навантаження на соціальну систему. Держава шукає способи адаптувати соціальну політику до нових викликів, включаючи роботизацію та міграцію. У цілому, японська модель соціальної держави є прикладом гармонійного поєднання державного, корпоративного та

сімейного підходів. Проте, сучасні демографічні виклики змушують переглядати традиційні підходи до соціального забезпечення, особливо у питаннях догляду за літніми людьми та стимулювання народжуваності.

Федеративна Республіка Бразилія є соціальною державою, що закріплено в її Конституції 1988 р., яка визначає країну як демократичну правову державу, «що базується на принципах суверенітету, громадянства, людської гідності, соціальних цінностей, вільного підприємництва й політичного плюралізму» [80]. Основна мета соціальної держави у Бразилії – забезпечення гідного рівня життя всім громадянам, зменшення нерівності та надання доступу до базових соціальних послуг. Конституція 1988 р. зобов'язує державу забезпечувати соціальні права, такі як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, житло, праця та захист від соціальних ризиків. Проголошено принципи рівності, людської гідності та солідарності.

Соціальна політика країни зосереджена на системі охорони здоров'я (SUS). Так, Бразилія має одну з найбільших у світі універсальних систем охорони здоров'я, яка надає безкоштовний доступ до медичних послуг. Наприклад, Programa Bolsa Família (PBF) – широкомасштабна програма прямої соціальної допомоги, яку у жовтні 2003 р. запровадив федеральний уряд під керівництвом президента Лули да Сілви є загальнонаціональною програмою, якою керує відповідна місцева адміністрація в рамках федеральної інфраструктури. Вона була створена в результаті злиття чотирьох існуючих програм: Bolsa Escola, Bolsa Alimentação, Cartão Alimentação, Auxílio-Gás і – у 2006 р. – Програми викорінення дитячої праці (Programa de e Erradicação do Trabalho Infantil – PETI). Його метою було підвищення ефективності та узгодженості мережі соціального захисту та збільшення масштабів допомоги для забезпечення загального охоплення бідних верств населення Бразилії [81].

Головною метою програми Bolsa Família є зменшення бідності і нерівності шляхом забезпечення мінімального рівня доходу для вкрай бідних сімей: сім'ї отримують готівку, якщо вони дотримуються своїх основних обов'язків. Наприклад, батьки возять своїх дітей до лікаря, проводять імунізацію дітей, забезпечують їхнє

відвідування школи; вагітні жінки проходять допологовий моніторинг тощо. Органи місцевого самоврядування збирають дані про відповідність вимогам, а виплати здійснюються федеральним урядом. Кожен бенефіціар отримує дебетову картку, з якої щомісяця стягується плата, за винятком випадків, коли одержувач не виконав необхідних умов, у такому випадку (і після кількох попереджень) платіж призупиняється [81].

На ринку праці Бразилії гарантуються мінімальна заробітна плата, трудові права та соціальне страхування, зокрема пенсійне забезпечення.

Соціальна держава у Бразилії має потенціал, однак ефективність її реалізації значною мірою залежить від політичної волі урядів, економічної стабільності та подолання структурних проблем, таких як нерівність, що залишається, незважаючи ні на що, однією з найвищих у світі. Таким чином, Бразилія є соціальною державою за своїм юридичним визначенням і частково за фактичним функціонуванням, але їй потрібні подальші реформи для зменшення соціальних і економічних дисбалансів.

Соціальна держава в Канаді – це забезпечення високого рівня соціального захисту, рівності можливостей і доступу до базових послуг для всіх громадян країни. Канадська соціальна держава функціонує в рамках ліберальної демократії, поєднуючи ринкову економіку з активною роллю держави в соціальній сфері. Основними принципами соціальної держави в Канаді є універсальність – існування системи соціального захисту, яка охоплює всіх громадян незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу, що відображається в доступі до охорони здоров’я, освіти, соціального страхування (наприклад, система охорони здоров’я фінансується за рахунок податків і забезпечує безкоштовний доступ до базових медичних послуг для всіх громадян; держава інвестує значні ресурси в систему освіти, яка є безкоштовною на рівні шкіл і доступною на пільгових умовах у вищій освіті; держава реалізує програми зменшення бідності, такі як забезпечення житлом для вразливих груп, продовольчі банки, а також страхування від хвороб, нещасних випадків і безробіття); децентралізація – фінансування та адміністрування соціальних послуг на рівні провінцій і територій, що дозволяє

враховувати специфіку потреб різних регіонів; солідарність і рівність – забезпечення державою мінімального рівня доходів для своїх громадян через програми соціальної допомоги (наприклад, виплати з безробіття, пенсійне забезпечення, допомога для малозабезпечених родин); мультикультуралізм – визнання й підтримка багатокультурності, що сприяє соціальній інтеграції та захисту прав меншин.

У цілому, соціальна держава або держава загального добробуту в Канаді – це багатомільярдна система державних програм, які передають гроші та послуги канадцям для вирішення низки суспільних потреб включаючи бідність, безпритульність, безробіття, імміграцію, старіння, хвороби, травми на виробництві, інвалідність і потреби дітей, жінок, людей з нетрадиційною орієнтацією. Основні програми держави добробуту включають соціальну допомогу, канадську податкову допомогу на дітей, страхування по старості та гарантований дохід, страхування зайнятості, пенсійний план Канади/Квебеку, компенсацію працівникам, державну освіту, медичне обслуговування, соціальне житло та соціальні послуги [82].

Слід зазначити, що протягом останніх 40 років відбувається розмивання соціальної держави, адже федеральні та провінційні уряди зосереджувалися на контролі за соціальними витратами, на їх скороченні. Відбулось розмежування між соціальними програмами для людей з обмеженими можливостями, які вважаються непрацездатними, та соціальними програмами для людей без інвалідності, які вважаються такими, що можуть працевлаштуватися, і які мають повернутися на ринок праці якнайшвидше. Провінційні та територіальні програми соціальної допомоги переосмислили стан батьків-одинаків, переважно жінок, як тих, хто має працевлаштуватися та повернутися до роботи. Починаючи з 1975 р. в результаті змін у програмах соціальних послуг і програмах підтримки доходів, соціальне забезпечення було зруйноване. Одним із ознак цього є зростання кількості кухонь і харчових банків, які з’явилися з 1980-х років по всій Канаді. Іншою ознакою – зростання кількості бездомних. Без достатніх програм житла для людей з психічними захворюваннями та без достатнього соціального житла кількість людей, які живуть у притулках та на вулиці, зростає. Позитивною подією стала поява

програм Housing First у Торонто та в інших місцях країни, зосереджених на допомозі бездомним людям отримати власне житло [83].

Викликами для сучасної соціальної держави Канади є старіння населення. Оскільки люди живуть довше, то зростатиме потреба в домашньому догляді, довгостроковому догляді, необхідності відкладати більше грошей на власну пенсію. Хоча страхування по старості та гарантований дохід допомогли багатьом вберегтися від бідності, існує потреба розширити Пенсійний план Канади/Квебеку, щоб забезпечити більший дохід у майбутньому. Податкові пільги та плани відстрочених заощаджень, такі як зареєстрований план пенсійних заощаджень, забезпечили значні переваги в основному домогосподарствам з вищим доходом, але такі індивідуальні програми заощаджень не допомогли основній частині населення [82].

Вважається, що соціальна держава Канади є зразком для багатьох країн, оскільки поєднує економічну свободу з активним втручанням держави для забезпечення соціальної справедливості та рівності, хоча в останні десятиліття зіткнулась з низкою викликів, проблем і загроз.

Для вирішення соціальних проблем населення територіальних громад соціальна держава у КНР ґрунтується на особливостях політичної системи країни, її ідеології та таких основоположних засадах соціально-економічного розвитку:

– по-перше, соціальна держава базується на соціалістичних принципах, які адаптовані до національних реалій, що означає поєднання планової економіки та ринкових механізмів для досягнення економічного зростання і соціального добробуту, а ключовою ідеологічною основою є побудова суспільства «помірного достатку»;

– по-друге, держава прагне до рівності та справедливості шляхом зменшення нерівності між регіонами (західні провінції часто менш розвинені, ніж східні), між міським та сільським населенням, між соціальними класами; реалізуються програми подолання бідності, за рахунок яких у 2020 р. офіційно завершився етап абсолютного подолання крайньої бідності;

– по-третє, у КНР активно розвивається система пенсійного забезпечення, медичного страхування та соціального страхування, охорона здоров'я є однією з пріоритетних сфер, де держава намагається зробити медичні послуги доступними для всіх громадян;

– по-четверте, держава вкладає значні ресурси в розвиток освіти, включаючи університетську, технічну та професійну підготовку, що формує людський капітал;

– по-п'яте, державне регулювання економіки зорієнтоване на забезпечення соціальної стабільності;

– по-шосте, у КНР робиться акцент на колективізмі, тобто інтереси суспільства мають пріоритет над інтересами окремих осіб;

– по-сьоме, соціальна держава включає механізми контролю за дотриманням політичної лояльності, які держава обґрунтовує необхідністю збереження стабільності та порядку.

Водночас, як зазначають науковці [84], китайська модель соціальної держави (держави добробуту) має чимало застережень: чимало «із заявленого інструментарію має скоріше рекомендаційний характер і перебуває у стані постійного коригування залежно від реальної соціально-економічної ситуації у країні та в її окремих регіонах; … корупційна складова … не дозволяє в повному обсязі фінансувати навіть ті статті соціальних витрат, на які офіційно виділяються кошти; … для самозайнятих і нерегулярних працівників участь у системі соціального страхування є виключно добровільною, але дорогою процедурою, оскільки всі передбачені внески виплачуються ними індивідуально;… в країні існують привілейовані групи (військові, держслужбовці, працівники партійного апарату) з точки зору пенсійного забезпечення, охорони здоров'я і соціального захисту» [84]. Таким чином, соціальна держава у КНР є своєрідним поєднанням соціалістичних ідей, прагматичного використання ринкових інструментів та контролю з боку уряду. Її головною метою є забезпечення гармонійного розвитку суспільства, що відповідає ідеалам китайської соціалістичної моделі, хоча на практиці стикається з низкою викликів.

В Україні використовуються різноманітні економічні методи для вирішення соціальних проблем, включаючи соціальні програми, ринкові механізми та державні ініціативи. Так, в Україні існує система соціальних виплат, включаючи, наприклад, допомогу малозабезпеченим сім’ям, допомогу по безробіттю і інвалідності, допомогу при народженні дитини. Пенсійна система включає загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, яке забезпечує пенсіями осіб, котрі досягли пенсійного віку, а також пенсіями у разі інвалідності та сімей загиблих. Пенсії фінансуються через внески працюючих осіб і роботодавців. Є програми, що надають допомогу родинам з дітьми, включаючи допомогу при народженні дитини і допомогу на дитину. Ці виплати спрямовані на підтримку сімей і поліпшення умов для виховання дітей. В Україні існують оплачувані відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (126 днів: 70 календарних днів до пологів та 56 днів після), відпустки по догляду за дитиною. Встановлена мінімальна заробітна плата (станом на січень 2025 р. 8000 грн. місячна та 5,40 грн погодинна) для забезпечення базового рівня доходів працівників. Регулювання мінімальної заробітної плати здійснюється на державному рівні. Функціонують програми зайнятості для підтримки зайнятості, включаючи програми допомоги безробітним у працевлаштуванні, що складаються з тренінгів, стажування, професійне навчання і перенавчання. В Україні діють програми державної підтримки для малих і середніх підприємств, включаючи доступ до дешевих кредитів і грантів для сприяння розвитку бізнесу. Також є податкові пільги і знижки для підприємств, що сприяють створенню нових робочих місць.

Освіта в Україні є безкоштовною для учнів і студентів, які виявили бажання і мають високий рівень знань для вступу на державну форму навчання у виші. Це допомагає зменшити фінансові бар'єри для доступу до освіти та стимулює гарно вчитися. Є і приватні навчальні заклади, освіта в яких здобувається за кошти фізичних і юридичних осіб. Існуючі ініціативи для підвищення кваліфікації робітників відбуваються через програми професійного навчання, що включають державне фінансування курсів і тренінгів. Є ініціативи для зменшення бідності, включаючи

грошову допомогу малозабезпеченим сім’ям, соціальне житло [85]. Підтримка вразливих верств населення відбувається через державні, регіональні та місцеві програми і проєкти. Чималу роль у цьому відіграють різні громадські організації і благодійні фонди. Наприклад, ГО «Кайнд Челендж», які збирають гроші на різні соціальні потреби [86–87].

У цілому Україна має різноманітні програми соціального забезпечення і підтримки, що сприяє вирішенню соціальних проблем населення, підвищенню якості життя. Але країна стикається із численними викликами, такими як високий рівень бідності, нерівність у доходах, недостатня ефективність деяких соціальних програм і необхідність реформування пенсійної системи, а також збройна агресія РФ проти України.

Вважаємо, що вищезазначені методи показують, як різні країни підходять до вирішення соціальних проблем за допомогою використання економічних інструментів, адаптуючи їх до своїх умов і потреб. Очевидно, що економічні методи вирішення соціальних проблем населення територіальних громад спрямовані на покращення умов життя мешканців, розвиток інфраструктури, підвищення економічного і соціального добробуту. У широкому розуміння вони зводяться до державних програм підтримки підприємництва і підвищення рівня зайнятості шляхом створення нових робочих місць; стимулювання інвестицій у виробничу інфраструктуру та створення сприятливого інвестиційного клімату; фінансування освіти і медицини; інвестування в проєкти, що спрямовані на збереження навколишнього середовища, енергоефективність, використання відновлюваних джерел енергії; навчання населення управлінню фінансами, інвестиціями, пенсійними накопиченнями; підтримка партнерства між державним і приватним секторами тощо. Для досягнення кращих результатів у вирішенні соціальних проблем населення територіальних громад ці методи можуть бути адаптовані до специфічних умов кожної територіальної громади.

1.4. ПРОФІЛАКТИКА ТА/АБО НЕДОПУЩЕННЯ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Тетяна Непокупна, Дуань Цзясюй

У п. 1.2 ми розглядали види соціальних проблем населення відповідно до визначених критеріїв. Зосередимо увагу на необхідності проведення профілактичних заходів з відповідним інструментарієм для критерію класифікації «за джерелом походження соціальних проблем», оскільки, вважаємо, ці проблеми є вихідними, основними щодо усіх інших можливих соціальних проблем.

Сутність профілактики та недопущення виникнення соціальних проблем населення полягає в запобіганні або мінімізації ризиків і факторів, які можуть призвести до соціальних дисфункцій або несправедливостей з боку, перш за все, державних соціальних служб, які є елементом системи соціального захисту у межах соціальної політики країни [88]. Недопущення виникнення соціальних проблем населення також має здійснюватися за рахунок проведення виваженої державної економічної політики.

Так, в Україні діє Наказ Міністерства соціальної політики № 912 від 10.09.2015 р. «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики» [89], в якому послуга соціальної профілактики визначається як «комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру. Соціальна послуга надається особам, сім'ям, групам осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, спричинених інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, бездомністю, відбуванням покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк тощо» [89]. Соціальна профілактика – «одна із соціальних послуг …

центру соціальних служб особам та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах… послуга має на меті попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі для отримувача послуги» [90].

Профілактика та недопущення соціальних проблем включає в себе різні підходи та стратегії, спрямовані на створення сприятливих умов для життя і запобігання виникненню проблем, а не лише їх усунення після виникнення. Державна економічна політика має бути зосереджена на забезпеченні економічної стабільності – стану, «за якого країна здатна безперебійно функціонувати та стабільно розвиватися, незважаючи на вплив різноманітних зовнішніх загроз і проблем, що відбуваються навколо неї» [91]. Про досягнення економічної стійкості можна говорити на підставі оцінки індикаторів, які подано на рис. 1 [91].

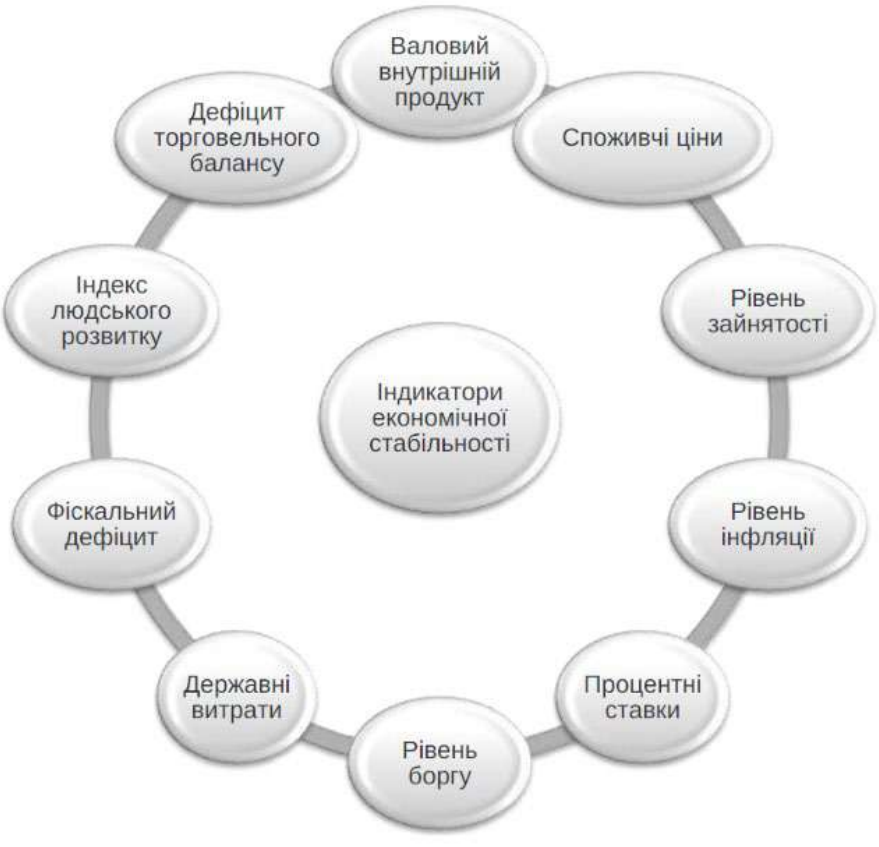

Рис. 1.1. Індикатори економічної стабільності [91]

Так, профілактика бідності як похідної економічних проблем має складатися з різних заходів на рівні держави, суспільства та окремих територіальних громад. Це включає:

– забезпечення доступу до якісної освіти – одного із найважливіших факторів у боротьбі з бідністю, адже освіта дозволяє людям здобути необхідні навички та знання для отримання кращої роботи і вищого доходу;

– створення робочих місць, розвиток малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій у економіки територіальних громад;

– надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, пенсіонерам та іншим вразливим групам через соціальні програми (субсидії, пільги, матеріальна допомога);

– забезпечення рівного доступу до медичних послуг;

– законодавче забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, статі, раси чи віку;

– покращення доступу до базових послуг (водопостачання, електроенергія, дороги) у сільських і віддалених районах;

– навчання населення управлінню фінансами, доступ до банківських послуг та мікрокредитування;

– проведення державної економічної та соціальної політики, спрямованої на підтримку сімей з дітьми;

Профілактика безробіття полягає, вважаємо, по-перше, у створенні державою сприятливого інвестиційного клімату для заохочення інвестицій у нові та існуючі підприємства, підтримці малого та середнього бізнесу, розвитку індустріальних парків та спеціальних економічних зон; по-друге, у реалізації програм підготовки кадрів і професійної перепідготовки для формування актуальних навичок, затребуваних на ринку праці; по-третє, надання підтримки стартапам, зниження бар'єрів для відкриття бізнесу, навчання основам підприємництва; по-четверте, підтримка зайнятості шляхом реалізації програм громадських робіт, тимчасового працевлаштування для підтримки

людей під час пошуку постійної роботи; по-п’яте, встановлення прожиткового мінімуму, який дозволяє забезпечити базові потреби працівників.

Профілактика демографічних проблем, таких як старіння населення, низький рівень народжуваності та висока смертність, є важливим завданням влади задля забезпечення сталого розвитку суспільства та розвитку територіальних громад. Основними напрямками профілактики можуть бути: створення умов для здорового і активного способу життя населення через фізичну активність, профілактику захворювань і здорове харчування; заохочення продовження трудової діяльності для людей похилого віку через гнучкі умови праці, перекваліфікацію та підтримку підприємництва серед літніх осіб; політика підтримки багатопоколінних сімей, де молодші покоління допомагають і підтримують старших; надання фінансових пільг, дитячих допомог, податкових стимулів, що сприяють збільшенню народжуваності; розвиток мережі дошкільних закладів, гнучкий робочий графік, підтримка роботодавців у наданні відпусток по догляду за дитиною; проведення інформаційних кампаній та медичної допомоги для підтримки репродуктивного здоров'я, включаючи лікування безпліддя; заохочення молодих пар до створення сімей через надання пільгових іпотечних кредитів, доступного житла та інших соціальних програм; поліпшення доступу до медичних послуг, розвиток первинної медико-санітарної допомоги, оснащення лікарень сучасним обладнанням; проведення необхідних вакцинацій, кампаній з боротьби із серцево-судинними захворюваннями, онко-захворюваннями, діабетом та іншими поширеними хворобами; пропаганда збалансованого харчування, фізичної активності, здорового способу життя, включаючи відмову від тютюнопаління, алкоголю; програми з підвищення безпеки на дорогах, зниження смертності від ДТП, профілактика нещасних випадків у побуті та ін.

Профілактика екологічних проблем, таких як забруднення навколишнього середовища та зміни клімату, вичерпання природних ресурсів є критично важливою для забезпечення стійкості планети, здоров'я майбутніх поколінь, розвитку країни і

територіальних громад. Ці проблеми вимагають як глобальних, так і локальних зусиль, які, на нашу думку, зводяться до такого:

– введення суворих стандартів на викиди шкідливих речовин, впровадження сучасних технологій очищення та фільтрації, регулярний моніторинг дотримання норм;

– запровадження системи роздільного збору та переробки відходів, заохочення до повторного використання матеріалів, зменшення використання одноразових пластиків;

– регулювання виробництва, використання і утилізації небезпечних хімічних речовин, таких як пестициди, важкі метали, токсичні сполуки;

– створення очисних споруд для очищення стічних вод, боротьба з незаконними скидами у водні об'єкти, запобігання забрудненню ґрунтових вод;

– перехід на відновлювані джерела енергії (сонячна, вітрова, гідроенергетика), зменшення залежності від викопного палива, розвиток технологій уловлювання та зберігання вуглецю, заохочення досліджень і впровадження інновацій, що сприяють зниженню впливу на навколишнє середовище, підтримка «зелених» стартапів;

– впровадження енергоефективних технологій у промисловості, будівництві, транспорті; заохочення до використання енергоощадних приладів і матеріалів;

– стимулювання використання громадського транспорту, велосипедів, електромобілів, розвиток інфраструктури для них та відмови від використання особистого транспорту;

– запобігання вирубці лісів, розширення мережі природоохоронних територій, заповідників і національних парків, розвиток програм з лісовідновлення, збереження біорізноманіття, захист природних екосистем;

– реалізація просвітницьких програм, що підвищують обізнаність про екологічні проблеми серед населення, навчання дітей і дорослих екологічно відповідальній поведінці;

– участь у міжнародних угодах та ініціативах з боротьби зі змінами клімату та забрудненням, спільні проекти для зниження глобальних екологічних ризиків;

– використання екологічних методів землеробства, що зменшують ерозію ґрунтів, знижують використання хімічних добрив і пестицидів, зберігають родючість ґрунту;

– створення «зелених» міст із парками, пішохідними зонами, енергоефективними будівлями, які мінімізують екологічний вплив на довкілля;

– впровадження технологій збереження водних ресурсів, скорочення використання води в промисловості та сільському господарстві та ін.

Профілактика проблем у сфері освіти, таких як низький рівень освіти та недоступність якісної освіти, – важливе завдання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Основні напрями профілактики мають включати: впровадження програм професійного розвитку для вчителів, забезпечення сучасними методиками викладання, підвищення мотивації та умов праці; оновлення шкільних та університетських програм, щоб вони відповідали сучасним потребам ринку праці та технологічному розвитку, впровадження інтерактивних та цифрових технологій, дистанційного навчання, проєктного підходу до навчання; регулярне тестування та оцінювання учнів, моніторинг результатів і корекція програм у разі необхідності; забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей незалежно від місця проживання, розвиток шкільної інфраструктури в регіонах; надання стипендій, грантів та іншої фінансової допомоги для учнів з малозабезпечених сімей, дітей з особливими освітніми потребами, впровадження програм, що забезпечують доступ до освіти для дітей з інвалідністю, розвиток спеціалізованих шкіл або інклюзивних класів; розвиток шкільної інфраструктури, забезпечення фізичної безпеки учнів і вчителів, профілактика булінгу, забезпечення психологічної підтримки, введення програм здорового харчування в школах для забезпечення належного фізичного і розумового розвитку дітей; заохочення батьків до активної участі в освітньому процесі, організація спільних заходів, які зміцнюють зв'язок між батьками, вчителями і школою; забезпечення можливостей для дорослих отримувати додаткову освіту або перекваліфікацію, що сприяє підвищенню освітнього рівня населення в цілому; проведення інформаційної кампанії, що підкреслює цінність освіти для особистого і професійного розвитку; адекватне

фінансування шкіл, підвищення зарплат вчителів, інвестування в освітні програми та інфраструктуру, партнерства з приватними компаніями для розвитку освітніх ініціатив, спонсорування освітніх програм, створення стипендій; контроль за розподілом і використанням освітніх коштів, забезпечення їх ефективного використання на рівні шкіл та регіонів; співпраця з міжнародними організаціями та іншими країнами для обміну найкращими практиками у сфері освіти, участь у міжнародних освітніх програмах; участь у глобальних проектах, таких як ООН, ЮНЕСКО, спрямованих на покращення доступу до освіти у світі.

Щодо профілактики соціально-психологічних проблем, таких як депресія, самотність і соціальна ізоляція, то невирішення цих проблем можуть мати серйозні наслідки як для окремих людей, так і для суспільства в цілому. Основними напрямами профілактики, на нашу думку, мають бути: впровадження скринінгових програм у школах, університетах, на робочих місцях для раннього виявлення симптомів депресії та надання допомоги на початкових стадіях; розширення доступу до психологічної допомоги, консультацій, терапії, включаючи онлайн-сервіси та гарячі лінії для людей, які потребують підтримки; заохочення до фізичної активності, збалансованого харчування, здорового сну, що допомагають зменшити ризик розвитку депресії, заохочення людей до участі в соціальних активностях, волонтерських програмах, громадських заходах, що сприяє розширенню соціальних контактів, розвиток місць, де люди можуть спілкуватися та проводити час разом, таких як парки, бібліотеки, клуби за інтересами; підвищення обізнаності про депресію, її симптоми та способи профілактики серед населення, боротьба зі стигматизацією психічних розладів; реалізація програм, які сприяють зміцненню сімейних відносин і підтримують багатопоколінні сім'ї, де старші та молодші покоління взаємодіють і допомагають один одному, використання цифрових платформ і соціальних мереж для підтримки зв'язку з друзями та родиною, особливо для людей, які живуть далеко один від одного; реалізація програм, що сприяють соціальній інтеграції людей з інвалідністю, літніх людей, етнічних меншин, біженців, щоб вони могли активно брати участь у житті громади; створення груп взаємодопомоги, де люди

з подібними проблемами можуть підтримувати одне одного, обмінюватися досвідом і отримувати емоційну підтримку; включення місцевих громад у процес підтримки осіб, які перебувають у соціальній ізоляції, через програми волонтерства, сусідську допомогу, відвідування, забезпечення доступу до телефонного зв'язку, інтернету, особливо для людей у віддалених районах або для тих, хто не може самостійно вийти з дому.

Це далеко не весь перелік напрямів, способів і методів профілактики та/або недопущення виникнення соціальних проблем населення. З розвитком суспільства, економічної системи, соціальних відносин соціальні проблеми населення можуть трансформуватися, відповідно і напрями, способи і методи будуть змінюватися.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Тетяна Непокупна

Соціальні проблеми населення – це негативні явища або ситуації, які впливають на добробут, якість життя та соціальну гармонію населення соціально-економічних систем різного рівня. Вони можуть мати різноманітні форми та прояви і часто виникають у результаті настання дисбалансу в економічній, політичній, культурній, соціальній сферах.

Із числа соціальних і поведінкових наук теорії, які пояснюють причини виникнення і сутність соціальних проблем населення, можна виокремити такі: а) функціоналістська теорія, яка розглядає суспільство як систему взаємопов'язаних частин, де кожна частина має свою функцію для підтримання стабільності та рівноваги, а соціальні проблеми виникають, коли якась частина системи не виконує свою функцію належним чином (наприклад, безробіття може виникнути через економічні кризи або недосконаліть системи освіти); б) теорія конфлікту, яка підкреслює роль конфлікту, нерівності і боротьби за ресурси в суспільстві, а виникнення соціальних проблем пов’язує з нерівномірним розподілом влади та ресурсів: економічна нерівність, расизм,

сексизм і інші форми дискримінації визнаються результатом структурних нерівностей; в) теорія символічного інтеракціонізму, яка зосереджується на тому, як люди взаємодіють один з одним за допомогою символів (мова, жести, соціальні норми), а соціальні проблеми виникають через різні інтерпретації і значення, які люди приписують ситуаціям і поведінці (наприклад, стигматизація певних груп населення може призвести до їхньої соціальної ізоляції); г) теорія структурного функціоналізму, яка пояснює соціальні проблеми як наслідок структурних дефіцитів в суспільстві, а проблеми виникають через дефіцити або дисфункції в різних соціальних інститутах, таких як освіта, економіка або сім'я; д) феміністська теорія, яка аналізує соціальні проблеми крізь призму гендерної нерівності, а соціальні проблеми виникають через патріархальні структури і гендерну дискримінацію (наприклад, гендерна нерівність у заробітній платі або насильство проти жінок); е) теорія соціального капіталу, яка зосереджується на ролі соціальних зв'язків і мереж у підтримці соціальної стабільності та розвитку, а соціальні проблеми виникають із-за недостатності соціального капіталу – довіри, співпраці, що може призвести до соціальної ізоляції і зниження якості життя; є) теорія людського капіталу, яка зосереджена на значенні знань, навичок, здоров'я та інших характеристик людей для економічного розвитку та добробуту суспільства, а соціальні проблеми пов’язує з недостатністю інвестицій у людину та галузі соціальної сфери.

Ці теорії пропонують різні підходи до розуміння соціальних проблем населення і їх вирішення та/або недопущення. Вони можуть бути методологічною основою для розробки ефективних стратегій боротьби з соціальними проблемами населення територіальних громад.

Класифікація соціальних проблем населення може базуватися на різних критеріях. У цілому, ми виокремили такі критерії класифікації соціальних проблем населення територіальних громад:

– за джерелом походження: економічні проблеми: безробіття, бідність, нерівність доходів, економічна криза, недоступність житла, безпритульність та ін.; соціально-

психологічні проблеми: дискримінація, соціальна нерівність, проблеми з освітою, охороною здоров'я, зростання рівня стресу серед населення, самотність і соціальна ізоляція, депресія та ін.; культурно-освітні: низький рівень освіти, втрата культурних цінностей, обмеження доступу до верифікованої інформації та ін.; демографічні проблеми: старіння населення, низька народжуваність, міграція та ін.; екологічні проблеми: забруднення довкілля, зміна клімату, втрата біорізноманіття, вичерпання ресурсів та ін.; політичні проблеми: корупція, відсутність демократичних процесів, порушення прав людини, відсутність ефективного державного управління, воєнні дії на території країни та ін. техногенні проблеми: вплив новітніх технологій на ринок праці, загрози кібербезпеці, неконтрольований розвиток і використання штучного інтелекту та ін.;

– за наслідками прояву соціальних проблем: матеріальні наслідки (зниження рівня життя, втрата майна тощо), фізичні наслідки (погіршення стану здоров'я, захворювання тощо), психологічні наслідки (стрес, тривога, депресія, суїцид тощо), соціальні наслідки (збільшення злочинності, соціальна напруга, соціальні конфлікти тощо);

– за вразливими групами населення: діти (сирітство, насильство в сім'ї тощо), молодь (безробіття, наркоманія тощо), люди похилого віку (самотність, бідність, захворювання тощо), особи з інвалідністю (недоступність інфраструктури, дискримінація тощо), малозабезпечені сім'ї (бідність, низький рівень освіти, голод тощо);

– за рівнем охоплення соціальними проблемами: індивідуальні (стосуються окремих осіб), сімейні (стосуються окремих родин), групові (стосуються певних соціальних груп), загальносуспільні (стосуються усього суспільства);

– за територіальною належністю: соціальні проблеми на глобальному рівні, на рівні країни, на рівні регіону, на рівні територіальної громади, на локальному рівні.

Економічні методи вирішення соціальних проблем населення – це сукупність ресурсів, стратегій та інструментів, які спрямовані на вирішення соціальних проблем населення територіальних громад шляхом використання економічних інструментів та механізмів задля покращення життєвих умов людей, їхнього економічного становища

та, врешті, розвитку територіальних громад. У цілому, економічними методами з відповідним інструментарієм є стимулювання економічного зростання; використання монетарної та фіскальної політики стимулювання економічного розвитку та підтримки підприємництва і соціальних ініціатив; інвестиції в програми професійного навчання і перепідготовки, в соціальні програми, інфраструктурні проєкти; політика зменшення соціальної нерівності; створення спеціальних економічних зон, інвестиційних програм для підтримки регіонів, що відстають у розвитку; фінансування проєктів із зайнятості населення, соціальних інновацій та ін. Ці методи можуть бути реалізовані через державні програми, приватні інвестиції або в рамках публічно-приватних партнерств, спрямованих на покращення соціально-економічної ситуації в суспільстві задля вирішення та/або недопущення соціальних проблем населення.

Сутність профілактики та/бо недопущення виникнення соціальних проблем населення полягає у запобіганні та/або мінімізації ризиків і факторів, які можуть призвести до соціальних дисфункцій, несправедливостей і врешті – до соціальних проблем населення. Профілактики та/бо недопущення виникнення соціальних проблем населення включає в себе різні підходи та стратегії, спрямовані на створення сприятливих умов для життя і запобігання виникненню цих проблем.

Недопущення виникнення соціальних проблем населення ґрунтується на державній економічній політиці забезпечення економічної стабільності шляхом створення робочих місць, підтримки підприємництва, забезпечення рівного доступу до економічних можливостей і ресурсів для всіх верств населення. Профілактика соціальних проблем населення – на державній соціальній політиці шляхом впровадження програм соціального забезпечення і соціального захисту.

Профілактика тих соціальних проблем, які відповідають критерію класифікації «за джерелом походження соціальних проблем», полягає у такому:

– профілактика бідності повинна включати різні заходи на рівні держави, суспільства та окремих територіальних громад, що має містити, по-перше, забезпечення доступу до якісної освіти як одного із найважливіших факторів у боротьбі з бідністю,

адже освіта дозволяє людям здобути необхідні навички та знання для отримання кращої роботи і доходу; по-друге, створення робочих місць, розвиток малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій у місцеві економіки; по-третє, надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, пенсіонерам та іншим вразливим групам через соціальні програми (субсидії, пільги, матеріальна допомога); по-четверте, забезпечення рівного доступу до медичних послуг, по-п’яте, законодавче забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, статі, раси чи віку; по-шосте, покращення доступу до базових послуг (водопостачання, електроенергія, дороги) у сільських і віддалених районах; по-сьоме, навчання населення управлінню фінансами, доступ до банківських послуг та мікрокредитування; по-восьме, проведення політики, спрямованої на підтримку сімей з дітьми;

– профілактика безробіття полягає, по-перше, у заохоченні інвестицій у нові та існуючі підприємства, підтримці малого та середнього бізнесу, розвитку індустріальних парків та спеціальних економічних зон; по-друге, у реалізації програм підготовки кадрів і професійної перепідготовки для формування актуальних навичок, затребуваних на ринку праці; по-третє, надання підтримки стартапам, зниження бар'єрів для відкриття бізнесу, навчання основам підприємництва; по-четверте, підтримка зайнятості шляхом реалізації програм громадських робіт, тимчасового працевлаштування для підтримки людей під час пошуку постійної роботи; по-п’яте, встановлення прожиткового мінімуму, який дозволяє забезпечити базові потреби працівників;

– профілактика демографічних проблем, таких як старіння населення, низький рівень народжуваності та висока смертність, є важливим завданням для забезпечення сталого розвитку суспільства та розвитку територіальних громад. Основними напрямками профілактики є, по-перше, створення умов для здорового і активного способу життя населення через фізичну активність, профілактику захворювань і здорове харчування; по-друге, заохочення продовження трудової діяльності для людей похилого віку через гнучкі умови праці, перекваліфікацію та підтримку підприємництва серед літніх осіб; по-третє, політика підтримки багатопоколінних сімей, де молодші покоління

допомагають старшим; по-четверте, надання фінансових пільг, дитячих допомог, податкових стимулів, що сприяють збільшенню народжуваності; по-п’яте, розвиток мережі дошкільних закладів, гнучкий робочий графік, підтримка роботодавців у наданні відпусток по догляду за дитиною; по-шосте, проведення інформаційних кампаній та медичної допомоги для підтримки репродуктивного здоров'я, включаючи лікування безпліддя; по-сьоме, заохочення молодих пар до створення сімей через надання пільгових іпотечних кредитів, доступного житла та інших соціальних програм; по-восьме, поліпшення доступу до медичних послуг, розвиток первинної медико-санітарної допомоги, оснащення лікарень сучасним обладнанням; по-дев’яте, проведення масових вакцинацій, кампаній з боротьби із серцево-судинними захворюваннями, онко-захворюваннями, діабетом та іншими поширеними хворобами; по-десяте, пропаганда збалансованого харчування, фізичної активності, здорового способу життя, включаючи відмову від тютюнопаління, алкоголю; по-десяте, програми з підвищення безпеки на дорогах, зниження смертності від ДТП, профілактика нещасних випадків у побуті;

– профілактика екологічних проблем, таких як забруднення навколишнього середовища та зміни клімату, є критично важливою для забезпечення стійкості планети, здоров'я майбутніх поколінь, розвитку територіальних громад. Ці проблеми вимагають як глобальних, так і локальних зусиль, які зводяться до такого: по-перше, введення суворих стандартів на викиди шкідливих речовин, впровадження сучасних технологій очищення та фільтрації, регулярний моніторинг дотримання норм; по-друге, запровадження системи роздільного збору та переробки відходів, заохочення до повторного використання матеріалів, зменшення використання одноразових пластиків; по-третє, регулювання виробництва, використання і утилізації небезпечних хімічних речовин, таких як пестициди, важкі метали, токсичні сполуки; по-четверте, створення очисних споруд для очищення стічних вод, боротьба з незаконними скидами у водні об'єкти, запобігання забрудненню ґрунтових вод; по-п’яте, перехід на відновлювані джерела енергії (сонячна, вітрова, гідроенергетика), зменшення залежності від викопного палива, розвиток технологій уловлювання та зберігання вуглецю, заохочення

досліджень і впровадження інновацій, що сприяють зниженню впливу на навколишнє середовище, підтримка «зелених» стартапів; по-шосте, впровадження енергоефективних технологій у промисловості, будівництві, транспорті; заохочення до використання енергоощадних приладів і матеріалів; по-сьоме, стимулювання використання громадського транспорту, велосипедів, електромобілів, розвиток інфраструктури для них та відмови від використання особистого транспорту; по-восьме, запобігання вирубці лісів, розширення мережі природоохоронних територій, заповідників і національних парків, розвиток програм з лісовідновлення, збереження біорізноманіття, захист природних екосистем; по-дев'яте, реалізація просвітницьких програм, що підвищують обізнаність про екологічні проблеми серед населення, навчання дітей і дорослих екологічно відповідальній поведінці; по-десяте, участь у міжнародних угодах та ініціативах з боротьби зі змінами клімату та забрудненням, спільні проекти для зниження глобальних екологічних ризиків; по-одинадцяте, використання екологічних методів землеробства, що зменшують ерозію ґрунтів, знижують використання хімічних добрив і пестицидів, зберігають родючість ґрунту; по-дванадцяте, створення «зелених» міст із парками, пішохідними зонами, енергоефективними будівлями, які мінімізують екологічний вплив на довкілля; по-тринадцяте, впровадження технологій збереження водних ресурсів, скорочення використання води в промисловості та сільському господарстві;

– профілактика проблем у сфері освіти, таких як низький рівень освіти та недоступність якісної освіти, є важливим завданням для забезпечення соціального та економічного розвитку суспільства. Основні напрями профілактики включають: по-перше, впровадження програм професійного розвитку для вчителів, забезпечення сучасними методиками викладання, підвищення мотивації та умов праці; по-друге, оновлення шкільних та університетських програм, щоб вони відповідали сучасним потребам ринку праці та технологічному розвитку, впровадження інтерактивних та цифрових технологій, дистанційного навчання, проєктного підходу до навчання; по-третє, регулярне тестування та оцінювання учнів, моніторинг результатів і корекція

програм у разі необхідності; по-четверте, забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей незалежно від місця проживання, розвиток шкільної інфраструктури в регіонах; по-п’яте, надання стипендій, грантів та іншої фінансової допомоги для учнів з малозабезпечених сімей, дітей з особливими освітніми потребами, впровадження програм, що забезпечують доступ до освіти для дітей з інвалідністю, розвиток спеціалізованих шкіл або інклюзивних класів; по-шосте, розвиток шкільної інфраструктури, забезпечення фізичної безпеки учнів і вчителів, профілактика булінгу, забезпечення психологічної підтримки, введення програм здорового харчування в школах для забезпечення належного фізичного і розумового розвитку дітей; по-сьоме, заохочення батьків до активної участі в освітньому процесі, організація спільних заходів, які зміцнюють зв'язок між батьками, вчителями і школою; по-восьме, забезпечення можливостей для дорослих отримувати додаткову освіту або перекваліфікацію, що сприяє підвищенню освітнього рівня населення в цілому; по-дев’яте, проведення інформаційної кампанії, що підкреслює цінність освіти для особистого і професійного розвитку; по-десяте, адекватне фінансування шкіл, підвищення зарплат вчителів, інвестування в освітні програми та інфраструктуру, партнерства з приватними компаніями для розвитку освітніх ініціатив, спонсорування освітніх програм, створення стипендій; по-одинадцяте, контроль за розподілом і використанням освітніх коштів, забезпечення їх ефективного використання на рівні шкіл та регіонів; по-дванадцяте, співпраця з міжнародними організаціями та іншими країнами для обміну найкращими практиками у сфері освіти, участь у міжнародних освітніх програмах; участь у глобальних проектах, таких як ООН, ЮНЕСКО, спрямованих на покращення доступу до освіти у світі;

– профілактика соціально-психологічних проблем, таких як депресія, самотність і соціальна ізоляція, є важливим аспектом збереження психічного здоров'я та благополуччя населення. Невирішення цих проблем можуть мати серйозні наслідки як для окремих людей, так і для суспільства в цілому. Основними напрямами профілактики, на нашу думку, мають бути: по-перше, впровадження скринінгових програм у школах,

університетах, на робочих місцях для раннього виявлення симптомів депресії та надання допомоги на початкових стадіях; по-друге, розширення доступу до психологічної допомоги, консультацій, терапії, включаючи онлайн-сервіси та гарячі лінії для людей, які потребують підтримки; по-третє, заохочення до фізичної активності, збалансованого харчування, здорового сну, що допомагають зменшити ризик розвитку депресії, заохочення людей до участі в соціальних активностях, волонтерських програмах, громадських заходах, що сприяє розширенню соціальних контактів, розвиток місць, де люди можуть спілкуватися та проводити час разом, таких як парки, бібліотеки, клуби за інтересами; по-четверте, підвищення обізнаності про депресію, її симптоми та способи профілактики серед населення, боротьба зі стигматизацією психічних розладів; по-п’яте, реалізація програм, які сприяють зміцненню сімейних відносин і підтримують багатопоколінні сім'ї, де старші та молодші покоління взаємодіють і допомагають один одному, використання цифрових платформ і соціальних мереж для підтримки зв'язку з друзями та родиною, особливо для людей, які живуть далеко один від одного; по-шосте, реалізація програм, що сприяють соціальній інтеграції людей з інвалідністю, літніх людей, етнічних меншин, біженців, щоб вони могли активно брати участь у житті громади; по-сьоме, створення груп взаємодопомоги, де люди з подібними проблемами можуть підтримувати одне одного, обмінюватися досвідом і отримувати емоційну підтримку; по-восьме, включення місцевих громад у процес підтримки осіб, які перебувають у соціальній ізоляції, через програми волонтерства, сусідську допомогу, відвідування, забезпечення доступу до телефонного зв'язку, інтернету, особливо для людей у віддалених районах або для тих, хто не може самостійно вийти з дому.

Це далеко не весь перелік напрямів, способів і методів профілактики та/або недопущення виникнення соціальних проблем населення. З розвитком суспільства, економічної системи, соціальних відносин соціальні проблеми населення можуть трансформуватися, відповідно і напрями, способи і методи можуть змінюватися.

Слід наголосити, що наслідки невирішення соціальних проблем населення територіальних громад можуть суттєво впливати на життя людей і суспільство в цілому.

Мова йде про економічні втрати – зниження продуктивності економіки та загального рівня добробуту суспільства, зниження якості життя та втрата людського капіталу, дискримінація та порушення прав людини, що може призвести до соціальних конфліктів, а бідність, бездомність та насильство можуть погіршити фізичне і психічне здоров'я людей, збільшити злочинність, нерівність та соціальне виключення (ексклюзія) можуть підірвати довіру та солідарність у суспільстві, що ускладнить співпрацю та розвиток соціальних зв'язків. Ці наслідки взаємопов'язані, взаємопідсилювані, такі, що створюють негативне коло, яке потребує системного вирішення соціальних проблем. Для цього потрібна співпраця уряду, бізнесу, громадських організацій та громадянського суспільства у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ у розділі І

1. Непокупна Т., Дуань Цзясюй. Соціальні проблеми: сутність, класифікація. Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів факультету комп'ютерних наук, математики, фізики та економіки / ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Т. М. Барболіна (голов. ред.) та ін. Полтава, 2024. с. 182–184. URL : http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23973/1/2024.pdf (дата звернення 10.07.2024)

2. Dr. Patita Pabana. Social Problems, Social Policy, Social Legislation and Social Development. URL : https://ddceutkal.ac.in/Syllabus/MSW/Paper_07.pdf (дата звернення 10.07.2024)

3. Хижняк О. В. Соціальний рух як колективна дія: соціологічна проблематика. Вчені записки Харківського гуманітарного університету. «Народна українська академія». 2012. Т. 18, кн. 2. С. 26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VzKhgu_2012_18_2_7 (дата звернення 10.07.2024)

4. Social problem. URL : https://open.lib.umn.edu/socialproblems/chapter/1-1-what-is-a-social-problem/ (дата звернення 11.07.2024)

5. Social issue. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Social_issue (дата звернення 11.07.2024)

6. Що таке соціальна проблема. URL : https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Соціальна_робота_та_послуги/Соціальні_проблеми_-_безперервність_і_зміни/01%3A_Розуміння_соціальних_проблем/1.01%3A_Що_таке_соціальна_проблема%3F (дата звернення 11.07.2024)

7. Mills, C. Wright (13 April 2000). The Sociological Imagination. Oxford University Press. ISBN 978-0-19-513373-8 (дата звернення 12.07.2024)

8. Introduction to social problem. Social Problems and Services. URL : https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/17167/1/Unit-1.pdf (дата звернення 12.07.2024)

9. Gordon Tullock. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Gordon_Tullock (дата звернення 10.07.2024)

10. Gordon Tullock, [1987]. 2008, «public choice». The New Palgrave Dictionary of Economics. https://en.wikipedia.org/wiki/The_New_Palgrave_Dictionary_of_Economics (дата звернення 12.07.2024)

11. Alberto Alesina, Torsten Persson, Guido Tabellini, 2006. «Reply to Blankart and Koester's Political Economics versus Public Choice Two Views of Political Economy in Competition», Kyklos, 59(2), pp. 201–208.

12. James M. Buchanan and Gordon Tullock. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. URL : https://web.archive.org/web/20030413172217id_/http://www.cema.edu.ar:80/~jms/cursos/ciencia_politica_II/The_Calculus_of_Consent.pdf (дата звернення 11.05.2024)

13. James M. Buchanan. American economist and educator. URL : https://www.britannica.com/money/James-M-Buchanan (дата звернення 11.05.2024)

14. Thayer Watkins. Public Choice Theory. URL : https://www.sjsu.edu/faculty/watkins/publicchoice.htm (дата звернення 13.05.2024)

15. Gordon Tullock, [1987] 2008, "public choice," The New Palgrave Dictionary of Economics

16. James M. Buchanan, 1990. "The Domain of Constitutional Economics", Constitutional Political Economy, 1(1), pp. 1–18. URL : https://www.walkerd.people.charleston.edu/400/Sobel/2A-8.%20Buchanan%20-%20Constitutional%20Economics.pdf (дата звернення 15.05.2024)

17. Ludwig, Van den Hauwe (1999). "Public Choice, Constitutional Political Economy and Law and Economics". Encyclopedia of Law and Economics

18. Theodore William Schultz. URL : https://www.britannica.com/money/Theodore-Schultz (дата звернення 16.06.2024)

19. Theodore Schultz. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Theodore_Schultz (дата звернення 16.06.2024)

20. Theodore W. Schultz. Investment in Human Capital. The American Economic Review, Vol. 51, No 1 (mar., 1961), 1–17. URL : https://la.utexas.edu/users/hcleaver/330T/350kPEESchultzInvestmentHumanCapital.pdf (дата звернення 17.06.2024)

21. Gary Stanley Becker. The Economic Approach to Human Behavior. URL : https://archive.org/details/economicapproach0000beck/page/n7/mode/2up (дата звернення 16.06.2024)

22. Gary S. Becker. Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education Third Edition The University of Chicago Press v Chicago and London. 1930, 3rd ed. URL : https://www.academia.edu/35396287/HUMAN_CAPITAL_A_Theoretical_and_Empirical_Analysis_with_Special_Reference_to_Education_THIRD_EDITION (дата звернення 18.06.2024)

23. Richard Machalek, Michael W. Martin, in. Sociobiology and Sociology: A New Synthesis. Social capital theory. URL : https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/social-capital-theory#:~:text=Social%20capital%20theory%20contends%20that,and%20rewarded%20skills%20and%20credentials (дата звернення 10.07.2024)

24. Bourdieu, Pierre. La Distinction: Critique sociale du jugement. URL : https://archive.org/details/ladistinctioncri0000bour (дата звернення 18.06.2024)

25. Pierre Bourdieu. URL : https://www.britannica.com/biography/Pierre-Bourdieu (дата звернення 20.07.2024)

26. James S. Coleman. URL : https://www.britannica.com/biography/James-S-Coleman (дата звернення 20.07.2024)

27. James Samuel Coleman. URL : https://books.google.com.ua/books?id=a4Dl8tiX4b8C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення 15.07.2024)

28. Robert D. Putnam, Robert Leonardi, Raffaella Y. Nonetti. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. URL : https://books.google.com.ua/books?id=gKZP8_Tp27UC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення 10.08.2024)

29. Robert D. Putnam. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. URL : https://books.google.kg/books?id=rd2ibodep7UC&printsec=copyright&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення 10.08.2024)

30. Непокупна Т. А., Шевченко Б. О., Яковенко Л. І., Шаравара Р. І., Степаненко С. В. Ресурсно-фінансове забезпечення соціальної справедливості: еволюція уявлень від стародавнього світу до кінця XIX ст. *Інвестиції: практика та досвід*. № 8. 2024. URL : https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3574 (дата звернення 15.09.2024)

31. John Rawls. URL : https://www.britannica.com/biography/John-Rawls (дата звернення 11.07.2024)

32. John Rawls. A Theory of Justice. URL : http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/РОЛЗ%20-%20Теория%20справедливостим%201971(2010)%20536c.pdf (дата звернення 11.07.2024)

33. Amartya Sen. URL : https://www.britannica.com/money/Amartya-Sen (дата звернення 15.07.2024)

34. Amartya Sen. Collective choice and social welfare. URL : https://archive.org/details/collectivechoice0000sena_l7w8/page/n3/mode/2up (дата звернення 15.07.2024)

35. North Douglas. Institutions, institutional changes and functioning of the economy. URL : https://books.google.com.ua/books?id=oFnWbTqgNPYC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення 10.07.2024)

36. Козаков В. М. Інституціональна матриця. URL : https://e-pidruchniki.com/content/1203_institycionalna_matricya.html (дата звернення 16.07.2024)

37. Arthur Cecil Pigou. URL : https://www.britannica.com/money/Arthur-Cecil-Pigou (дата звернення 10.07.2024)

38. Market failure. URL : https://www.britannica.com/money/market-failure (дата звернення 11.07.2024)

39. Петруня Ю. Є., Задоя А. О. Економіка: базовий курс : навчальний посібник. [6-те вид., переробл. і доп.]. Серія : «Бізнес. Економіка. Фінанси». Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2023. 200 с.

40. Непокупна Т. Суспільні блага як продукт соціальної сфери: трансформація тлумачень категорій і понять / Сучасні трансформації національного та місцевого розвитку : колективна монографія / за заг. ред. Л. І. Яковенко. Полтава : Видавництво «Сімон», 2021. 210 с. URL : http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17896 (дата звернення 18.07.2024)

41. Arthur Cecil Pigou. The Economics of Welfare. URL : https://archive.org/details/dli.bengal.10689.4260 (дата звернення 10.08.2024)

42. Arrow K. Social Choice and Individual Values, 2 nd ed. (New York: Wiley, 1963). URL : https://ru.scribd.com/doc/67527995/Kenneth-Arrow-Social-Choice-and-Individual-Value (дата звернення 11.08.2024)

43. Émile Durkheim. URL : https://www.britannica.com/biography/Emile-Durkheim (дата звернення 11.08.2024)

44. Теорія соціальної дезорганізації. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_соціальної_дезорганізації (дата звернення 21.08.2024)

45. Kavetskiy S. Концепція аномії Е. Дюркгейма та сучасні соціальні трансформації. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». № 35. С. 38–41. URL : https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/5490 (дата звернення 21.08.2024)

46. Constructing a Social Problem. URL : https://openoregon.pressbooks.pub/socproblems/chapter/1-3-constructing-a-social-problem/#:~:text=In%20the%20constructivist%20view%2C%20a,values%20is%20a%20social%20problem (дата звернення 22.08.2024)

47. John Kitsuse. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/John_Kitsuse (дата звернення 23.08.2024)

48. Joel Best. Review: Constructing the Sociology of Social Problems: Spector and Kitsuse Twenty-Five Years Later. Reviewed Work: Constructing Social Problems by Malcolm Spector, John I. Kitsuse. URL : https://www.jstor.org/stable/3070366 (дата звернення 24.08.2024)

49. Talcott Parsons. American sociologist. URL : https://www.britannica.com/biography/Talcott-Parsons (дата звернення 11.08.2024)

50. Robert K. Merton. American sociologist. URL : https://www.britannica.com/biography/Robert-K-Merton (дата звернення 11.08.2024)

51. Роберт Нісбет. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Роберт_Нісбет (дата звернення 25.08.2024)

52. Contemporary social problems. URL : https://ru.scribd.com/document/477318719/INTRODUCTION-TO-CONTEMPORARY-SOCIAL-PROBLEMS-pdf (дата звернення 25.08.2024)

53. Карл Маркс. Капітал. Критика політичної економії. Том III / Пер. з нім. за ред. Д. Рабиновича. Київ : Партвидав ЦК КП(б)У, 1936.

54. Класифікація соціальних проблем. URL : https://studentam.net.ua/content/view/4289/114/ (дата звернення 11.08.2024)

55. Буяшенко В. В. Соціальна проблема як предметне поле діяльності соціального піклування. URL : https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2012_3.pdf (дата звернення 30.08.2024)

56. Класифікація соціальних проблем. URL : https://studfile.net/preview/9212233/ (дата звернення 11.08.2024)

57. Кацьора О. Соціологічна інтерпретація соціальних проблем. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31145/1/Соціологічна%20інтерпретація%20соціальних%20проблем.pdf (дата звернення 11.08.2024)

58. Тран А. 15 прикладів популярних соціальних проблем, які мають значення у 2024 році. URL : https://ahaslides.com/uk/blog/social-issue-examples/ (дата звернення 11.09.2024)

59. What are social problems? Navigating “tame”, “wicked” and social problems. URL : https://socialbusinessdesign.org/what-is-a-social-problem-defining-social-problems/ (дата звернення 11.09.2024)

60. Соціальна проблема. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_проблема (дата звернення 12.09.2024)

61. Уманців Ю. М. Економічна політика держави: навч. посіб. / Ю. М. Уманців,О. І. Міняйло, Л. В. Лебедева. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 480 с.

62. Бліщук К. М., Матвіїшин Є. Г. Економічний аналіз державної політики: основні поняття, підходи до застосування : навч. посібн. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. 268 с.

63. Бодров, В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. Державне регулювання економіки та економічна : навч. посіб. К. : Академвидав, 2010. 520 с.

64. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління : навч. посібн. К. : Вид. УАДУ, 2002. 102 с.

65. Гриньова В. М., Новікова М. М. Державне регулювання економіки : підручник К. : Знання, 2008. 398 с.

66. Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки : навч. посібн. К. : Ліра-М, 2011. 428 с.

67. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки : підручник. К. : Ліра-М, 2011. 216 с.

68. Шевченко Б. О. Потенціал державно-приватного партнерства як інструмент антикризових заходів. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2009. № 1. С. 17–23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2009_1_5 (дата звернення 13.09.2024)

69. Бутник О. О. Аналіз моделей соціальної політики в країнах з розвинутими ринковими відносинами: досвід для України. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/33.pdf (дата звернення 11.10.2024)

70. Скандинавська модель. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Скандинавська_модель (дата звернення 11.10.2024)

71. Посібник із медичного страхування для іммігрантів. URL : https://usahello.org/uk/здоровя/doctors-medicine/медичне-страхування/ (дата звернення 21.10.2024)

72. Policy Basics: The Supplemental Nutrition Assistance Program (SNAP). URL : https://www.cbpp.org/research/food-assistance/the-supplemental-nutrition-assistance-program-snap (дата звернення 22.10.2024)

73. Temporary Assistance for Needy Families (TANF). URL : https://www.acf.hhs.gov/ofa/programs/temporary-assistance-needy-families-tanf (дата звернення 22.10.2024)

74. Непокупна Т. А., Шевченко Б. О. Програми перерозподілу їжі і цінова стратегія як складові боротьби з бідністю та стимул соціальної відповідальності ресторанного бізнесу: закордонний досвід. *Ефективна економіка*. № 5. 2024. URL : https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3776 (дата звернення 22.10.2024)

75. FoodTank. URL: https://foodtank.com (дата звернення 14.11.2024)

76. AshleyKosiak. Q & A with food tank's Danielle Nierenberg. URL : https://www.jamesbeard.org/blog/q-food-tanks-danielle-nierenberg (дата звернення 14.11.2024)

77. Ковтун В. І. Німецька модель соціальної держави. URL : https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4e7cbfe4-b0d8-4891-a072-4b13b596afe0/content (дата звернення 23.10.2024)

78. Длугопольський О. В. Соціальна політика Японії в контексті забезпечення загального добробуту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. URL : http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/25-1-2017/14.pdf (дата звернення 23.10.2024)

79. Шутаєва О. О. Японська модель корпоративної соціальної відповідальності: особливості формування та практика реалізації. URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93921/29-Shutaieva.pdf?sequence=1 (дата звернення 24.10.2024)

80. Конституція Бразилії. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Бразилії#Загальна_характеристика (дата звернення 2.11.2024)

81. Public Impact Fundamentals. Bolsa Família in Brazil. URL : https://centreforpublicimpact.org/public-impact-fundamentals/bolsa-familia-in-brazil/#The-initiative (дата звернення 2.11.2024)

82. Allan Moscovitch. Welfare State. URL : https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/welfare-state (дата звернення 4.11.2024)

83. Housing First. URL : https://endhomelessness.org/resource/housing-first/ (дата звернення 4.11.2024)

84. Длугопольський О. В. Держава (загального) добробуту в Китаї: етапи становлення і проблеми побудови. *Економіка України*. 2014. № 7 (632). URL : file:///C:/Users/_Lenovo-23!_/Downloads/EkUk_2014_7_6.pdf (дата звернення 22.10.2024)

85. Мінсоцполітики: Від стратегії подолання бідності до стратегії людського розвитку. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-vid-strategiyi-podolannya-bidnosti-do-strategiyi-lyudskogo-rozvitku (дата звернення 5.11.2024)

86. Громадська організація «Кайнд Челендж». URL : https://opendatabot.ua/c/43865212 (дата звернення 5.11.2024)

87. Українські благодійні фонди, для яких ми збираємо кошти. URL : https://bekind.ua/uk/foundations (дата звернення 6.11.2024)

88. Закон України «Про соціальна послуги». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 18, ст.73. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n482 (дата звернення 2.11.2024)

89. Наказ Міністерства соціальної політики № 912 від 10.09.2015 р. «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text (дата звернення 5.11.2024)

90. Соціальна профілактика осіб і сімей у складних життєвих обставинах, відповідно до їх потреб. URL : https://socialpolitica.dniprorada.gov.ua/services/sotsialna-profilaktika/#:~:text=Соціальна%20профілактика%20–%20це%20комплекс%20заходів,%2C%20юридичного%2C%20педагогічного%2C%20психологічного (дата звернення 6.11.2024)

91. Гапєєва О., Вітютін Є. Економічна стабільність як основа стійкості держави в контексті сучасних досягнень та викликів. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3907#:~:text=Економічна%20стабільність%20—%20це%20стан%2C%20за,проблем%2C%20що%20відбуваються%20навколо%20неї (дата звернення 15.11.2024)

Розділ ІІ

НЕРІВНОМІРНІСТЬ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ (у регіональному розрізі України та КНР)

2.1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Тетяна Непокупна

Соціальна сфера включає в себе ті галузі, які забезпечують вирішення соціальних проблем населення. Мета функціонування соціальної сфери полягає у сприянні соціально-економічному розвитку країни, регіону, територіальної громади, зміні рівня суспільного й індивідуального добробуту у сторону його підвищення, всебічному задоволенні потреб населення. Для розвитку й управління соціальною сферою пропонуємо використовувати такі концепції: концепцію базових потреб, концепцію рівня і якості життя, концепцію людського капіталу [1]. Охарактеризуємо їх.

Концепція базових потреб щонайменше ґрунтується на аналізі Абрахама Маслоу потреб людини, впливу ступеня їх задоволення на рівень добробуту населення. Це мотиваційна теорія, що включає п’ятирівневу модель людських потреб, яку часто зображують у вигляді ієрархічних рівнів у піраміді (рис. 2.1) [2].

Гуманістична теорія А. Маслоу ґрунтується на холістичному підході, відповідно до якого система у цілому нагромаджує у собі характеристики елементів, що її утворюють, але при цьому має й особливі властивості, які не притаманні жодному з її елементів. Відповідно припускається, що, по-перше, мотивована вся людина, а не якась її частина; по-друге, більшість бажань і спонукань людини є взаємопов'язаними.

Рис. 2.1. Піраміда Маслоу: ієрархія потреб [2]

В основі мотивації і поведінки людей перебувають базові потреби, котрі властиві людині як біологічному виду (вони практично є незмінними): фізіологічні потреби, потреби у безпеці, потреби у любові і належності, потреби в оцінці (у самоповазі та в оцінці з боку інших). Це дефіцитні потреби у тому розумінні, що вони спричинюють певну поведінку людини, якщо умови їх задоволення є недостатніми. Задоволення потреб перших рівнів стає основою для появи потреб у коханні, прив'язаності і залежності. Людина починає потребувати емоційних стосунків з іншими людьми (дружніх, товариських, партнерських, любовних та ін.), належати до певної групи людей і посісти достойне місце у цій групі. Стосовно наступного рівня, то А. Маслоу виділив дві категорії потреб людини в повазі, оцінці: потреба у самоповазі (впевненість у собі, компетентність, адекватність, незалежність, свобода); потреба в оцінці з боку інших (престиж, визнання, прийняття, прояв уваги, статус, репутація, оцінка діяльності).

Найвищий рівень у ієрархії потреб А. Маслоу посідають метапотреби – потреби розвитку, до яких належать потреби у пізнанні, допитливості, отриманні достовірної інформації, віднаходження істини, розумінні навколишнього світу, естетичні потреби, потреби у красі та потреби у самоактуалізації (самореалізації).

Знання усієї гамми потреб та мотивів поведінки людини у цілому, вважаємо, може слугувати основою логіки підтримки державою соціальної сфери, адже ієрархія потреб обумовлює формування життєвої філософії і мотивів поведінки людини, що впливає на способи досягнення нею мети, на економічний вибір. Тому основним завданням держави є створення умов для задоволення потреб тими верствами населення, які є конкурентоспроможними на ринку праці, та вироблення заходів соціальної політики, які б сприяли задоволенню мінімальних базових потреб соціально вразливими верствами населення – неконкурентоспроможними або слабо конкурентоспроможними на ринку праці.

Рівень життя визначають як рівень доходу, комфорту та доступних послуг, які зазвичай застосовуються до суспільства чи території, а не до окремої людини [3]. Рівень життя сприяє якості життя людини [4] і, як правило, пов'язаний з об'єктивними показниками, що перебувають поза межами особистого контролю людини: економічними, соціальними, політичними, правовими, екологічними. Людина може враховувати ці показники, оцінюючи, де вона б хотіла жити – на якій території країни або за межами своєї країни, чи коли людина оцінює успіх державної економічної політики [5].

Вітчизняні науковці розглядають концепцію рівня життя «у поєднанні трьох складових – матеріального становища, умов життя та стану соціального середовища», поняття «рівень життя» називають складним і багатоплановим, таким, що «об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві, ... характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період» [6]. Найчастіше з метою оцінки рівня життя застосовують такі показники: середній доход на душу населення, ВВП на душу населення, індекс людського розвитку, показники економічної нерівності. Наприклад, ООН оцінює рівень життя згідно з індексом людського розвитку, який наводить у своєму щорічному звіті про розвиток людства. Найчастіше рівень життя визначається рівнем відповідності

національному соціальному стандарту – споживчому кошику, тобто вартості основних матеріальних і духовних благ, необхідних для нормальних умов існування людини у конкретно-історичний проміжок часу. Розрахунковий набір асортименту товарів, який характеризує типовий рівень і структуру місячного або річного споживання людини чи сім'ї, використовується для розрахунку прожиткового мінімуму, виходячи з вартості споживчого кошика у діючих цінах. Відповідно до законодавства України, прожитковий мінімум є вартісною величиною «достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [7]. Споживчий кошик українця містить 296 товарів та послуг [8–11].

Якість життя – це концепція, яка описує загальний рівень задоволення, комфорту, здоров'я і достатку людей у певний час і в певному місці; визначається не лише матеріальними, а й психологічними, соціальними та культурними аспектами життя. Якість життя характеризує всі сторони життєдіяльності людини крізь призму рівня задоволення потреб, різноспрямованого розвитку людини, безпеки життя. Якість життя включає в себе доступ до якісної медичної допомоги, умови проживання, безпеку та харчування; якість взаємин із сім'єю, друзями та спільнотою, підтримка соціальної спільноти, відчуття належності; можливість отримувати стабільний дохід, забезпечення основних потреб без фінансового стресу; доступ до якісної освіти та можливості для самореалізації; доступ до культурних подій, розваг, спортивних заходів та інших форм дозвілля. Якість життя визначають як «задоволеність населення життям з точки зору різних потреб та інтересів і включають в його зміст характеристики та індикатори рівня життя, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальне забезпечення, екологію, суб'єктивні оцінки тощо» [6].

Таким чином, рівень життя і якість життя – це концепції, які використовуються для вимірювання добробуту, достатку та комфорту населення, хоча концентрують увагу на різних, але взаємодоповнюючих, аспектах сторін життя. Рівень життя визначається

переважно економічними та матеріальними параметрами, часто характеризується ступенем комфорту, який людина може собі дозволити матеріально. Якість життя охоплює ширший спектр елементів, таких як здоров'я, освіта, соціальні відносини, культурні можливості, екологічна чистота тощо. Враховує не лише матеріальний стан, а й психологічний та емоційний стан людей, їхнє задоволення від життя, відчуття безпеки та належності [1].

Аналізуючи концептуальні постулати проблем рівня і якості життя населення як характеристики добробуту, необхідно звернути увагу на економічні теорії, в яких це питання так чи так представлено мислителями, науковцями. Так, представники класичної школи політекономії Адам Сміт, Давід Рікардо, Томас Мальтус приділяли увагу питанням рівня життя і суспільного добробуту у контексті трудових доходів, розподілу ресурсів та впливу економічного зростання на суспільство.

Адам Сміт у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) вважав, що рівень життя безпосередньо залежить від зростання добробуту нації, що досягається через вільну торгівлю, розподіл праці та механізм «невидимої руки». Він вважав, що коли економіка зростає, збільшуються доходи, що сприяє підвищенню рівня життя всіх соціальних верств. Однак він також визнавав, що робітничий клас може стикатися з труднощами, якщо не буде справедливого розподілу доходів [12]. Давид Рікардо стверджував, що заробітна плата робітників завжди прагнутиме до мінімального рівня, необхідного для підтримки їхнього життя та відтворення. Згідно з Рікардо, конкуренція на ринку праці та зростання населення створюють умови, за яких робітники отримують лише стільки, скільки потрібно лише для виживання, що стримує підвищення рівня життя («залізний закон заробітної плати») [13]. Томас Мальтус, відомий своїми роботами з демографії («Досвід про закон народонаселення», 1798 р.), наголошував, що зростання населення випереджає зростання виробництва засобів для існування – продуктів харчування, що може призвести до зниження рівня життя. Він стверджував, що природні обмеження, такі як брак продовольства та ресурсів,

утримуватимуть значну частину населення на рівні бідності, особливо якщо не контролювати приріст населення [14].

Отже, представники класичної школи політекономії пропонували різні погляди на рівень життя. А. Сміт вбачав у економічному зростанні шлях до поліпшення умов, тоді як Рікардо і Мальтус висловлювали песимістичніші погляди на довгострокові перспективи підвищення рівня життя робочих верств населення.

Представники маржиналістської теорії Вільфредо Парето, Леон Вальрас, Вільям Стенлі Джевонс, Карл Менгер приділяли увагу корисності та граничним величинам, що впливають на індивідуальний добробут і розподіл ресурсів. Вони внесли значні зміни в економічну теорію, змістивши акцент з об'єктивних факторів, таких як вартість праці та виробництва, на суб'єктивні переваги та корисність у формуванні економічної вартості. Їхні погляди на рівень життя ґрунтувалися на нових принципах граничної корисності та індивідуальних уподобань.

Так, Вільям Стенлі Джевонс у своїй праці «Теорія політичної економії» (1871 р.) ввів поняття граничної корисності, наголошуючи, що економічні рішення приймаються на основі того, яку додаткову корисність приносить одиниця товару чи послуги. Підвищення рівня життя можливе, коли індивід одержує доступ до більшої кількості товарів, які приносять йому високу граничну корисність. Підвищити суспільний добробут, на думку Джевонса, можливо шляхом покращення технологій та розподілу ресурсів [15]. Карл Менгер у своїй праці «Принципи економічної науки» (1871 р.) також зосередився на суб'єктивній стороні теорії вартості. На його думку, рівень життя пов'язаний із тим, наскільки ефективно люди задовольняють свої потреби. Менгер наголошував на ролі інституційних чинників у забезпеченні високого рівня життя: наявність вільних ринків, приватної власності та мінімізації втручання держави сприяє максимізації добробуту. Важливим чинником підвищення рівня життя є раціональне поведінка людей, що веде до ефективнішого розподілу ресурсів [16]. Леон Вальрас у своїй праці «Елементи чистої економіки: або теорія суспільного багатства» (1874 р.) акцентував увагу на загальній ринковій рівновазі та балансі між попитом та

пропозицією. Він розробив модель, у якій ціни та обсяги виробництва встановлюються через взаємозв'язок усіх ринків, що, своєю чергою, визначає рівень життя людей. Рівновага на ринках сприяє оптимальному розподілу ресурсів, що може вплинути на загальне підвищення рівня життя. Вальрас стверджував, що за певних умов вільний ринок здатний забезпечити справедливий розподіл благ та підвищення добробуту всіх учасників ринку [17]. Франсуа Еджуорт у своїх роботах розвинув ідеї граничної корисності та ввів поняття індивідів, які прагнуть максимізувати свій добробут на основі утилітарних принципів. Він пропонував аналізувати економічний добробут через криві байдужості та граничні прирости корисності. Рівень життя, за Еджуортом, може бути покращений через оптимізацію індивідуального вибору та їх узгодження із суспільним благом [18].

Отже, маржиналісти рівень життя визначають не об'єктивною кількістю товарів, а їхньою суб'єктивною цінністю для споживача. Вважали, що збільшення кількості товарів із високою граничною корисністю підвищує рівень життя. Вільні ринки та мінімізація державного втручання сприяють більш ефективному розподілу ресурсів, що також покращує рівень життя. Побудовані ними моделі ринкової рівноваги показують, що ефективний розподіл ресурсів через ринкові механізми призводить до максимального добробуту усього суспільства. Таким чином, маржиналісти підкреслювали важливість індивідуальних переваг та оптимальних рішень у підвищенні рівня життя, покладались на ринкові механізми та раціональну поведінку учасників ринку.

Представники неокласичної економічної теорії Альфред Маршалл, Артур Сесіл Пігу, Вільфредо Парето, Джон Хікс розвивали ідеї класичної школи та маржиналізму, зосереджуючи увагу на ефективності ринків, розподілі ресурсів та впливі індивідуальних переваг на економічний добробут. Їхні погляди на рівень життя були тісно пов'язані з аналізом ринкових механізмів, рівноваги, соціальної корисності та втручання держави в економіку. Так, Альфред Маршалл, один із основоположників неокласичної школи, у своїй праці «Принципи економічної науки» (1890 р.)

наголошував, що рівень життя пов'язаний з тим, як ефективно ринки розподіляють ресурси та задовольняють потреби людей. Він запропонував аналізувати попит та пропозицію з погляду граничної корисності та витрат виробництва. Маршалл вважав, що ринкова економіка при правильній роботі сприяє збільшенню суспільного добробуту, що виявляється у підвищенні рівня життя. Зазначав, що зі зростанням доходів збільшується здатність людей задовольняти свої потреби, що веде до підвищення рівня життя. Однак важливим аспектом є також перерозподіл доходів у суспільстві [19]. Артур Пігу у своїй праці «Економічний добробут» (1920 р.) розвивав ідеї Маршалла та сфокусувався на питаннях зовнішніх ефектів (позитивних та негативних) та їх впливу на суспільний добробут. Пігу вважав, що ринок не завжди може справедливо розподіляти ресурси, оскільки існує проблема зовнішніх ефектів (екстерналій) – забруднення навколишнього середовища, недостатність інвестицій в освіту. Ці ефекти можуть погіршувати рівень життя і для їх корекції необхідне державне втручання. Він наголошував на тому, що державне регулювання (наприклад, податки на негативні зовнішні ефекти або субсидії на позитивні) може сприяти підвищенню рівня життя, покращуючи соціальну корисність [20]. Вільфредо Парето є автором концепції оптимальності, що отримала назву за його прізвищем – «оптимальність Парето». Згідно з нею стан економіки вважається оптимальним, якщо неможливо покращити добробут однієї людини без погіршення добробуту іншої, будь-які зміни в економіці, які підвищують рівень життя одних, не погіршуючи становища інших, мають вважатися корисними для суспільства. Парето вважав, що економічна система, за якої ресурси розподілені ефективно, сприятиме максимальному можливому рівню життя для всіх учасників ринку. Однак він визнавав, що ринок не завжди призводить до справедливого розподілу благ [21]. Джон Хікс відомий своїми творами з теорії споживчої поведінки та аналізу добробуту. У роботі «Вартість і капітал» (1939 р.) він розвинув ідеї, пов'язані з виміром змін рівня життя. Хікс наголошував, що рівень життя залежить від реальних доходів та купівельної спроможності індивіда. Він розглядав економічні зміни через поняття компенсуючих та еквівалентних варіацій, які вимірюють, як зміни у цінах та

доходах впливають на добробут. Вважав, що зниження ціни на товари першої необхідності може призвести до значного підвищення рівня життя, особливо людей із низькими доходами [22].

Отже, неокласики вважають, що вільні ринки за відсутності зовнішніх ефектів ефективно розподіляють ресурси, що веде до максимізації суспільного добробуту та підвищення рівня життя. Важливу роль у підвищенні рівня життя відіграє державне регулювання, яке потрібне для коригування ринкових неефективностей, як-от зовнішні ефекти, монополії чи несправедливий розподіл доходів. Підвищення рівня життя розглядається крізь призму збільшення корисності індивідів, яка залежить від їхніх переваг, доходів і цін на товари та послуги. Неокласики визнають, що ефективний розподіл ресурсів не завжди гарантує справедливий розподіл доходів, тому державне втручання може бути виправданим для підвищення загального рівня життя. Загалом, представники неокласичної теорії пов'язували рівень життя з ефективністю роботи ринкової системи, але також визнавали важливість державного регулювання для корекції ринкових неефективностей та забезпечення справедливого розподілу ресурсів.

Джон Мейнард Кейнс та його послідовники акцентували увагу на макроекономічній політиці, ролі держави в економіці та впливі сукупного попиту на рівень життя. На відміну від класичних і неокласичних теорій, кейнсіанці наголошували на необхідності активного втручання держави для підтримки високого рівня зайнятості та стабільного економічного зростання, що безпосередньо пов'язано з підвищенням рівня життя. Так, Кейнс у своїй праці «Загальна теорії зайнятості, відсотка та грошей» (1936 р.) розглядав рівень життя крізь призму сукупного попиту, зайнятості та ролі держави в економіці. Він стверджував, що нестача сукупного попиту веде до масового безробіття, що погіршує рівень життя населення. Вважав, що високий рівень зайнятості є ключовим чинником підвищення рівня життя, оскільки дає людям доходи, які можуть витрачати задоволення своїх потреб. Кейнс наголошував, що ринок сам по собі не завжди забезпечує достатній попит, особливо в періоди економічних спадів. Для підтримки рівня життя необхідно, щоб держава активно втручалася в економіку через

фіскальну політику (збільшення державних витрат та зниження податків) та монетарну політику (зниження відсоткових ставок), стимулюючи попит і тим самим підвищуючи зайнятість. Також він наголошував на важливості інвестицій в інфраструктуру та освіту, які можуть призвести до довгострокового економічного зростання і, як наслідок, до покращення рівня життя [23].

Пол Самуельсон інтегрував кейнсіанські ідеї у неокласичну економічну теорію, створивши неокейнсіанський синтез. У своїй праці «Економікс» наголошував на необхідності державного втручання для стабілізації економіки та забезпечення сталого зростання рівня життя. Він стверджував, що уряд повинен використовувати інструменти фіскальної та монетарної політики для запобігання різким коливанням економічної активності, оскільки періоди рецесій та спадів погіршують рівень життя населення, а відновлення економічного зростання призводить до покращення рівня життя. Також Самуельсон наголошував на важливості державних інвестицій в освіту та охорону здоров'я, які впливають на підвищення продуктивності праці та сприяють довгостроковому підвищенню рівня життя [24]. Джон Кеннет Гелбрейт, розвиваючи кейнсіанські ідеї, приділяв увагу питанню споживання та соціальних умов, які впливають на рівень життя. У праці «Суспільство достатку» (1958 р.) він наголошував на тому, що збільшення матеріального добробуту не завжди веде до підвищення рівня життя, якщо суспільство не вирішує проблеми соціальної справедливості, охорони здоров'я та екологічної стійкості. Гелбрейт був прихильником перерозподілу багатства та підвищення соціальної справедливості через державні програми та прогресивне оподаткування, що він вважав за необхідне для покращення рівня життя всіх верств суспільства, а не лише еліт [25].

Отже, кейнсіанці наголошували на тому, що ринкова економіка не завжди забезпечує достатній попит для підтримки високого рівня зайнятості та рівня життя, тому потрібне активне державне втручання, особливо у періоди економічних спадів. Рівень життя залежить від рівня зайнятості. Високий рівень зайнятості гарантує людям стабільний дохід, що дозволяє їм задовольняти свої потреби. Державна фіскальна

політика (збільшення витрат та зниження податків) та монетарна політика (контроль за процентними ставками) використовуються для підтримки сукупного попиту, що сприяє економічному зростанню та підвищенню рівня життя. Кейнсіанці також визнавали необхідність перерозподілу доходів та соціальних програм для боротьби з бідністю та забезпечення більш рівномірного покращення рівня життя. Таким чином, кейнсіанська теорія пов'язує рівень життя з макроекономічною стабільністю, повною зайнятістю та активною участю держави у перерозподілі доходів та стимулюванні попиту. Кейнсіанці вважають, що без втручання держави економічна система може занурюватись у кризи, які погіршують рівень життя населення.

Представники інституціональної економіки Торстейн Веблен, Дуглас Норт, Джон Р. Коммонс, Рональд Коуз зосереджувалися на інститутах (формальних та неформальних правилах, законах, традиціях, соціальних нормах), які впливають на економічну поведінку, розподіл ресурсів та рівень життя. На відміну від класичної та неокласичної теорій, інституціоналісти підкреслювали, що економіка не може розглядатися у відриві від соціальних, політичних та культурних факторів, які визначають, як розподіляються блага та формується добробут.

Так, Торстейн Веблен, один із засновників інституційної теорії, у своїй роботі «Теорія дозвільного класу» (1899 р.) критикував капіталістичну систему, в якій добробут та рівень життя залежать не стільки від виробництва чи праці, скільки від соціальної ієрархії та показного споживання. Веблен стверджував, що рівень життя значною мірою визначається соціальним статусом і бажанням демонструвати багатство через купівлю товарів, які не завжди мають реальну корисність. Це призводить до нерівномірного розподілу ресурсів, що часто не сприяє покращенню реального рівня життя більшості людей. Веблен підкреслював, що інститути капіталізму, такі як приватна власність та конкуренція, підтримують соціальну нерівність, що обмежує можливості для підвищення життя широких мас [26]. Джон Р. Коммонс розвинув ідею про те, що економіка має розглядатися крізь призму правових та соціальних інститутів, що регулюють економічну поведінку людей. Він вважав, що економічна активність

нерозривно пов'язана із соціальними нормами та правовими інститутами, які впливають на рівень життя. Стверджував, що покращення рівня життя можливе через колективні дії, такі як профспілки, кооперативи та державні програми. Ці інститути можуть захистити інтереси робітників, підвищуючи їх доходи та покращуючи умови праці. На думку Коммонса, економічні інститути, такі як закони про працю та соціальне законодавство, відіграють ключову роль у формуванні умов підвищення рівня життя. Соціальні реформи, створені задля захисту прав робітників, можуть значно поліпшити їхнє економічне становище [27].

Дуглас Норт вивчав, як інститути впливають на довгострокове економічне зростання та, відповідно, на рівень життя. У своїй роботі «Інститути, інституційні зміни та економічна поведінка» (1990 р.) він досліджував еволюцію економічних систем та їх вплив на добробут. Стверджував, що життя безпосередньо залежить від ефективності роботи економічних інститутів. Міцні та ефективні інститути (наприклад, захист прав власності, стабільні правові системи, ефективні ринки) сприяють економічному зростанню, що призводить до підвищення рівня життя. На думку Норта, зміни в інститутах відбуваються повільно, але грають вирішальну роль у підвищенні чи зниженні рівня життя. Економічні реформи, спрямовані на покращення якості інститутів, можуть сприяти збільшенню продуктивності та покращенню добробуту населення [28]. Рональд Коуз у праці «Фірма, ринок право» (1937, 1960) розробив теорію транзакційних витрат – витрат «на одержання необхідної інформації про ціни та якість товарів, а також витрати, пов'язані з веденням переговорів, оформленням контрактів та укладенням угод, контролем за їх виконанням і юридичним захистом прав власника у разі їх порушення» [29]. Коуз стверджував, що для поліпшення рівня життя важливо знижувати транзакційні витрати. Добре функціонуючі інститути знижують ці витрати, роблячи економічну діяльність ефективнішою. Коуз наголошував на важливості державного втручання у випадках, коли ринки не можуть ефективно впоратися з проблемою зовнішніх ефектів та транзакційних витрат. Ефективні державні інститути можуть поліпшити умови зростання добробуту [30].

Отже, інституціоналісти вважають, що якість економічних та соціальних інститутів (правові норми, соціальні структури, культурні традиції) визначає, наскільки ефективно розподіляються ресурси у суспільстві та як формується рівень життя. Хороші інститути сприяють зростанню, погані його стримують. Інституційні економісти, починаючи з Веблена, критикували капіталізм за створення системи, в якій рівень життя вимірюється показним споживанням та соціальним статусом. Інституціоналісти наголошували на необхідності державного регулювання економіки для підвищення рівня життя, особливо серед нижчих верств населення. Закони, що захищають права робітників та споживачів, можуть сприяти перерозподілу ресурсів та покращенню умов життя. Інституціоналісти вважають, що довгострокове зростання рівня життя залежить від еволюції ефективних економічних та політичних інститутів. Реформи, спрямовані на покращення цих інститутів, можуть призвести до сталого економічного зростання та підвищення добробуту. Загалом інституційна економічна теорія акцентує увагу на тому, що рівень життя не визначається лише ринковими механізмами чи індивідуальними уподобаннями, але значною мірою залежить від соціальних, правових та культурних інститутів, які керують економічною поведінкою та розподілом благ у суспільстві.

Представники теорії економіки добробуту Амартія Сен, Кеннет Ерроу, Вільям Баумоль зосереджені на вивченні того, як розподіл ресурсів та економічна політика держави впливають на добробут суспільства та окремих його індивідів. Кеннет Ерроу зробив значний внесок у розвиток економіки добробуту крізь призму своєї теореми неможливості: Ерроу довів, що неможливо створити ідеальну систему колективного вибору (наприклад, голосування), яка повністю враховувала б переваги всіх членів суспільства. Це означає, що розподіл ресурсів та підвищення рівня життя завжди пов'язані з компромісами і обмеженнями. Він підкреслював, що рішення щодо розподілу ресурсів мають бути спрямовані на максимізацію суспільного добробуту, але неможливо досягти абсолютної справедливості для всіх груп населення. Це вимагає від держави обліку різних переваг та умов при ухваленні економічних рішень [31]. Амартія Сен відомий своїми роботами з питань економічного розвитку та добробуту. Він

запропонував ширший погляд на рівень життя, який відрізняється від класичного підходу до добробуту. Сен стверджував, що рівень життя слід вимірювати не лише за матеріальним добробутом, а й за можливостями, які є у людей для реалізації їхнього потенціалу. Це включає доступ до освіти, охорони здоров'я, політичних прав та соціальних інститутів, які дають людям свободу вибору. Сен розробив індекси (Індекс людського розвитку, ІЛР), які оцінюють рівень життя через такі показники, як тривалість життя, рівень освіти та доходи. Він вважав, що підвищення рівня життя має оцінюватися не лише через економічне зростання, а й через якість життя та соціальні можливості людей. Сен акцентував увагу на необхідності справедливого розподілу ресурсів та захисту вразливих верств населення для покращення рівня життя. Він наголошував на ролі державних програм, спрямованих на усунення нерівності та бідності [32]. Вільям Баумоль розглядає роль держави у виправленні ринкових неефективностей та перерозподілі ресурсів. Він зазначав, що ринок не завжди може ефективно виробляти суспільні блага (наприклад, чисте повітря, інфраструктуру чи національну оборону), які є важливими для підвищення рівня життя. Держава повинна брати на себе виробництво та фінансування цих благ для покращення загального добробуту. Наголошував на необхідності втручання держави для усунення ринкових провалів (наприклад, монополій чи асиметричної інформації), які можуть перешкоджати покращенню рівня життя.

Отже, в теорії економіки добробуту зосереджені на віднаходженні найкращих способів розподілу обмежених ресурсів для максимізації суспільного добробуту та покращення рівня життя. Це включає коригування ринкових провалів, таких як зовнішні ефекти і виробництво суспільних благ. Представники цієї школи наголошували на важливості державного втручання для перерозподілу доходів та усунення нерівності, що може значно підвищити рівень життя. Держава має коригувати неефективність ринку та підтримувати справедливий розподіл благ. Важливим аспектом економіки добробуту є увага до справедливості та етичних питань. Підвищення рівня життя розглядається не лише крізь призму економічного зростання, а й через доступ до можливостей,

справедливість розподілу та соціальний добробут. Таким чином, економіка добробуту пов'язує рівень життя не тільки з економічним зростанням, а й з рівністю, доступом до можливостей та коригуванням ринкових неефективностей. Вона наголошує на важливості державної політики, спрямованої на перерозподіл ресурсів та захист суспільного блага.

У межах теорії людського капіталу (Гері Беккер, Теодор Шульц) увага фокусується на інвестиціях в освіту, здоров'я та інші форми людського капіталу, що веде до підвищення рівня життя. Теорія людського капіталу зосереджена на тому, як вкладення в людину (освіта, здоров'я, навички) впливають на її продуктивність та економічний добробут. Стверджується, що рівень життя тісно пов'язаний з якістю та обсягом інвестицій у людський капітал, оскільки вони визначають можливості індивідів заробляти доходи, підвищувати свою кваліфікацію та тим самим покращувати добробут. Так, Теодор Шульц у своїх роботах наголошував на важливості інвестицій в освіту та здоров'я для підвищення продуктивності та рівня життя. Стверджував, що освіта – це форма інвестицій, яка значно підвищує рівень життя, оскільки покращує продуктивність праці. Освіченіші люди отримують вищі доходи і мають більше можливостей для зростання. На його думку, країни, які активно інвестують в освіту своїх громадян, здатні досягти вищого рівня життя у довгостроковій перспективі. Шульц наголошував, що здоров'я є важливим компонентом людського капіталу. Інвестиції в охорону здоров'я покращують продуктивність працівників та їхню здатність заробляти, що веде до підвищення рівня життя [33]. Гері Беккер розвинув ідеї про те, що вкладення в людину впливають на її економічне становище та рівень життя. У своїх працях Беккер стверджував, що люди роблять раціональні інвестиції у свою освіту, здоров'я та навички, щоб покращити свої доходи та рівень життя. На його думку, рівень життя залежить від здатності людини ефективно використати свій людський капітал на ринку праці. Беккер підкреслював, що відмінності в рівні освіти та доступі до ресурсів для розвитку навичок є основними причинами економічної нерівності. Ті, хто має доступ до кращої освіти та здоров'я, зазвичай мають вищий рівень життя, оскільки їхній людський капітал

приносить великі економічні вигоди. Беккер також зазначав, що інвестиції в людський капітал починаються в сім'ї. Батьки, інвестуючи в освіту та здоров'я своїх дітей, допомагають їм покращити рівень життя у майбутньому. Сім'я сприймається як ключовий інститут формування людського капіталу [34–35].

Отже, представники теорії людського капіталу вважають, що рівень життя безпосередньо залежить від інвестицій у людський капітал. Освіта та здоров'я підвищують продуктивність працівників, їхні доходи та, отже, якість життя. Економісти цієї школи наголошують, що людський капітал є ключовим чинником довгострокового економічного зростання. Вкладення в освіту та розвиток навичок сприяють зростанню доходів та добробуту як на індивідуальному, так і на макроекономічному рівні. Відмінності у доступі до освіти та охорони здоров'я є основними причинами нерівності у рівні життя. Ті, хто має доступ до кращої освіти та ресурсів, отримують більш високі доходи та вищий рівень життя. Представники теорії вважають, що інвестиції в людський капітал починаються в сім'ї та підтримуються державою. Державні програми, спрямовані на покращення якості освіти та охорони здоров'я, можуть сприяти підвищенню рівня життя всього населення. Теорія людського капіталу стимулювала розвиток державних програм щодо покращення освіти та охорони здоров'я, спрямованих на підвищення рівня життя. Наголос робиться на важливості державних інвестицій у школи, університети, програми професійного навчання та охорону здоров'я. Важливе значення мають програми підвищення кваліфікації, професійної підготовки та безперервного навчання, оскільки вони допомагають людям адаптуватися до змін на ринку праці та підтримувати високий рівень життя протягом усієї кар'єри. Теорія людського капіталу розширила уявлення про економічне зростання, фокусуючи увагу на нематеріальних факторах, таких як знання, навички та здоров'я. Це спричинило розвиток показників, наприклад, Індекс людського розвитку (ІЛР), які оцінюють рівень життя через призму людського капіталу. Загалом, теорія людського капіталу пов'язує рівень життя з обсягом та якістю інвестицій у людей. Поліпшення доступу до освіти та охорони

здоров'я розглядається як ключовий фактор підвищення добробуту та зниження нерівності у суспільстві.

Сучасні економічні теорії розвитку пов’язані з іменами Джозефа Стігліца, Тома Пікетті, Річарда Тейлера, Деніела Канемана та ін. Сучасні економісти досліджують рівень життя крізь призму комплексності та багатовимірності, враховуючи не лише доходи та матеріальний добробут, але також такі фактори, як нерівність, доступ до освіти та охорони здоров'я, якість довкілля, особисті свободи та суб'єктивне відчуття добробуту. Підходи сучасних економістів поєднують різні економічні школи, включаючи елементи поведінкової економіки, теорії людського капіталу, інституційної та економіки добробуту. Так, сучасні економісти Тома Пікетті та Джозеф Стігліц підкреслюють, що нерівність доходів і багатства негативно впливає на рівень життя значної частини населення, уповільнює економічне зростання та погіршує соціальну мобільність. Тома Пікетті у своїй праці «Капітал у XXI столітті» досліджує історичні тенденції нерівності та дійшов висновку, що концентрація багатства серед невеликої групи людей збільшує соціальну нерівність, що веде до погіршення рівня життя значної частини населення [36]. Джозеф Стігліц у своїх роботах зазначає, що надмірна нерівність підриває суспільну довіру та руйнує соціальну тканину, знижуючи рівень життя найбідніших верств суспільства та стримуючи економічний потенціал [37]. Представники поведінкової економіки Річард Тейлер та Деніел Канеман досліджують, як поведінкові чинники та суб'єктивне сприйняття добробуту впливають на рівень життя. Вони стверджують, що суб'єктивне сприйняття щастя та добробуту може відрізнятись від об'єктивних економічних показників, таких як доходи чи багатство. Деніел Канеман довів, що особисте щастя та рівень життя не завжди лінійно залежать від рівня доходів. Наприклад, після певної точки підвищення доходу не призводить до значного зростання суб'єктивного щастя [38]. Річард Тейлер показав, як когнітивні та емоційні чинники впливають на економічну поведінку, яка, своєю чергою, впливає на рівень життя. Наприклад, люди можуть робити нераціональні фінансові рішення, які погіршують їхній добробут [39].

Отже, рівень життя не може вимірюватися лише через ВВП чи доходи. Важливими є такі аспекти, як здоров'я, освіта, екологія та суб'єктивне відчуття добробуту. Економічна нерівність негативно впливає на рівень життя і стримує зростання добробуту суспільства в цілому. Суб'єктивне сприйняття рівня життя та економічні рішення людей часто визначаються психологічними факторами, а не лише раціональними економічними розрахунками. Економічне зростання має бути стійким, що враховує екологічні фактори та довгострокові наслідки для рівня життя. Технології можуть покращити продуктивність та рівень життя, але вимагають політики, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків, таких як безробіття та посилення нерівності. Сучасна економічна наука розглядає рівень життя як складне явище, що включає економічні, соціальні та екологічні аспекти, та наголошує на необхідності комплексного підходу для його підвищення.

2.2. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Тетяна Непокупна, Лю Шифа

Рівень життя, як характеристика економічного добробуту населення, вимірюється як реальний дохід на душу населення та кількість населення за межею бідності. Також до уваги приймаються такі параметри, як доступ населення до системи охорони здоров'я, глибина економічної нерівності, доступ і рівень освіти, доступ до певних товарів, очікувана тривалість життя при народженні [40]. Міністерство соціальної політики України при розрахунку рівня життя населення [41] спирається на показники, які подано на рис. 2.2 [42].

Якість життя є складним, багатокомпонентним явищем, що залежить від об’єктивних (можливості задоволення потреб та інтересів людей у певних соціально-економічних умовах) та суб’єктивних (соціально-психологічних, соціокультурних) факторів [43].

Говорячи про методологію оцінки рівня і якості життя, то, вважаємо, що її сутність полягає у систематичному підході до вимірювання та аналізу різних аспектів добробуту населення, що включає як матеріальні, так і нематеріальні фактори. Аналіз наукової і статистичної літератури дозволяє виділити кілька підходів до вибору методології оцінки рівня і якості життя населення.

1. Об’єктивний підхід – включає кількісні показники, що дозволяють отримати чіткі та порівнювані результати. Основна увага приділяється рівню доходів (середній дохід на душу населення, рівень бідності, співвідношення доходів різних соціальних груп), зайнятості та безробіттю (рівень зайнятості, рівень безробіття), житловим умовам (площа житла на одну особу, доступність власного житла), доступу до освіти та медицини (кількість освітніх та медичних закладів на 1000 чол., рівень охоплення населення освітою та медичними послугами).

Слід зазначити, що одним з перших економістів, який започаткував аналіз рівня життя на основі доходів, що надихнуло розвиток національних рахунків (ВВП) як показника економічного добробуту був Саймон Кузнець. Також національні та міжнародні статистичні агентства – Світовий банк, МВФ – постійно вдосконалюють методології об'єктивних показників рівня і якості життя населення.

2. Суб’єктивний підхід – враховує сприйняття та задоволеність населення власним життям, що вимірюється шляхом опитування (особисте інтерв’ю face-to-face), анкетування. Це дозволяє оцінити рівень задоволеності життям (оцінка власного рівня життя, щастя, здоров’я, якості навколишнього середовища), сприйняття особистого добробуту (суб’єктивна оцінка фінансового становища, соціального статусу, можливостей для кар’єрного зростання), рівень соціальної підтримки (задоволеність системою соціального захисту, підтримкою з боку суспільства та держави).

Серед представників суб’єктивного підходу варто виділити Річарда Істерліна, який дослідив зв'язок між доходами та задоволенням життям (т. зв. «парадокс Істерліна»), що стало основою для суб'єктивних підходів у дослідженнях добробуту; Едварда Дінера – психолога, який спеціалізується на темі щастя і якості життя та

розробив методології вимірювання суб'єктивного добробуту, враховуючи психологічні аспекти; Даніеля Канемана – лауреата премії імені Альфреда Нобеля, психолога і економіста, який розробив методи для оцінки суб'єктивних відчуттів щастя, застосовуючи їх до економічних досліджень.

Показники
Індекс споживчих цін (у відсотках до попереднього місяця)
Середня номінальна заробітна плата штатного працівника, грн
Мінімальна заробітна плата, грн
Середній розмір пенсії разом із цільовою грошовою допомогою станом на 1 число кожного кварталу, грн *(форма № 5-ПФ – квартальна)*
Мінімальна пенсія, грн
Мінімальний розмір допомоги по безробіттю, грн - застрахованим особам, у яких розмір виплат залежить від страхового стажу - особам, виплати яким призначаються
Рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, грн : - для працездатних осіб - для осіб, які втратили працездатність,
Прожитковий мінімум (ПМ) в середньому на одну особу в місяць, грн у тому числі :
ПМ для працездатних осіб, грн
ПМ для осіб, які втратили працездатність, грн
Співвідношення: - середньої заробітної плати до ПМ для працездатних осіб
- середньої пенсії до ПМ для осіб, які втратили працездатність

Рис. 2.2. Основні показники рівня життя населення [42]

3. Комплексний підхід (індексні методи) – поєднують об'єктивні та суб’єктивні показники, що дозволяє охопити різні сторони життя населення. Це Індекс людського розвитку (ІЛР) (враховує тривалість життя, рівень освіти та доходи), Індекс добробуту (The Better Life Index) від Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) (охоплює здоров’я, безпеку, зайнятість, баланс між роботою та особистим життям, соціальну взаємодію), Індекс щастя (World Happiness Report) (базується на показниках задоволеності життям, довіри до влади, рівні корупції, можливостях для самореалізації).

Як було зазначено у п. 2.1, концепцію людського розвитку, яка стала основою для Індексу людського розвитку (ІЛР) від Програми розвитку ООН (UNDP), розробив А. Сен. Співпрацював із Сеном і впровадив ІЛР як інструмент для оцінки якості життя через показники тривалості життя, освіти та доходу Махбуб уль Хак. OECD – розробила Better Life Index, що дозволяє вимірювати добробут через 11 аспектів, таких як здоров'я, освіта, безпека і баланс між роботою та особистим життям.

4. Інтегральний підхід – націлений на побудову багатовимірних моделей, що поєднують економічні, соціальні, екологічні, політичні та культурні фактори. Це такі, як методологія багатовимірної оцінки (побудова індексів для кожного аспекту рівня життя та інтеграція їх в один загальний індекс), системи інтегральних індикаторів (Sustainable Development Goals (SDG), що охоплюють 17 цілей сталого розвитку).

Крім концепції сталого розвитку ООН, оцінюють рівень та якість життя відповідно до «Звіту Стігліца-Сена-Фітуссі» (Joseph Stiglitz, Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi Commission) (2009 р.). Ця комісія пропагувала оцінку добробуту та сталого розвитку, виходячи за рамки ВВП і враховуючи комплексні підходи до вимірювання якості життя.

5. Структурно-функціональний підхід – дозволяє аналізувати рівень і якість життя в динаміці, враховуючи різні підсистеми суспільства: соціально-економічні параметри (дослідження структури витрат, доходів, безробіття, можливостей для соціальної мобільності), сімейні та демографічні показники (врахування зміни демографічних

показників, рівня народжуваності, шлюбності, показників здоров’я в залежності від вікових категорій).

Відомими представниками цього підходу є Талкотт Парсонс – соціолог, автор теорії структурно-функціонального аналізу суспільства, яка надихнула на вивчення соціальних систем і життєвих умов в суспільстві; Еміль Дюркгейм – французький соціолог, один з основоположників структурно-функціонального підходу, досліджував, як різні соціальні інститути та показники соціального життя впливають на добробут та рівень життя населення та ін.

Кожен підхід має свої особливості, переваги і, водночас, обмеження, тому для отримання всебічної картини вимірювання рівня і якості життя варто комбінувати різні методології.

Коротко охарактеризуємо деякі з методів оцінки рівня і якості життя населення.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення оцінює середню економічну продуктивність на особу в країні. Його легко виміряти та порівнювати між країнами, але він не враховує нерівність доходів, якість навколишнього середовища та соціальні аспекти.

Індекс людського розвитку (ІЛР) враховує ВВП на душу населення, очікувану тривалість життя та рівень освіти; враховує як економічні, так і соціальні аспекти розвитку, але може не враховувати всі культурні та соціальні чинники, що є важливими для конкретних країн.

Індекс бідності (MPI – Multidimensional Poverty Index) вимірює бідність, беручи до уваги декілька факторів, таких як освіта, здоров'я та рівень життя, що дозволяє виявити багатоаспектність бідності. Індекс потребує складних розрахунків та наявності детальних даних.

Індекс якості життя (QLI – Quality of Life Index) враховує такі показники, як безпека, здоров'я, освіта, вартість життя, дохід та інші соціальні аспекти, що дає загальну картину добробуту з урахуванням економічних і соціальних факторів. Слід зазначити, що оцінка деяких показників носить суб'єктивний характер.

Індекс щастя (World Happiness Index) базується на опитуваннях, де люди оцінюють своє життя, та на показниках ВВП, соціальної підтримки, очікуваної тривалості життя, свобод і корупції. Показник враховує суб'єктивний добробут населення, тому може бути залежним від культурних особливостей ставлення до життя населення.

Індекс гендерного розвитку (GDI – Gender Development Index) оцінює рівень життя з точки зору гендерної рівності, порівнюючи показники чоловіків і жінок у сферах здоров'я, освіти та доходу. Показник висвітлює гендерні аспекти добробуту, але його може бути важко виміряти в культурах з низькою гендерною рівністю.

Індекс екологічної сталості (ESI – Environmental Sustainability Index) вимірює здатність країни зберігати довгостроковий рівень екологічної сталості. Враховує вплив навколишнього середовища на якість життя, але його важко порівнювати між країнами з різними екологічними умовами.

Кожен із цих методів надає унікальне уявлення про рівень і якість життя, враховуючи різні сторони економічного, соціального та екологічного добробуту.

Отже, методологія оцінки рівня і якості життя є важливим інструментом для розуміння того, як різні фактори впливають на добробут населення, та для прийняття обґрунтованих рішень, спрямованих на підвищення цього рівня.

2.3. АНАЛІЗ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: СТАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Тетяна Непокупна, Лю Шифа

Загальна характеристика соціально-економічного стану України є складною, вона відображає вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Соціально-економічну

ситуацію можна розглядати з точки зору суто економіки, соціальної сфери, інфраструктури, міжнародного контексту. Суттєве погіршення соціально-економічної ситуації в Україні спричинила збройна агресія РФ.

Виробнича і соціальна інфраструктура. Оцінка прямих збитків фізичної інфраструктури у період з лютого 2022 р. по січень 2024 р. за напрямами подано у Звіті про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок збройної агресії РФ проти України станом на початок 2024 р.

Оцінка прямих збитків здійснена в рамках Національної ради з відновлення України від наслідків війни аналітичною командою Київської Школи Економіки спільно з Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури, Міністерством економіки України, Міністерством охорони здоров'я України, за координації Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та у співпраці з іншими профільними міністерствами та Національним банком України [44]. Руйнування елементів інфраструктури продовжується.

ВВП – один з макроекономічних показників, який вимірює обсяги національного виробництва. Узагальнені дані про номінальний та реальний показник ВВП на сайті про фінанси та інвестиції MinFin.com.ua мають такий вигляд (рис. 2.3, 2.4 [45]):

	Номінальний ВВП (в фактичних цінах)	Реальний ВВП (в цінах попереднього року)	Різниця (реальний – номінальний)	
2012	1408889	1304064	-104825	-7.4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3.0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12.9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27.7%
2016	2383182	2034430	-348752	-14.6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18.0%
2018	3558706	3083409	-475297	-13.4%
2019	3974564	3675728	-298836	-7.5%
2020	4194102	3818456	-375646	-9.0%
2021	5459574	4363582	-1095992	-20.1%
2022	5191028	3865780	-1325248	-25.5%
2023	6537825	5518062	-1019763	-15.6%

Рис. 2.3. ВВП України у період з довоєнного 2012 по воєнний 2023 рр. (млн. грн) [45]

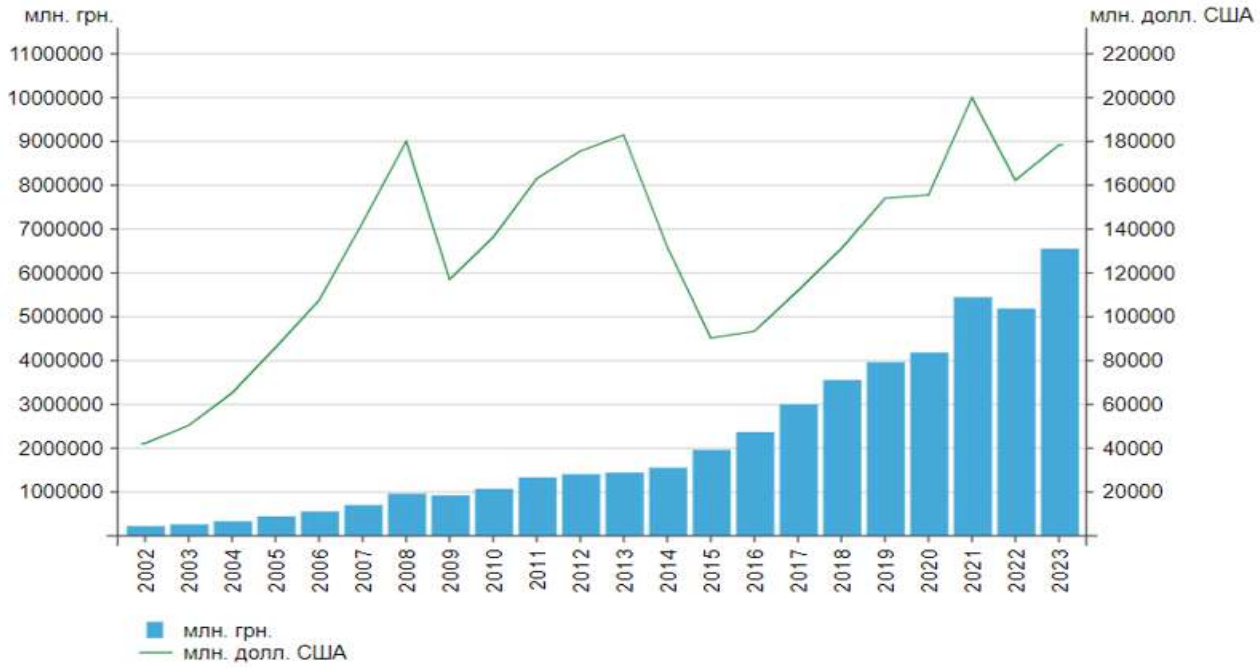

Рис. 2.4. Номінальний ВВП України (2002–2023 рр.) [45]

Рис. 2.5. Зміна номінального ВВП до попереднього року (у млн. дол. США) [46]

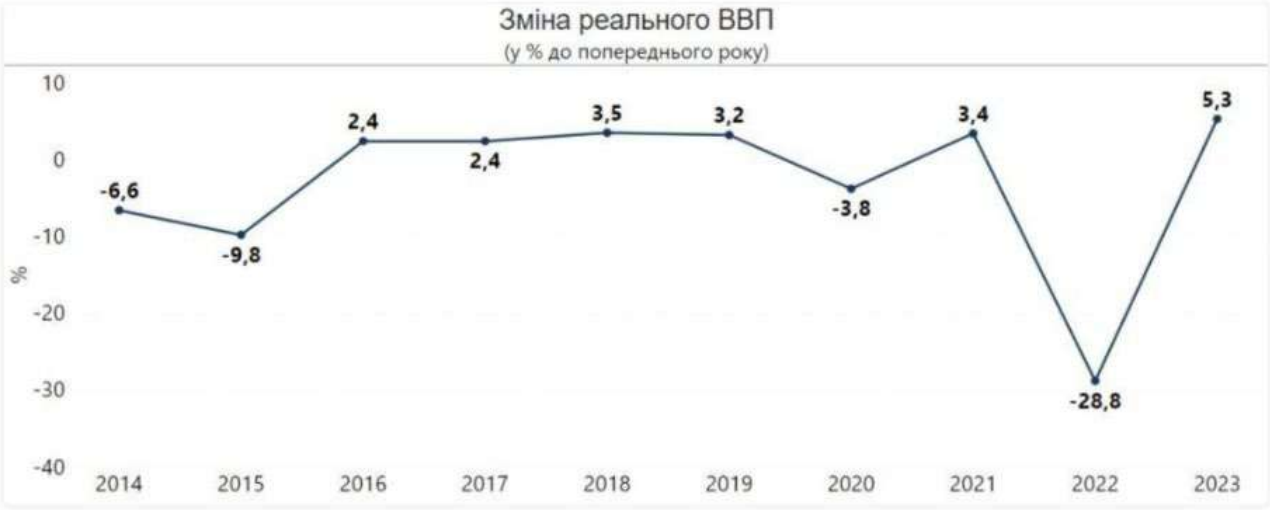

Реальний ВВП у 2023р. порівняно із 2022р. збільшився на 5,3%.

Рис. 2.6. Зміни реального ВВП (за даними Держстату) [47].

Інфляція в Україні з грудня 2021 по січень 2024 р. (рис. 2.7 [46]).

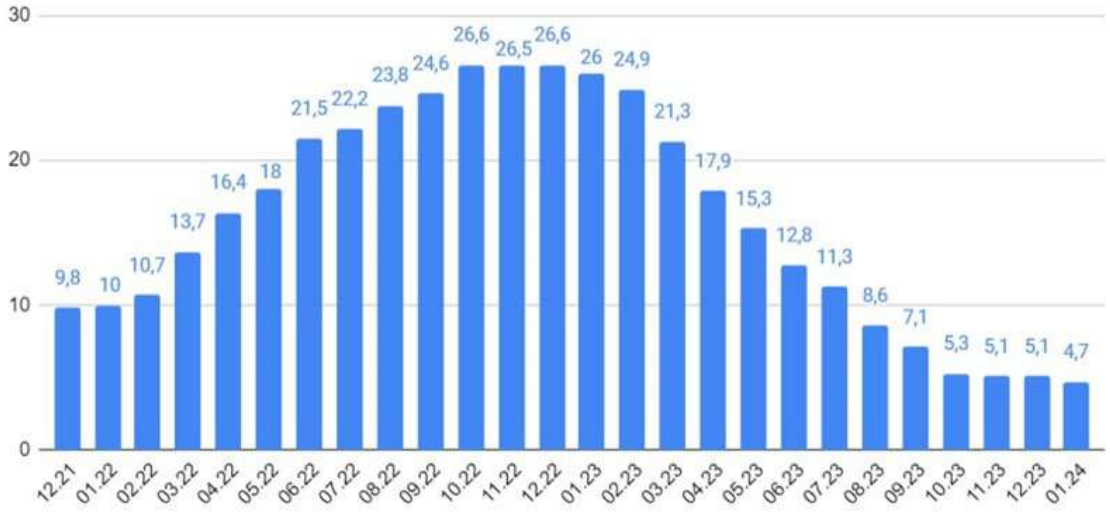

Рис. 2.7. Інфляція до відповідного місяця попереднього року, % [46]

Ринок праці в Україні станом на кінець 2021 р. та ситуація на ньому показана на рис. 2.8 [48].

	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	**Рівень безробіття**	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5%	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7%	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9%	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1%	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6%	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,9%	459,2
2021	41167,3	16666,8	14957,3	1709,5	10,3%	295,0

Рис. 2.8. Рівень безробіття в Україні з 2000 по 2021 рр. (кільк. населення в тис.), з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу) [48].

Від початку збройної агресії Держстат не публікує даних щодо рівня безробіття. Дослідницька агенція Info Sapiens [49] проводить власні підрахунки рівня безробіття. Так, у жовтні 2024 р. рівень безробіття в Україні становив 15,3%. Проксі-показник рівня бідності – частка опитаних людей, які змушені економити на їжі – у жовтні 2024 р. скоротився до 20,5% (рис. 2.9) [50].

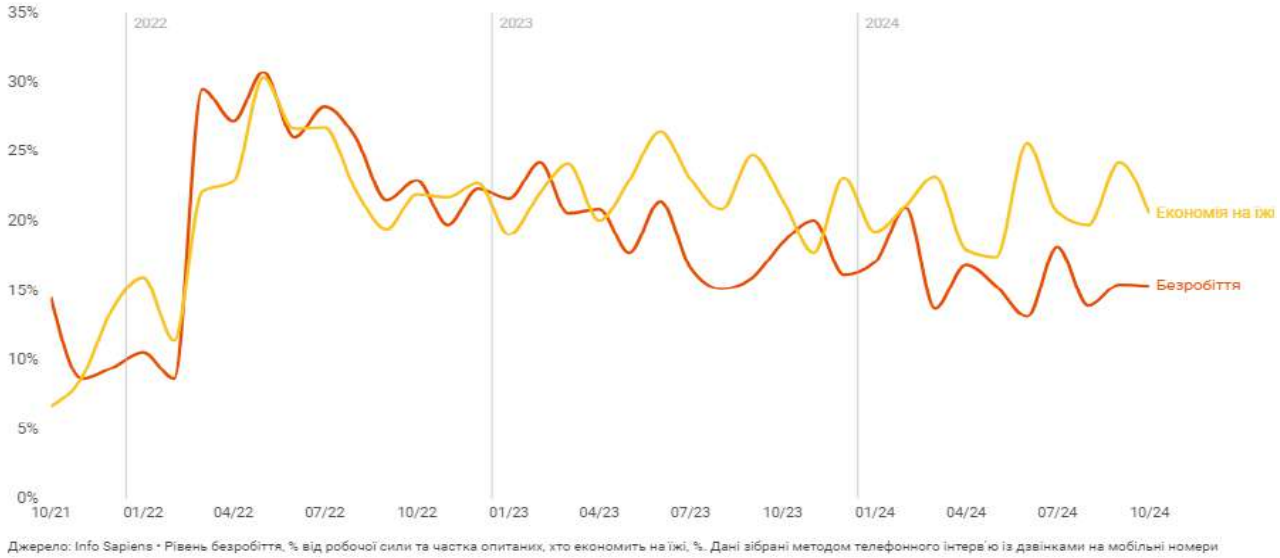

Рис. 2.9. Рівень безробіття, % від робочої сили та частка опитаних, хто економить на їжі, % (дані зібрані методом телефонного інтерв'ю із дзвінками на мобільні номери) [50].

Рис. 2.10. Зміни кількості зареєстрованих безробітних та вакансій для них в Україні упродовж 2019–2023 рр. [51]

Чисельність населення України (1990–2021 рр.) подано на рис. 2.11 [52].

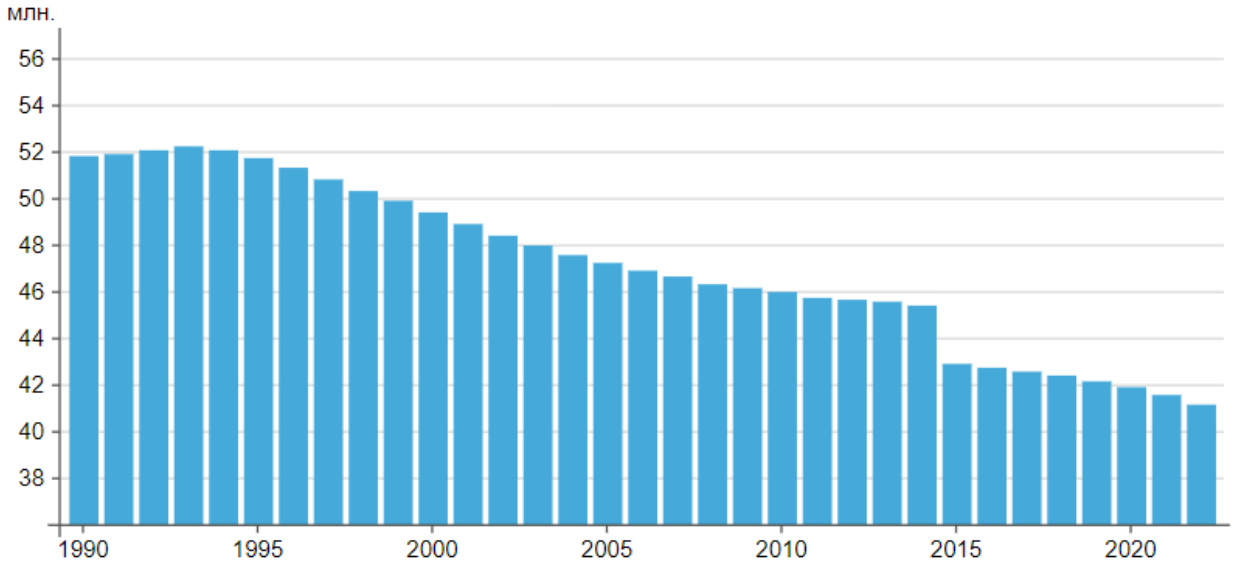

Рис. 2.11. Динаміка зміни чисельності населення України [52]

Державний борг України (2012–2024 рр.) подано на рис. 2.12, 2.13, 2.14 [53].

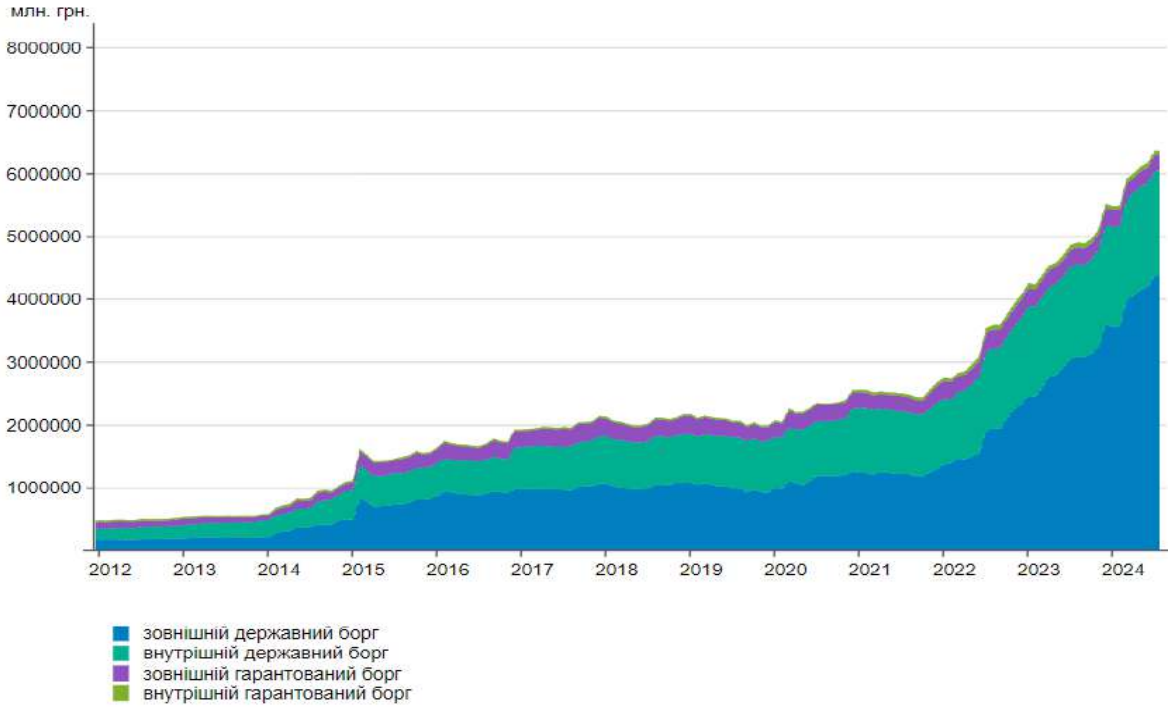

Рис. 2.12. Динаміка зміни державного боргу України (у млн. грн.) [53]

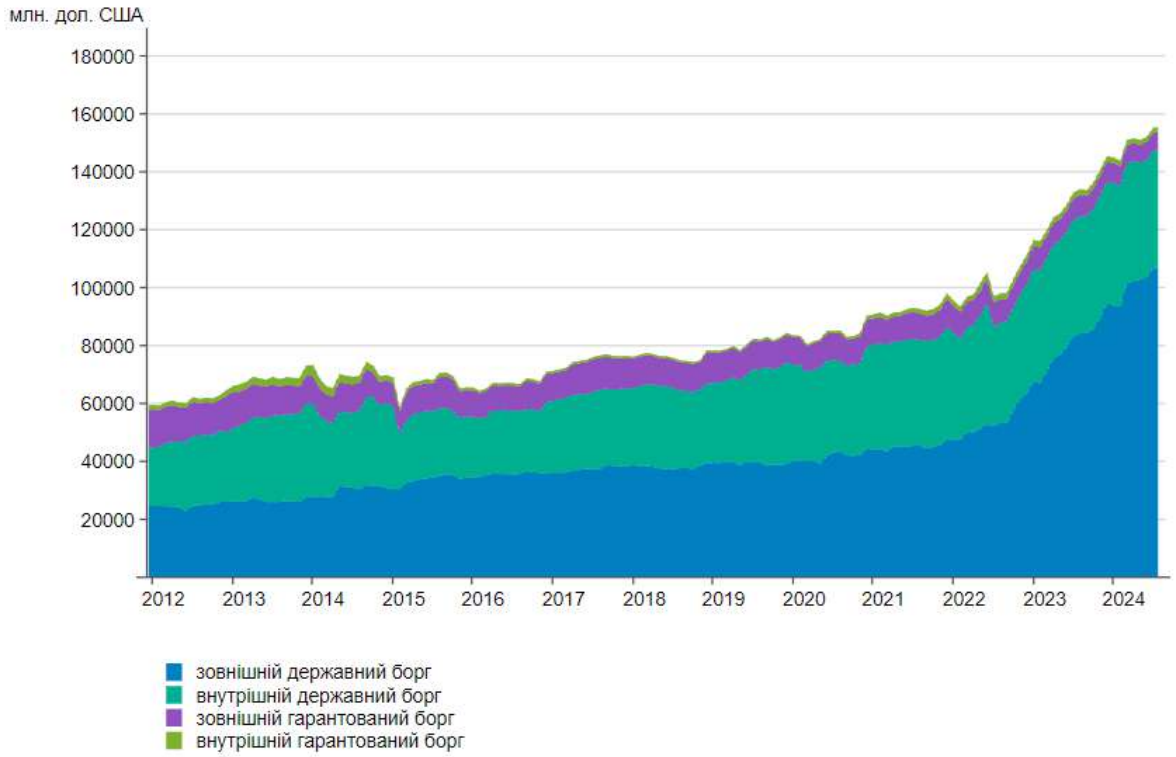

Рис. 2.13. Динаміка зміни державного боргу України (у млн. дол. США) [53]

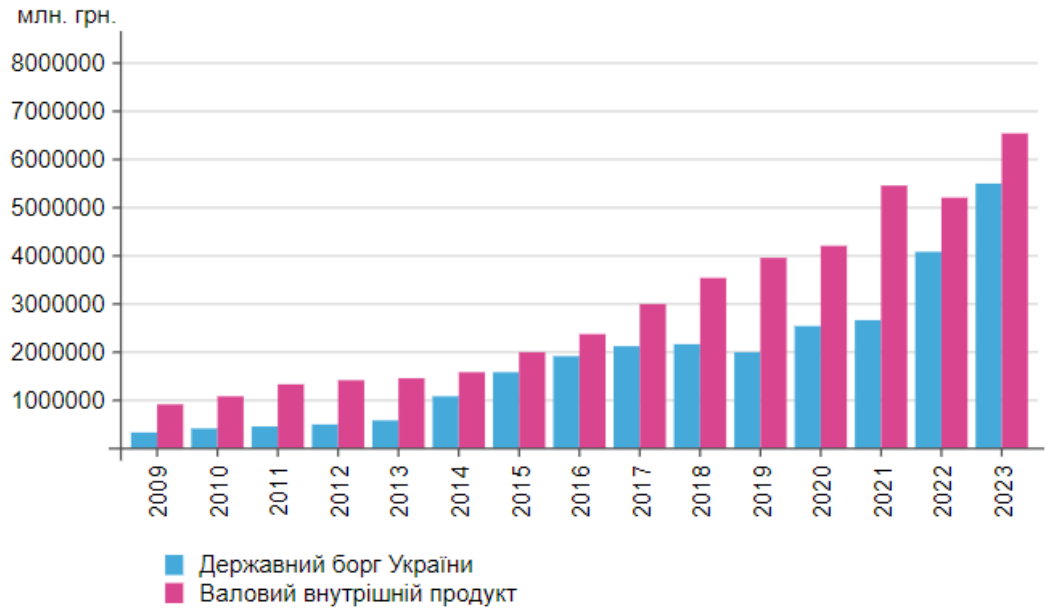

Рис. 2.14. Державний борг України [53]

Рис. 2.15. Середня заробітна плата в Україні в 2021-2024 рр. (у грн, у дол. США) [46]

Отже, соціально-економічна ситуація в Україні і до початку у 2022 р. російської збройної агресії щодо України була нестабільною. Економіка країни переживала і зниження ділової активності, і галопуючу інфляцію, і високий рівень безробіття, і зменшення чисельності населення країни, і підвищення державного боргу. Це далеко не весь перелік соціально-економічних проблем, які мала національна економіка України перед початком воєнних дій на своїй території, які значно загострили ситуацію, вплинувши на виробництво, споживання, рівень і якість життя населення, тривалість життя.

За офіційною інформацією, перша половина 2024 р. продемонструвала покращення соціально-економічної ситуації в Україні. За оприлюдненими даними Мінекономіки, у червні 2024 р. ВВП України зріс на 1,1% [±1%] порівняно із червнем 2023 р. У підсумку за перше півріччя зростання ВВП оцінюється на рівні 4,1% [±1%] порівняно з таким же періодом 2023 р. [54].

За словами першого Віцепрем'єр-міністра України – Міністра економіки України Юлії Свириденко, «протягом червня економіка функціонувала в складних умовах відключень електроенергії, що послабляло економічну активність як підприємств, так і споживачів. Проте, завдяки високому рівню адаптивності до складних умов і досвіду реагування на такі виклики, українська економіка продовжила зростання. Серед факторів, які цьому сприяли, також є високі темпи експорту продукції гірничо-металургійного комплексу та ранній початок збору врожаю озимих культур. До позитивних чинників, які впливали на економічне зростання можна віднести і стабільну роботу Українського морського коридору та можливості окремих підприємств забезпечувати собі стабільний доступ до електроенергії завдяки прямому імпорту» [54].

Водночас існуючий дефіцит кваліфікованих кадрів негативно впливає на очікування бізнесу. Хоча, за словами Юлії Свириденко, у червні збереглась позитивна динаміка у внутрішній торгівлі. Зростала і будівельна сфера, де основними драйверами росту стали бюджетне фінансування відновлення пошкодженої критичної інфраструктури, проведення капітальної відбудови, а також проведення ремонту дорожнього покриття на аварійних ділянках. Також відбувалось суттєве зростання у сільському господарстві завдяки більш ранньому початку збору врожаю через погодний фактор, який дозволив обробити більші площі та зібрати більші обсяги врожаю. У тваринництві позитивна динаміка зберігається через стабільний попит на внутрішньому ринку та державну підтримку виробників. Водночас збільшення витрат виробництва через використання резервного живлення негативно впливає на виробників продукції птахівництва, зокрема виробників яєць [54].

За даними макроекономічного аналізу, зробленого Незалежною асоціацією банків України станом на 2 липня 2024 р., відбулось зростання реального ВВП у діапазон 81-82% від рівня 2021 р. Почала прискорюватися інфляція, у найближчі місяці очікується подальше її прискорення, підтримане підвищенням тарифів на електроенергію. Лідером зростання є енергетичний сектор, де ціни вже на 23,7% вищі. Зросли обсяги промислового виробництва та будівництва. Водночас суттєво погіршились очікування

бізнесу: «тенденція посилення песимізму в усіх галузях поєднується двома наскрізними «червоними нитками» очікувань: щодо зростання цін постачальників та щодо скорочення кількості працівників. Ці негативні тенденції можна пояснити зростанням вартості електроенергії та впливом нової хвилі мобілізації на ринок праці». В кінці червня – на початку липня Україна отримала понад 4 млрд дол. зовнішнього фінансування, проте обсяги суттєво відстають від минулорічних [55].

Свої дослідження про стан економіки України щомісяця випускає Центр економічних досліджень, на чолі наглядової ради якої перебуває Томаш Фіала – генеральний директор інвестиційної компанії Dragon Capital. У дослідженні, датованому 19.08.2024 р., йдеться про поступове зростання кількості нових вакансій; про низьку активність шукачів роботи; про рівень безробіття та частку тих, хто економить на їжі; про покращення очікувань бізнесу у серпні 2024 р.; про зростання споживчих настроїв у серпні 2024 р.; про надходження іноземної фінансової допомоги; про стабільність податкових надходжень; про зростання у травні 2024 р. державних видатків попри майже відсутню зовнішню допомогу; про зростання імпорту товарів і послуг у липні 2024 р. та інші параметри функціонування економіки країни [56]. У цілому, матеріал автора «Трекер економіки України під час війни» виглядає оптимістично щодо соціально-економічної ситуації у першій половині 2024 р.

Отже, економіка України демонструє нестабільність через політичні кризи, російську збройну агресію, зовнішні шоки та структурні проблеми. ВВП країни зазнає коливань, а темпи зростання є нерівномірними. Основними секторами-драйверами є сільське господарство, металургія, машинобудування та ІТ. Однак ці сектори часто стикаються з такими проблемами, як недостатні інвестиції, застаріла інфраструктура, негативний вплив воєнних дій – руйнування. Інфляція стала одним із головних викликів, що негативно впливає на добробут населення. Рівень життя залишається низьким, з великим розривом між доходами різних груп населення. Система освіти та охорони здоров'я потребує реформ, фінансування, оновлення матеріально-технічної бази. Суттєву загрозу економічному розвиткові завдає високий рівень міграції, зокрема серед

молоді та професіоналів, що послаблює економіку та соціальну сферу, призводячи до «відтоку мізків», демографічних змін. Інфраструктура, зокрема транспортні та енергетичні системи, потребує модернізації. Одна з найбільших перешкод для економічного розвитку – це триваюча збройна агресія, яка значно впливає на безпеку, людські ресурси, економічну стабільність, інвестиційну привабливість країни, у цілому – на майбутнє України.

Варто наголосити на регіональних особливостях рівня і якості життя в Україні, що супроводжуються суттєвими відмінностями в економічному розвитку, доступі до ресурсів, інфраструктурі, демографічній ситуації та соціально-культурних факторах. Так, Західні та Центральні регіони до початку російської збройної агресії проти України мали нижчий рівень економічного розвитку порівняно з Києвом та Східними регіонами. Промислові регіони, такі як Дніпропетровська, Донецька, Харківська області, мали вищий рівень ВВП на душу населення. Основним джерелом доходів у Західній Україні, що впливає на рівень доходів, порівняно з більш індустріально розвиненими регіонами, є сільське господарство і туризм.

Великі міста, такі як Київ, Харків, Львів мають більш розвинену інфраструктуру, включаючи транспортну, медичну та освітню, що підвищує якість життя. А віддалені та сільські райони часто стикаються з проблемами обмеженого доступу до базових послуг, таких як медицина, освіта, що знижує якість життя. У Західній Україні вищий рівень народжуваності, але значна частина населення мігрувала ще до початку збройної агресії на заробітки за кордон, що вплинуло на демографічну структуру і рівень життя. Східні регіони мають вищий рівень урбанізації та старішу демографічну структуру, що створює виклики у забезпеченні соціального захисту. Проблеми з екологією, зокрема в Східних регіонах, а також в інших промислово розвинених областях, негативно впливають на якість життя, зокрема на стан здоров’я населення. Воєнні дії на території України привели до забруднення повітря, води та ґрунту. «Постійні бомбардування та обстріли … населених пунктів призвели до викиду великої кількості токсичних хімічних речовин у навколишнє середовище. Ці хімікати забруднили ґрунт, джерела води та повітря,

спричинивши низку проблем зі здоров'ям місцевого населення … Ще однією серйозною екологічною проблемою в Україні під час війни стало знищення лісів і місць проживання диких тварин. Постійні бомбардування та обстріли лісів завдали значної шкоди екосистемі» [57]. У Західній Україні кращі екологічні умови, що сприяє вищій якості життя. Місто Київ виділяється значно вищим рівнем життя завдяки концентрації у ньому економічних, політичних, освітніх і культурних ресурсів. Регіони на Південному Сході, які страждають від воєнних дій, демонструють значне зниження якості життя через руйнування інфраструктури, зменшення економічної активності та міграцію населення.

Ці фактори формують значні відмінності у рівні та якості життя між регіонами України, що потребує особливої уваги з боку державної економічної і соціальної політики для вирівнювання цих диспропорцій.

Російська збройна агресія стала серйозним випробуванням для рівня і якості життя українців, інфраструктури, бізнесу, для економічної стабільності країни. Війна торкнулася всіх регіонів України, але деякі з них зазнали значно більших втрат, опинились під загрозою руйнування і вимагають особливої уваги. Для регіонів із підвищеним рівнем воєнного ризику важливо знайти шляхи для вирішення найгостріших проблем: відновлення інфраструктури, забезпечення підтримки економіки, гарантування безпеки для населення. Так, за оцінкою Уряду України, 55% громад України мають високий, дуже високий або непереборний ризик безпеки в освіті через війну (рис. 2.16) [58].

Значна частина регіонів, які зараз знаходяться у зоні підвищеного ризику, історично розвивалися як центри видобувної, важкої та харчової промисловості, з орієнтацією на ринки РФ та її союзників. Експортно-орієнтовані сектори економіки в цих регіонах стикаються із суттєвими перешкодами у виробництві і пошуку нових ринків збуту (рис. 2.17). Проблемами є ризики для безпеки, складнощі в логістиці та обмеження виїзду за кордон.

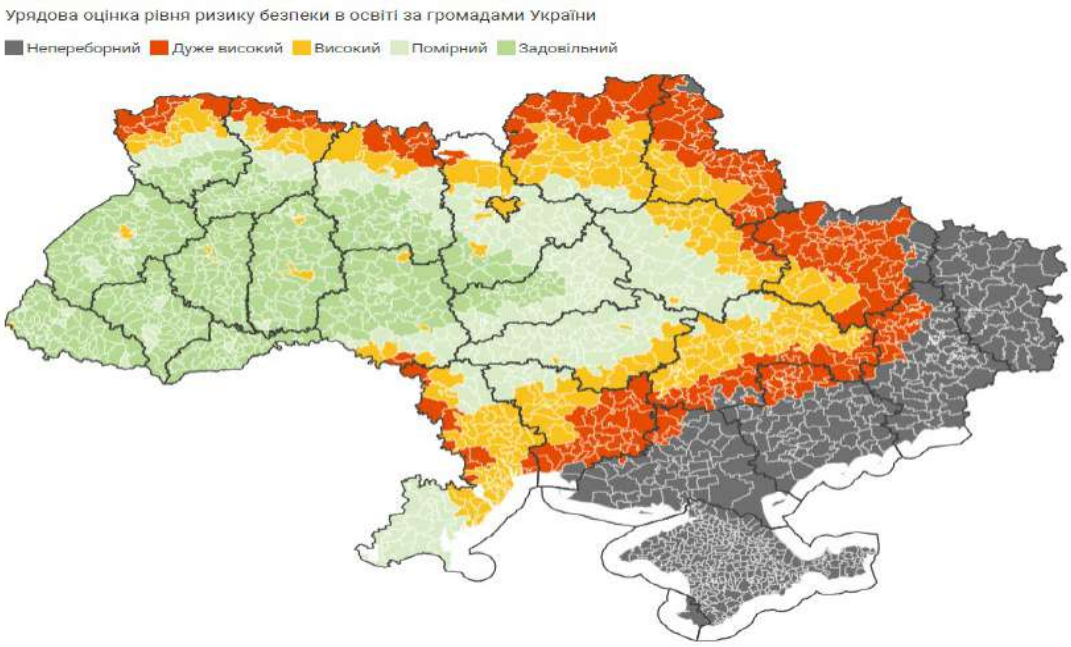

Рис. 2.16. Оцінка МОН та ОВА відповідно до Методики оцінки ризиків безпеки в освіті у зв'язку з російською агресією станом на 19 серпня 2024 [58]

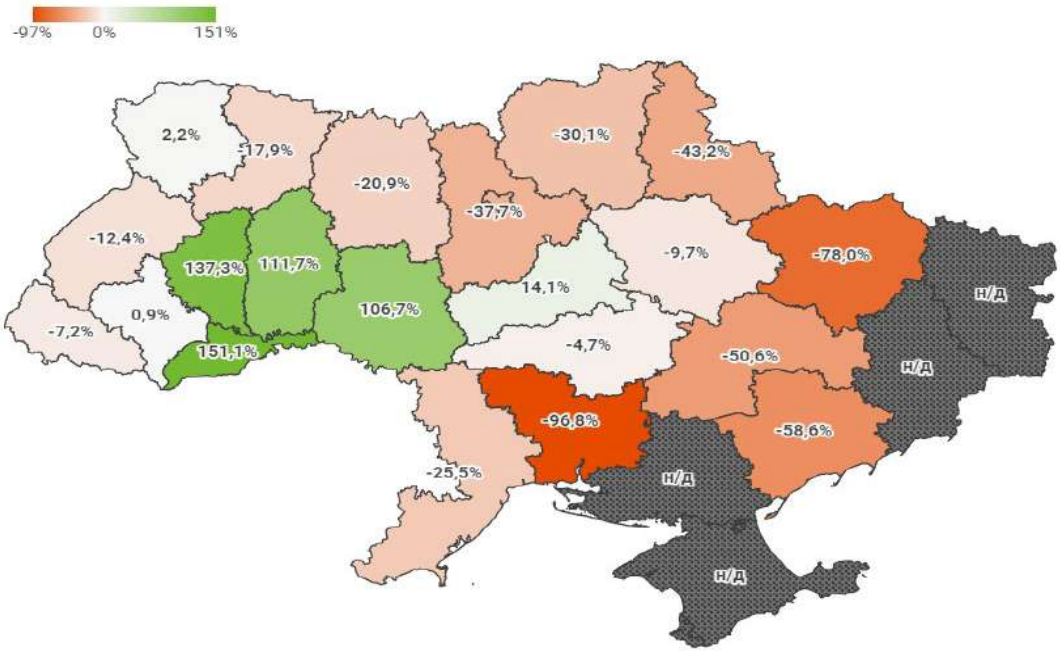

Рис. 2.17. Зміна обсягів експорту у 2023 порівняно з 2021 за територіальними підрозділами Державної митної служби, % [58]

В Україні склалась загрозлива ситуація з демографією: населення мігрує з небезпечних регіонів у безпечніші всередині країни та за кордон (рис. 2.18). За даними різних джерел за кордон виїхало близько 6,5 млн українців [59]; за результатами дослідження ГО «ОПОРА», у цілому за кордоном у різних країнах світу перебуває майже 8,2 млн українців, які виїхали у зв'язку з війною. До повномасштабного вторгнення за межами України на постійній основі працювало 3,2 млн українців, тобто після початку повномасштабного вторгнення країну залишили орієнтовно 5 млн чол. [60]. Директор Інституту демографії та соціальних досліджень професор Елла Лібанова називає загальну чисельність зовнішніх мігрантів – близько 9 млн українців [61].

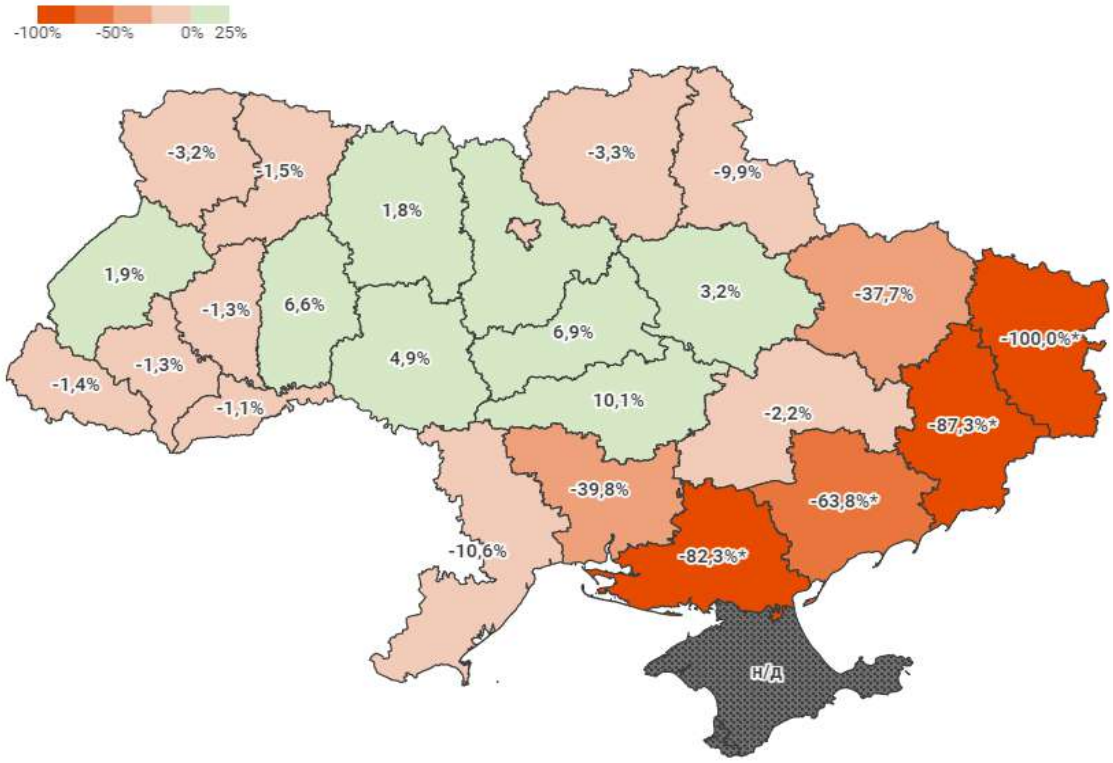

Рис. 2.18. Зміна населення підконтрольних Україні територій у 2024 порівняно з 2019 за областями, % [58]

Ще одним із наслідків збройної агресії РФ є переміщення економічної активності (бізнесу) з ризикових регіонів України до відносно безпечніших (рис. 2.19).

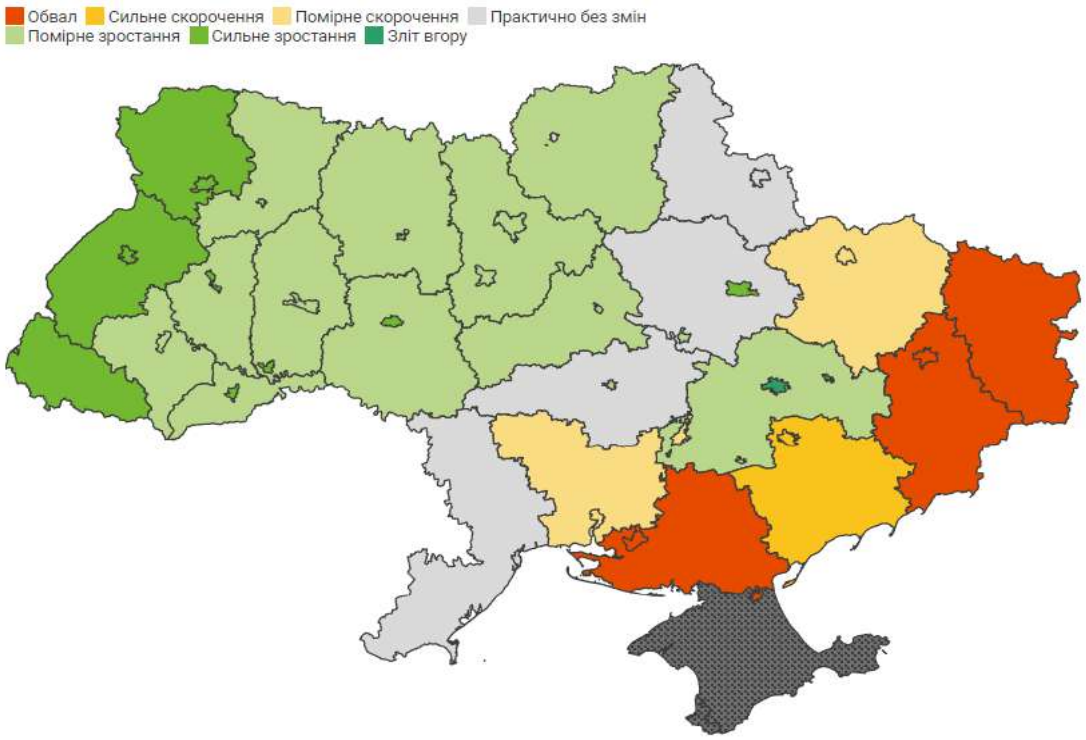

Рис. 2.19. Зміна частки в економіці країни у 2023 р. порівняно з 2021 р. [58]

До початку воєнної агресії РФ проти України південні та східні регіони області, зокрема Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, мали високий рівень індустріалізації. Проте внаслідок бойових дій економічна ситуація в цих областях суттєво погіршилася. Щодо доходів та зайнятості населення, то найвищі зарплати спостерігаються в Києві, Київській області та великих містах – Одесі, Харкові, Дніпрі. У західних і північних областях (Волинь, Рівне, Житомир та ін.) рівень зарплат нижчий. У східних регіонах через руйнування підприємств і бойові дії рівень зайнятості значно знизився, що призвело до збільшення безробіття. Західні області, навпаки, відчули приплив населення із зон бойових дій, що збільшило конкуренцію на ринку праці.

Щодо рівня життя та розвиненості інфраструктури, то рівень життя у великих містах, таких як Київ, Львів, Харків, Одеса, значно вищий, ніж у сільських регіонах. Інфраструктура міст краще розвинена, існує більше можливостей для зайнятості, отримання медичної допомоги та освітніх послуг. Західні області мають гіршу транспортну інфраструктуру порівняно із центральними та південними регіонами, що

ускладнює доступ до соціальних послуг і впливає на якість життя. Щодо соціальної інфраструктури та доступу до соціальних послуг, то у великих містах доступ до медичних та освітніх послуг набагато кращий, ніж у сільських регіонах. У деяких сільських місцевостях відсутній або обмежений доступ до якісної медичної допомоги та сучасної освіти. У прифронтових регіонах руйнування об'єктів соціальної інфраструктури значно позначається на якості життя населення у сторону його погіршення. Щодо демографічних особливостей, то всі регіони України мають високий рівень трудової міграції через воєнні дії на території країни. До цієї міграції додалась міграція підлітків 15-17 років, що складає загрозу для економіки країни у майбутньому у цілому та системи вищої освіти, зокрема. Щодо стану екології та екологічних загроз, то схід України, промислові регіони стикаються з екологічними проблемами, пов’язаними із забрудненням повітря, води та ґрунту через інтенсивне промислове виробництво. Західні регіони є екологічно чистішими, мають менше проблем із забрудненням навколишнього середовища, що впливає на кращу якість життя, особливо в сільських районах. Вся Україна гостро відчуває вплив російської агресії: велика частина населення вимушена була покинути свої домівки, інфраструктура південно-східних регіонів зазнала значних руйнувань. У західних і центральних регіонах поки що спостерігається відносно стабільна ситуація, хоча воєнні дії та внутрішнє переміщення населення створюють додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці.

2.4. АНАЛІЗ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ В КНР: СТАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Тетяна Непокупна, Лю Шифа

Соціально-економічний стан Китайської Народної Республіки (КНР) характеризується динамічним розвитком, значними досягненнями в економіці та соціальній сфері, але також і певними викликами. Починаючи з кінця 1970-х років, Китай здійснив серйозні економічні реформи, що перетворили його на другу за величиною економіку світу. Хоча темпи зростання сповільнилися в останні роки, країна залишається ключовим гравцем у світовій економіці. Китай є провідним світовим виробником і експортером багатьох товарів, від електроніки до текстилю. Промисловий сектор значною мірою сприяв економічному зростанню країни. КНР активно розвиває високотехнологічні галузі, такі як інформаційні технології, біотехнології, нові матеріали та екологічні технології. Водночас країна інвестує великі кошти в дослідження та розвиток (R&D). Китай має одну з найбільших фінансових систем у світі, але стикається з викликами, пов'язаними з борговими ризиками, контролем за кредитуванням та необхідністю реформ у фінансовому регулюванні.

Економічний, технологічний та інноваційний успіх КНР полягає в «системності державної політики та здатності гнучко реагувати на зміни, ризики й глобальні виклики. Китайська модель економічного розвитку зазнала низки трансформацій, еволюцію яких можна розподілити на три великі етапи: епоха прискореної індустріалізації та побудова соціалізму, ринкова трансформація і побудова соціалізму з китайською специфікою, інноваційна економіка і побудова соціалізму з китайською специфікою в нову еру» [62].

Економіка Китаю за розміром ВВП посідає друге місце у світі, маючи серйозний вплив на глобальну економіку (рис. 2.20). За даними Світового банку, ВВП КНР у 2021 р.

становив 23,315 трлн дол. Китай за цим показником трохи відстає від США – 17,734 трлн дол. ВВП США душу населення становить 70248 дол, Китаю – 12556 дол. [63].

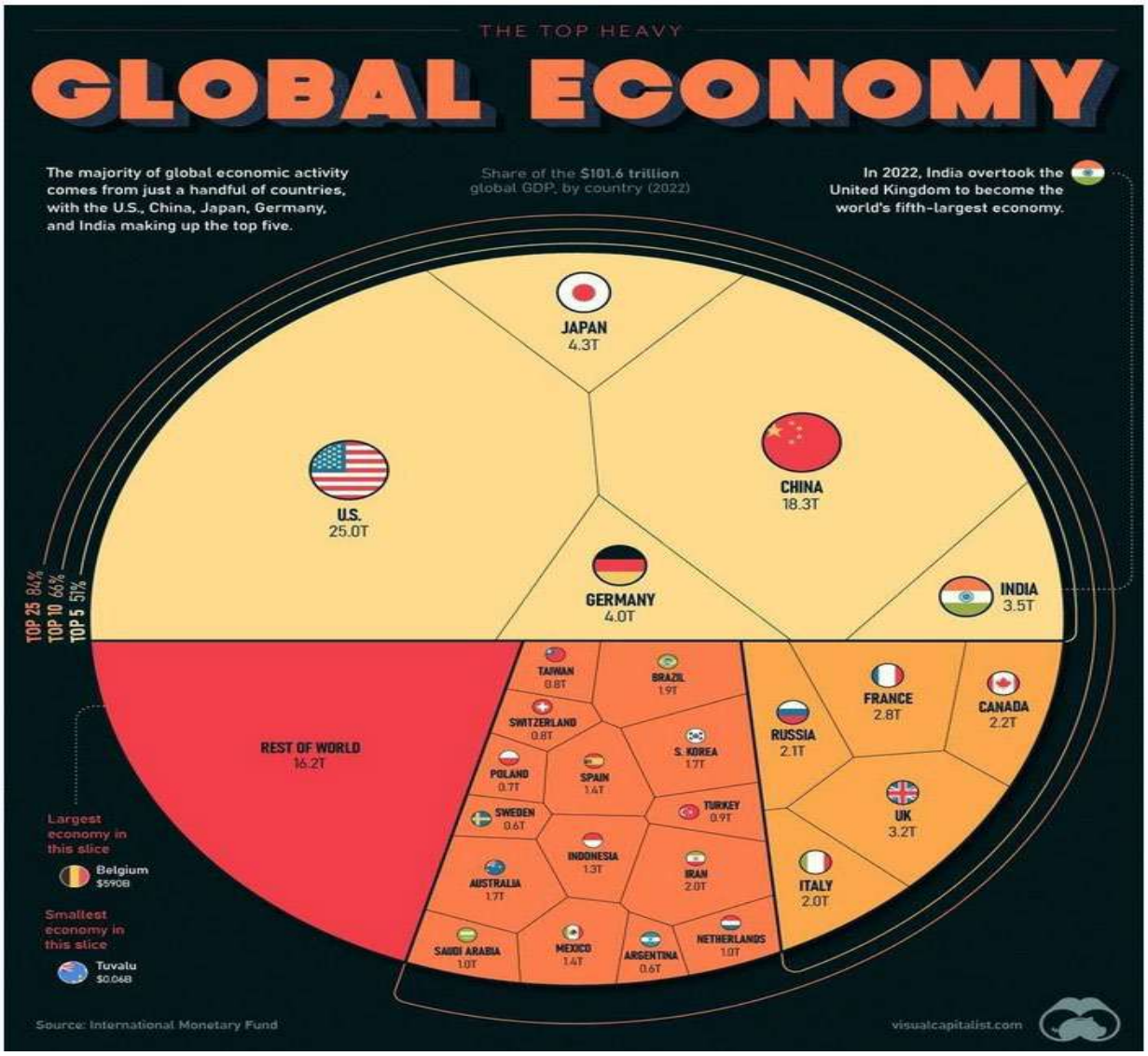

Рис. 2.20. Структура світового ВВП [63]

На тлі проблем у багатьох країнах, для яких характерні високі рівень інфляції, процентні ставки, зовнішні боргові зобов’язання та збої в роботі банківської системи, розвиток господарства КНР може пожвавити світовий економічний підйом. Goldman Sachs покращив свої прогнози щодо економічного зростання Китаю у 2024 і 2025 роках [64]. Прогноз поліпшено на тлі оприлюднення Пекіном низки заходів стимулювання,

включаючи останні плани збільшення державних витрат. Goldman Sachs очікує, що ВВП Китаю у поточному році зросте на 4,9% проти 4,7%, прогнозованих раніше. Згідно з новою аналітичною запискою, інвестиційний банк також підвищив свій прогноз зростання китайської економіки на 2025 рік до 4,7% (раніше – 4,3%) [65].

Припускається, що таке економічне зростання економіки Китаю відбувається і «через ефект низької бази минулого року, що фактично є «відскоком» після значних економічних втрат» [66]. Хоча відновлення економіки КНР, особливо після пандемії, є нерівномірним, оскільки раніше її зростання підтримувалось за рахунок зовнішніх інвестицій, а зараз залежить від внутрішнього попиту, що є проблематичним з точки зору нерівномірності рівня життя, а отже і споживання у регіональному розрізі.

Китай є найбільш густонаселеною країною світу, що створює великі навантаження на соціальні та економічні системи. У 2015 р. було скасовано політику «одна родина – одна дитина», яка була спрямована на подолання демографічних проблем. В останні десятиліття спостерігався значне зростання рівня життя в КНР. Мільйони людей були витягнуті з бідності, хоча нерівність між міськими та сільськими районами залишається значною проблемою. У КНР здійснюються значні інвестиції в освіту та охорону здоров'я, зокрема у розширення доступу до цих послуг. Однак якість та доступність цих послуг відрізняється в різних регіонах країни. Зі зростанням урбанізації та економічних диспропорцій виникають виклики, пов'язані з соціальною стабільністю, безробіттям, трудовою міграцією, екологічними проблемами.

Відомо, що економіка Китаю інтегрована у світову, є залежною від зв’язків із країнами Заходу. Найбільшими торговими партнерами КНР, незважаючи на введення експортного контролю та обмеження технологічного експорту, залишаються США та ЄС. Незважаючи на скорочення взаємної торгівлі упродовж першої половини 2023 р. на 11,2 % – із США та 3,5 % – із ЄС товарообіг становить 480,5 млрд дол. США, тобто залишається на достатньо високому рівні (із країнами АСЕАН – 304,6 млрд дол. США) [66]. Також очевидним є посилення залежності країн Глобального Півдня від китайського експорту та інвестицій.

Упродовж останніх 70-ти років КНР еволюціонувала від країни з аграрною економікою до лідера у глобальному економічному, інноваційному, технологічному напрямах. Вчені допускають, що «продовження будівництва соціалізму з китайською специфікою в нову еру забезпечить створення інноваційної й середньозаможної нації, а також, починаючи з 2030 року, китайська економіка стане першою в світі, а у 2050 р. у 1,5 рази буде перевищувати американську (за прогнозами PwC) [62].

Водночас КНР стикнулась і з низкою викликів. Швидкий економічний розвиток призвів до значного забруднення навколишнього середовища. Країна активно намагається вирішувати екологічні проблеми шляхом впровадження «зеленої економіки» та скорочення викидів. Китай стикається з викликами у сфері міжнародної торгівлі, особливо через торговельні конфлікти з іншими великими економіками, зокрема зі США. Старіння населення створює додатковий тиск на соціальні системи та ринок праці, що вимагає структурних реформ.

Отже, КНР залишається ключовим гравцем на світовій арені з потужною економікою, але зі значними внутрішніми та зовнішніми викликами. Для подальшого зростання та стабільності Китай потребує низки реформ, особливо у соціальній сфері та екології, щоб забезпечити стійкий розвиток у довгостроковій перспективі.

Регіональні особливості рівня і якості життя в КНР різноманітні через велику територію країни та значні відмінності в економічному розвитку між регіонами. Основні фактори, що визначають ці особливості, включають рівень економічного розвитку, урбанізацію, доступ до ресурсів, державну політику. Існують відмінності між соціально-економічним розвитком макрорегіонів КНР – Східним (приморським) і Західним (континентальним). Східний Китай має вихід у незамерзаючі моря Тихого океану – Жовте, Східнокитайське, Південнокитайське, що робить його зручним для зовнішньої торгівлі. Західний Китай в силу географічної ізольованості не має можливості вести активне господарське життя.

У Східному Китаї, найбільш розвиненій частині країни, такі провінції, як Гуандун, Цзянсу, Чжецзян, а також мегаполіси Пекін, Шанхай і Шеньчжень мають високий рівень

ВВП на душу населення, розвинену інфраструктуру, широкий доступ до освітніх і медичних послуг, а також високі доходи та рівень життя населення. Регіони Західного і Центрального Китаю значно відстають від східної частини країни за рівнем економічного розвитку. Провінції Сіньцзян, Тибет, Гуйчжоу та Юньнань стикаються з проблемами недостатнього розвитку інфраструктури, вищого рівня бідності та меншого доступу населення до якісних соціальних послуг.

Суттєвий вплив на нерівномірність регіонального розвитку має урбанізація. Великим містам, таким як Пекін, Шанхай, Гуанчжоу притаманні високі стандарти життя, доступ до розвиненої соціальної інфраструктури. У великих містах рівень охорони здоров'я та освіти набагато вищий. Мешканці мегаполісів мають доступ до кращих лікарень, шкіл, університетів та інших соціальних послуг, що позитивно впливає на якість життя. Урбанізовані райони також надають більше можливостей для зайнятості та підприємництва. Східні та приморські регіони мають добре розвинену виробничу інфраструктуру, включаючи транспортні мережі, комунальні послуги та сучасні житлові комплекси. Це сприяє кращому доступу до робочих місць, послуг і підвищенню загального рівня життя. У багатьох сільських регіонах спостерігається низький рівень доходів, обмежений доступ до медичних послуг та освіти, погана інфраструктура, вищий рівень бідності. У віддалених і сільських районах доступ до соціальних послуг часто є обмеженим. Там менше лікарень, шкіл та освітніх закладів, а також бракує висококваліфікованих медичних та освітніх кадрів, що призводить до нижчої якості життя. Міграція із сільських районів до міст є поширеним явищем, оскільки люди шукають кращі можливості для життя.

Так, найвищий рівень доходів спостерігається в східних приморських провінціях Гуандун, Цзянсу, Чжецзян та великих мегаполісах – Пекін, Шанхай, Шеньчжень. Ці регіони є економічними центрами країни з розвиненою промисловістю, фінансовими послугами та міжнародною торгівлею. В центральних і західних регіонах, таких як Тибет, Сіньцзян, Гуйчжоу, Юньнань доходи населення значно нижчі. Тут економічна активність нижча, переважає сільське господарство, є обмежені можливості для

отримання стабільного та високого доходу. Слід зазначити, що уряд Китаю запровадив спеціальні програми для стимулювання розвитку західних та центральних регіонів (наприклад, програма «Західний розвиток»), але розрив у рівні життя між різними частинами країни залишається значним.

Таким чином, регіональні особливості рівня і якості життя в КНР полягають у суттєвих відмінностях між східними, центральними та західними областями країни та зумовлені історичними, економічними, географічними й політичними факторами. А саме: найбільш економічно розвинені частини країни – це східні прибережні регіони, які включають провінції Гуандун, Чжецзян, Шаньдун, мегаполіси Шанхай, Пекін, Гуанчжоу, які мають високий рівень ВВП на душу населення, розвинуту промисловість, інфраструктуру та інноваційні технології, є основними економічними центрами країни, залучають значні іноземні інвестиції та мають високий рівень життя. Центральні регіони (провінції Хенань, Аньхой) менш розвинені, економіка тут базується переважно на сільському господарстві та видобувній промисловості. Західні регіони (Сіньцзян, Тибет, Цинхай) – це найбідніші та найменш розвинуті регіони Китаю, багато з них мають гірську місцевість і слабко розвинену інфраструктуру, через свою географічну віддаленість вони мають обмежений доступ до економічних можливостей, що впливає на рівень життя. Щодо доходів та зайнятості населення, то у східному Китаї є високий рівень зайнятості у виробничих і технологічних галузях – електроніка, автомобілебудування, інформаційні технології. Зарплати у цих регіонах високі, особливо у великих містах. У центральних регіонах зайнятість переважно в аграрному секторі та важкій промисловості, доходи вищі, ніж у західних регіонах, але суттєво нижчі, ніж у східній частині країни. У західному Китаї зайнятість часто залежить від державних субсидій і проєктів розвитку інфраструктури, рівень зарплат і зайнятості залишається на низькому рівні, що стимулює міграцію робітників до розвинених регіонів на сході. Урбанізовані регіони, до яких належать східні міста мають високий рівень інфраструктури, включаючи транспорт, житло, освіту та охорону здоров'я. Шанхай і Пекін є прикладами міст із сучасними мегаполісними стандартами життя.

Рівень урбанізації центральних регіонів нижчий, ніж у східних регіонах, міста мають базову інфраструктуру, але вона суттєво поступається прибережним регіонам за рівнем розвитку. Низький рівень урбанізації та інфраструктури мають західні регіони: сільські райони мають обмежений доступ до базових послуг (медичне обслуговування, освіта); державні програми спрямовані на покращення інфраструктури у віддалених регіонах, але процес розтягнутий у часі. Щодо соціальних послуг та якості життя, то населення східних регіонів має доступ до кращих медичних послуг та якіснішої освіти, включаючи університети світового рівня. Західні регіони мають значно гірший доступ до цих послуг.

Реформи уряду КНР спрямовані на вирівнювання можливостей, але розрив між регіонами все ще великий. У великих містах житло є дорогим і це створює соціальні виклики, зокрема для внутрішніх мігрантів. Західні регіони мають нижчі витрати на житло, але існують обмежені можливості для соціального захисту. Щодо відмінностей в екологічному стані, то східні регіони є сильно урбанізованими, тому стикаються з проблемами забруднення повітря та води через інтенсивне промислове виробництво та високу концентрацію населення. Влада впроваджує «зелені» технології, але екологічні проблеми залишаються актуальними. Західні регіони є екологічнішими, але з обмеженим доступом до інфраструктури та технологій для захисту навколишнього середовища, спостерігаються проблеми з опустелюванням та ерозією ґрунтів. Щодо демографічних та міграційних процесів, то чимало робітників зі сільських і менш розвинених регіонів переїжджають на схід у пошуках роботи. Цей процес підтримує зростання мегаполісів, воночас створює соціальні напруження через нерівномірний розподіл ресурсів та можливостей. Старіння населення, особливо в східних регіонах, є серйозним викликом для уряду. Західні регіони мають молодше населення, але менш розвинену економіку. Східні регіони мають розвинуті порти й інфраструктуру для зовнішньої торгівлі, що робить їх ключовими учасниками глобальної економіки. Вони також найбільше залучені до ініціативи «Один пояс, один шлях». Центральні та західні регіони менш інтегровані у глобальну економіку, але уряд намагається підвищити їхній

потенціал через створення нових транспортних коридорів і розвиток економічних зон. З-посеред іншого, уряд Китаю проводить політику вирівнювання розвитку регіонів, зокрема через масштабні інвестиції у транспортну інфраструктуру та проєкти розвитку західних областей. Програма «Західний розвиток» спрямована на стимулювання економічного зростання та поліпшення рівня життя у менш розвинених регіонах.

Отже, рівень і якість життя в КНР суттєво різняться між східними, центральними та західними регіонами. Східні прибережні області значно випереджають інші регіони за економічними показниками, інфраструктурою та якістю соціальних послуг. Західні та центральні регіони продовжують відчувати брак інфраструктури й економічних можливостей, але держава активно впроваджує програми розвитку для вирівнювання цього дисбалансу.

2.5. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НЕРІВНОМІРНОСТІ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА КНР

Тетяна Непокупна, Лю Шифа

Порівняння основних показників рівня і якості життя в Україні та КНР демонструє значні відмінності, зумовлені розмірами економік, соціально-економічною політикою, регіональними особливостями та історичними контекстами. Основні показники включають як макроекономічні показники – ВВП, рівень зайнятості, доходи населення, так і соціальні умови – доступ до освіти, до системи охорони здоров'я, до соціальних послуг.

Незважаючи на те, що рівень життя у КНР суттєво різниться між розвинутими східними регіонами і менш розвинутими західними та центральними провінціями, країна має одну з найбільших економік у світі. ВВП на душу населення в 2023 р. становив близько 12000 дол. США. Економіка України страждає від збройної агресії РФ, що суттєво зменшило економічні можливості та знизило рівень і якість життя

переважної більшості українців. ВВП на душу населення в 2023 р. становив близько 4000 дол. США, що суттєво нижче, ніж у КНР. Водночас, Світовий банк за 2023 р. підняв Україну з рівня доходу нижче середнього до вище середнього. Зокрема, в Україні визначили доходи на душу населення у 5070 дол. США (рис. 2.21) [67].

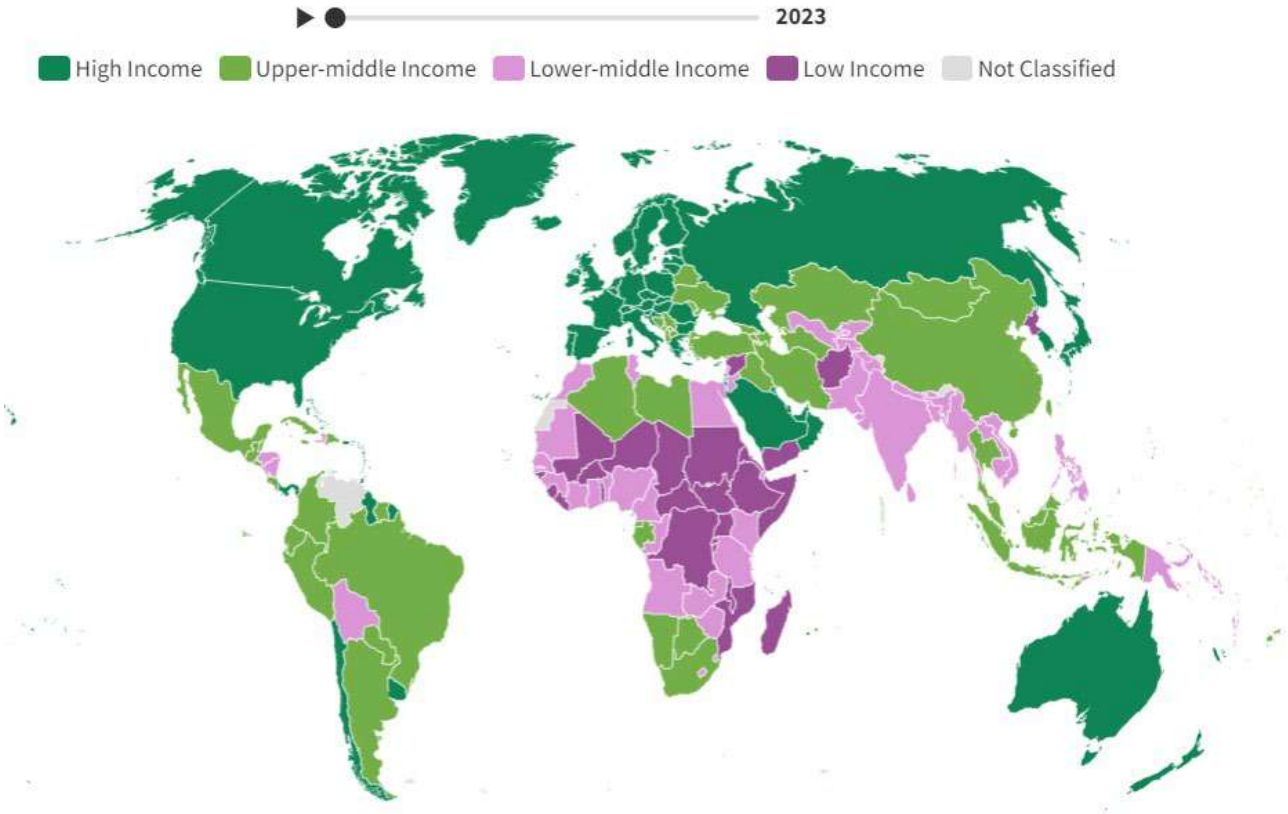

Рис. 2.21. Класифікація країн Групи Світового банку за рівнем доходу [67]

За роз'ясненням Світового банку, на місце України в класифікації «вплинуло відновлення економічного зростання у 2023 р. (реальний ВВП зріс на 5,3% після падіння на 28,8% у 2022 р.) і скорочення населення на 15% після початку російського вторгнення. Крім того, зросли ціни на товари та послуги вітчизняного виробництва, що привело до значного збільшення валового національного доходу (ВНД) на душу населення на 18,5%» [68]. «Хоча економіка України значно постраждала від російського вторгнення, реальне зростання у 2023 р. було зумовлене будівельною діяльністю (24,6%), що відображає значне збільшення інвестиційних витрат (52,9%) на відбудову», – йдеться в пресрелізі СБ [67].

Щодо рівня безробіття – кількісного показника, який визначається як відношення кількості безробітних до загальної чисельності економічно активного працездатного населення країни та вимірюється у відсотках [48], то станом на кінець 2023 р. в Україні було зареєстровано 96,1 тис. чол. безробітних [69]. Проблема виміру рівня безробіття полягає у тому, що, по-перше, відсутні достовірні дані щодо наявної кількості населення, яке залишилось в Україні, по-друге, відсутні достовірні дані щодо кількості незайнятого населення, по-третє, відсутні достовірні дані щодо тіньової зайнятості населення, особливо осіб чоловічої статі. Тому будемо спиратись на прогнозні дані НБУ – «у травні в НБУ повідомляли, що рівень безробіття поступово знижуватиметься: у 2023 р. – до 18,3%, у 2024 р. – до 16,5%, а у 2025 р. – до 14,7%» [70]. Припускається, що реальний рівень безробіття в Україні набагато вищий, якщо його розраховувати за методологією МОП, адже відповідно до цієї методології людина вважається безробітною, якщо вона протягом чотирьох тижнів не мала роботи, але шукала роботу або була готова приступити до роботи [69].

У КНР рівень безробіття в міських районах коливається близько 5–6%. Китай має високий рівень зайнятості в індустріальному секторі та виробничій сфері, хоча зростання автоматизації та скорочення зайнятості у виробництві створює нові виклики для ринку праці. Міграція із сільських до міських регіонів також є серйозним фактором тиску на ринок праці.

Щодо доходів населення, то у КНР середній місячний дохід у розвинених містах, таких як Пекін, Шанхай і Гуанчжоу, може перевищувати 1000 дол. США, тоді як у сільських районах він суттєво нижчий, близько 300–400 дол. США. Існує великий розрив між доходами в урбанізованих прибережних регіонах і менш розвинених внутрішніх провінціях. В Україні середня заробітна плата в 2023 р. становила приблизно 400–500 дол. США на місяць залежно від регіону. У великих містах, таких як Київ і Львів, зарплати вищі, тоді як у сільських регіонах або постраждалих від війни областях вони набагато нижчі. За даними Держстату, середньомісячна зарплата українців у 2023 р. становила 17442 грн. Номінальна зарплата штатних працівників на 17,5% була

вищою, ніж у 2022 р. Середньорічна інфляція – 12,9%, тому реальні зарплати за рік зросли приблизно на 4,6% [71].

Китай активно урбанізується – понад 60% населення країни проживає в містах, що є результатом масштабної урядової політики стимулювання розвитку інфраструктури та залучення робітників до промислових центрів. Рівень урбанізації в Україні складає близько 70%, але багато сільських територій залишаються менш розвиненими в плані інфраструктури. Велика частина населення концентрується у великих містах, таких як Київ, Одеса, Харків, Дніпро, але відбувається внутрішня міграція через бойові дії.

За останні десятиліття Китай суттєво поліпшив систему охорони здоров'я. У мегаполісах доступ до медичних послуг і технологій – на високому рівні, однак у сільських і віддалених регіонах якість медичних послуг залишається недостатньою. Китай також активно впроваджує систему страхування охорони здоров'я для населення. Система охорони здоров'я в Україні має значні проблеми, пов’язані із фінансуванням і доступом до якісних послуг, особливо в сільській місцевості та в регіонах, постраждалих від війни. Реформи в охороні здоров'я проводяться, але вони не вирішили проблему нерівного доступу до медичних послуг.

Китайська система освіти вважається однією з найбільш конкурентних у світі. У великих містах освіта, особливо вищого рівня, є високоякісною, з великою кількістю технічних університетських програм. Проте в сільських районах доступ до освіти є проблематичним. Українська система освіти зазнає труднощів через економічну кризу і війну. У містах рівень освіти вищий, але сільські школи часто стикаються з нестачею ресурсів. Вища освіта залишається доступною, але її якість варіюється залежно від регіону. Китай розвиває систему соціального забезпечення, але вона все ще обмежена, особливо в сільських районах. Соціальні виплати й пенсійне забезпечення в основному стосуються міського населення. Система соціального захисту та пенсійне забезпечення перебувають під значним тиском через економічні труднощі. Багато людей залежать від соціальної допомоги, але її рівень залишається недостатнім для задоволення навіть базових потреб.

Китай стикається із серйозними екологічними проблемами, зокрема це стосується забруднення повітря, води та ґрунтів, особливо у великих індустріальних містах. Влада країни намагається впроваджувати екологічні ініціативи, але проблеми залишаються доволі актуальними. Екологічні проблеми в Україні здебільшого зосереджені навколо промислових регіонів і наслідків війни, зокрема руйнування промислових підприємств і інфраструктури. Проте загальний рівень забруднення в країні є нижчим, ніж у великих індустріальних регіонах Китаю.

Основні показники рівня і якості життя в Україні та КНР згруповано нами у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Основні показники рівня і якості життя в Україні та КНР

Основні показники	КНР	Україна
ВВП на душу населення (2023 р.)	1217 дол. США	5070 дол. США
Рівень безробіття	близько 5-6%	близько 9-10%
Доходи населення	Середній місячний дохід у розвинених містах може перевищувати 1000 дол. США, у сільських районах – близько 300-400 дол. США	Середня заробітна плата 400-500 дол. США
Рівень урбанізації	Понад 60% населення країни проживає в містах	Близько 70% населення країни проживає в містах
Охорона здоров'я	У мегаполісах доступ до медичних послуг і технологій є на високому рівні; у сільських і віддалених регіонах якість медичних послуг є недостатньою. Китай впроваджує систему страхування охорони здоров'я для населення	Система охорони здоров'я в Україні має значні проблеми з фінансуванням і доступом до якісних послуг, особливо в сільській місцевості та в регіонах, постраждалих від воєнних дій
Освіта	Китайська система освіти вважається однією з найбільш конкурентних у світі	Українська система освіти зазнає труднощів через економічну кризу і війну
Соціальні програми та соціальний захист	Китай розвиває систему соціального забезпечення, але вона все ще обмежена, особливо в сільських районах. Соціальні виплати й пенсійне	Система соціального захисту та пенсійне забезпечення перебувають під значним тиском через економічні труднощі. Багато людей

	забезпечення в основному спрямовані на міське населення	залежить від соціальної допомоги, але її рівень залишається недостатнім для покриття базових потреб
Екологія	Має серйозні екологічні проблеми: забруднення повітря, води та ґрунтів, особливо у великих індустріальних містах	Екологічні проблеми зосереджені навколо промислових регіонів і наслідків війни, зокрема руйнування промислових підприємств і інфраструктури

Отже, основні показники рівня і якості життя в Україні та КНР (ВВП, рівень зайнятості, доходи населення, доступ до освіти, охорони здоров'я, соціальні умови) демонструють значні відмінності, що зумовлені розмірами економік, соціально-економічною політикою, регіональними особливостями та історичними контекстами. КНР має вищий рівень економічного розвитку та значно вищі доходи на душу населення, особливо в східних регіонах. Водночас у Китаї існують значні регіональні нерівності між східними мегаполісами і західними сільськими районами. Україна має нижчий рівень ВВП на душу населення, вищий рівень безробіття і значні проблеми, зумовлені воєнними діями на території країни, які негативно впливають на якість життя в багатьох регіонах країни. Однак в Україні рівень доступу до базових соціальних послуг є рівномірнішим, ніж у КНР, хоча якість цих послуг варіюється залежно від територіальної громади і регіону.

Вважаємо, що нерівномірність рівня та якості життя в Україні та КНР має як подібні, так і відмінні причини, які зумовлені історичними, географічними, економічними, політичними та іншими факторами. Розглянемо основні причини відмінностей і подібностей між двома країнами. Так, вважаємо, що подібності причин нерівномірності полягають у географічних відмінностях, адже регіони Китаю суттєво різняться за географічними умовами. Східний Китай, особливо прибережні регіони, має вигідне географічне розташування для торгівлі, що сприяло розвитку промислових центрів і залученню іноземних інвестицій. Західні регіони (Тибет, Сіньцзян) гірські та віддалені, що обмежує їх економічні можливості та ускладнює розвиток інфраструктури.

Щодо України, то західна і центральна частини країни мають розвинутішу інфраструктуру, тоді як східні регіони, особливо ті, що постраждали від війни, значно відстають у розвитку. Гірські регіони Карпат мають обмежені можливості для індустріального розвитку через складні природні умови.

Наступною причиною вважаємо рівень економічної централізації та урбанізації у країнах. Так, Китай проводить активну політику урбанізації, стимулюючи зростання великих міст і промислових зон, що призвело до концентрації значної частини інвестицій і ресурсів у прибережних містах, таких як Шанхай і Пекін, тоді як сільські райони та внутрішні регіони відчувають нестачу фінансування. Подібна централізація спостерігається і в Україні, де Київ, Львів і інші великі міста концентрують значну частину економічної активності та робочих місць, тоді як сільські та східні регіони відстають у розвитку. Це пов’язано з міграцією населення до великих міст у пошуках роботи та кращих умов життя.

Також варто звернути увагу на соціальні нерівності: високий рівень економічного розвитку в містах КНР призвів до великого розриву між доходами міського та сільського населення. Внутрішня міграція робочої сили зі сіл у міста сприяла розвитку індустріального сектору, але водночас створила серйозні соціальні нерівності. Соціальні нерівності між регіонами України також є доволі помітними. У розвиненіших західних і центральних регіонах є кращий доступ до послуг, тоді як сільські райони та території, що постраждали від війни, стикаються з низьким рівнем доходів і обмеженими можливостями для розвитку.

Щодо фактору транспортної інфраструктури, то Китай інтенсивно розвиває транспортну інфраструктуру, проте більшість проєктів зосереджена знову ж таки в уже розвинених східних і прибережних регіонах. Західні регіони досі мають обмежену транспортну доступність, що перешкоджає їхньому економічному зростанню (рис. 2.22 [72]).

В Україні розвинуті транспортні коридори здебільшого пролягають через центральні та західні області, тоді як віддалені та прифронтові регіони мають слабшу транспортну інфраструктуру, що обмежує економічні можливості (рис. 2.23 [73]).

Рис. 2.22. Транспортна інфраструктура КНР

Іншою стороною аналізу є розгляд відмінностей причин нерівномірності. Перш за все слід згадати про історичний контекст розвитку обох країн. Китай почав свою економічну трансформацію з кінця 1970-х років після реформ Ден Сяопіна, зосередивши увагу на створенні економічних зон у прибережних регіонах. Швидке зростання

промисловості в цих зонах сприяло формуванню великих міст, тоді як західні регіони залишалися менш розвиненими. Україна зазнала серйозних економічних потрясінь після розпаду СРСР у 1991 р.

Рис. 2.23. Транспортна інфраструктура України

Після 2014 р. ситуація ще більше погіршилася. Війна зруйнувала інфраструктуру східних регіонів і призвела до міграції значної частини населення, що посилило економічну нерівність між регіонами.

До відмінностей причин нерівномірності варто додати політику регіонального розвитку. Так, Китай активно впроваджує політику вирівнювання розвитку регіонів. Існують програми розвитку, спрямовані на стимулювання економічного зростання в західних регіонах через інвестиції в інфраструктуру, енергетику та промисловість. В Україні державна підтримка регіонального розвитку обмежена через військові дії та

фінансову нестабільність. Різниця між регіонами поглиблюється через обмежений доступ до інвестицій і державних програм підтримки у східних областях, які постраждали від війни.

Ще одним фактором відмінності причини нерівномірності вважаємо міграційні процеси. Внутрішня міграція в Китаї сільських робітників до міст східного регіону сприяла формуванню величезних міграційних потоків, що призвело до розвитку промислових міст, але також створило серйозні проблеми з перенаселенням і соціальним захистом мігрантів. Війна в Україні спричинила потужні хвилі внутрішньої та зовнішньої міграції. Мільйони українців виїхали за кордон, а також відбувається міграція з постраждалих від бойових дій регіонів у безпечніші центральні й західні області, що створює додатковий тиск на інфраструктуру.

Також варто згадати рівень державних інвестицій у розвиток економік країни. Китай спрямовує значні державні інвестиції в розвиток інфраструктури та промислових зон у ключових регіонах, що сприяє вирівнюванню рівня життя в країні. Україна стикається з обмеженими фінансовими можливостями через війну та економічну кризу. Більшість ресурсів спрямовується на відновлення зруйнованої інфраструктури, на підтримку обороноздатності, що обмежує інвестиції в регіональний розвиток.

Таким чином, подібності в нерівномірності рівня та якості життя в Україні та Китаї пов'язані з географічними, економічними, інфраструктурними, політичними факторами. Однак основні відмінності між країнами полягають у рівні економічного розвитку, державних інвестиціях і історичних викликах. Китай зумів створити потужні економічні осередки у прибережних регіонах через десятиліття швидкого економічного зростання, тоді як Україна продовжує перебувати у зоні збройного конфлікту, а у подальшому – долати наслідки війни та фінансових труднощів, що значно поглиблює нерівність між її регіонами.

Вважаємо за необхідне розглянути вплив регіональних нерівномірностей на соціально-економічний розвиток України та КНР. Економічний розвиток розглядається науковцями як зосередження уваги на «зростанні економічного багатства, підвищенні

добробуту населення через збільшення виробництва, розподілу та споживання товарів і послуг, що охоплює не тільки кількісні, але й якісні зміни в економіці, що включають розвиток підприємництва, інновацій та економічної структури», а соціальний розвиток – як «трансформацію соціальних інститутів і структур, орієнтований на покращення якості життя людей, забезпечуючи доступ до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних благ» [74].

Зміст поняття «соціально-економічний розвиток регіону» подано на рис. 2.24.

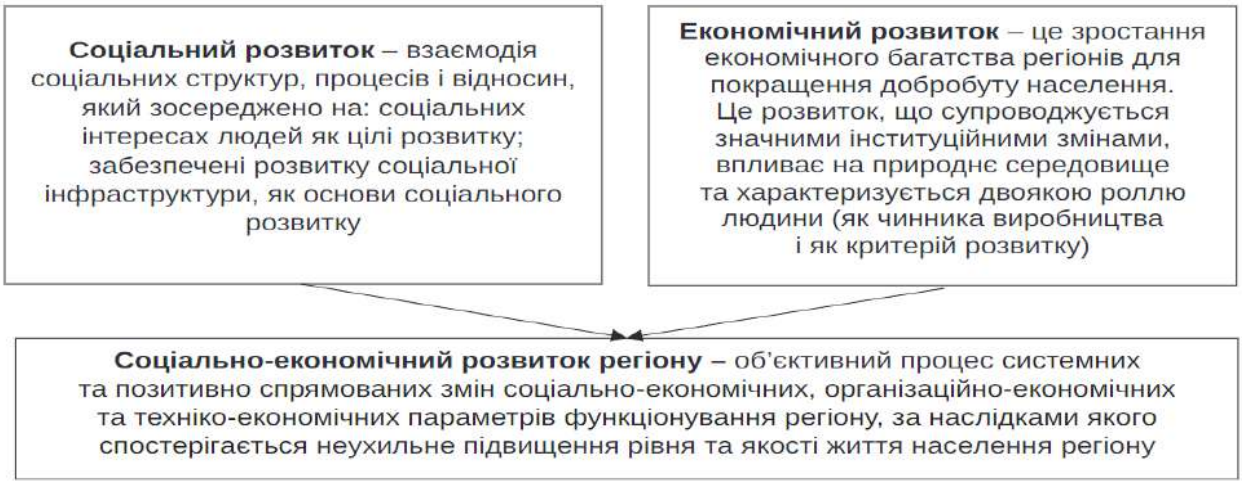

Рис. 2.24. Зміст поняття «соціально-економічний розвиток регіону» [74]

Нерівномірності у рівні та якості життя в регіонах України та КНР мають значний вплив як на їх соціально-економічний розвиток безпосередньо, так і на розвиток національних економік зокрема. Ці нерівності формують економічну динаміку, визначають розвиток окремих регіонів і можуть як стимулювати, так і стримувати загальний прогрес.

Нерівномірність у рівні розвитку між регіонами України призводить до концентрації економічної активності в кількох великих містах і західних областях. Одним з уже відчутних наслідків російської збройної агресії проти України є «зсув економічної активності із ризикових регіонів до більш безпечних. Частка західних областей України в економіці зросла, у той час як у більшості східних, крім

Дніпропетровської, зменшилася» (рис. 2.19) [58]. Слід зазначити, що західні області не мають можливості безмежно розширюватись, приймаючи бізнес-релокантів, зокрема і із-за обмеженої екологічної ємності, адже західний регіон України є рекреаційною зоною з відповідним унікальним природним фондом. Тому одним із завдань держави є сприяння географічному вирівнюванню економічної активності.

Малі міста, сільські райони, особливо на Сході, Півночі і Півдні країни, які мають високий і підвищений рівень воєнних ризиків, залишаються економічно менш розвиненими. Це уповільнює загальний економічний розвиток країни, оскільки потенціал багатьох регіонів залишається або незадіяним, або зруйнованим. Регіональні нерівності обмежують можливості залучення інвестицій в менш розвинені регіони через нестабільність, руйнування інфраструктури та низький попит на внутрішньому ринку. Інвестори віддають перевагу стабільнішим і розвиненішим регіонам, що призводить до ще більшої концентрації інвестицій і ресурсів у центральних та західних областях.

Воєнні дії та економічна нерівність сприяють міграції населення з постраждалих регіонів до відносно безпечних і стабільних центральних і західних частин України. Це створює додатковий тиск на інфраструктуру та соціальні послуги у приймаючих регіонах, сприяє зростанню безробіття і збільшенню соціальних проблем. Високий рівень нерівності, низька заробітна плата, обмежені можливості для професійного розвитку у зв’язку зі збройною агресією змушують багатьох українців шукати роботу за кордоном. Це призводить і до «відтоку мізків», зменшуючи наявність в країні кваліфікованої робочої сили, що в довгостроковій перспективі ще більше послабить економічний потенціал країни. За словами Марко Рубіо, колишнього сенатора-республіканця від штату Флорида, а нині – Держсекретаря США у команді Д. Трампа, якщо не завершити війну в Україні, то «країна буде відкинута на 100 років назад» [75].

Слід зазначити, що нерівномірний доступ до державної допомоги в різних регіонах, особливо у зонах бойових дій, ускладнює стабілізацію економіки та соціальної ситуації. Уряду важко забезпечити ефективний перерозподіл ресурсів у менш розвинені регіони, що поглиблює нерівності та ускладнює соціальну справедливість. Руйнування

інфраструктури під час війни призводить до того, що відновлення зруйнованих регіонів стає складнішим завданням для уряду. Чим гірший стан регіону, тим більше ресурсів потребує його відбудова, що уповільнює процес економічного відновлення.

Щодо впливу нерівномірностей на соціально-економічний розвиток КНР, то відомо, що економічний розвиток Китаю значною мірою концентрується в прибережних регіонах (Шанхай, Гуандун, Пекін), які стали економічними центрами країни. Західні та центральні регіони залишаються менш розвиненими, що створює великий дисбаланс у розвитку країни. Хоча ці регіони отримують інвестиції та підтримку, їх розвиток все ще значно відстає. Нерівномірний розподіл багатства між регіонами сприяє поляризації суспільства, де міські жителі східних регіонів мають значно вищий рівень доходів та можливість доступу до медичних та освітніх послуг, ніж мешканці сільських районів і внутрішніх провінцій. Це створює соціальну напругу та може стати джерелом протестів або політичної нестабільності. Велика кількість робітників з менш розвинених західних регіонів мігрує до великих міст у пошуках роботи, що сприяє зростанню економіки в урбанізованих регіонах, але створює проблеми в менших містах і сільських районах, де залишається мало кваліфікованої робочої сили. Таким чином, сільські регіони втрачають економічну динаміку та стають залежними від грошових переказів від мігрантів. На сьогодні в країні і надалі існує обмежена квота китайських «зелених карт», тобто дозволів на постійне проживання для іноземних громадян [76].

Міські мігранти стикаються з труднощами в доступі до послуг галузей соціальної сфери, оскільки в КНР діє система реєстрації («хукоу»), яка обмежує доступ до певних послуг для мігрантів. Це сприяє виникненню нерівностей навіть у межах міст. Хоча у 2024 р. уряд Китаю готує пропозиції, які дозволять «найбільшим містам КНР, зокрема Шанхаю та Пекіну, послабити обмеження для придбання житла немісцевими покупцями, тобто тими, хто не має посвідки на проживання у цьому регіоні в рамках системи реєстрації домогосподарств (хукоу) [77].

Китайський уряд активно проводить політику регіонального розвитку, спрямовану на вирівнювання рівня життя між регіонами. Деякі урядові програми

передбачають великі державні інвестиції в інфраструктуру західних і внутрішніх регіонів. Це сприяє економічному зростанню та розвитку інфраструктури, проте ці заходи потребують тривалого часу для досягнення повної ефективності. Завдяки політиці сприяння розвитку технологічних зон, такі регіони, як Шеньчжень, швидко розвиваються. Однак це також сприяє концентрації технологічних інновацій у вузьких регіонах, тоді як менш розвинені області мають обмежений доступ до новітніх технологій і ресурсів.

Хоча Китай активно інвестує в освіту, існує великий розрив між якістю освіти у великих містах і сільських районах. Мешканці сільських регіонів часто не мають доступу до високоякісної освіти, що зменшує їхні шанси на отримання кваліфікованої роботи. Це зменшує можливості економічного зростання в цих регіонах. Подібна ситуація існує у сфері охорони здоров'я. Великі міста мають доступ до кращих медичних послуг і технологій, тоді як у віддалених регіонах послуги залишаються обмеженими. Це сприяє зростанню регіональних нерівностей у рівні життя.

Таким чином, нерівномірність рівня та якості життя в Україні та КНР в регіональному контексті значно впливає на соціально-економічний розвиток країн. В Україні ця нерівномірність спричинена війною, економічною нестабільністю та обмеженими державними ресурсами, що уповільнює відновлення зруйнованих регіонів і поглиблює соціальну та економічну нерівність. У Китаї нерівномірність зумовлена швидким економічним зростанням прибережних регіонів і недостатнім розвитком внутрішніх територій, що сприяє соціальним напруженням і міграційним проблемам. В обох країнах політика вирівнювання розвитку залишається основним фактором для подолання нерівностей і забезпечення стійкого економічного розвитку. Виявлені нерівності формують економічну динаміку, визначають розвиток окремих регіонів і можуть як стимулювати, так і стримувати загальний прогрес.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Тетяна Непокупна

Основними теоретичними підходами до вивчення рівня і якості життя, які заслуговують на особливу увагу, є такі:

– класична школа політекономії, представники якої (А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус та ін.) розглядали питання рівня життя у контексті поділу праці, трудових доходів, розподілу ресурсів, впливу економічного зростання на суспільство та фактори, що обмежують рівень життя та стримують його підвищення;

– маржиналістська теорія, представники якої (В. Парето, Л. Вальрас, К Менгер та ін.) внесли значні зміни в економічну теорію, змістивши акцент з об'єктивних факторів, таких як вартість праці та виробництва, на суб'єктивні переваги та корисність у формуванні економічної вартості (цінності). Їхні погляди на рівень життя ґрунтувалися на нових принципах граничної корисності та індивідуальних уподобань. Маржиналісти підкреслювали важливість індивідуальних переваг та прийняття оптимальних рішень для підвищення рівня життя, покладаючись на ринкові механізми та раціональну поведінку учасників ринку;

– неокласична економічна теорія, представники якої (А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Хікс та ін.) пов'язували рівень життя з ефективністю роботи ринкової системи, але також визнавали важливість державного регулювання для корекції провалів ринку (зовнішні ефекти, монополії, несправедливий розподіл доходів) та забезпечення справедливого розподілу ресурсів;

– кейнсіанська економічна теорія та її представники (Дж. М. Кейнс, Е. Мід та ін.) пов'язує рівень життя з макроекономічною стабільністю, повною зайнятістю та активною участю держави у перерозподілі доходів та стимулюванні попиту. Кейнсіанці вважають, що без втручання держави економічна система може занурюватись у кризи, які погіршують рівень життя населення;

– інституціональна економічна теорія та її представники (Т. Веблен, Дж. Р. Коммонс, Д. Норт, Р. Коуз та ін.) зосереджувалися на тому, як інститути (формальні та неформальні правила, закони, традиції, соціальні норми) впливають на економічну поведінку, розподіл ресурсів та рівень життя. На відміну від класичної та неокласичної теорій, інституціоналісти підкреслювали, що економіка не може розглядатися у відриві від соціальних, політичних та культурних факторів, які визначають, як розподіляються блага та формується добробут;

– економіка добробуту та її представники (А. Пігу, А. Сен, К. Ерроу та ін.) пов'язують рівень життя не тільки з економічним зростанням, а й з рівністю, доступом до можливостей та коригуванням провалів ринку; наголошують на важливості державної політики, спрямованої на перерозподіл ресурсів та захист суспільних благ;

– теорія людського капіталу та її представники (Г. Беккер, Т. Шульц, Я. Мінцер та ін.) пов'язують рівень життя з обсягом та якістю інвестицій у людей. Поліпшення доступу до освіти та охорони здоров'я розглядається як ключовий фактор підвищення добробуту та зниження нерівності у суспільстві;

– сучасні економічні теорії розвитку та її представники (А. Сен, Дж. Стігліц, Т. Пікетті, Р. Талер, Д. Канеман, Н. Стерн та ін.) досліджують рівень життя крізь багатовимірну призму, враховуючи не лише доходи та матеріальний добробут, але і такі фактори, як нерівність, доступ до освіти та охорони здоров'я, якість довкілля, особисті свободи та суб'єктивне відчуття добробуту. Підходи сучасних економістів поєднують різні економічні школи, включаючи елементи поведінкової економіки, теорії людського капіталу, інституційної та економіки добробуту та наголошують на необхідності комплексного підходу для його підвищення.

Виокремлюють такі методи оцінки рівня і якості життя: ВВП на душу населення – показник рівня економічної активності та якості життя населення в країнах та регіонах за певний період, який вказує на рівень і динаміку економічного зростання та розвитку країни (однак цей показник не дозволяє враховувати нерівність у доходах та добробуті населення); індекс людського розвитку (ІЛР) – комплексний порівняльний показник

очікуваної тривалості життя, грамотності, освіти та рівня життя для країн світу; індекс багатовимірної бідності (MPI – Multidimensional Poverty Index) – вимірює бідність, беручи до уваги декілька факторів, таких як освіта, здоров'я та рівень життя; індекс якості життя (QLI – Quality of Life Index) – ґрунтується на методології, яка пов'язує результати досліджень щодо суб'єктивної оцінки життя у країнах з дев’ятьма об'єктивними детермінантами якості життя у цих країнах; міжнародний індекс щастя (World Happiness Index) – комбінований показник, який вимірює досягнення країн світу та окремих регіонів з точки зору їх здатності забезпечити своїм мешканцям щасливе життя; індекс гендерного розвитку (GDI – Gender Development Index) – комбінований показник ПРООН, який вимірює розвиток людини у країнах світу з погляду рівноправності статей і його впливу на рівень і якість життя; індекс гендерної нерівності (GII – Gender Inequality Index) – інтегральний показник рівня і якості життя, який відображає нерівність у можливостях досягнень між чоловіками і жінками в трьох вимірах: репродуктивне здоров’я, розширення прав і можливостей, зокрема на ринку праці та ін.

Соціально-економічний стан України формується під впливом кількох важливих факторів: по-перше, збройна агресія РФ проти України та безпекова ситуація суттєво впливають на економіку, адже інфраструктурні втрати, зруйновані підприємства, переселення населення та високі видатки на оборону обмежують економічне зростання і збільшують бюджетний дефіцит; по-друге, зниження виробництва та експорту, оскільки чимало галузей промисловості, особливо в регіонах, що потерпають від бойових дій, зменшили обсяги виробництва, а експорт українських товарів, таких як агропродукція і металургія, ускладнений через руйнування логістичних шляхів; по-третє, енергетична криза через руйнування енергетичної інфраструктури, особливо внаслідок ракетних обстрілів, що призвело до дефіциту електроенергії та негативно позначається на роботі підприємств і побуті населення; по-четверте, гуманітарна криза та внутрішнє переміщення населення: велика кількість внутрішньо переміщених осіб потребує соціальної підтримки, що створює додаткове навантаження на державний

бюджет; по-п’яте, незважаючи на складні умови, Україна отримує значну фінансову допомогу від міжнародних партнерів, кошти яких спрямовуються на стабілізацію економіки, підтримку оборонного комплексу та відбудову зруйнованої інфраструктури; по-шосте, військові дії та порушення економічної стабільності призвели до зростання інфляції та девальвації національної валюти, а ціни на основні товари та послуги продовжують зростати, що ускладнює життя населення; по-сьоме, значна кількість українців втратила роботу через руйнування підприємств або евакуацію до інших регіонів, попит на робочу силу зменшився, але водночас виникли вакансії на тих підприємствах, з яких було мобілізовано чоловічу частину працівників. Отже, в умовах збройної агресії економіка України переживає серйозні випробування, але завдяки міжнародній підтримці та адаптації до нових умов є сподівання на відновлення та поступову стабілізацію економічної ситуації в майбутньому.

Соціально-економічний стан КНР є стабільним, хоча з деякими викликами та трансформаціями, а саме: по-перше, у КНР триває економічне зростання – Китай є другою за розміром економікою світу після США, економіка Китаю продовжує стабільно зростати (ВВП у 2023 р. зростав на рівні приблизно 5%, що дещо нижче від прогнозів, але все ж залишається значним) та розвиваються інноваційні технології, зокрема у сфері штучного інтелекту, великих даних та 5G; країна також є світовим лідером у виробництві електромобілів та відновлюваних джерел енергії; по-друге, Китай залишається «світовою фабрикою», забезпечуючи виробництво багатьох товарів та прагнучи перейти від простого виробництва до виробництва високотехнологічної та інноваційної продукції; по-третє, у КНР проводиться політика подвійної циркуляції, тобто влада прагне збалансувати зовнішній попит на продукцію та внутрішнє споживання, стимулюючи зростання внутрішнього ринку; по-четверте, проводяться соціальні реформи, орієнтовані на підвищення рівня життя населення, адже за останні десятиліття Китаю вдалося вивести з бідності сотні мільйонів людей, а програми уряду націлені на зменшення соціальної нерівності та поліпшення життя населення, особливо в сільських районах. Збільшення кількості людей, які належать до середнього класу,

сприяє розвитку внутрішнього споживання, що є ключовим фактором стабільного економічного зростання; по-п’яте, китайська робоча сила скорочується через старіння населення, що є серйозним викликом для країни, оскільки політика «одна родина – одна дитина», яка діяла протягом багатьох років, призвела до демографічного дисбалансу. КНР також стикається з проблемами працевлаштування молоді, особливо випускників університетів, через зростання конкуренції на ринку праці; по-шосте, Китай зіткнувся з екологічними викликами та намагається вирішити проблеми забруднення повітря, води та землі, які є результатом стрімкого індустріального розвитку. Влада активно інвестує у «зелені» технології та відновлювані джерела енергії, поставила амбітні цілі досягти вуглецевої нейтральності до 2060 р., що є важливим кроком у боротьбі з глобальним потеплінням; по-сьоме, у сфері міжнародної торгівлі та геополітики Китай залишається основним гравцем на світовій торговій арені, але стикається з напруженістю у відносинах зі США та іншими країнами, що може впливати на зовнішньоекономічну діяльність. Ініціатива «Один пояс, один шлях» спрямована на розвиток інфраструктури та економічних зв'язків між країнами Європи, Азії та Африки, де Китай відіграє ключову роль; по-восьме, у Китаї досі триває постпандемічне відновлення, адже КНР суттєво постраждала від впливу COVID-19, особливо через карантинні заходи та порушення ланцюгів постачання, тому має проблеми з внутрішнім споживанням та інвестиційною активністю. Отже, соціально-економічний стан Китаю характеризується стабільним економічним зростанням, прагненням до технологічного лідерства та інновацій, але також стикається з демографічними, екологічними та геополітичними викликами.

Регіональні особливості рівня і якості життя в Україні демонструють значні відмінності між різними областями, зумовлені низкою соціально-економічних, історичних, географічних і політичних факторів. Рівень і якість життя в Україні значною мірою залежать від рівня економічного розвитку, наявності розвиненої соціальної інфраструктури, доступу до соціальних послуг, демографічних чинників та вплив воєнних дій на регіони України.

Регіональні особливості рівня і якості життя в КНР полягають у суттєвих відмінностях між східними, центральними та західними областями країни та також зумовлені історичними, економічними, географічними й політичними факторами. Східні прибережні області значно випереджають інші регіони за економічними показниками, інфраструктурою та якістю соціальних послуг. Західні та центральні регіони продовжують відчувати брак інфраструктури й економічних можливостей, але держава активно впроваджує програми розвитку для вирівнювання цього дисбалансу.

Основні показники рівня і якості життя в Україні та КНР демонструють значні відмінності, що зумовлені розмірами економік, соціально-економічною політикою, регіональними особливостями та історичними контекстами. Основні показники включають валовий внутрішній продукт, рівень зайнятості, доходи населення, доступ до освіти, охорони здоров'я, соціальні умови. КНР має вищий рівень економічного розвитку та значно вищі доходи на душу населення, особливо в східних регіонах. Водночас у Китаї існують значні регіональні нерівності між східними мегаполісами і західними сільськими районами. Україна, зі свого боку, має нижчий рівень ВВП на душу населення, вищий рівень безробіття і значні проблеми, зумовлені воєнними діями на території країни, які негативно впливають на якість життя в багатьох регіонах країни. Однак в Україні рівень доступу до базових соціальних послуг є рівномірнішим, ніж у КНР, хоча якість цих послуг варіюється.

Нерівномірність рівня та якості життя в Україні та КНР має як подібні, так і відмінні причини, які зумовлені історичними, географічними, економічними та політичними факторами. Так, подібності причин нерівномірності в обох країнах полягають, по-перше, у географічних відмінностях регіонів; по-друге, у реалізовуваній політиці економічної централізації та урбанізації, коли стимулювання зростання великих міст і промислових зон призводить до того, що значна частина інвестицій і ресурсів концентрується саме на цих територіях, а периферія та сільські території відчувають нестачу фінансування, відтік робочої сили, відставання у розвитку; по-третє, у наявності соціальної нерівності – великого розриву між доходами міського та

сільського населення, між регіонами, а також у доступі до соціальних послуг; по-четверте, наявність інфраструктурних та транспортних факторів – Китай інтенсивно розвиває транспортну інфраструктуру, проте більшість проєктів зосереджена на східних і прибережних регіонах, а західні регіони досі мають обмежену транспортну доступність, що перешкоджає їхньому економічному зростанню. В Україні розвинуті транспортні коридори здебільшого пролягають через центральні та західні області, тоді як віддалені та прифронтові регіони мають слабшу транспортну інфраструктуру, що обмежує економічні можливості.

Відмінності причин нерівномірності, на нашу думку, полягають у такому: по-перше, історичний контекст розвитку – Китай почав свою економічну трансформацію з кінця 1970-х років після реформ Ден Сяопіна, зосередивши увагу на створенні економічних зон у прибережних регіонах. Швидке зростання промисловості в цих зонах сприяло формуванню великих міст, тоді як західні регіони залишалися менш розвиненими. Україна зазнала серйозних економічних потрясінь після розпаду СРСР у 1991 р. та після початку війни в 2014 р. Війна зруйнувала інфраструктуру східних регіонів і призвела до міграції значної частини населення, що посилило економічну нерівність між регіонами; по-друге, політика регіонального розвитку – Китай активно впроваджує політику вирівнювання розвитку регіонів. Наприклад, програма «Західний розвиток» спрямована на стимулювання економічного зростання в західних регіонах через інвестиції в інфраструктуру, енергетику та промисловість. В Україні державна підтримка регіонального розвитку обмежена через військові дії та фінансову нестабільність. Різниця між регіонами поглиблюється через обмежений доступ до інвестицій і державних програм підтримки у східних областях, які постраждали від війни; по-третє, міграційні процеси – внутрішня міграція сільських робітників до східних міст в Китаї сприяла формуванню величезних міграційних потоків, що призвело до розвитку промислових міст, але створило серйозні проблеми з перенаселенням і соціальним захистом мігрантів. Війна в Україні спричинила потужні хвилі внутрішньої та зовнішньої міграції. Мільйони українців виїхали за кордон, а також відбувається

міграція з постраждалих від бойових дій регіонів у безпечніші центральні й західні області, що створює додатковий тиск на інфраструктуру; по-четверте, рівень державних інвестицій – Китай спрямовує значні державні інвестиції в розвиток інфраструктури та промислових зон у ключових регіонах, що допомагає вирівнювати рівень життя в країні, хоча нерівності все ще існують. Україна стикається з обмеженими фінансовими можливостями через війну та економічну кризу. Більшість ресурсів спрямовується на відновлення зруйнованої інфраструктури та підтримку обороноздатності, що обмежує інвестиції в регіональний розвиток.

Отже, подібності в нерівномірності рівня та якості життя в Україні та Китаї пов'язані з географічними, економічними та інфраструктурними факторами. Однак основні відмінності між країнами полягають у рівні економічного розвитку, державних інвестиціях, історичних викликах. Китай зумів створити потужні економічні осередки у прибережних регіонах, тоді як в Україні тривають воєнні дії, існують фінансові труднощі, що значно поглиблює нерівність між її регіонами, між рівнем і якістю життя населення країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ у розділі 2

1. Непокупна Т., Лю Шифа. Концепції розвитку й управління соціальною сферою – базових потреб, рівня і якості життя / Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів факультету комп'ютерних наук, математики, фізики та економіки / ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Т. М. Барболіна (голов. ред.) та ін. Полтава, 2024. с. 185–188. URL : http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23973/1/2024.pdf (дата звернення 01.07.2024)

2. Ієрархія потреб: піраміда Маслоу. URL : https://psyhologer.com.ua/piramida-maslou/#:~:text=Ієрархія%20потреб%20Маслоу%20або%20Піраміда,вигляді%20ієрархічних%20рівнів%20у%20піраміді (дата звернення 11.05.2024)

3. Standard of living. URL : https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/standard-of-living (дата звернення 11.05.2024)

4. Standard of Living Definition, How to Measure, Example. URL : https://www.investopedia.com/terms/s/standard-of-living.asp (дата звернення 11.05.2024)

5. Standard of living. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Standard_of_living#cite_note-1 (дата звернення 11.05.2024)

6. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. 428 с. https://idss.org.ua/monografii/riven_juttya_naselennya%20krainu.pdf (дата звернення 11.05.2024)

7. Закон України «Про прожитковий мінімум». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 38, ст.348). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text (дата звернення 13.05.2024)

8. Споживчий кошик українця – 2024. URL : https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/vyplaty-kompensacziisoczialnaya-zashhita/3363-spozhivchij-koshik.html (дата звернення 11.05.2024)

9. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. Постанова КМУ № 780 від 11 жовтня 2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п#Text (дата звернення 11.05.2024)

10. Набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. URL : https://www.buhoblik.org.ua/rizni/spozhivkoshik/postanova-780-zmist.html (дата звернення 11.05.2024)

11. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму. Наказ № 178/147/31 від 03.02.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17#Text (дата звернення 11.05.2024)

12. Адам Сміт. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй. Port-Royal, Київ–2001. 593 с.

13. Залізний закон заробітної плати. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізний_закон_заробітної_плати (дата звернення 15.05.2024)

14. Thomas Malthus. An Essay on the Principle of Population An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers. London. Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard. 1798. URL : https://math.uchicago.edu/~shmuel/Modeling/Malthus,%20An%20essay%20on%20the%20principle%20of%20population.pdf (дата звернення 21.06.2024)

15. W. Stanley Jevons. The Theory of Political Economy. URL : https://link.springer.com/book/10.1057/9781137374158 (дата звернення 21.06.2024)

16. CARL MENGER. THE COLLECTED WORK SOF. VOLUME I. URL : https://cdn.mises.org/Collected%20Works%20of%20Carl%20Menger%20%28in%20German%29%20Volume%20I_5.pdf (дата звернення 21.06.2024)

17. By Walras, Léon. Elements of pure economics : or, the theory of social wealth. URL : https://archive.org/details/elementsofpureec0000walr (дата звернення 20.05.2024)

18. Francis Ysidro Edgeworth. URL : https://www.britannica.com/money/Francis-Ysidro-Edgeworth (дата звернення 20.05.2024)

19. By Alfred Marshall. Principles of Economics. URL : https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html (дата звернення 21.06.2024)

20. Arthur Cecil Pigou. The Economics of Welfare. URL : https://oll.libertyfund.org/titles/pigou-the-economics-of-welfare (дата звернення 21.06.2024)

21. Pareto-optimality. URL : https://www.britannica.com/money/Pareto-optimality (дата звернення 21.06.2024)

22. By J. R. Hicks. Value And Capital (second Edition). URL : https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.223876 (дата звернення 25.07.2024)

23. By John Maynard Keynes. The General Theory of Employment, Interest, and Money. URL : https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf (дата звернення 25.07.2024)

24. Paul Samuelson. URL : https://www.britannica.com/money/Paul-Samuelson (дата звернення 26.07.2024)

25. John Kenneth Galbraith. The Affluent Society. URL : http://digamo.free.fr/afflu58.pdf (дата звернення 26.07.2024)

26. Thorstein Veblen. The Theory of the Leisure Class. URL : https://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf (дата звернення 28.07.2024)

27. John R. Commons. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/John_R._Commons (дата звернення 28.07.2024)

28. Douglass C. North. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. URL :

https://books.google.com.ua/books/about/Institutions_Institutional_Change_and_Ec.html?id=oFnWbTqgNPYC&redir_esc=y (дата звернення 02.08.2024)

29. Трансакційні витрати. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Трансакційні_витрати (дата звернення 02.08.2024)

30. By Coase, R. H. (Ronald Harry). The firm, the market, and the law. URL : https://archive.org/details/firmmarketlaw00coas (дата звернення 02.08.2024)

31. Kenneth J. Arrow. URL : https://www.britannica.com/money/Kenneth-Arrow (дата звернення 02.08.2024)

32. Amartya Sen. URL : https://live.worldbank.org/en/experts/a/amartya-sen (дата звернення 02.08.2024)

33. Theodore William Schultz. URL : https://www.britannica.com/money/Theodore-Schultz (дата звернення 05.08.2024)

34. Gary S. Becker. URL : https://www.britannica.com/money/Gary-Becker (дата звернення 05.08.2024)

35. Gary Becker (1993) [1964]. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.). Chicago: The University of Chicago Press. ISBN 9780226041209 (дата звернення 06.08.2024)

36. Пікетті Тома. Капітал у XXI столітті / Тома Пікетті. Пер. з англійської Наталії Палій. К. : Наш Формат, 2016. 696 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Piketty_Thomas/Kapital_u_XXI_stolitti.pdf (дата звернення 06.08.2024)

37. Joseph Stiglitz. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Stiglitz (дата звернення 03.08.2024)

38. Деніел Канеман. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Деніел_Канеман (дата звернення 04.08.2024)

39. Річард Тейлер. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Річард_Тейлер (дата звернення 04.08.2024)

40. Рівень життя. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Рівень_життя#:~:text=Рівень%20життя%20—%20характеристика%20економічного%20добробуту,кількість%20населення%20за%20межею%20бідності (дата звернення 07.08.2024)

41. Основні показники рівня життя населення. URL : https://www.msp.gov.ua/news/15901.html (дата звернення 07.08.2024)

42. Основні показники рівня життя населення у січні-липні 2018 року. URL : https://www.msp.gov.ua/files/monitoring/01-072018.pdf (дата звернення 02.07.2024)

43. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К.: 2013. 48 с. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/59adf99aed5db656c02288d8a2a0a3411651dc4464211cfb716f19b63aacefec.pdf (дата звернення 02.07.2024)

44. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення 09.07.2024)

45. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2024. URL : https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/ (дата звернення 09.07.2024)

46. Два роки великої війни: як змінилась економіка, доходи країнців і державний борг. URL : https://minfin.com.ua/currency/articles/dva-roki-velikoyi-viyni-yak-zminilas-ekonomika-dohodi-ukrayinciv-ta-derzhavniy-borg/ (дата звернення 09.07.2024)

47. Здійснено попередню оцінку ВВП за 2023 рік. URL : https://stat.gov.ua/uk/news/zdiysneno-poperednyu-otsinku-vvp-za-2023-rik (дата звернення 09.07.2024)

48. Рівень безробіття в Україні. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/ (дата звернення 19.07.2024)

49. Info Sapiens. URL : https://www.sapiens.com.ua/ua/request (дата звернення 19.07.2024)

50. Трекер економіки України під час війни. URL : https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/ (дата звернення 19.07.2024)

51. Як змінювалась кількість зареєстрованих безробітних в Україні. URL : https://ru.slovoidilo.ua/2024/03/15/infografika/obshhestvo/kak-menyalos-kolichestvo-zaregistrirovannyx-bezrabotnyx-ukraine (дата звернення 21.07.2024)

52. Населення України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/ (дата звернення 21.07.2024)

53. Державний борг України. URL : https://index.minfin.com.ua/finance/debtgov/ (дата звернення 21.07.2024)

54. Українська економіка за перше півріччя зросла на 4,1 % навіть попри негативні фактори. URL : https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=15c2c7e2-4b82-40a6-a638-e15da29bb47f&title=EkonomikaZroslaNa4-1 (дата звернення 21.07.2024)

55. Макроекономічний аналіз на 2 липня 2024 року. URL : https://nabu.ua/ua/makroekonomichniy-analiz-na-2-lipnya-2024-roku.html (дата звернення 21.07.2024)

56. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни. Центр економічної стратегії. URL : https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/ (дата звернення 23.07.2024)

57. Який вплив війни на екологію. URL : https://eco.aep.kiev.ua/novini/vpliv-vijni-na-ekologiyu/#:~:text=Однією%20з%20найважливіших%20екологічних%20проблем,хімічних%20речовин%20у%20навколишнє%20середовище (дата звернення 23.07.2024)

58. Що з економікою регіонів з підвищеними воєнними ризиками? URL : https://ces.org.ua/state-of-the-ukrainian-regions/ (дата звернення 24.07.2024)

59. Яка кількість українських біженців перебуває за кордоном – дані ООН. URL : https://news.finance.ua/ua/yaka-kil-kist-ukrains-kyh-bizhenciv-perebuvaye-za-kordonom-dani-oon (дата звернення 24.07.2024)

60. 5 млн українців залишили країну через війну: чим загрожує їх неповернення. URL : https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/skilki-bizhenciv-virishili-zalishitis-za-kordonom-i-yak-ce-vpline-na-ukrayinu/ (дата звернення 24.07.2024)

61. Брак робочої сили може стати бар'єром на шляху повоєнного відродження – експерт. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3838779-brak-robocoi-sili-moze-stati-barerom-na-slahu-povoennogo-vidrodzenna-ekspert.html (дата звернення 25.07.2024)

62. Дроботюк О. Еволюція моделі економічного розвитку КНР. https://sg-sofia.com.ua/evoluziya-modeli-ekonomichnogo-rozvitku-knr (дата звернення 25.07.2024)

63. Протистояння США та Китаю: порівняння економічного та військового потенціалу держав. URL : https://www.slovoidilo.ua/2023/03/23/infografika/svit/protystoyannya-ssha-ta-kytayu-porivnyannya-ekonomichnoho-ta-vijskovoho-potenczialu-derzhav#:~:text=За%20даними%20Світового%20банку%2C%20ВВП,%2C%20Китаю%20–%2012%20556%20доларів (дата звернення 27.07.2024)

64. Goldman Sachs Upgrades China Growth Forecasts on Latest Stimulus. URL : https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-10-14/goldman-sachs-upgrades-china-growth-forecasts-on-latest-stimulus (дата звернення 29.07.2024)

65. Єрмоленко Г. Goldman Sachs покращив прогнози зростання економіки Китаю. URL : https://gmk.center/ua/news/goldman-sachs-pokrashhiv-prognozi-zrostannya-ekonomiki-kitaju/ (дата звернення 29.07.2024)

66. Широкий Г., Гавриленко Н. Економіка КНР: перспективи та виклики. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/ekonomika-knr-perspektyvy-ta-vyklyky.pdf (дата звернення 30.07.2024)

67. World Bank country classifications by income level for 2024-2025. URL : https://blogs.worldbank.org/en/opendata/world-bank-country-classifications-by-income-level-for-2024-2025 (дата звернення 30.07.2024)

68. Кузьменко Ю. Світовий банк вперше визначив Україну як державу з доходами, вищими за середні. URL : https://suspilne.media/781473-svitovij-bank-vperse-viznaciv-

ukrainu-ak-derzavu-z-dohodami-visimi-za-seredni/#:~:text=Алжир%2C%20Іран%2C%20Монголія%20та%20Україна,душу%20населення%20у%205070%20доларів (дата звернення 30.07.2024)

69. Кількість зареєстрованих безробітних. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/ (дата звернення 01.08.2024)

70. Ізвощікова А. У Нацбанку назвали кількість зареєстрованих безробітних в України. URL : https://suspilne.media/621631-u-nacbanku-nazvali-kilkist-zareestrovanih-bezrobitnih-v-ukraini/#:~:text=У%20травні%20в%20НБУ%20повідомляли,–%20до%2014%2C7%25 (дата звернення 01.08.2024)

71. НБУ назвав два джерела зростання реальних доходів українців. URL : https://www.rbc.ua/rus/news/nbu-nazvav-dva-dzherela-zrostannya-realnih-1709809067.html (дата звернення 03.08.2024)

72. Транспорт Китайської Народної Республіки. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Транспорт_Китайської_Народної_Республіки (дата звернення 04.08.2024)

73. Україна. Транспортна система. URL : https://stemclass.com.ua/catalog/geography/geografichni-karti-ukraini/ukraina.-transportna-sistema (дата звернення 05.08.2024)

74. Чорій Ю. Соціально-економічний розвиток регіону як економічна наукова дефініція. Економіка та суспільство, 2023. № 57. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-135 (дата звернення 05.08.2024)

75. Марко Рубіо, номінант Трампа на посаду держсекретаря, підтримує підхід «мир за допомогою сили». URL : https://www.holosameryky.com/a/marco-rubio-nominant-trumpa-na-posadu-derzhsekretaria-ta-ukrayina/7863955.html (дата звернення 01.11.2024)

76. Родіонова Т. А., Якубовський С. О., Кочарян В. Г. Стан ринку праці та міграційні процеси в китайській народній республіці. URL : https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/fmvps/kaf_svit_gos_mij_eko_vidnosin/mijnarodni

_proekti/Article_STATE_OF__THE_LABOUR__MARKET_AND__MIGRATION__PROCESSES_2021.pdf (дата звернення 11.08.2024)

77. Озтурк І. Китай змінює правила для покупців нерухомості – Bloomberg. URL : https://glavcom.ua/world/world-economy/kitaj-suttjevo-zminjuje-pravila-dlja-pokuptsiv-nerukhomosti-bloomberg-1021642.html (дата звернення 15.10.2024)

Розділ ІІІ

ПРОГРАМНО-ПРОЄКТНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ НА РІВНІ КРАЇНИ, РЕГІОНУ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

3.1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОГРАМНО-ПРОЄКТНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ

Юлія Попова, Тетяна Непокупна

Перш ніж контекстуалізувати роль проєктного підходу в управлінні соціальною сферою, доцільно розглянути поняття «суспільство» і «соціальна сфера». Економічний словник характеризує соціальну сферу як сукупність галузей, підприємств, організацій, продукція яких виступає у вигляді певної доцільної діяльності і які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, їхній добробут, споживання. Вона включає такі галузі: освіта, культура, охорона здоров'я тощо [16]. Кальницька М. А. визначає соціальну сферу як «сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян та сприяють зростанню їх благополуччя в державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації та самореалізації здібностей та інтересів тих же громадян» [24].

Кембриджський словник визначає термін «суспільство» як «велику групу людей, які організовано живуть разом, приймають рішення про те, як щось робити, і ділять роботу, яку потрібно виконати. Усіх людей у країні або в кількох подібних країнах можна назвати суспільством». Суспільство конституюється в певних (просторових) межах і демонструє соціальну структуру. Соціальні структури були описані такими авторами, як Макс Вебер, Ентоні Гідденс. Суспільства демонструють моделі відносин

(соціальних відносин) між індивідами, які поділяють певну культуру, цінності чи інститути. В цілому, суспільство спирається на державні інститути (від національного до муніципального рівня), економіку та на громадянське суспільство із широким спектром діяльності, включаючи освіту та навчання, мистецтво та культуру, спорт, добробут та релігію [76].

Соціальна сфера, безумовно, є основним елементом кожної держави, яка має соціально-орієнтовану економіку, особливо держав, що вирішують актуальні та суспільно важливі питання і проблеми та чия діяльність спрямована на надання соціальних послуг населенню. Ця сфера забезпечує розв'язання соціальних проблем населення, яке проживає в межах певної територіальної громади, а також знаходить свій прояв у соціальній інфраструктурі та комплексі відповідних галузей, і у тому соціальному просторі, в якому реально здійснюється життєдіяльність населення, його спілкування, взаємодія і відбуваються безпосередньо всі соціальні зв'язки.

У структурі соціальної сфери виокремлюють низку елементів: охорона здоров'я, освіта, культура, а також мистецтво як окремий аспект соціальної сфери життя людини, спортивні організації, соціальне забезпечення, комунальне обслуговування, громадське харчування та пасажирський транспорт. До складових частин елементів соціальної сфери належать установи й організації, що займаються медичним обслуговуванням, лабораторії, медичні центри, освітні організації різного рівня, палаци та будинки культури, музеї, різного роду парки, а також житлово-комунальне господарство, міський транспорт і організації, що надають матеріальну допомогу нужденним, теж є значущою частиною соціальної сфери. Кожен її елемент має свої основні цілі, наприклад, збереження і підвищення рівня здоров'я населення країни, організація і забезпечення доступного і, за можливості, безкоштовного медичного обслуговування населення, задоволення потреб людей у знаннях, уміннях і навичках, а також збагачення духовного життя людей і створення умов для соціальної та культурної діяльності населення. Такі цілі актуальні і реалізуються на будь-якому рівні: державному, регіональному,

місцевому. Останнім часом соціальній сфері, безпосередньо її розвитку, приділяють дедалі більше уваги, причому як на державному, так і на локальному рівні.

До об’єктів соціальної інфраструктури належать: дитячі садки та ясла, медичні заклади, об'єкти торгівлі, театри та філармонії, кінотеатри, художні та музичні школи, об'єкти дошкільної освіти, центри творчості та розвитку, зони відпочинку та відкриті простори, спортивні установи, школи та вищі навчальні заклади, кафе та їдальні, об’єкти громадського харчування, парки та бульвари, громадські туалети. Вважаємо, що відсутність багатьох із цих об’єктів не просто ускладнює доступ до суспільних благ та можливості задоволення базових потреб, а знижує активність соціального життя, розвитку міста та городян. Соціальна сфера безпосередньо впливає на якість життя і рівень добробуту населення. Більша частина соціальної сфери складається з працівників, які отримують заробітну плату з бюджетних коштів. Тому одним із головних завдань органів влади є формування та реалізація муніципальної соціальної політики.

Економічна теорія і практика публічного управління виокремлює певний функціонал окремих елементів соціальної інфраструктури (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Функціонал окремих елементів соціальної інфраструктури [9]

В останні кілька десятиліть спостерігається тенденція, згідно з якою інфраструктуру здебільшого розглядають з позиції великомасштабної фізичної системи,

і, у зв’язку із цим, пріоритет віддається інженерній інфраструктурі, зокрема розвитку цифрових інженерних комунікацій, розумних технологій та ін. Привертає увагу той факт, що успішність реалізації інфраструктурних флагманських проєктів значною мірою залежить від можливостей, здоров’я та продуктивності громадян, які покликані їх здійснювати. Тому, вважаємо, сьогодні необхідне зміщення фокусу уваги управлінців на розвиток соціальної інфраструктури, що виправдано з економічної та соціальної точки зору через довготривалу дію якості стану інфраструктурних об’єктів та послуг, які вони надають суспільству у цілому і кожній людині зокрема.

Окрім того, соціальна інфраструктура має відповідну територіальну структуру, що відображає забезпеченість населення об’єктами соціальної інфраструктури і їх доступність, включаючи інклюзивність [9].

Загальна структура соціальної сфери зображена на рис. 3.2.

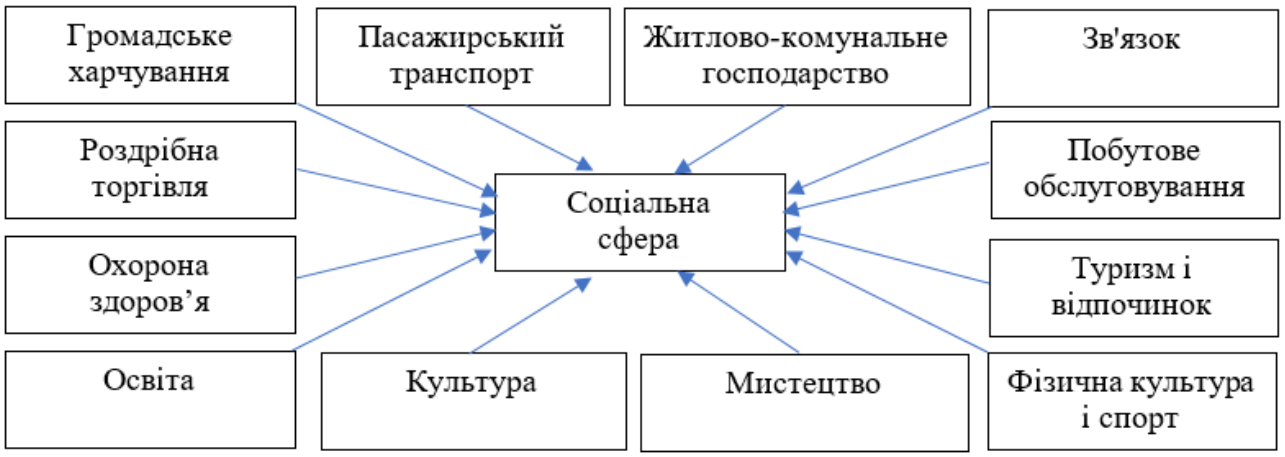

Рис. 3.2. Структура соціальної сфери [9]

Проведене дослідження дозволяє систематизувати підходи до класифікації соціальної сфери за відповідними класифікаційними ознаками:

1) за територіально-місцевою ознакою: глобальна, національна, регіональна, локальна / місцева; мікро-;

2) за галузевою ознакою: соціально-побутова, рекреаційно-оздоровча, освітньо-інтелектуальна, суспільно-політична, комунікаційна;

3) за змістовною ознакою: «hard» і «soft» інфраструктура;

4) за динамічною ознакою: розвинена, модернізована, стала, частково застаріла, застаріла;

5) відповідно до джерела фінансування: державна, муніципальна, державно-приватна, приватна;

6) згідно споживчого підходу: для дітей і молоді, для людей поважного віку, для людей з інвалідністю, загального характеру;

7) за функціональним підходом: адаптивна, продуктивна, культурна, динамічна, захисна, просвітницька, комунікативна, інтегративна, регулятивна.

Нині однією з найбільш важливих проблем розвитку вітчизняної соціальної сфери є дефіцит фінансування її об'єктів. А це, у свою чергу, спричиняє скорочення кількості закладів соціальної інфраструктури, зниження до критичного стану основного капіталу цих закладів, низького рівня заробітної плати працівників. Така ситуація часто призводить до погіршення рівня соціальних послуг, від чого страждають пересічні громадяни. Фінансування об'єктів соціальної сфери як в Україні, так і за кордоном, є досить складним питанням. Це пояснюється тим, що більшість установ цієї сфери надають послуги у некомерційному секторі економіки країни, а отже, їхня діяльність націлена не на отримання прибутку, а лише на забезпечення соціального результату від наданих послуг.

Разом з тим, для успішного функціонування і розвитку соціальна сфера потребує значних і систематичних капіталовкладень. Саме для цього актуалізується необхідність застосування програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою як на рівні країни в цілому, так і на рівні регіону і окремої територіальної громади. Тобто, органи публічного управління різного рівня розробляють програми і проєкти, націлені на вирішення соціально-економічних проблем тієї чи тієї адміністративно-територіальної одиниці.

У зв’язку із цим, вважаємо, під час підготовки програм і проєктів необхідно враховувати відмінності між соціальною інфраструктурою окремої територіальної громади та соціальною інфраструктурою країни (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Відмінності між соціальною інфраструктурою територіальної громади та соціальною інфраструктурою країни [3; 10; 32]

Характеристика соціальної інфраструктури	**Соціальна інфраструктура громади**	**Соціальна інфраструктура країни**
1	**2**	**3**
Структурні елементи	Заклади соціальної інфраструктури які функціонують на території міста, а також соціальні програми, проєкти (програмні інструменти) та заходи промоційного характеру, які реалізуються на місцевому рівні	Заклади соціальної інфраструктури, розподілені по регіонам та містам у відповідності до наявної чисельності населення
Управлінські підходи	Програмний підхід Нормативний підхід	Нормативний підхід
Основні стейкхолдери	Місцева громада Суб’єкти господарювання Окремі специфічні групи громадян	Населення країни
Основна мета	Створення умов для забезпечення накопичення та реалізації людського капіталу кожного жителя міста, а також забезпечення високої якості життя	Створення розгалуженої мережі закладів соціальної сфери задля забезпечення умов рівного доступу до них кожного громадянина
Мобільність системи	Висока	Низька
Суб’єкти формування	Державні органи влади та відповідні галузеві урядові установи Міські та районні органи влади Соціальні партнери Неприбуткові іноземні фонди Благодійні об’єднання Громада	Державні органи влади та відповідні галузеві урядові установи; міжнародні організації
Отримання зворотного зв’язку	Швидке	Довготривале
Споживча орієнтація	Орієнтація на цільові групи та на окремих громадян	Орієнтація на цільові групи
Період реалізації проєктів	Короткостроковий Середньостроковий Довгостроковий	Довгостроковий

Більшість об’єктів соціальної інфраструктури України потребують значної систематичної фінансової підтримки з боку держави та місцевих органів влади. Враховуючи той факт, що існуючі механізми фінансування соціальної сфери є не достатньо ефективними і не дають бажаного результатів, виникає необхідність пошуку нових шляхів фінансування закладів соціальної сфери. За визначенням А. О. Труфена [55, с. 242], «механізм фінансування об’єктів соціальної сфери включає сукупність умов, форм і методів створення, розподілу й використання фінансових засобів з метою забезпечення фінансування діяльності існуючих закладів соціальної сфери, а також будівництва нових для належного виконання ними державних соціальних стандартів з надання соціальних послуг населенню».

Державне фінансування установ соціальної сфери в Україні здійснюється переважно за рахунок коштів, закумульованих у державному бюджеті у вигляді субвенцій. До прикладу, освітня субвенція, субвенція на реалізацію проєктів у рамках Програми з відновлення України та ін. Як показує практика, бюджетних коштів вистачає лише для утримання будівель на мінімально необхідному рівні, для оплати комунальних платежів і закриття захищених статей – виплати заробітної плати працівникам. У зв’язку із цим актуалізується необхідність удосконалення управління соціальною сферою. Зокрема, в частині підвищення ефективності використання бюджетних коштів та пошуку додаткових джерел фінансування. Це такі як цільове фінансування, спонсорство і благодійність, меценатство, аукціони, започаткування та / або розширення переліку платних послуг, комерційна та підприємницька діяльність, кредити (як вітчизняних банківських установ, так і міжнародних організацій), гранти, міжнародні інвестиції, фонди підтримки, податкові кредити та пільги на орендну плату [55, с. 242].

Одним із елементів управління соціальною сферою є розробка програм і проєктів. З економічним розвитком від початку першої промислової революції проєкти стали невід’ємною частиною роботи в компаніях [76]. Не дивно, що в дослідженнях проєктування в економіці частка часу, витраченого на проєкти, порівняно із загальним

робочим часом у багатьох країнах становить більше однієї третини та продовжує зростати. Однак ці дослідження також показують, що цей показник нижчий у державному секторі та, залежно від рівня розвитку економічної системи в конкретній країні, навіть значно нижчий. Ймовірно, це пов’язано з тим фактом, що державне управління традиційно прагне виконувати рутинні та суверенні завдання, які повторюються за своєю природою та спрямовані на стабільність. Проте в останні роки на адміністрацію чиниться великий тиск, щоб вона оновлювалася, наприклад, у формі оцифрування чи електронного урядування, що вимагає більшої роботи над спільними проєктами з партнерами у промисловості. З одного боку, різниця в досвіді реалізації проєктів між приватним і державним секторами може призвести до проблем у державних проєктах. З іншого, – це є можливістю вчитися один у одного, наприклад, у контексті проєктів державно-приватного партнерства (далі – ДПП) та міжмуніципального співробітництва (далі – ММС). Особливо актуальним таке партнерство виглядає в контексті міського розвитку і розумних міст – чимало таких проєктів реалізуються спільними зусиллями між державними органами влади та компаніями приватного сектору, зацікавленими зробити свій внесок у вирішення проблем [76].

У науковому середовищі застосовується термін «Екологія проєкту», який позначає «простір відносин, який надає особисті, організаційні та інституційні ресурси для виконання проєктів» [76]. У рамках проєктної екології можуть діяти соціальні відносини різної сили, починаючи від слабких зв’язків між людьми, які час від часу збираються разом у проєктах, наприклад, щоб організувати вуличний фестиваль або разом виконати музичний твір. Люди в місцевій громаді або в асоціації, приватній компанії або мережі компаній, швидше за все, збираються разом і організовують проєкти із-за спільного інтересу і знання того, як організувати та успішно реалізувати проєкти. Це можуть бути спортивні події, мистецькі та культурні заходи, економічна діяльність, соціальні проєкти у сусідстві чи громадянська участь у міжнародній допомозі розвитку. Чим частіше люди долучаються до проєктів, набуваючи досвіду та зміцнюючи довіру завдяки спільним

діям, тим легше знаходити проєктні рішення складних суспільних завдань. Це, наприклад, довгостроковий розвиток міст, проєкти інклюзії чи подолання міграційних потоків. Оскільки соціальне життя складається з великої кількості зустрічей і тимчасових, але відновлюваних зв'язків з різними групами, що діють на потенційно значній соціальній, професійній, географічній і культурній відстані, – проєкт є приводом і причиною для зв'язку. У Німеччині відома мережа DIY популяризувала термін «проєкт», використовуючи слоган «Mach Dein Projekt» («Зробіть свій проєкт») у своїй рекламі, щоб просувати ремісничу діяльність у саду, будинку чи вдома – і звичайно для просування своїх послуг [76].

Проєкт – це невід'ємна частина реального життя будь-якої людини чи організації. У сучасному глобалізованому світі проєктний підхід застосовується на різних рівнях: на рівні країни, регіону, територіальної громади, на підприємствах [25]. Відтак, категорія «проєкт» потребує детальної характеристики (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Визначення дефініції «проєкт» [18; 20; 25]

№ з/п	Визначення	Джерело
1	**2**	**3**
1	Проєкт – це деяке підприємство із заздалегідь установленими цілями, досягнення яких визначає завершення проекту	США, Інститут управління проектами (PMI)
2	Проєкт – це окреме підприємство з певними цілями, що часто включають вимоги за часом, вартості і якості результатів, що досягають	Великобританія, Англійська Асоціація проектів-менеджерів
3	Проєкт – це підприємство (намір), що значною мірою характеризується неповторністю умов у їхній сукупності	Німеччина, DIN
4	Проєкт – це комплекс взаємозалежних заходів, призначених для досягнення, протягом заданого періоду часу й при встановленому бюджеті, поставлених завдань із чітко певними цілями	Всесвітній банк, «Оперативне керівництво»

Види і основні класифікаційні ознаки проєкту наведені в додатку А. Виходячи з наведеної класифікації необхідно наголосити на необхідності застосування

інструментарію для управління проєктами різних видів і призначення. Управління проєктами – це застосування знань, навичок, інструментів і методів у проєктній діяльності для задоволення вимог проєкту. Це практика планування, організації та виконання завдань, необхідних для перетворення геніальної ідеї на відчутний продукт, послугу чи результат [75]. Загальний зміст підходів до процесів управління проєктами представлений у додатку Б.

На переконання І. Верховод [12, с. 102] на управління соціальною сферою в економічній системі України впливають як позитивні, так і негативні чинники (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Чинники, які впливають на соціальну сферу [12, с. 102]

Сприятливі чинники	**Несприятливі чинники**
1	**2**
• імплементація європейських норм і стандартів соціальної політики; • формування тенденцій до розвитку інтелектуального, кадрового та освітньо-інноваційного потенціалу соціальної сфери; • підвищення якості та ефективності освітньої і науково-дослідної діяльності, зростання рівня інтелектуалізації економіки та соціальної сфери; • розвиток соціальних стандартів у сфері соціально-трудових відносин; • розвиток сімейної медицини, розбудова об'єктів фізичної культури та спорту; • діджиталізація соціальної сфери	• зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери; • подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер; • зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення в умовах євроінтеграції; • ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями; • зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла; • погіршення екологічної ситуації; • збройна агресія РФ проти України та її наслідки

Погоджуємося з авторкою щодо чинників, які впливають на соціальну сферу та вважаємо за необхідне до позитивних чинників додати ще такі: наявність планування і стратегування територіального розвитку, підготовка комплексу програм і проєктів.

Таким чином, у сучасному світі актуалізується необхідність впровадження програмно-проєктного підходу як ефективного інструмента впливу на соціальну сферу.

Головною перевагою такого підходу є те, що він дає змогу вирішувати найактуальніші питання соціального характеру, одночасно концентруючи обмежені ресурси, забезпечуючи вчасність та якість реалізації конкретних завдань – проєктів різного рівня.

Слід зазначити, що управління проєктами як професійна дисципліна виникло лише в другій половині XX ст., насамперед в аерокосмічній та оборонній промисловості. На основі математичних підходів з дослідження операцій були розроблені та застосовані до складних інженерних проєктів і програм такі підходи до планування: методи мережевого планування, метод критичного шляху (CPM), складна техніка перегляду оцінки програм (PERT). З Міжнародною асоціацією управління проєктами (IPMA) та Інститутом управління проєктами (PMI) з'явилися професійні асоціації, які далі стандартизували ці методи управління проєктами та поширювали їх на міжнародному рівні через пропозиції кваліфікації й сертифікації в глобальній економіці. Через відповідні асоціації або відділення стандарти застосовувалися на регіональному та місцевому рівнях і, в деяких випадках, адаптувалися до особливостей відповідного контексту. Наприклад, британський уряд визнав важливість стандартів управління проєктами для ефективної реалізації державних проєктів і програм. Він опублікував свої стандарти, а також запропонував програми кваліфікації та сертифікації для ринку.

Європейська комісія також доручила робочій групі розробити власний набір стандартів для управління проєктами, програмами та портфелями, які потім використовуватимуться для проєктів, що фінансуються державою. Важливу роль у цьому процесі відіграє Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), яка публікує стандарти для управління проєктами, програмами та портфелями, які мають бути «застосовними до будь-якої організації, включаючи державні, приватні та благодійні, а також до будь-якого типу проєкту, незалежно від мети, використаної моделі життєвого циклу, складності, розміру, вартості або тривалості» [28]. Однак застосування цих стандартів є складним і потребує багато часу. Тому вони закріпилися насамперед у діловому світі. Стандарти для менш проєктованих сфер суспільства досі були рідкістю. Наприклад, управління проєктами для організацій-розробників пропонує набір

конкретних стандартів, тренінги та функції підтримки для конкретних вимог. Гнучкі підходи до управління також стають все більш популярними у сфері проєктів гуманітарної допомоги (рис. 3.3).

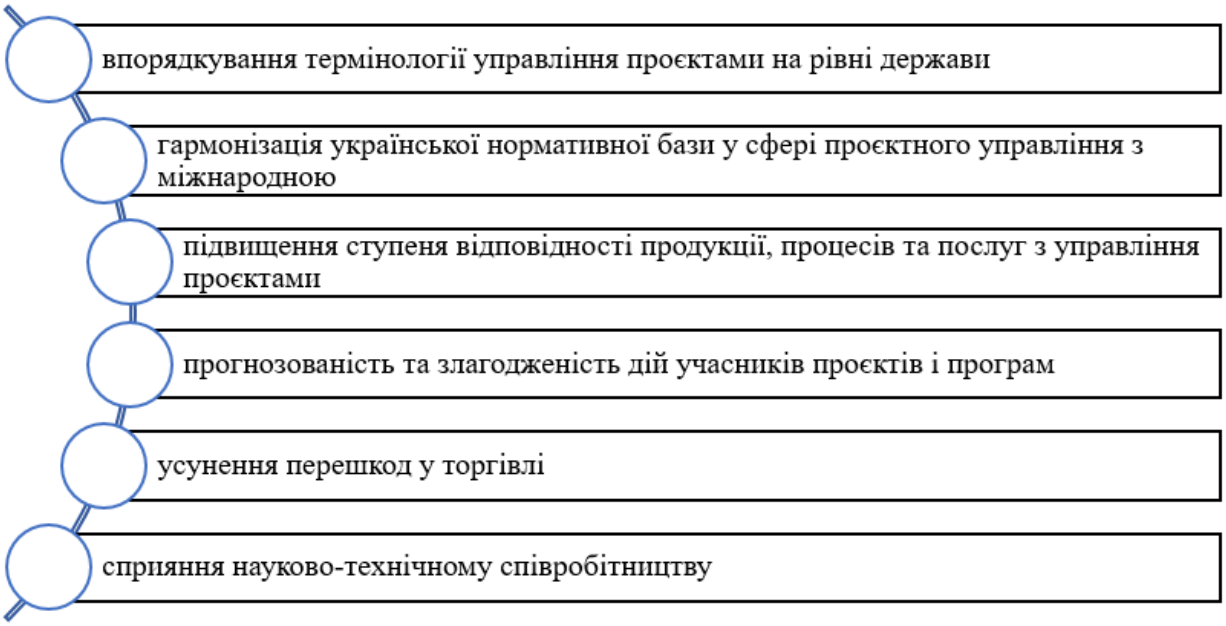

Рис. 3.3. Ефект від впровадження стандартів з управління проєктами [28]

Вітчизняні науковці (Семигуліна І., Ярошенко І., Красноносова О.), які досліджують особливості програмно-проєктного підходу до публічного управління розвитком територіальних громад, відмічають, що такий підхід дає змогу розглядати роль проєктів та програм з позиції їх використання як об’єктів управління. Відтак, такий підхід слугує інноваційною технологією управління сталим розвитком громад на основі управління програмами і проєктами задля отримання якісно нових результатів. Наприклад, підвищення ефективності соціально-економічного розвитку громад; розширення спектру і доступності суспільних послуг; створення умов для розвитку людського потенціалу та ін. Ключовою умовою за таких обставин є дотримання принципів партнерських взаємовідносин між основними виконавцями: владою, бізнес-структурами і громадою. Головною властивістю застосування програмно-проєктного підходу є його гнучкість при реалізації завдань, спрямованих на створення умов та

підтримку розвитку територіальних громад. Це набуває особливої актуальності в умовах подолання наслідків збройної агресії щодо України [50, с. 354].

Методичне забезпечення реалізації програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою базується на реалізації таких принципів його побудови [50, с. 354] (рис. 3.4).

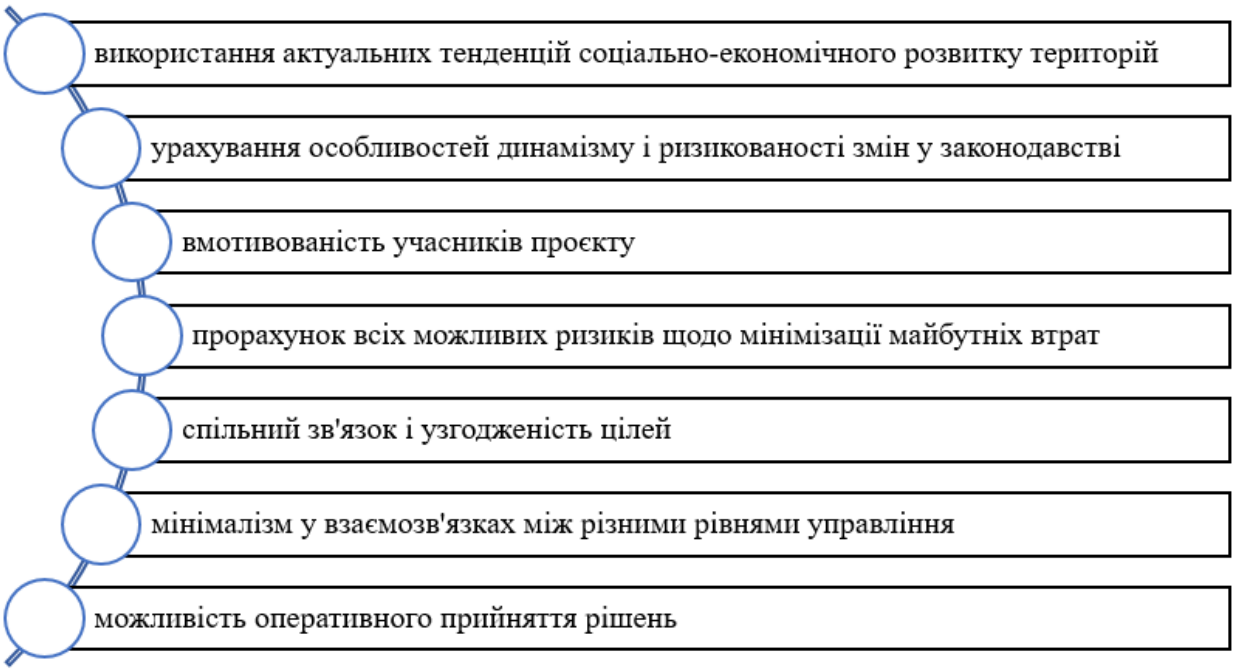

Рис. 3.4. Принципи реалізації програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою [50, с. 354]

У різних галузях існують різні типи проєктів, а це означає, що кожен з них має бути адаптований відповідно до унікальних потреб. Тому менеджери проєктів часто покладаються на один з трьох основних підходів до управління [75].

По-перше, прогностичне управління проєктами:

– найкраще підходить, коли вимоги до проєкту та продукту чітко визначені та стабільні з самого початку;

– наголошує на детальному плануванні та виконанні на основі початкових вимог;

– дотримується традиційної моделі, коли кожна фаза завершується до початку наступної.

По-друге, адаптивне управління проєктами:

– підходить для проєктів з високим рівнем невизначеності та мінливості і можуть змінюватися впродовж проєкту;

– використовує ітеративний підхід, що забезпечує більшу гнучкість та адаптацію;

– заохочує постійну співпрацю та сприймає зміни як природну частину процесу.

По-третє, гібридне управління проєктами:

– поєднує в собі аспекти як предиктивного, так і адаптивного підходів;

– підходить для проєктів з різним ступенем визначеності та гнучкості;

– дозволяє деяким елементам проєкту бути чітко визначеними і постійними, в той час як інші можуть змінюватися.

Всі ці підходи мають свої переваги та ідеально підходять для різних проєктних сценаріїв. Отже, керівники проєктів та їхні команди повинні вирішити, який з них призведе до найбільш ефективного та успішного завершення їхнього проєкту.

Усі проєкти мають початок і кінець. Вони проходять такі етапи проєктного менеджменту: ініціювання, планування та виконання. Проєкти – це тимчасові зусилля, що народжуються для створення цінності, і коли ця цінність створена, проєкт припиняє своє існування. Цей цикл народження, зрілості та закриття проєкту відомий як життєвий цикл проєкту або життєвий цикл управління проєктами. Життєвий цикл проєкту – це фази проєкту, необхідні для його ефективного виконання. Він диктує порядок процесів і фаз, через які проходить проєкт у міру його завершення, і описує робочий процес проєкту на високому рівні [64].

Виділяють п’ять етапів життєвого циклу проєкту: ініціювання, планування, виконання / реалізація, моніторинг та контроль проєкту, закриття проєкту. Кожна фаза має специфічні вимоги до проєктної команди, а також ключові результати та заходи, які забезпечують успішне просування проєкту вперед та його подальше масштабування (табл. 3.5) [64].

Таблиця 3.5

Характеристика етапів життєвого циклу проєкту [64]

Етап	Дії, заходи етапу
Ініціювання	Проводяться попередні роботи, необхідні для ухвалення рішення про запуск проєкту: збір даних про поточне становище організації, їх аналіз оцінюється доцільність ініціації нового проєкту, можливі сценарії розвитку ситуації, затверджується загальна концепція проєкту
Планування	Затверджується детальний план виконання робіт, виділяються фінансові, людські та технічні ресурси, призначаються особи, відповідальні за виконання проєкту
Виконання	Виконуються заплановані роботи, організується ефективне управління ресурсами та роботами. На цьому етапі команда витрачає більшу частину свого часу на координацію з людьми, допомагаючи забезпечити якісну роботу, відстежуючи ресурси та інформуючи стейкхолдерів
Моніторинг та контроль	Протікає практично паралельно із попередньою. Проєкт тримається під контролем за допомогою відповідних інструментів управління. Актуальні дані по реалізації проєкту зіставляються із запланованими. Приймаються рішення щодо коригування плану та ходу виконання проєкту
Закриття	Остаточне досягнення поставленої мети, випробування отриманого результату (продукту, послуги) проєкту на предмет відповідності вимогам та передача його замовнику, підбиття підсумків, підготовка підсумкової документації та закриття проєкту

Етапи будь-якого проєкту, як правило, однакові: визначення цілей проєкту, створення плану проєкту для досягнення цілей, а потім реалізація заходів для їх досягнення. Різні проєктні менеджери або агентства можуть використовувати дещо різні терміни для опису фаз життєвого циклу проєкту в різних проєктах, але по суті, вони майже однакові. Проєкт завжди має з чогось починатися: необхідно визначити проблему, яку потрібно вирішити. Потім потрібно створити рішення для вирішення цієї проблеми та підхід до її вирішення. Потім цей план потрібно втілити в життя, а потім його потрібно відстежувати, щоб переконатися, що він робить те, що повинен. Після

цього проєкт розгортається, результати оцінюються, і проєкт офіційно завершується. Життєвий цикл проєкту надає менеджерам проєкту кроки, яких слід дотримуватися протягом усього проєкту. Він визначає, із чого почати і куди рухатися далі на кожному етапі. Незалежно від того, наскільки непередбачуваними будуть події, буде надійна структура, до якої можна повернутися і перегрупуватися [64]. Схематично життєвий цикл проєкту зображено на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Стадії життєвого циклу проєкту [64]

Щоб впоратися з організацією та виконанням завдань, під час управління проєктами використовується відповідний інструментарій, а саме: програмне забезпечення для управління проєктами надає цифрову платформу для організації, планування та відстеження проєктної діяльності. Деякі більш поширені програмні інструменти для керування проєктами включають Microsoft Project, Asana, Trello або Jira. Комунікаційні засоби сприяють співпраці та спілкуванню в режимі реального часу між проєктними командами, зацікавленими сторонами та керівниками проєктів. Наприклад, Slack – це популярна платформа обміну повідомленнями, яка дозволяє членам команди спілкуватися через канали, прямі повідомлення та обмінюватися файлами. Інші приклади включають Microsoft Teams або Zoom [81].

Керівники проєктів зазвичай покладаються на системи управління документами для зберігання, організації та спільного використання документів проєкту. Ці сховища можуть варіюватися від SharePoint, Google Drive або DropBox. Системи управління документами забезпечують членам команди доступ до останньої проєктної документації. Для project менеджерів, які хочуть знати, скільки часу витрачається на те чи те завдання, програмне забезпечення для відстеження часу дозволяє членам команди

записувати, що вони робили. Такі платформи, як Harvest, пропонують функції відстеження часу, відстеження витрат [66] і виставлення рахунків, допомагаючи керівникам проєктів контролювати хід виконання проєкту. Це може бути важливо для деяких проєктів, особливо якщо товари виставляються клієнту. Іншим прикладом такого інструменту є Toggl.

Управління проєктами передбачає інструменти управління ризиками. Щось на кшталт реєстру ризиків може допомогти визначити потенційні ризики, їхню ймовірність і потенційний вплив на цілі проєкту. Тим часом симуляції внутрішньої моделі, такі як Монте-Карло [70], можуть аналізувати розподіли ймовірностей. Матриця ризиків – ще один ключовий інструмент управління проєктами, який допомагає визначити ймовірність і серйозність потенційних ризиків проєкту. Маючи доступ до ризиків у такий спосіб, можливо визначити їхній вплив на проєкт. Це дозволяє менеджерам проєкту призначити пріоритет ризику і визначити реакцію, якщо він стає проблемою в проєкті. Із цих причин менеджери завжди повинні використовувати матрицю ризиків, журнал ризиків або інші інструменти управління ризиками при плануванні проєктів, незалежно від обраних методів управління проєктами. Існує багато різних типів ризиків, про які керівники проєктів повинні знати. Загальні ризики включають стратегічні, операційні, фінансові, технічні та зовнішні ризики. Разом з тим, не всі ризики є поганими. Деякі з них можуть бути використані з користю і позитивно вплинути на проєкт [71].

Діаграми Ганта є одним з найважливіших інструментів управління проєктами завдяки своїй універсальності. Діаграми Ганта можна використовувати на різних етапах проєктів, щоб допомогти з плануванням, складанням розкладу та відстеженням проєкту. Діаграми Ганта полегшують процес створення часової шкали проєкту. При використанні онлайн діаграми Ганта, потрібно додати завдання і терміни виконання, щоб автоматично створити інтерактивний план проєкту. За необхідності можливо скоригувати розклад проєкту і зв’язати залежні завдання, клацнувши і перетягнувши елементи на часовій шкалі [71].

Структура розбиття робіт – це спосіб організувати роботу на менші, більш керовані частини. Іншими словами, це графічне представлення кожного завдання в проєкті. Вгорі зображено кінцевий продукт з лінією, яка йде вниз по сторінці до поля (або полів), що представляють більші завдання, які ведуть до цього завершеного проєкту. До кожного із цих блоків потім приєднуються лінії, які йдуть під ним до менших завдань. Структурні діаграми розбиття робіт є популярним інструментом управління проєктами, який зазвичай використовується в таких методах управління проєктами, як метод критичного шляху або метод аналізу оцінки програм. Залежні завдання можна пов'язувати, щоб уникнути вузьких місць або простоїв. Керівники проєктів можуть автоматизувати сповіщення про наближення дедлайнів, щоб тримати проєкт в курсі подій. Коли команда оновлює свій статус, інформація про управління завданнями та ресурсами миттєво відображається в програмі, тому всі завжди знаходяться на одній сторінці [71].

Мережеві діаграми проєкту – це графічне представлення проєкту. Вони виглядають як серія стрілок, які з'єднуються з квадратиками і показують, як роботи взаємодіють у проєкті. Клітинки називаються вузлами і представляють роботу в проєкті, в той час як стрілки показують взаємозв'язок між роботами. Мережеві діаграми добре працюють як метод управління проєктами, оскільки вони повинні мати початок і кінець, так само як і проєкт. Не існує єдиного способу побудови мережевої діаграми, однак найпоширенішими є метод діаграми пріоритетів (PDM) та метод стрілочної діаграми (ADM). Мета мережевої діаграми з точки зору методів управління проєктами полягає в тому, що вона допомагає менеджерам проєктів відстежувати кожен елемент проєкту. Вона також полегшує обмін інформацією та спілкування з іншими членами команди проєкту. Мережеві діаграми використовуються в різних методах управління проєктами, які вимагають графічного представлення послідовності завдань.

Kanban-дошки – це візуальний інструмент управління завданнями, який складається з дошки та рухомих карток, що представляють види діяльності. Керівники проєктів та члени команди використовують їх для співпраці під час роботи над

проєктами. Дошки Kanban дозволяють менеджерам проєктів візуалізувати свої робочі процеси, призначати завдання та звітувати про їхній прогрес. Kanban-дошки можуть використовуватися для управління робочим процесом різними командами – від маркетингу до гнучкої розробки програмного забезпечення. Вони також використовуються як частина таких методик, як ощадливе виробництво. Програмне забезпечення для управління проєктами виводить Kanban на новий рівень. Інтерфейс має вигляд дошки, який синхронізується з усіма іншими видами проєктів, що дозволяє командам працювати так, як вони хочуть. Всі оновлення відображаються у всьому інструменті, і команди можуть керувати своїм відставанням і планувати спринти. Менеджери отримують необхідну прозорість, щоб бачити потенційні блоки і швидко перерозподіляти ресурси для безперебійного просування виробництва.

Дашборди або проєктні панелі відстежують метрики проєкту. Це одна сторінка, на якій одразу відображається прогрес і результати проєкту. Це ключовий інструмент для отримання даних високого рівня про проєкт або проведення аудиту управління проєктом. Це візуальний інструмент, який перетворює жорсткі дані на легкі для читання діаграми та графіки, що допомагає зробити інформацію більш засвоюваною. Деякі з показників, що відображаються на дашбордах, можуть бути пов’язані з витратами, завданнями або загальним станом проєкту. Дашборди також можуть показувати робоче навантаження та інші показники управління ресурсами. Вони є невід’ємною частиною будь-якого програмного забезпечення для управління проєктами.

Звіти за проєктами – це документація, яка детально описує або загальний огляд, або деталі проєкту. Існує багато різних типів проєктних звітів, кожен з яких слугує різним цілям, але всі вони надають керівнику проєкту дані про хід і результати виконання проєкту. Інший аспект проєктної звітності як методу управління проєктами полягає в тому, що вона є інструментом комунікації. Як зазначалося, він повідомляє керівнику проєкту цінні деталі проєкту. Але він також надає керівнику проєкту засіб інформування зацікавлених сторін проєкту, кожна з яких зацікавлена в успіху проєкту. Одним з найпоширеніших проєктних звітів є звіт про стан, який зазвичай є щотижневим

або щомісячним. Існують також звіти про прогрес і звіти про робоче навантаження, які мають вирішальне значення для управління ресурсами. Існують навіть звіти, в яких розглядаються ризики, аналіз витрат і вигод та відхилення проєкту.

Отже, критичний аналіз наукових досліджень показав, що існує значна кількість підходів до категорій «проєкт» і «управління проєктами»: проєкт – це інструмент, який дозволяє досягти найкращого результату в умовах обмеженої кількості ресурсів та часу; управління проєктами – це процес, який дозволяє керівникам проєктів планувати, виконувати, відстежувати та завершувати проєкти за допомогою проєктної команди. Для цього вони повинні використовувати принципи, навички, методології та інструменти управління проєктами, щоб провести членів команди через кожен з етапів управління проєктами, які відомі як життєвий цикл проєкту і досягти поставлених цілей. Інструменти та методи управління проєктами роблять планування та управління проєктами простішими та ефективнішими. Вони можуть бути застосовані до будь-якого проєкту незалежно від сфери чи галузі. У поєднанні з програмним забезпеченням для управління проєктами вони допомагають заощадити час і зменшити витрати.

3.2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ

Юлія Попова, Чжан Ісюань

Управління проєктами – це планування та організація ресурсів компанії для досягнення певного завдання, події чи зобов’язання, що може включати одноразовий проєкт або поточну діяльність, а керовані ресурси включають персонал, фінанси, технології та інтелектуальну власність [83]. Управління проєктами є динамічним процесом, який потребує наявності набору навичок, знань, інструментів і методів, щоб відповідати вимогам проєкту. Він передбачає ретельне планування, ініціювання, організацію та виконання для досягнення цілей проєкту. Розуміння методів управління

проєктами має вирішальне значення для кожного, хто керує проєктом. Результати досліджень [6; 69] свідчать, що використання правильних інструментів і методів управління проєктами підвищує загальну ефективність і продуктивність. Знання методології управління проєктами при виконанні різноманітних проєктів, особливо тих, що мають значення для соціальної сфери, які вимагають високої якості та точності, є важливим. Ці методології допомагають правильно керувати всіма проєктами.

Використання методології управління проєктами допомагає визначити, як розробити та організувати проєкт, правильно його спланувати та ефективніше керувати командою. Інститут управління проєктами визначає методології управління проєктами як систему застосування практик, процесів і методів, необхідних кожному менеджеру та команді для належного та систематичного управління будь-яким проєктом. Методологія управління проєктами зосереджена на плануванні проєкту, розподілі завдань і відповідальності відповідно до конкретних етапів, реалізації запланованого і своєчасному досягненні цілей проєкту. Вона зосереджена на стратегіях управління часом проєкту. Використання відповідної методології для проєкту має важливе значення, оскільки кожен вимагає різних стратегій досягнення мети проєкту. Методи управління проєктами відіграють важливу роль у визначенні структури, розподілі робіт, використанні ресурсів, а іноді й у вирішенні долі проєкту. Розглянемо детальніше методи, які підтримують концепції управління програмами і проєктами та найчастіше використовуються на практиці (додаток В).

1. Водоспадна методологія (Waterfall methodology) – це широко використовуваний метод управління проєктами з лінійним підходом. У Waterfall кожен етап робочого процесу повинен бути завершений, перш ніж переходити до наступного кроку. Хоча існують різні типи методологій управління проєктами, Waterfall добре підходить для проєктів, де цілі чітко окреслені із самого початку. Методологія Waterfall складається з п’яти етапів: вимоги, проєктування, впровадження, перевірка та обслуговування. Однією з переваг Waterfall є те, що він має фіксований графік і бюджет, оскільки цілі проєкту є конкретними й окресленими із самого початку. Після того, як мета проєкту

визначена, методологія Waterfall не передбачає частого зворотного зв'язку або співпраці з клієнтом, окрім встановлених проміжних етапів або результатів для кожної фази. Це полегшує проєктним менеджерам планування та комунікацію із зацікавленими сторонами або партнерами. Однак, це має сенс лише тоді, коли клієнт має чітку і фіксовану кінцеву мету і не потребує залучення до процесу розробки проєкту. Одним із недоліків цієї методології є те, що вирішення несподіваних проблем може бути складним і несвоєчасним. Наприклад, проблеми на етапі імплементації можуть свідчити про те, що був поганий дизайн. Але це можна з'ясувати лише тоді, коли буде проведена верифікація і валідація. У таких ситуаціях жорстка вимога повністю завершити одну фазу, перш ніж переходити до наступної, може затягнути терміни виконання проєкту. Найкращий спосіб запобігти цьому під час використання Waterfall – отримати якомога більше інформації, щоб уникнути ризику повернення до попереднього етапу [67].

2. Гнучка методологія (Agile methodology) є однією з найкращих методологій управління проєктами. Важливість цієї методології почала проявлятися, коли водоспадний підхід і лінійний процес стали непропорційними реалізації проєкту. Ця методологія дозволяла переглядати проєкт і його фази, не чекаючи його завершення, та дозволяла повторно переглядати процеси. Менеджеру проєкту потрібна гнучка методологія, якщо проєкт не гарантує досягнення або підтримки стабільності та може змінюватися. Також цю методологію використовують, якщо не впевнені в очікуваному рішенні. Кожна робота має бути додана до резерву, який Панель проводить на кожному засіданні [73].

Agile – це спосіб ітеративного підходу до проєктів з короткими періодами роботи. Ці періоди називаються спринтами. Спринти починаються з планування, яке зазвичай здійснюється за допомогою списків завдань і дошок Kanban. Власник продукту визначає вимоги клієнта, і команда розробників вирішує, яку роботу буде виконано під час спринту. Команда розробників має вирішальне слово щодо того, яка робота буде виконана під час спринту, тоді як власник продукту визначає критерії, за якими робота буде вважатися виконаною і затвердженою. У цьому процесі Scrum-майстер є експертом

з фреймворку Scrumy і визначає тривалість спринту. Існують артефакти, які надають інформацію Scrum-команді, включаючи беклог, діаграми та історії користувачів [39; 71].

3. Методологія Scrum передбачає поділ операцій проєкту на «спринти», і кожною частиною керує суб-менеджер під назвою Scrum Master. Реалізація кожної фази проєкту розділена відповідно до цих частин. За своєю суттю, Scrum пропагує спільний підхід до роботи, наголошуючи на командній роботі, прозорості та адаптивності. На відміну від традиційних методів управління проєктами, які покладаються на детальне попереднє планування, Scrum працює за принципом ітерацій та постійного вдосконалення [19; 77].

У Scrum робота організована в короткі ітерації, відомій як «спринти», які зазвичай тривають від одного до чотирьох тижнів. Під час кожного спринту команда зосереджується на виконанні невеликої, відчутної частини загального проєкту, відомої як інкремент. Регулярні зустрічі – щоденні планерки та огляди спринтів, підтримують узгодженість дій команди та гарантують, що прогрес йде за планом. Розбиваючи роботу на керовані частини та надаючи пріоритет гнучкості й оперативності, Scrum дозволяє командам швидко адаптуватися до мінливих вимог та ефективно створювати високоякісні продукти. В основі Scrum перебуває задоволення потреб клієнтів через прозору комунікацію, спільну відповідальність і прагнення до постійного вдосконалення. Починаючи з високорівневої концепції проєкту, Scrum перетворює це бачення на пріоритетний перелік функцій (т. зв. беклог продукту), які відповідають цілям власника продукту [77].

Методологія Scrum базується на наборі чітко визначених практик і ролей, які повинні бути задіяні в процесі розробки програмного забезпечення. Це гнучка методологія, яка заохочує застосування 12 принципів гнучкого управління в контексті, узгодженому з усіма членами команди, яка працює над продуктом. Scrum виконується короткими періодичними блоками, які називаються Спринтами, і зазвичай тривають від 2 до 4 тижнів, що є терміном для зворотного зв'язку та рефлексії. Кожен Спринт є самодостатньою сутністю, тобто він забезпечує повний результат, варіацію кінцевого продукту, який повинен бути доставлений клієнту з найменшими можливими зусиллями

на його вимогу. Відправною точкою процесу є перелік цілей/вимог, які складають план проєкту. Саме замовник проєкту визначає пріоритетність цих цілей, враховуючи баланс цінності та вартості, і саме так визначаються ітерації та подальші поставки [65].

4. Методологія екстремального програмування – ще один метод, який відрізняється від гнучкої методології в рамках методології управління проєктами, розробленої для розробників програмного забезпечення. Ця методологія працює на основі колективних дій, залучаючи всіх учасників проєкту від керівників, розробників і навіть клієнта, суб'єктивно організовуючи команди. Методологія залежить від набору законів і правил, яких дотримуються команди, та допомагає покращити співпрацю в команді.

5. Методологія адаптивної структури проєкту APF спрямована на підвищення обізнаності про зміни в бізнесі та проєктах і наголошує на документуванні здатності реагувати на ці зміни за допомогою плану управління ризиками, який вимагає ретельності та контролю, щоб передбачити ризик. Ця методологія, яку використовують компанії, забезпечує постійне зростання їхніх проєктів, оскільки вони можуть розуміти важливі компоненти безперервних змін і оцінювати результати проєкту та рішення. Ця методологія іноді може бути невідповідною, коли, наприклад, немає необхідних ресурсів для боротьби з негативними наслідками змін [73].

6. PERT – це абревіатура, що розшифровується як метод оцінки та аналізу програм. Це метод управління проєктами, який допомагає оцінити час. Планування має вирішальне значення для того, щоб проєкт був завершений вчасно, але в рамках встановленого бюджету. PERT управляє ймовірностями за допомогою мережевих діаграм і простих статистичних методів. PERT розбиває завдання на детальні роботи, використовуючи WBS, про яку йшлося вище, а потім додає їх до PERT-діаграми, щоб визначити ті роботи, які є взаємозалежними. На основі цих даних створюється ілюстративна карта мережі робіт та їх взаємозалежностей. На карті вузол представляє подію, а роботи представлені стрілками, намальованими від однієї події до іншої

відповідно до їхнього порядку. Таким чином, визначаються найраніший і найпізніший час для кожної роботи, а також час перерви для кожної роботи [71].

7. Метод критичного шляху (CPM) є наріжним каменем методів управління проєктами. CPM передбачає використання мережевих діаграм, WBS та діаграм Ганта. CPM полягає у використанні цих інструментів для створення часової шкали проєкту та визначення критичного шляху, який є найдовшою послідовністю робіт у проєкті. Діяльність на критичному шляху відома як критичні завдання і має найвищий пріоритет з точки зору розкладу проєкту. Це дозволяє визначити, які завдання є критично важливими для проєкту, а які є плаваючими або можуть бути відкладені без подовження термінів проєкту. Маючи цю інформацію, можливо визначити найкоротший час, необхідний для завершення проєкту. Не всі інструменти управління проєктами можуть автоматично фільтрувати критичний шлях. Але онлайн-діаграма Ганта знаходить критичний шлях одним клацанням миші, заощаджуючи час. Після того, як графік сплановано, встановлюється базова лінія на поданні діаграми Ганта. Це дозволить порівняти фактичний прогрес із запланованими зусиллями, що допоможе не відставати від графіка [71].

8. Аналіз витрат і вигод розглядає інвестиції в проєкт і те, якою може бути віддача від них. Це цінний метод управління проєктами, який допомагає вирішити, які проєкти є життєздатними, а від яких краще відмовитися. Ідея проста: додаються витрати на проєкт, а потім його цінність з точки зору вигод чи можливостей. Якщо вигоди переважають над витратами, то проєкт, швидше за все, варто реалізовувати. Якщо ні, то можна уникнути втрат і відмовитись від нього. Цінність такого методу управління проєктами очевидна при прийнятті організаційних рішень. Він допомагає розглядати проєкт з точки зору його рентабельності інвестицій (ROI) і ланцюжка створення цінності організації. Це спосіб прийняття рішення на основі даних, а не на основі інтуїції [81].

9. Мапування зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони мають власний інтерес у проєкті і можуть впливати на проєкт. Тому керівники проєктів повинні знати, хто є зацікавленими сторонами проєкту і як вони можуть на нього впливати. Саме тут на

допомогу приходить техніка управління проєктами – мапування зацікавлених сторін. Це візуальний процес, який відображає зацікавлені сторони проєкту і дозволяє менеджеру проєкту знати, як працювати з ними. Зацікавлені сторони можуть бути різними. Клієнти або користувачі продукту є зацікавленими сторонами, а також галузі та ринки, постачальники та інвестори. Це можуть бути нові або старі клієнти, роздрібні продавці або навіть команда проєкту, наприклад, менеджер проєкту, розробник, дизайнер або керівник. Загалом, їх можна розділити на дві категорії: внутрішні та зовнішні. Інформаційні панелі проєкту та діаграми Ганта можна використовувати для звітування про прогрес та інформування зацікавлених сторін [40; 71].

10. Техніко-економічне обґрунтування. Існує багато способів визначити, чи варто братися за проєкт. Одним з таких методів управління проєктами є техніко-економічне обґрунтування. Це спосіб оцінити, чи є план проєкту практичним і чи призведе він до успішного результату. Техніко-економічне обґрунтування розглядає, чи є ресурси для завершення проєкту, і чи рентабельність інвестицій робить проєкт корисним або фінансово вигідним. Техніко-економічне обґрунтування розпочинається після презентації проєкту, але до початку будь-яких робіт. Це частина етапу планування проєкту, яка виконується за допомогою SWOT-аналізу або оцінки ризиків проєкту. Техніко-економічне обґрунтування розглядає такі речі, як ринкові можливості, плюси і мінуси тощо [81].

11. Управління проєктним конвеєром. Проєктний конвеєр – це система, яка дозволяє організаціям відстежувати поточні та майбутні проєкти у своєму проєктному портфелі. Цей метод управління проєктами допомагає офісам управління проєктами у процесі відбору та визначення пріоритетів нових операційних і стратегічних проєктів. Створити систему управління проєктним конвеєром можна, використовуючи різноманітні інструменти управління проєктами, такі як дорожні карти проєктного портфеля, діаграми Ганта, дашборди тощо [71].

Методи управління проєктами найкраще реалізовувати за допомогою програмного забезпечення для управління проєктами, яке сприяє підвищенню

ефективності та об'єднує команди для кращої спільної роботи. Встигати за швидким темпом розвитку нових технологій часто може здаватися нелегкою справою для керівника проєкту. Однак використання новітніх інструментів і методів управління проєктами може допомогти підвищити ефективність і продуктивність команди, а також дозволить більш ефективно керувати проєктами. Ось чому 77% високоефективних команд використовують програмне забезпечення для управління проєктами [84].

Методи управління проєктами дають змогу проєктній команді визначити мету проєкту та здійснити його обґрунтування; скласти структуру проєкту; систематизувати зацікавлених сторін і стейкхолдерів; визначити необхідні обсяги та потенційні джерела фінансування; підібрати виконавців проєкту, підготувати та укласти контракти; визначити строки виконання проєкту, скласти графік виконання робіт, розрахувати необхідні ресурси; розрахувати кошторис і бюджет проєкту, планувати та враховувати можливі ризики; забезпечити контроль над процесом виконання проєкту [30, с. 265; 39]. На кожному рівні (країна, регіон, громада) розробляються відповідні програми і проєкти для управління соціальною сферою (рис. 3.5).

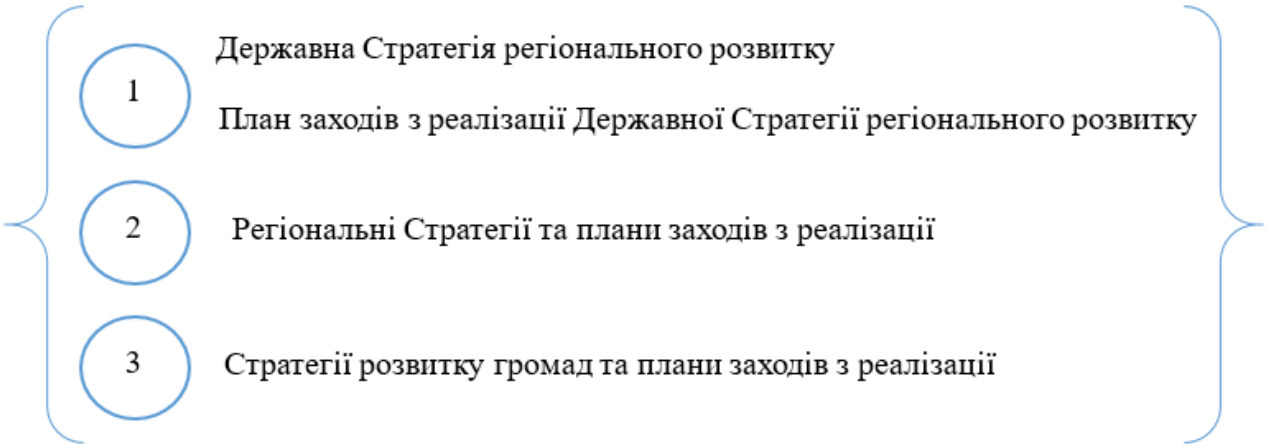

Рис. 3.5. Ієрархія програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою на рівні країни, регіону, територіальної громади [39; 40]

Головним програмним документом, який визначає довгостроковий вектор розвитку, а також відповідні стратегічні та оперативні цілі, є Стратегія розвитку. На

кожному з рівнів – державному, регіональному, місцевому – розроблення цих документів регламентується відповідним законодавством і підзаконними документами:

– на державному рівні – Постановою КМУ від 04.08.23 р. № 817 «Деякі питання розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених Стратегії і плану заходів»;

– на регіональному рівні – Постановою КМУ від 04.08.23 р. № 816 «Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів»;

– на місцевому рівні – Наказом № 265 від 21.12.22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад».

У цьому контексті необхідно відмітити, що Стратегія розробляється згідно відповідної методології (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Методологія розробки стратегії громади [17]

№ з/п	Назва роботи	Коротка характеристика
1.	Координаційна рада та робоча група	Створено Координаційну раду, визначено Робочу групу. Затверджено дорожню карту розробки Стратегії
2.	Прогноз економічного та соціального розвитку	Визначені прогнозні показники соціально-економічного розвитку міста на середньостроковий період
3.	Соціологічні дослідження	Проведено дослідження серед мешканців міста щодо їх цінностей та життєвих пріоритетів, а також щодо рівня їх задоволеності якістю послуг, що надаються
4.	Профіль громади	Проведений аналіз місцевої типології та соціально-економічного аудиту розвитку міста
5.	Секторальні стратегічні сесії	За допомогою жителів міста проведено *n* стратегічних сесій, на яких здійснено аналіз всіх сфер життєдіяльності міста і запропоновано ідеї щодо вирішення проблем
6.	SWOT-аналіз та порівняльні переваги	За участі мешканців та депутатів міста було створено SWOT матрицю і описано сильні, слабкі сторони, а також можливості та загрози розвитку міста
7.	Аналіз глобальних тенденцій та сценаріїв	Здійснено аналіз актуальних процесів глобалізації та європейської інтеграції

8.	Бачення та місія	За участі мешканців та депутатів визначено місію та бажаний стан громади у майбутньому
9.	Стратегічні напрямки	За участі мешканців та депутатів визначено шляхи досягнення бачення
10.	Стратегічні цілі	За участі мешканців визначено стратегічні цілі для кожного стратегічного напрямку
11.	Оперативні цілі	За участю мешканців на основі стратегічних цілей побудовано оперативні цілі (методика SMART)
12.	Громадські слухання	Проведено громадські слухання задля забезпечення врахування думки громадян, умов участі громадян у прийнятті стратегічно важливих документів, задля гласності, відкритості, прозорості
13.	Ухвалення	Ухвалення Стратегії міською владою
14.	Програмування	По кожній стратегічній цілі проведено робочі групи
15.	Розробка планів	Розроблено 4 основних плани: реалізації, фінансування, моніторингу та оцінки, а також зміцнення спроможності
16.	Оцінка результатів реалізації Стратегії	Встановлено індикатори, відповідно до яких здійснюється моніторинг та оцінка реалізації Стратегії

Окрім стратегій на місцевому рівні ОМС розробляють плани (програми) соціально-економічного розвитку територіальної громади, а на їх виконання – локальні цільові програми за сферами, зокрема у соціальній сфері.

Отже, зарубіжні і вітчизняні проєктні менеджери використовують перевірені методи управління проєктами для успішного управління ними у соціальній сфері. Метод управління проєктами – це система або інструмент, який допомагає планувати, організовувати та виконувати проєкт. Існує багато методів управління проєктами. Найкращий метод залежить від розміру, складності та цілей конкретного проєкту, а також від складу команди. Інструменти та методи управління проєктами роблять планування та управління проєктами простішими та ефективнішими. Вони можуть бути застосовані до будь-якого проєкту незалежно від сфери чи галузі. У поєднанні з програмним забезпеченням для управління проєктами вони допомагають заощадити час і зменшити витрати. А головне – досягти конкретної мети для розвитку соціальної сфери.

Внаслідок збройної агресії РФ в Україні більшість регіонів зазнали значних руйнувань об’єктів соціальної інфраструктури. За оцінками експертів, станом на 01.04.2024 р. сума прямих збитків від руйнувань та пошкоджень цих об’єктів (соціальні об’єкти та установи, заклади освіти, науки та охорони здоров’я, культурні споруди,

спортивні об’єкти, адміністративні будівлі тощо) складає близько 13,7 млрд дол. США [23]. У розрізі галузей соціального сектору обсяги втрат такі:

– житловий фонд та адміністративні будівлі: понад 50% житлового фонду у значній кількості міст та містечок було пошкоджено чи зруйновано; вартісний вираз прямих збитків становить 55,86 млрд дол. США;

– охорона здоров’я: пошкоджено або зруйновано щонайменше 1284 заклади охорони здоров’я, прямі задокументовані збитки складають 3,12 млрд дол. США;

– освіта і наука: зруйновано щонайменше 380 та пошкоджено 3429 об’єктів освітньої інфраструктури, прямі збитки від руйнувань становлять 6,8 млрд дол. США;

– соціальний захист: постраждали 160 об’єктів соціального захисту населення, зокрема зруйновані або пошкоджені соціальні центри, геріатричні установи, санаторії, дитячі табори та дитячі будинки, інтернати, заклади по роботі з бездомними, прямі збитки складають 0,2 млрд дол. США;

– культура, спорт та туризм: пошкоджено чи зруйновано щонайменше 1804 об’єкт культури, 348 релігійних споруд, 343 об’єкти спорту, 164 – туризму, прямі збитки складають 2,4 млрд дол. США [23; 39].

Враховуючи величезні збитки та руйнування, необхідність залучення фінансування та інших ресурсів в рамках проєктного підходу набуває особливо важливого значення. Ключову роль у цьому процесі відіграють програми і проєкти міжнародних організацій. Так, у центрі уваги ООН протягом 2023 р. – аналіз і розробка реформ політики для сприяння переходу від гуманітарної багатоцільової грошової допомоги (660 млн. дол. США надано 3,9 млн. осіб) до посилення національної системи соціального захисту для кращого визначення пріоритетності соціальних виплат і допомоги. Зокрема, програма «Перехід» – інноваційне партнерство між урядом, ООН та зацікавленими сторонами в гуманітарній сфері та галузі розвитку завершила аналіз ситуації та розробила рекомендації щодо реформ політики; 374 тис. пенсіонерів, які проживають у прифронтових населених пунктах, отримали доплати, що дозволило забезпечити пенсійні виплати на рівні 3250 грн./місяць. ООН підтримала створення

Офісу реформ соціального захисту при Міністерстві соціальної політики як інвестицію в розбудову спроможності щодо реформування політики та програм на національному та місцевому рівнях. Важливою програмою соціального захисту у 2023 р. стало створення мультидисциплінарних команд в усіх закладах охорони здоров'я, які надають реабілітаційні послуги. Програма «Кращий догляд» зосереджена на забезпеченні благополуччя дітей. Ця програма – це партнерство ООН та уряду, спрямоване на запобігання роз'єднанню сімей, розширення можливостей альтернативного догляду та трансформацію закладів інституційного догляду для забезпечення можливостей сімейних форм виховання для всіх дітей. Упродовж 2023 р. заходи були зосереджені на забезпеченні підтримки дітей і сімей на рівні громад, зокрема раннього втручання для дітей із затримками розвитку та інвалідністю, дітей, які зазнали або стали свідками насильства та недбалого ставлення, а також дітей, яким загрожує роз'єднання із сім'єю [8, с. 19].

Для підвищення безпеки офлайн-навчання, ООН підтримала розробку проєктів інклюзивних приміщень шкіл і укриттів. У 2023 р. відремонтовано та обладнано 995 шкіл і дитсадків, зокрема з облаштованими укриттями, і загалом понад 80 тис. дітей скористалися відновленою освітньою інфраструктурою. Крім інвестування у відновлення інфраструктури, ООН продовжувала надавати підтримку в розробці та реалізації заходів з охорони психічного здоров'я та благополуччя учнів і вчителів. Це передбачало розробку акредитованих курсів для вчителів і шкільних психологів. 50000 вчителів пройшли курс навчання із цифрової педагогіки, а 13000 приєдналися до спільноти практиків для обміну знаннями та досвідом.

ООН надала підтримку Уряду України у розробці та реалізації національної політики у сфері надання якісних послуг з охорони психічного здоров'я. У рамках міжвідомчої співпраці, за підтримки ООН урядом було розроблено та ухвалено Національну дорожню карту із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Документ окреслює пріоритетні заходи у сфері охорони психічного здоров'я і психосоціальної підтримки та зосереджується на конкретних уразливих верствах:

ветерани, ВПО, інваліди, постраждалі від ґендерно зумовленого насильства та постраждалі від мін. Крім того, агенції ООН та партнери працювали над покращенням послуг з охорони психічного здоров'я на рівні громад. Понад 20 тис. працівників первинної медико-санітарної допомоги пройшли навчання з питань лікування поширених психічних розладів, 5700 медпрацівників пройшли навчання за Програмою дій із подолання прогалин у сфері психічного здоров'я і майже 33 тис. дітей і дорослих скористалися послугами психологічної підтримки за місцем проживання. Агенції ООН використовували інноваційні методи для інтеграції послуг з охорони психічного здоров'я в заходи із забезпечення засобів до існування, як-от програми розвитку навичок молоді, які поєднували механізми подолання стресу та підвищення обізнаності щодо психічного здоров'я. Окрім цього, у 2023 р.: понад 2000 медичних закладів отримали медичне обладнання й предмети медичного призначення; понад 5 млн. матерів і дітей отримали послуги первинної медико-санітарної допомоги за програмами ООН; підтримано імунізацію та запобігання спалахам інфекційних захворювань, а також протидію онкологічним та неінфекційним захворюванням; 5 лабораторій отримали обладнання для реагування на поліомієліт та посилили діагностичні можливості для реагування на надзвичайну ситуацію через спалах поліомієліту [8, с. 19; 40].

GIZ Ukraine продовжує здійснювати проєкти, спрямовані на відновлення соціальної інфраструктури по всій Україні. Найбільше проєктів реалізується в громадах, близьких до кордону з країною-агресором, деокупованих областей та прифронтових регіонах. У своїй діяльності GIZ сприяє стійкості суспільства. Він пропонує проєкти, спрямовані на медичну та психосоціальну підтримку, зокрема дітям, жінкам, ветеранам та внутрішньо переміщеним особам [78]: підтримка стійких міст і відновлення в Україні; посилення цивільного захисту з містами та муніципалітетами; психосоціальна підтримка в Україні; підтримка соціальної єдності, стійкості та стабільності; сприяння згуртованості – запобігання конфліктам і насильству; поліпшення охорони здоров'я та соціальних послуг на сході України; німецька програма біозахисту. На замовлення Федерального міністерства економічного співробітництва та розвитку Німеччини GIZ

реалізувало проєкт «Розвиток соціальної інфраструктури у зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб» [57].

Ключовим елементом платформи для співпраці в межах Фонду мультидонорських ресурсів для фінансування інфраструктурного та інституційного розвитку України є URTF – Ukraine relief, recovery, reconstruction and reform trust fund (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Підтримка інфраструктурних проєктів України від URTF [35; 40]

Найменування проєкту	**Потреби у фінансуванні, млн дол. США**	**Забезпечене фінансування, вид фінансування**
Відновлення основної логістичної інфраструктури та приєднання до мережі (RELINC)	585	100 млн дол. США – грант URTF
Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя (HEAL)	500	100 млн євро – позика МБРР 10 млн дол. США – грант GFF – Глобального фонду з фінансування програм для жінок, дітей та підлітків 110 млн дол. США – грант URTF
Ремонт житла для відновлення прав і можливостей людей (HOPE)	800	162,5 млн дол. США – грант URTF 70 млн дол. США – Цільовий фонд ADVANCE Ukraine
Екстрений проєкт з інклюзивної підтримки відновлення аграрної сфери (ARISE)	550	320 млн дол. США – грант URTF 230 млн дол. США – Цільовий фонд ADVANCE Ukraine

Організацією, яка надає Україні підтримку для відновлення соціальної інфраструктури, є Європейський інвестиційний банк (далі – ЄІБ). Із цією метою укладаються рамкові кредитні угоди. Від самого початку повномасштабного вторгнення агресора в Україну ЄІБ виділив негайну допомогу країні – виділив 2 млрд. євро на екстрену відбудову інфраструктури, зруйнованої російськими військами. Завдяки ініціативі «EU for Ukraine» та її фонд «EU for Ukraine Fund» ЄІБ посилює діяльність в Україні у співпраці та координації з Європейською комісією, Європейським парламентом, державами-членами ЄС і іншими міжнародними партнерами [54].

Нині діючими є дві програми з відновлення України, фінансовані ЄІБ:

1) «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України» з бюджетом у 200 млн євро;

2) «Програма з відновлення України» із фінансуванням у розмірі 340 млн євро. Обидві рамкові кредитні угоди підписано відповідно у 2014 та 2020 роках між ЄІБ та Україною. Головна мета цих угод – надати місцевим органам влади ресурси для відновлення об'єктів соціальної інфраструктури на їх територіях, а також покращити умови проживання внутрішньо переміщених осіб (ВПО) приймаючих територіальних громад. Станом на березень 2024 р. в рамках «Надзвичайної кредитної програми для відновлення України» реалізовано 97 проєктів з відновлення навчальних закладі, медичних центрів та будівництва соціального житла. Наступні 66 проєктів будуть втілені упродовж 2024-2025 рр. «Програма з відновлення України» включає 155 проєктів відбудови або будівництва соціальної інфраструктури протягом 2024-2025 рр. За впровадження цих програм відповідають Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України разом із Міністерством фінансів України. Разом з тим, проєктами щодо реконструкції цілком підлягають управлінню органами місцевого самоврядування. Своєю чергою, ПРООН в Україні надає технічну допомогу, яка сприяє ефективній реалізації проєктів у рамках програм [54].

Головним органом виконавчої влади, що наділений повноваженнями втілювати державну політику щодо відновлення і розвитку інфраструктури, у т. ч., соціальної, є Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (далі – Агентство відновлення). Так, у 2023 р. Агентство відновлення розпочало роботи із комплексного відновлення громад Чернігівської, Херсонської та Київської областей. Зокрема, протягом 2023 р. почали реалізацію 200+ житлових об'єктів та об'єктів соціальної інфраструктури, цілодобово будували 145 км водогону, аби забезпечити понад 1,5 млн жителів цих областей питною водою після підриву Каховської ГЕС російськими військами [1]. Основними джерелами фінансування є ЄБРР, ЄІБ, Світовий банк, країни-партнери в різних співвідношеннях, а також державний бюджет. У 2023 р. Урядом запроваджено програму «єВідновлення» для тих громадян, чиє житло було пошкоджене

або зруйноване внаслідок військових дій. Програма дає можливість отримати до 200 тис. гривень компенсації. До кінця року понад 43 тис. отримали грошову допомогу для ремонту пошкодженого житла, та майже 1,5 тис. родин придбали нове житло. У 2024 р. Україна подала заявку з метою залучення коштів Банку розвитку Ради Європи для отримання фінансування на продовження програми компенсацій за знищене житло [45]. За ініціативи Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури Урядом України затверджено розподіл у 2024 р. субвенції в обсязі 2,3 млрд. грн. Згідно рішення Кабінету Міністрів, субвенція направлена місцевим бюджетам для реалізації проєктів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України. У рамках програми буде реалізовано 66 проєктів, спрямовані на відновлення соціальної інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства в регіонах, що зазнали руйнувань від російської збройної агресії [21].

Як зазначалося вище, головним програмним документом, який визначає довгостроковий вектор і цілі розвитку громад та включає портфель програм і проєктів, націлених на досягнення цих цілей, є Стратегія розвитку громади. Наявність стратегії відкриває доступ до міжнародного фінансування з боку зарубіжних донорів. За її відсутності залучити фінансування буде досить проблематично. Аналіз статистичних даних свідчить, що кожен регіон України уже затвердив свою Стратегію регіонального розвитку. Проте тільки 91% громад розробили і затвердили Стратегії розвитку. Це означає, що регіони отримають доступ до зовнішніх коштів на відновлення. Проте може з'явитися соціальний конфлікт через відмову фінансування об'єкта соціальної інфраструктури тієї чи тієї громади у зв'язку з відсутністю Стратегії розвитку / відновлення цієї громади. Лідерами за кількістю затверджених Стратегій є: Вінницька (95%), Полтавська (80%), Івано-Франківська (74%), Львівська (74%) та Миколаївська (73%) області [38]. Додаток Г містить інформацію у розрізі кількості затверджених Стратегій розвитку територіальних громад.

У ході розробки стратегічних документів на регіональному і локальному рівнях, які передбачають управління соціальною сферою, доцільно спиратися на План

відновлення України, спрямований на прискорення стійкого економічного зростання (табл. 3.8 [35]).

Таблиця 3.8

Індикатори Плану відновлення України [35]

№ з/п	Показники	10 років	2023–2025 рр.	2026–2036 рр.
1	2	3	4	5
1.	Кількість проєктів, од.	850	580	270
2.	Щорічний приріст реального ВВП	> 7%		
3.	Фінансування, млрд. дол.	>750	> 350	> 400
4.	Індекс економічної складності	ТОП-25 країн	ТОП-40 країн	ТОП-25 країн
5.	Індекс Людського капіталу	ТОП-25 країн	ТОП-40 країн	ТОП-25 країн

Важливу роль у підготовці програм і проєктів відіграє співпраця з міжнародними програмами і проєктами. Зокрема, з такими як «U-LEAD з Європою», USAID «Говерла», Агентство США з міжнародного розвитку (тимчасово призупинено фінансування поза межами США), Проєкт міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» та ін., які мають довгостроковий період реалізації, відповідне щорічне фінансування від зарубіжної країни чи фонду та допомагають на місцях працювати зі стратегічними документами відповідно до загальносвітових стандартів (рис. 3.6).

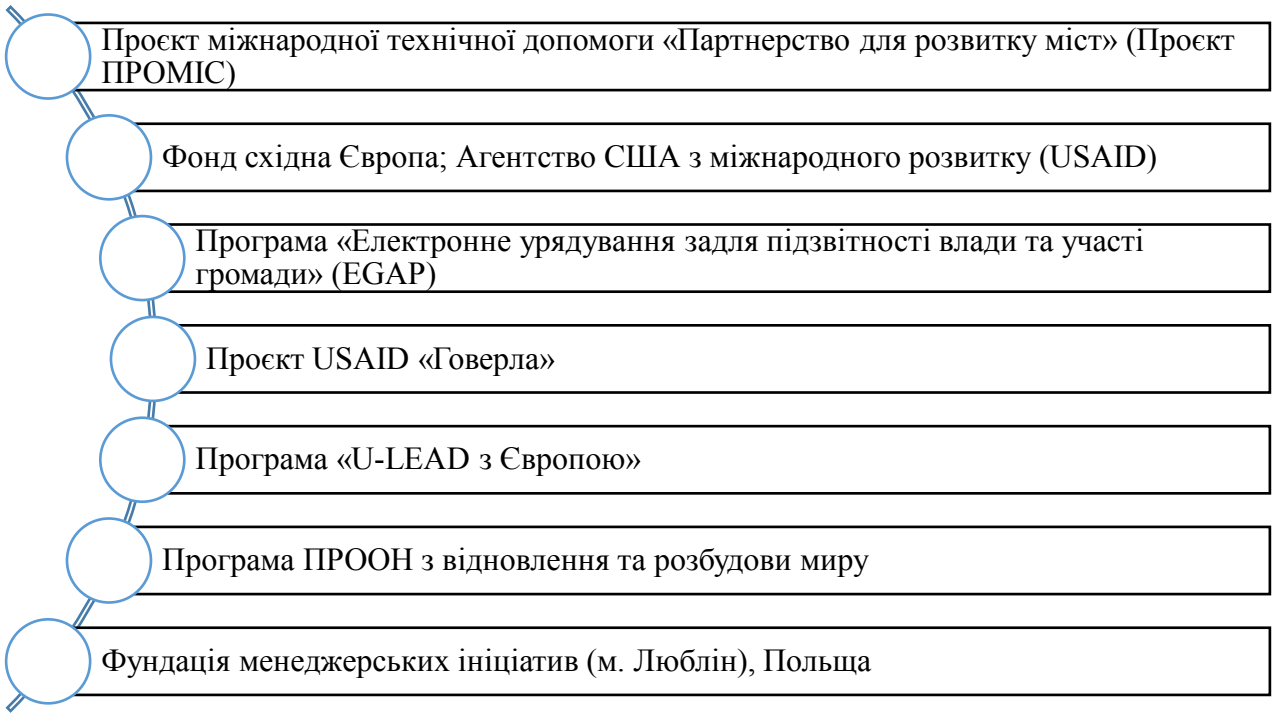

Рис. 3.6. Міжнародні програми і проєкти, що допомагають в управлінні соціальною сферою [38; 39]

Сьогоднішні зовнішні умови для відновлення і розвитку соціальної інфраструктури диктують необхідність повного використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, а також можливостей науково-технологічного потенціалу. Ієрархічний устрій економіки нашої країни та відмінність інтересів у системі «макрорівень – мезорівень – мікрорівень» зумовлює необхідність застосування програмно-проєктного підходу до управління соціальною сферою на державному, регіональному та місцевому рівнях.

3.3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГРАМНО-ПРОЄКТНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ

Юлія Попова, Чжан Ісюань

Основним інструментом вирішення соціальних проблем громад і регіонів сьогодні є соціальні програми, які у вітчизняній практиці розглядаються як комплекс заходів, реалізація яких забезпечує ефективне вирішення соціальних проблем населення. При формуванні програми соціально-економічного розвитку території як сукупності конкретних реальних проєктів конкретних суб'єктів, зацікавлених у реалізації власного проєкту з метою соціального розвитку території, проєктування виступає в ролі технології, за допомогою якої виявляються соціальні проблеми населення громади чи регіону. Методологічно грамотне застосування програмно-проєктного підходу до управління соціальною сферою дозволяє чітко визначати стратегічний фокус соціальної проблематики і бачити поетапне вирішення тієї чи тієї актуальної проблеми, оскільки будь-яка програма є сукупністю проєктів, кожен з яких орієнтований на вирішення гострої соціальної проблеми локального характеру.

Проєктне управління як нова організаційна культура та технологія дозволяє перейти від окремих проєктів та програм через проєктно-орієнтовані організації до проєктно-орієнтованого суспільства в цілому. Широкі можливості, визначені як «універсальні властивості» проєктної діяльності, дозволяють визнати програмно-проєктний підхід перспективним інструментом вирішення актуальних соціальних проблем та інструментом управління соціальним розвитком суспільства. Управління соціальною сферою з використанням програмно-проєктного методу розглядається з погляду таких підходів: а) як окремий вид управлінської діяльності; б) як розділ теорії публічного управління; в) як набір методів та інструментів організації проєкту [37; 44]. Тобто, програмно-проєктне управління – найбільш зручна форма планування та оцінки ефективності є програм та проєктів з можливістю постійного коригування; чітко обґрунтований понятійний апарат, циклічна структура управлінських процесів; механізм застосування проєктного підходу універсальний у різних формах соціально-економічних методів управління, а також відзначається системність у процедурах поетапного моніторингу для досягнення мети (виражені інструментарій та методика організації проєктів).

Соціальна сфера є невід'ємною складовою економіки кожної громади, а отже, і регіону. У місцевих бюджетах на її фінансування виділяється від 50 до 80% видатків. Враховуючи обсяги збитків, нанесених військовими діями, можна припустити, що для відбудови соціальної сфери потрібно буде залучати значні капіталовкладення. Відтак, необхідність використання програмно-проєктного підходу у відбудові громад пов'язана з такими обставинами:

1) комплекс програм і проєктів розвитку громади є ключовим інструментом стратегічного планування відновлення і розвитку як територіальних громад різного рівня, так і регіонів в цілому;

2) саме проєкти різних масштабів лежать в основі системи партнерського фінансування відновлення громад і територій, а виконавцями є органи місцевого самоврядування;

3) програмно-проєктний підхід є ключовою вимогою відновлення та регіонального розвитку.

Однак у сучасній практиці управління соціальною сферою та розвитком територіальних громад в цілому проєктні технології використовуються недостатньо активно, що пов’язано, насамперед, із відсутністю стандартів в управлінні соціальними проєктами. Окрім того, як показало проведене дослідження, між різними органами місцевого самоврядування громад існують суттєві розриви у досвіді та спроможності (у т.ч. фінансові) застосування програмно-проєктного підходу. Експерти Центру соціологічних досліджень, децентралізації та регіонального розвитку узагальнили головні проблеми та перешкоди, які не дозволяють деяким громадам використовувати ці сучасні інструменти [46]. Зокрема це виклики в інституціоналізації програмно-проєктного підходу та брак навичок project-менеджерів і проєктних команд. Дослідники та практики публічного управління відмічають також недостатню увагу до project-менеджменту як до інструмента розвитку соціальної сфери з боку очільників громад. У тому випадку, коли в громаді є проєктний відділ чи фахівець, який займається проєктною діяльність, часто виявляються труднощі стосовно інституціоналізації програмно-проєктного підходу. Зокрема, через те, що немає ініціативи з боку керівництва, відсутні довгострокові цілі і пріоритети розвитку громади в цілому, або ж недостатньо чіткий розподіл обов’язків, що розпорошує ключові завдання. Суттєвими проблемами є також відсутність у команди навичок стратегічного мислення, взаємодії та комунікації; слабкі навички (або їх відсутність) щодо пошуку довгострокових партнерств та можливостей, у т. ч., зарубіжних; низький рівень залученості громадянського суспільства. Окремо слід відмітити проблему відсутності технічних навичок у працівників, як-от: брак аналітичних навичок та вміння переконливо писати текст проєктних заявок; складнощі під час збору та обробки даних; слабкий рівень володіння комп’ютерною технікою; низький рівень знань іноземних мов; відсутність інноваційного мислення [46].

Науковці-практики одноголосні у тому, що вирішальне значення має саме управлінський ресурс. Згідно програмно-проєктного підходу у структуру управління доцільно імплементувати проєктні команди, до яких входять лідери – змінотворці із числа представників органів влади, бізнес-структур та громадських організацій. А також окремі робочі групи – із числа представників відділів і управлінь соціальної сфери, до компетенцій яких належить вирішення тих чи тих проблемних питань [44]. Окрім того, з метою ранжування пріоритетності завдань та зведення до мінімуму помилок і прорахунків, доцільно розрізняти функції та повноваження робочих і проєктних груп (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Функціональні відмінності проєктної та робочої груп [44, с. 27]

Проєктна група	**Робоча група**
Мета створення	
Вирішення нетермінових важливих завдань, які потребують глибокого аналізу та дослідження	Вирішення термінових важливих завдань, які потребують негайного вирішення
Етап управлінської діяльності	
Підготовки та ухвалення рішень	Організації та контролю за виконанням управлінських заходів
Склад групи	
Лідери, агенти змін, представники бізнесу, громадськості, влади	Представники влади (виконавчого комітету), в коло компетенцій яких безпосередньо входить вирішення проблемного питання
Методи управління	
Соціально-психологічні переваги: включаються механізми трудової мотивації, не пов’язані із задоволенням матеріальних потреб; практично не потрібні матеріальні витрати	Адміністративно-розпорядчі переваги: забезпечується єдність волі керівництва в досягненні мети; не вимагає великих матеріальних витрат; оперативно досягається мета, а також забезпечується швидка реакція на зміну зовнішнього середовища
Рівень вирішуваної проблеми	
Стратегічний	Оперативний, тактичний
Інструменти:	
Неформальні: фокус-групи, опитування, експеримент тощо	Формальні: засідання, збори, розпорядження, накази

Поряд із цим проєктна та робоча група мають і спільні риси: для вирішення кожної нової проблеми створюється окрема проєктна або робоча група залежно від того, яких

фахівців необхідно залучати [44]. Таким чином, розуміння необхідності впровадження програм і проєктів в управлінні соціальною сферою, в т. ч. з позиції створення в громадах передумов для реалізації програмно-проєктного підходу, є підґрунтям для повоєнного відновлення і стимулювання подальшого розвитку територіальних громад України. Територіальна громада може користуватися послугами десятків кваліфікованих експертів та консультантів, які розроблятимуть плани чи програми відновлення вабо ж стратегії розвитку громад. Проте результатів не буде у разі відсутності системного підходу до побудови проєктів та місцевих спеціалістів у складі проєктних команд [47]. Важливо також здійснити оцінювання так званої «проєктної зрілості» представників органів місцевого самоврядування, яка дозволяє провести оцінку рівня їх готовності до управління соціальною сферою громади з урахуванням вимог і критеріїв програмно-проєктного підходу. Конкретні показники, за якими можливо робити висновки про рівень готовності проєктних команд до застосування програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою наведені в табл. 3.10

Таблиця 3.10

Рівні готовності органів місцевого самоврядування до застосування проєктного підходу в управлінні соціальною сферою [50]

Показники зрілості	**Рівень**			
	Початковий	**Базовий**	**Рівень керованих процесів**	**Рівень розвитку та досконалості**
1	**2**	**3**	**4**	**5**
Розуміння проектної ідеології	Неусвідомлена некомпетентність	Усвідомлена некомпетентність	Усвідомлена компетентність	Неусвідомлена компетентність
Кваліфікація персоналу	Ні	Частково	Повністю	Поглиблення знань та досвіду
Використання проектної термінології	Вибірково	Початковий словник	Повністю	Повністю та вдосконалення
Командна робота	Ні	Елементи	Постійно	Удосконалена робота з мінімальним впливом спеціаліста на систему

Колектив авторів [49] виділяє важливі проблеми та ризики використання цього підходу в умовах війни (табл. 3.11).

Окрім цього, проєктні команди мають враховувати специфіку різних рівнів проєктування:

– концептуальний рівень – орієнтований на розроблення концепції об'єкта або його модельне уявлення;

– змістовний рівень проєктування передбачає розробку проєкту відповідно до його призначення;

Таблиця 3.11

Проблеми та ризики імплементації програмно-проєктного підходу в умовах воєнного стану [49]

Проблеми та ризики, пов’язані зі складністю виконання повноважень ОМС	Проблеми та ризики, пов’язані з необхідністю вирішувати додаткові завдання, спричинені збройною агресією
Зміни в законодавстві, брак зворотного зв’язку від органів центральної влади та пояснень щодо обмежень повноважень на рівні ОМС	Задоволення нагальних гуманітарних потреб жителів громади, налагодження процесу отримання та розподілу гуманітарної допомоги
Бюджетні обмеження ОМС щодо забезпечення виконання ними основних повноважень (обмеження фіскальної автономії ОМС)	Будівництво та обладнання громадських укриттів та укриттів для шкіл
Брак комунікативних навичок, необхідних для встановлення міжнародного партнерства	Відновлення та ремонт пошкодженого житлового фонду
Потреба у встановленні більш активної взаємодії з міжнародними донорськими організаціями	Розміщення внутрішньо переміщених осіб, організація надання відповідних адміністративних послуг
Брак людських ресурсів, виїзд працездатного населення за кордон, мобілізація	Створення добровольчих формувань громад, підтримка військовозобов’язаних та добровольців ЗСУ
	Подолання безробіття
	Допомога релокованим підприємствам
	Потреба у розмінуванні територій, особливо сільськогосподарського призначення
	Надання психологічної допомоги та підтримки мешканцям громади та ВПО

− технологічний рівень проєктування дозволяє визначити опис способів дій у заданому контексті;

− процесуальний рівень виводить проєктну діяльність у реальний простір готового до практичного застосування продукту.

Результати узагальнення досвіду реалізації програм і проєктів у громадах України дозволяють виділити низку закономірних проблем та труднощів, які зустрічаються на практиці, а саме:

- кадрові проблеми через відсутність фахівців необхідного рівня чи слабкої проєктної експертизи та «плинності» в органах влади (брак навичок стратегічного мислення, комунікації та взаємодії, володіння комп'ютерною технікою тощо);
- часто нові «правила гри» проводяться лише «для галочки» через психологічну непідготовленість персоналу до підвищення відповідальності за прийняті рішення та більшу прозорість процесу прийняття рішень. Висока ступінь інерційності старих систем управління та кардинальність змін у кінцевому підсумку може призвести до принципової відмови від інструментів управління проєктами;
- конфлікти «подвійного підпорядкування» у зв'язку з паралельним використанням різних підходів до управління тощо;
- зміна пріоритетів керівної групи та відсутність лідера змін;
- відсутність підтримки від першої особи та опори з боку менеджерів вищої та середньої ланки;
- відмова від інструментів управління проєктами (культура реактивного управління, робота за дорученням);
- недостатній взаємозв'язок між стратегічним та проєктним менеджментом;
- неадекватна організаційна структура управління проєктом;
- неефективні комунікації всередині проєктної групи та із зовнішніми організаціями.

- обмеження воєнного стану: дискусії щодо релевантності окремих витрат та проєктів, можливості реалізації проєктів.

Для послідовного вирішення зазначених проблем Експерти Центру соціологічних досліджень пропонують відповідний алгоритм дій для запровадження програмно-проєктного підходу на місцях, а саме [47]:

1. Запровадження та пріоритезація проєктного менеджменту в роботі працівників ОМС:

1.1. Призначення відповідальної особи або створення підрозділу – відділу, управління проєктами і стратегічного планування, проєктного офісу;

1.2. Визначення конкретних функцій та повноважень відповідальних осіб (підрозділу);

1.3. Створення умов для роботи проєктної команди – фінансове забезпечення, оргтехніка, ін. ресурси;

1.4. Інформування працівників ради і громадськість про призначених відповідальних осіб (чи створений підрозділ);

1.5. Підготовка і затвердження необхідних нормативних документів – положення / регламент / статут / інструкція тощо.

2. Формування переліку першочергових та другорядних проєктів:

2.1. Фіксація пріоритетів громади на 1-3 роки із чітким фокусом участі проєктної команди.

3. Визначення показників розвитку та відповідних джерел даних:

3.1. Аудит існуючих даних, які є у розпорядженні відділів;

3.2. Визначення наборів пріоритетних показників – індикаторів;

3.3. Встановити взаємозв’язки наборів пріоритетних індикаторів розвитку з показниками ефективності діяльності відповідальних осіб.

4. Формування проєктних команд, розподіл функцій, ролей та сфер відповідальності.

5. Постійне удосконалення навичок працівників:

5.1. Моніторинг кращих практик інших громад у відповідних сферах;

5.2. Підвищення кваліфікації, зокрема через наявні онлайн та офлайн освітні можливості.

6. Розширення мережі project-менеджерів у громаді та залучення широкого кола громадськості (партисипація):

6.1. Організація стажувань для молоді у відділах ради;

6.2. Організація і супровід власних конкурсів проєктів, для заявників – ініціативних груп мешканців;

6.3. Навчання заявників для покращення якості проєктних заявок;

6.4. Залучення представників громадських організацій, бізнес-спільнот та активних жителів до проєктування.

7. Моніторинг, оцінка проєктів, вдосконалення процесів та інструментів:

7.1. Організація системного збору даних, їх аналіз, узагальнення, підготовка і оприлюднення звітності;

7.2. Запровадження автоматизації процесів, отримання фідбеку, підвищення ефективності програм і проєктів.

Схематично алгоритм наведено на рис. 3.7.

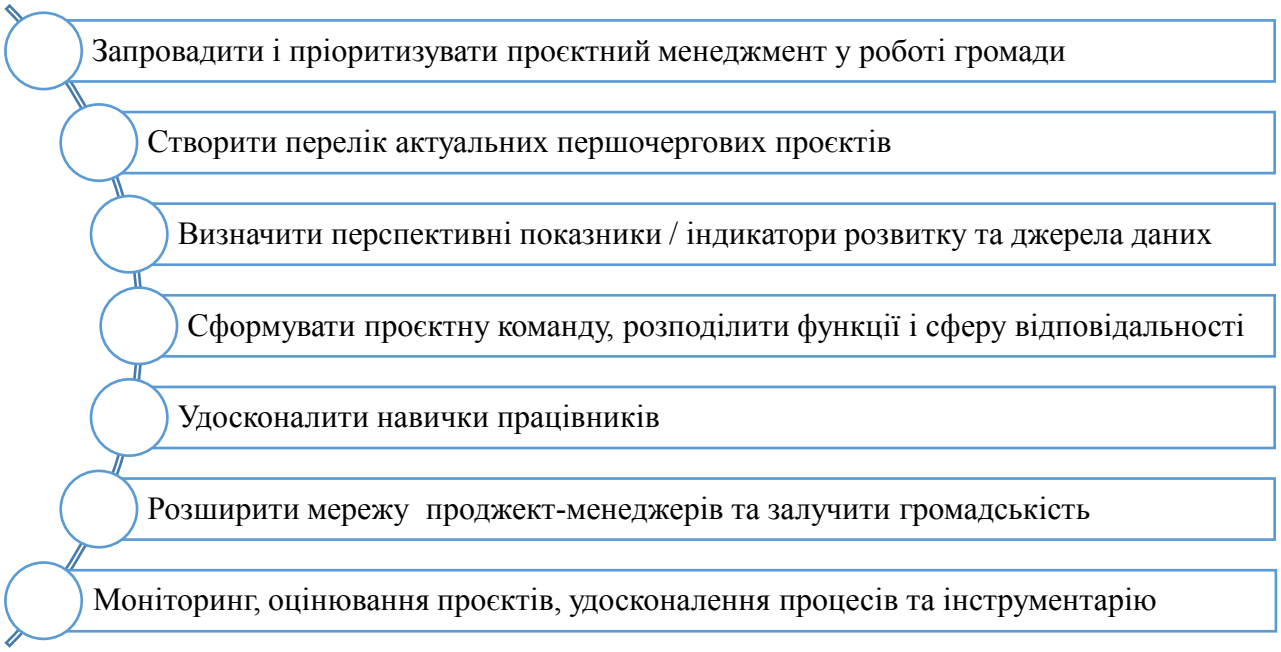

Рис. 3.7. Етапи запровадження програмно-проєктного підходу на рівні територіальних громад [47]

На регіональному рівні пропонуємо втілювати такі заходи для запровадження програмно-проєктного підходу (рис. 3.8).

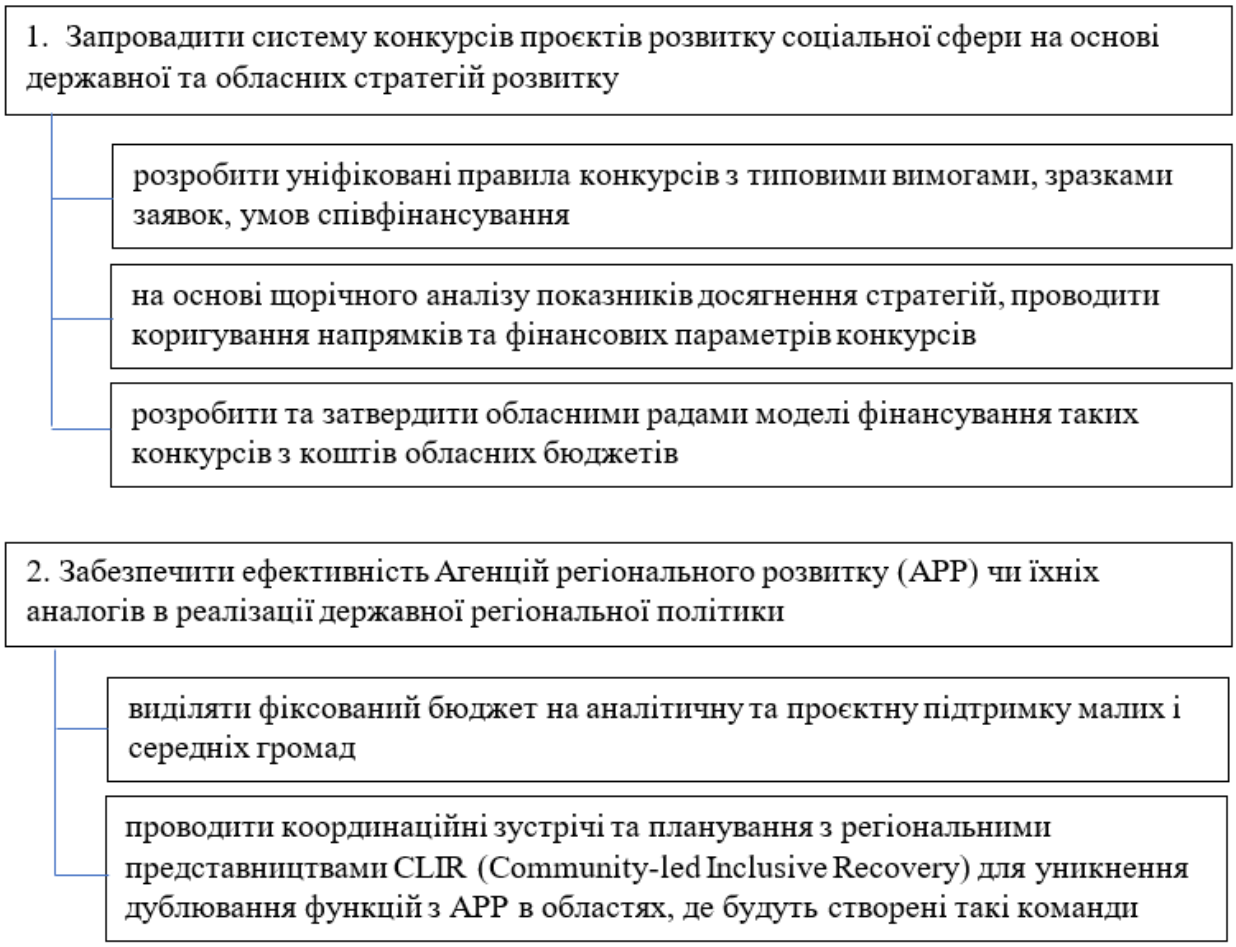

Рис. 3.8. Етапи запровадження програмно-проєктного підходу на регіональному рівні [46, с. 11]

Паралельно із цим органи влади регіонального рівня мають також залучати в підпорядковані регіони донорські та партнерські організації для втілення спільних для

громад програм і проєктів, а також залучати громадськість до обговорення пропозицій та прийняття рішень.

На рівні органів державної влади доцільними є такі послідовні заходи:

1. Розробити та впровадити нормативну базу організації системи конкурсів проєктів розвитку – від державних органів до ОМС. Ці конкурси мали би спиратися на стратегії розвитку від державної до місцевої і діяти протягом дії стратегії.

2. Створити в Міністерстві розвитку громад, територій та інфраструктури України Департамент розвитку громад та Управління перспективних проєктів у ньому. Завдання цього управління організація державних конкурсів та допомога у організації конкурсів нижчого рівня.

3. Переглянути окремі нормативні документи з урахуванням цілей та показників моніторингу Державної стратегії регіонального розвитку та інших галузевих державних стратегій.

4. Забезпечити ефективність Агенцій регіонального розвитку (АРР) чи їхніх аналогів в реалізації державної регіональної політики, розробивши та впровадивши KPI, які створені на основі цілей та показників, визначених Державною стратегією регіонального розвитку та регіональними стратегіями розвитку.

5. Відновити та вдосконалити проведення конкурсу кращих практик місцевого самоврядування, зокрема нагороджувати найкращі проєктні команди/розробників проєктів стратегічного розвитку від ОМС.

6. Фінансово підтримувати територіальні громади, які реалізовують проєкти спільно в рамках договорів про співробітництво та створюють спільні органи управління, за прикладом досвіду merger grants в Естонії та інфраструктурної субвенції для добровільно об’єднаних громад в Україні [46, с. 10].

У цілому використання програмно-проєктного підходу в діяльності організацій галузей соціальної сфери дозволить швидко реагувати на існуючі потреби цільових груп і вирішувати їх, використовуючи наявний потенціал для створення та реалізації нових послуг. Також слід відзначити, що використання проєктного підходу надає можливість

керівникам та менеджерам визначати пріоритетні напрями своєї діяльності, структурувати їх у форму цілісних програм та проєктів, чітко та однозначно формулювати цілі, завдання та очікувані результати діяльності, формувати критерії ефективності виконання проєктів, усвідомлено враховувати можливі ризики та, що дуже важливо, оптимізувати використання ресурсів.

Завдання, що постають перед органами державної виконавчої влади у сфері модернізації та переорієнтації економіки на інноваційні шляхи розвитку, підвищення рівня та якості життя населення створюють нові виклики у пошуку найбільш ефективних підходів управління, а також у процесі їх застосування з урахуванням регіональної соціально-економічної системи. Специфіка функціонування моделі управління повинна відображати динамічні процеси підвищення ефективності державного управління, яке орієнтоване насамперед на фокусування раціонального використання обмежених ресурсів (людських, матеріально-технічних, інвестиційних, фінансових та ін.). Відповідно до зарубіжної та вітчизняної практики вирішенню цих проблем сприяє впровадження програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою. Це дозволить сформувати належну локальну соціальну інфраструктуру, створити умови для довгострокового соціально-економічного зростання й забезпечення повноцінного життя в громадах України.

Провівши дослідження [39; 40], слід зазначити, що специфіка соціальної сфери як об'єкта управління визначається тим, що процес соціального відтворення – це природний, поліймовірнісний процес, який визначається як глобальними детермінантами, і значною мірою імовірнісним елементом. Водночас вона є самоорганізованою системою. Сутність самоорганізації соціальної сфери полягає в самосвідомості, самозбереженні, самовдосконаленні та самовідтворенні порядку в її структурі функціонування, а організації – у свідомому, спрямованому управлінні соціальною сферою. Прикладними методами, які необхідно використовувати під час управління соціальною сферою України, слід вважати ті, які спрямовані на реалізацію основних стадій алгоритму соціального управління: соціального прогнозування,

проєктування, програмування та планування, у т.ч. стратегічне планування. Трансформації в країні, спричинені кризою COVID-19, а потім збройною агресією, призводять до зміни методології державного управління соціальним життям українського суспільства, кардинальних змін багатьох застосованих методик таким чином, щоб перетворення були адекватні не лише змінам у соціальній політиці суспільства, а й у всій економіці в цілому. У методологію управління соціальною сферою мають бути внесені інноваційні зміни, нові методи та управлінські інструменти, що відповідають мінливим вимогам та підходам. Відтак, особливої ваги в сучасних умовах набуває розробка та практична реалізація нових соціальних стандартів, що дозволить набагато підвищити життєвий рівень населення, забезпечити умови для всебічного розвитку особистості. Управління соціальною сферою має постійно розширювати свій інструментарій, послідовно збільшувати ресурси, що спрямовуються на вирішення проблем соціального характеру, істотно покращувати ефективність їх застосування, підвищувати соціальну та економічну результативність здійснюваних у цій галузі заходів, ширше реалізовувати програмно-цільові методи управління, підвищувати якість соціального планування та програмування на основі єдиної загальнонаціональної стратегії, регіональної стратегії та стратегії розвитку громад [39].

У сучасних умовах доцільно модернізувати і підходи до формування стратегій розвитку територіальних громад, оскільки нині відкриваються додаткові можливості урізноманітнення і поглиблення набору інструментарію і технологій проєктного управління соціальною сферою. Ще одним важливим аспектом є удосконалення управлінського, координаційного та інформаційно-комунікаційного забезпечення використання програмно-цільових інструментів розвитку соціальної інфраструктури громад.

Поділяємо думку колективу авторів [44, с. 26] щодо практичного значення та важливості використання програмно-проєктного підходу до управління соціальною інфраструктурою в умовах нестабільності та зростання зовнішніх ризиків. Автори виокремлюють відповідні пріоритети в управлінні соціальною сферою, зокрема:

1) управління має бути проактивне, тобто реагувати на потенційні ризики «на випередження», базуючись на стратегічному аналізі та передбаченні загроз, а також передбачати розроблення альтернативних планів реагування на них для максимального пом'якшення негативного впливу;

2) ефективні діалог і комунікації між представниками проєктної команди з боку органів місцевого самоврядування, громади, обласних адміністрацій, бізнесу та організацій громадянського суспільства;

3) співпраця та координація зусиль усіх учасників проєктного циклу [44, с. 26].

Тобто, в територіальних громадах необхідно запровадити такий спосіб до управління соціальною сферою, який дасть можливість оперативно реагувати на виклики та загрози, і головне – завчасно їх попереджувати. Таким способом є саме програмно-проєктний підхід, котрий передбачає:

– розроблення локальних програмних документів громад з урахуванням принципу саморегулювання та стабілізації, в т. ч. стратегічного плану попередження та відбиття ризиків і загроз. У цьому контексті слід наголосити на необхідності актуалізації діючих стратегій розвитку громад, затверджених до повномасштабного вторгнення, з урахуванням вимог військового стану та зміщення пріоритету на зміцнення обороноздатності;

– формування мультидисциплінарних проєктних команд із залученням представників великого та малого бізнесу, організацій громадянського суспільства з метою спільного пошуку підходів до управління;

– організація ефективної комунікації на всіх рівнях управління, в т. ч. оперативне інформування громадян про виклики та загрози;

– нетворкінг – створення мереж, у т.ч. з громадськістю та бізнес-структурами для побудови стійких зв'язків і партнерств та генерування ідей;

– підтримка розвитку мікро, малого і середнього бізнесу в громадах та стимулювання локальної економіки, в т. ч. шляхом активізації інвестиційної діяльності в територіальних громадах, залучення ресурсів міжнародної технічної допомоги;

– стимулювання появи та розвитку лідерів-активістів – змінотворців, здатних мобілізувати жителів громади для вирішення спільних проблем, відшукати нестандартні способи виходу із кризових ситуацій [44, с. 26].

Слід заначити, що ми спираємося на базові управлінські принципи, які підтвердили свою ефективність як в Україні, так і закордоном:

– співпраця по лінії «влада – бізнес – громада»;

– єдність – надання пріоритету спільних цілей над особистими, готовність до компромісних рішень заради досягнення мети, спільної для усіх;

– компетентність та спеціалізація персоналу команди – коли кожен професійно та якісно виконує свої завдання;

– проактивність – здатність реагувати на випередження;

– відповідальність – готовність членів команди та осіб, які ухвалюють рішення, брати на себе відповідальність;

– адаптивність – здатність ефективно протистояти загрозам і викликам;

– життєздатність – можливість підтримувати та активізувати соціальне життя в громаді.

Досвід проєктних команд, які успішно впроваджували програмно-проєктний підхід, засвідчує, що управління, яке базується на таких принципах, забезпечує те тільки виживання соціально-економічних систем, а й стійкість територіальних громад у цілому навіть за кризових умов. Ефективний механізм реалізації проєктів і програм у соціальній сфері передбачає таке розгортання діяльності відповідно до проєкту, яке дозволяє їй бути прозорою, оглядовою, запланованою та керованою. Особлива увага в ході реалізації проєкту приділяється управлінню часом (з урахуванням того, що проєкт має бути хронологізований та чітко обмежений у часі), управлінню ресурсами (матеріально-технічними, фінансовими, кадровими та ін.), а також управлінню ризиками, які здатні знизити ефективність реалізованого проєкту.

Відтак, щоб уникнути конкретних проблем, нівелювати ризики та найбільш ефективно й безболісно впроваджувати нові технології управління, а також забезпечити

синхронізацію різних інструментів координації та гармонізацію правового регулювання, пропонуємо механізм впровадження проєктно-програмного підходу в управлінні соціальною сферою (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Механізм впровадження проєктно-програмного підходу в управлінні соціальною сферою (*розроблено авторами*)

На кожному з рівнів проєктна діяльність може поширюватися на об’єкт цілком, або на його окремі структурні елементи, зв’язки між ними, що впливає на динаміку об’єктів проєктування та проєктних завдань. У цьому контексті важливо акцентувати увагу на тому, що завдяки процесам програмування і проєктування розвитку соціальної сфери можуть залучатися фінансові та інші ресурси з різноманітних фінансових фондів, донорських організацій – таким чином, формуються логічні взаємозв’язки для

досягнення конкретних цілей – відновлення і розвиток соціальної сфери України (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Логіко-структурні зв’язки програмно-проєктного підходу для залучення фінансування на розвиток соціальної сфери (*розроблено авторами*)

За умови успішного втілення програмно-проєктного підходу до управління соціальною сферою громади отримають суттєві переваги, зокрема зможуть:

– привернути увагу громадськості до соціально-значущих проблем громади, регіону, країни та визначити пріоритети і ключові напрями для розвитку соціальної сфери;

– знаходити нових партнерів із суміжних галузей, створюючи різні варіанти моделей соціального партнерства та розширюючи базу для взаємодії на локальному рівні;

– знаходити нові джерела фінансування для проєктів, використовуючи фандрайзингові технології, грантове фінансування, що з урахуванням наявного дефіциту фінансових засобів є ефективним інструментом для вирішення адміністративно-управлінських завдань у соціальній сфері;

– створити значні конкурентні переваги для організацій соціальної сфери, сприяючи формуванню позитивного іміджу та стійкої конкурентної позиції на локальному ринку послуг;

– розширити можливості організацій соціальної сфери у реалізації інноваційного потенціалу, насамперед у кадровому ресурсі.

Отже, в умовах війни та підвищення вимог до якості управління на рівні територіальних громад, системні зміни необхідні не тільки в управлінських підходах, але і в структурах управління. Проєктно-орієнтований підхід до управління соціальною сферою є одним з ефективних інструментів, який спроможний забезпечити очікуваний результат у підвищенні якості управління. Тому важливо впроваджувати нові, сучасні моделі та вдосконалювати керованість процесів, а також рівень проєктної зрілості управлінців.

Сьогодні в умовах загострення викликів та загроз, зумовлених повномасштабним вторгненням, впровадження програмно-проєктного управління в місцевому самоврядуванні України передбачає не тільки застосування позитивних практик напрацьованих у бізнес-сфері та в публічному секторі, але і все частіше використання проєктного підходу в ролі інструменту для розв’язання соціальних проблем місцевого розвитку. Надзвичайно гостро також постає питання про готовність управлінців до професійного та кваліфікованого використання наявного методико-технологічного забезпечення управління проєктами та програмами, до залучення та застосування міжнародної технічної допомоги в реалізації державних програм. Для цього доцільно

використовувати як інноваційні, так і вже існуючі, апробовані практикою управлінські механізми й інструменти Серед таких важливе місце посідають стратегічне планування та управління проєктами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Юлія Попова

Дослідження теоретичних і методологічних питань управління соціальною сферою, вибір методів управління на базі програмно-проєктного підходу відповідає світовим тенденціям зміщення пріоритетів в управлінні соціальною сферою і є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору. У вітчизняній науці і практиці питанням управління соціальною сферою приділяється значна увага. Основний акцент робиться на вивченні проблем державного регулювання галузей соціальної сфери, тенденцій і механізмів її управління. Однак в сучасних умовах взаємопроникнення державного і ринкових секторів, значних збитків внаслідок військової агресії виникає необхідність пошуку нових шляхів управління соціальною сферою.

У науковій літературі та офіційних документах соціальну сферу трактують по-різному, переважно у двох значеннях. У вузькому розумінні воно позначає ті форми діяльності в усій їх сукупності, за допомогою яких люди задовольняють свої матеріальні потреби. У широкому сенсі слова соціальна сфера – це сфера задоволення всієї сукупності життєвих інтересів людей, включно з потребами духовного життя. Ці інтереси представлені не тільки матеріально-біологічними інтересами, інтересами безпосереднього відтворення і виживання, активного пошуку і відбору необхідних засобів для життя людського організму, його пристосування до середовища. Людина як біосоціальна істота відчуває потребу в пізнанні, моралі, мистецтві, грі, красі тощо. Часто її розуміють як сукупність установ і систем невиробничого характеру, що займаються охороною здоров'я, освітою, культурою тощо. В інших джерелах до соціальної сфери

включають сукупність послуг, що надаються соціальними галузями: охороною здоров'я, фізичною культурою, соціальним забезпеченням, освітою, культурою, мистецтвом.

У результаті дослідження систематизовано підходи до класифікації соціальної сфери за відповідними класифікаційними ознаками: за територіально-місцевою, галузевою, змістовною та динамічною; відповідно до джерела фінансування; згідно споживчого та функціонального підходів.

Встановлено, що одним з елементів управління соціальною сферою є розробка програм і проєктів. Для вирішення соціально-економічних питань громади складають локальні плани і програми розвитку, а інструментом їх втілення є проєкти. Проєкт – це унікальна, короткострокова діяльність, спрямована на досягнення запланованих цілей, які можуть бути визначені в термінах результатів, підсумків або вигод. Зазвичай проєкт вважається успішним, якщо він досягає цілей відповідно до критеріїв прийнятності, в межах узгоджених часових рамок і бюджету. Час, вартість і якість – це ключові блоки кожного проєкту. Час стосується процесу планування – це сукупність методів, що використовуються для розробки та представлення графіків, які показують, коли буде виконана робота. Вартість характеризує те, яким чином отримуються необхідні кошти та здійснюється управління фінансами. Якість описує, як буде забезпечено відповідність результатів і процесів управління поставленим цілям.

Традиційна система управління соціальною сферою в Україні – збереження досягнутого рівня соціальної захищеності, стабільне функціонування систем життєзабезпечення, забезпечення високого рівня послуг, що надаються соціальними установами і організаціями, базується на дотаційному фінансуванні і залишковому принципі розподілу бюджетних коштів – не може бути життєздатною в сучасних умовах. Однією з найбільш важливих проблем розвитку вітчизняної соціальної сфери є дефіцит фінансування її об'єктів. А це, у свою чергу, спричиняє скорочення кількості закладів соціальної інфраструктури, зниження до критичного стану основного капіталу цих закладів, низького рівня заробітної плати працівників. Така ситуація часто призводить до погіршення рівня соціальних послуг, від чого страждають пересічні громадяни.

Фінансування об’єктів соціальної сфери як в Україні, так і за кордоном, є досить складним питанням. Це пояснюється тим, що більшість установ цієї сфери надають послуги у некомерційному секторі економіки країни, а отже, їхня діяльність націлена не на отримання прибутку, а лише на забезпечення соціального результату від наданих послуг. Разом з тим, для успішного функціонування і розвитку соціальна сфера потребує значних і систематичних капіталовкладень. Саме для цього актуалізується необхідність застосування програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою як на рівні країни в цілому, так і на рівні регіону і окремої територіальної громади. Тобто, органи публічного управління різного рівня розробляють програми і проєкти, націлені на вирішення соціально-економічних проблем тієї чи тієї адміністративно-територіальної одиниці.

Соціальна сфера є складною розгалуженою та багатоаспектною системою, яка включає різноманітні зв’язки, інфраструктуру, що в сукупності забезпечують сталу життєдіяльність і розвиток суспільства. Відтак управління соціальною сферою передбачає виконання багатьох різнопланових функцій, вирішення конкретних завдань аналітичного та організаційного характеру, обробку значних за обсягами і складних за своєю структурою інформаційних потоків. Враховуючи той факт, що соціальна сфера є специфічною сферою зв’язків і відносин багатьох суб’єктів, управління нею має здійснюватися з урахуванням умов та чинників, які впливають на процеси відтворення, розвитку і удосконалення суспільних груп і індивідів.

Метод управління проєктами – це система або інструмент, який допомагає планувати, організовувати та виконувати проєкт. Найкращий метод залежить від розміру, складності та цілей конкретного проєкту, а також від складу команди. Інструменти та методи управління проєктами роблять планування та управління проєктами простішими та ефективнішими. Вони можуть бути застосовані до будь-якого проєкту незалежно від сфери чи галузі. У поєднанні з програмним забезпеченням для управління проєктами вони допомагають заощадити час і зменшити витрати. А головне – досягти конкретної мети для розвитку соціальної сфери. Для виконанням великого

обсягу завдань під час управління проєктами використовується відповідний інструментарій. Зокрема: програмне забезпечення для управління проєктами (Microsoft Project, Asana, Trello або Jira); комунікаційні засоби (Slack, Microsoft Teams або Zoom); системи управління документами для зберігання, організації та спільного використання документів проєкту; програмне забезпечення для відстеження часу; інструменти управління ризиками.

Внаслідок російської збройної агресії щодо України більшість регіонів зазнали значних руйнувань об'єктів соціальної інфраструктури. Ключову роль у процесі відновлення соціальної інфраструктури в Україні відіграють програми і проєкти міжнародних організацій і зарубіжних країн. Зокрема: ООН, GIZ Ukraine, URTF – Ukraine relief, recovery, reconstruction and reform trust fund, Європейський інвестиційний банк, «U-LEAD з Європою», USAID «Говерла», Агентство США з міжнародного розвитку, Проєкт міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» та ін.

Проблеми вдосконалення методології управління соціальною сферою України, розширення досліджень у цій галузі сьогодні вийшли на передній план, їм надається особливе значення у формуванні соціальної політики держави. Проте багато проблем у цій галузі – організаційні, правові, економічні – досі залишаються невирішеними. Тому використання програмно-проєктного методу в діяльності організацій соціальної сфери дозволяє швидко реагувати на існуючі потреби цільових груп і вирішувати їх, використовуючи наявний потенціал для створення та реалізації нових послуг.

Проєктне управління як нова організаційна культура та технологія дозволяє перейти від окремих проєктів та програм через проєктно-орієнтовані організації до проєктно-орієнтованого суспільства в цілому. Широкі можливості, визначені як «універсальні властивості» проєктної діяльності, дозволяють визнати програмно-проєктний підхід перспективним інструментом вирішення актуальних соціальних проблем та інструментом управління соціальним розвитком суспільства. Тобто, програмно-проєктне управління – найбільш зручна форма планування та оцінки

ефективності програм та проєктів з можливістю постійного коригування; чітко обґрунтований понятійний апарат, циклічна структура управлінських процесів; механізм застосування проєктного підходу універсальний у різних формах соціально-економічних методів управління.

Впровадження програмно-проєктного управління в місцевому самоврядуванні України передбачає не тільки застосування позитивних практик напрацьованих у бізнес-сфері та в публічному секторі, але і використання проєктного підходу в ролі інструменту для розв’язання соціальних проблем місцевого розвитку. Надзвичайно гостро також постає питання про готовність управлінців до професійного та кваліфікованого використання наявного методико-технологічного забезпечення управління програмами та проєктами, до залучення та застосування міжнародної технічної допомоги в реалізації державних програм. Для цього доцільно використовувати як інноваційні, так і вже існуючі, апробовані практикою управлінські механізми й інструменти. Серед них важливе місце посідають стратегічне планування та управління проєктами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ у розділі 3

1. Агентство відновлення торік розпочало відбудову понад 200 об'єктів житла та інфраструктури. Укрінформ. URL: http://surl.li/tpgjr (дата звернення 09.05.2024).

2. Безуглий Д. Г., Шаров Ю. П. Проектний підхід в управлінні розвитком та співробітництвом укрупнених територіальних громад. *Аспекти публічного управління*. 2017. №9. С. 64-70.

3. Беновська Л. Соціальна інфраструктура територіальних громад: інтереси стейкхолдерів. *Галицький економічний вісник*. 2021. №2 (69). С. 14-23.

4. Бойченко В. С. Стратегічні напрями розвитку соціальної інфраструктури сучасного міста. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2020. №25. С. 49-55.

5. Бойченко В., Шаульська Л., Несвіт К. Стратегічні засади розвитку промислово-орієнтованих територій на основі модернізації соціального середовища. *European Journal of Economics and Management.* 2020. Vol. 6. Iss. 1. Pp. 59–70.

6. Боковець В. В., Заяц О. М. Сучасні методи управління проєктами та їх особливості. *Економіка та управління підприємствами*. 2022. Вип. 65. С. 55–57.

7. Бондаренко С. М. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. №2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1981 (дата звернення: 28.06.2024).

8. Браун Д. Річний звіт про результати діяльності у сфері відновлення – за 2023 рік. Організація Об'єднаних Націй в Україні. URL: http://surl.li/ttgre (дата звернення: 29.06.2024).

9. Бугайчук Н. В. Функціональні цілі і стратегічні завдання розвиту соціальної інфраструктури України. *Держава та регіони*. 2015. №3. С. 3–8.

10. Бульба В. Г., Оробей В. В. Європейська практика забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 2 (19). С. 353–365.

11. Бурик З., Попроцький О. Управління проєктами у місцевому самоврядуванні. *Економіка і регіон*. 2022. № 4 (87). С. 247–256.

12. Верховод І. Соціальна сфера як економічна категорія та основа соціального розвитку. *Економічні горизонти*. 2023. №23. С. 92–105.

13. Галушка З. І. Гнучкі методи управління проєктами: роль проєктного менеджера. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2021. Вип. 4(84). С. 37-43.

14. Деякі питання розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених Стратегії і плану заходів. *Ліга. Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp230817?an=1&ed=2023_08_04 (дата звернення: 06.05.2024).

15. Дячкіна А. В Україні запрацювала програма «єВідновлення»: як отримати компенсацію. *Економічна правда*. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/19/700277/ (дата звернення: 06.05.2024).

16. Економічний словник. URL: http://abc.informbureau.com/html/iaidiecaianoaaiiass_noada.html (дата звернення: 06.05.2024).

17. Євдокимова А. В., Кравченко І. О. Проектні методології в органах місцевого самоврядування. Вісник СумДУ. 2022. № 2. С. 175–180.

18. Жигалкевич Ж. М., Чухліб В. Є. Управління проектами та їх ризиками: підходи та методи. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 6(17). С.126–130.

19. Жмай О., Бадера К. Етапи побудови та імплементації методології SCRUM. *Економіка та суспільство*. 2022. №42. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-86 (дата звернення: 18.05.2024).

20. Задорожна Р. П., Кепко В. М. Методологія управління проєктами як основа кваліметричного аналізу. *Ефективна економіка*. 2021. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9160 (дата звернення: 05.05.2024).

21. Затверджено фінансування 66 проектів відновлення в регіонах. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-finansuvannia-66-proektiv-vidnovlennia-v-rehionakh (дата звернення: 16.05.2024).

22. Збитки інфраструктурі України від агресії росії досягли $155 млрд. Financial Club. https://finclub.net/ua/news/zbytky-infrastrukturi-ukrainy-vid-ahresii-rosii-dosiahly-usd155-mlrd.html (дата звернення: 29.05.2024).

23. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. *KSE Інститут*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення: 26.05.2024).

24. Кальницька М. А. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. №10. С. 529–534.

25. Кириченко О. Впровадження програмного-проєктного підходу до управління розвитком підприємств в сучасних умовах. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 4(64). С. 120–128.

26. Ковальова В. І., Глєбова Н. В. Проєктно-орієнтований підхід в системі менеджменту організації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип.2 (35). С. 100–104.

27. Литвинчук М. Ю. Інструменти планування на місцевому рівні: довгостроковий аналіз перетворень в Україні. *Український географічний журнал*. 2022. № 3(119). С. 45–54.

28. Міжнародна організація зі стандартизації. URL: https://www.iso.org/ru/home.html (дата звернення: 13.05.2024).

29. Назаренко С. А., Носань Н. С. Імплементація технологій проєктного менеджменту у сфері публічного управління України в умовах кризи. *Проблеми економіки*. 2023. №2 (56). С. 81–86.

30. Нечипорук О. В. Сучасні підходи та методи управління проєктами. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 12(26). С. 262–272.

31. Огляд програм ООН з відновлення в Україні. Організація Об'єднаних Націй в Україні. URL: http://surl.li/tpgqk (дата звернення: 06.05.2024).

32. Оробей В. В. Аналіз сучасного стану здійснення публічного управління соціально-культурною складовою інфраструктури сільських територій в Україні. Аспекти публічного управління. Дніпро : Вид-во «Грані», 2023. Т. 11. № 2. С. 111– 119.

33. Оробей В. В. SWOT-аналіз в системі публічного управління розвитком інфраструктури життєзабезпечення сільських територій в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12 (26). С. 146–155.

34. Пастух К. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. №1 (7). С.195–215.

35. План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/ (дата звернення: 07.05.2024).

36. Полянська А. С., Запухляк І. Б., Вербовська Л.С. Управління розвитком територіальних громад на засадах проєктного підходу: досвід, інструменти та фінансування. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*. 2021. № 1. С. 75-88.

37. Полянська А., Запухляк І. Проєктна діяльність як інструмент розвитку територіальних громад. *Університетські наукові записки*. 2021. №1 (79). С. 160–170.

38. Понад 90% громад розробляють або вже затвердили стратегічні документи розвитку. Міністерство відновлення. URL: https://mtu.gov.ua/news/35390.html (дата звернення: 21.05.2024).

39. Попова Ю. М., Шевченко Б. О., Непокупна Т. А., Степаненко С. В., Сакало О. Є. Фінанси міжнародних організацій у реалізації програм і проєктів з відновлення соціальної сфери України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №11. С. 88–94.

40. Сучкова В. Діаграма Ганта: застосування у менеджменті проєктів. URL: https://shelfy.com.ua/newsroom/diagrama-ganta/ (дата звернення: 01.07.2024).

41. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Постанова Кабінету міністрів України від 05.08.2020 р. №695. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.05.2024).

42. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 р. №1324 Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1324-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.05.2024).

43. Про ратифікацію Фінансової угоди «Програма з відновлення України» між Україною та Європейським інвестиційним банком. Закон України. Відомості Верховної Ради. 2021. № 40. ст. 329.

44. Проскура В., Зарічна О., Кашин А. Проєктний підхід до управління територіальними громадами в умовах викликів війни. *Сталий розвиток економіки*. 2024. №2(49). С. 23–30.

45. Рада асоціації Україна-ЄС: ключові пріоритети відновлення – житло, експортна логістика, критична та соціальна інфраструктура. *Урядовий портал*. URL: http://surl.li/tpgmv

46. Савісько М., Гацко В. Проєктний менеджмент на рівні територіальних громад: проблеми та можливі рішення. Центр соціологічних досліджень, децентралізації та регіонального розвитку. 2023 URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/Zapiska.-Proektnii---menedzhment-v-gromadah.pdf (дата звернення: 01.05.2024).

47. Савісько М., Гацко В. Проєктний підхід в громадах. Рекомендації для керівництва громади та працівників проєктних відділів. Центр соціологічних досліджень, децентралізації та регіонального розвитку при Київській школі економіки. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/Rekomendatsii---dlya-gromad.-Proyektnii---pidhid.pdf. (дата звернення: 01.05.2024).

48. Сазонова Т. О., Шеремет І. В., Ожгибісов Р. Ю. Проєктний підхід в системі управління соціальною відповідальністю. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Вип. 45. С. 68–72.

49. Семенюк І., Іванченко Г., Веслова Я. Стратегічний розвиток громад в умовах подолання воєнних викликів: проєктний підхід. *Економіка та суспільство*. 2023. №55. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-5 (дата звернення: 19.05.2024).

50. Семигуліна І., Ярошенко І., Красноносова О. Програмно-проектний підхід до публічного управління просторовим розвитком об'єднаних територіальних громад за їх видами. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Т. 6. С. 352–364.

51. Словник термінів з управління проєктами PMI Версія 3.3. *Project Management Institute.* URL: https://pmiukraine.org/wp-content/uploads/2022/05/ PMILexicon3.3_Ukr.pdf (дата звернення: 01.05.2024).

52. Смолич Д. В. Інноваційні методи управління проектами. *Економічний форум*. 2019. 1(4). С. 50-53.

53. Стійкість громад: проблеми та рішення у прогнозуванні та реагуванні на кризи та загрози, спричинені повномасштабною війною. Звіт про дослідження. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/KSE-Institute-zvit-iz-doslidzhennya-Stii--kist-gromad.-Hanns-Final.pdf (дата звернення 14.04.2024).

54. Сушицька О. «Програма з відновлення України» від ЄІБ розгортається з проєктів будівництва критично важливої інфраструктури. European Investment Bank Communication Department. URL: http://surl.li/tpgfd (дата звернення: 01.05.2024).

55. Труфен А.О. Функціонування розвитку соціальної сфери регіонів. *Економіка і суспільств*о. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/4_ukr /66.pdf (дата звернення: 11.05.2024).

56. Фінансова угода «Програма з відновлення України» між Україною та Європейським інвестиційним банком. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971_002-20#Text (дата звернення: 01.05.2024).

57. Флітта Л. Розвиток соціальної інфраструктури у зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб. GIZ. URL: https://www.giz.de/en/worldwide/38779.html (дата звернення: 20.05.2024).

58. Центр перспективних соціальних досліджень: веб-сайт. URL: http://cpsr.org.ua (дата звернення: 17.05.2024).

59. Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. *Трудове право*. 2020. №11. С. 80–85.

60. Чернов С. В. Концептуальні засади запровадження проектного підходу в публічному управлінні сучасної держави. *Міжрегіональна академія управління персоналом.* URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/15/17.pdf (дата звернення: 27.05.2024).

61. Чорна О.Ю., Христенко Л.М. Питання розроблення проєктів розвитку об'єднаних територіальних громад. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 2(19). С.164-170.

62. Шемякін Д. Процес, мотивація та KPI: чи реальний проєктний підхід у публічному управлінні. *Економічна правда*. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/27/708158/ (дата звернення: 22.05.2024).

63. Яндюк А. Відновлення інфраструктури, як нові можливості для регіонального бізнесу. *Економічна правда*. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2024/02/8/709655/ (дата звернення: 22.05.2024).

64. Aston Ben. What Is The Project Life Cycle: The 5 Phases Explained. The Digital Project Manager. URL: https://thedigitalprojectmanager.com/projects/pm-methodology/project-management-life-cycle/ (дата звернення: 01.05.2024).

65. Bhaskar S. What Is Scrum Methodology? & Scrum. Project Management. URL: https://www.digite.com/agile/scrum-methodology (дата звернення: 01.05.2024).

66. Haan Kathy Best Expense Tracker Apps for May 2024. Investopedia. URL: https://www.investopedia.com/best-expense-tracker-apps-5114591 (дата звернення: 16.05.2024).

67. Hoory Leeron, Bottorff Cassie What Is Waterfall Methodology? Here's How It Can Help Your Project Management Strategy. Forbes advisor. URL: https://www.forbes.com/advisor/business/what-is-waterfall-methodology/ (дата звернення: 21.05.2024).

68. IFIs projects. Портал реєстру проєктів, які реалізуються із залученням коштів міжнародних фінансових організацій. URL: https://proifi.gov.ua/?p=index (дата звернення: 13.05.2024).

69. Kashyap Vartika. Proof hub. URL: https://www.proofhub.com/articles/ project-management-tools-and-techniques (дата звернення: 23.05.2024).

70. Kenton Will Monte Carlo Simulation: What It Is, History, How It Works, and 4 Key Steps. Investopedia. URL: https://www.investopedia.com/terms/m /montecarlosimulation.asp (дата звернення: 23.05.2024).

71. Landau Peter 16 Project Management Tools & Techniques for Project Managers. Project manager. URL: https://www.projectmanager.com/blog/project-management-techniques-for-every-pm (дата звернення: 28.04.2024).

72. Lauren Good. 5 Phases of Project Management Life Cycle. Project-management. URL: https://project-management.com/project-management-phases/ (дата звернення: 28.04.2024).

73. Learn project management methodologies to make your project a success. London Premier Centre. 2022. Aug 16. URL: https://www.lpcentre.com/articles/learn-project-management-methodologies-to-make-your-project-a-success (дата звернення: 28.04.2024).

74. Mehdi Terbeche & Michael Carrier An "Agile Manifesto" for humanitarian and development projects. Groupe URD. URL: https://www.urd.org/en/review-hem/an-agile-manifesto-for-humanitarian-and-development-projects/ (дата звернення: 28.04.2024).

75. Project Management. URL: https://www.pmi.org/about/what-is-project-management (дата звернення: 29.04.2024).

76. Reinhard Wagner Projects and project management in the context of society. PM World journal. 2022. Vol. 10. Issue 3. URL: https://pmworldjournal.com/article/projects-and-project-management-in-the-context-of-society (дата звернення: 29.04.2024).

77. Scrum і Kanban: як ефективно управляти проектами. Мережні Технології. 2021. URL: https://nt.ua/blog/agile-methods (дата звернення: 25.04.2024).

78. The Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. URL: https://www.giz.de/en/worldwide/302.html (дата звернення: 28.04.2024).

79. Top project management tools and techniques. Future learn. URL: https://www.futurelearn.com/info/blog/top-project-management-tools-and-techniques (дата звернення: 22.04.2024).

80. What is project management. Association for Project management. URL: https://www.apm.org.uk/resources/what-is-project-management/ (дата звернення: 27.04.2024).

81. What Is Project Management and What Are the Types. Investopedia. URL: https://www.investopedia.com/terms/p/project-management.asp (дата звернення: 21.04.2024).

82. Непокупна Т. А., Попова Ю. М., Чжан Ісюань. Необхідність використання програмно-проєктного підходу до управління соціальної сферою у повоєнній Україні / Соціально-економічні, політичні та гуманітарні виміри національного та місцевого розвитку : зб. наук. ст. учасників четвертої всеукраїнської наук.-практ. конф. / редкол. :

С. В. Степаненко (голова ред.) та ін. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка , 2024. С. 85–88. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25369/1/НепокупнаН.pdf (дата звернення: 1.10.2024)

83. What Is Project Management and What Are the Types? URL: https://www.investopedia.com/terms/p/project-management.asp#:~:text=Project%20management%20is%20the%20planning,%2C%20technology%2C%20and%20intellectual%20property (дата звернення: 06.03.2025)

84. ТОП 7 інструментів для управлінняпроектами у 2025 році. URL: https://worksection.com/ua/blog/5-project-management-tools.html (дата звернення: 06.03.2025)

Розділ IV

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ (на прикладі України і КНР)

4.1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Тетяна Непокупна

У попередніх розділах нами було вже розглянуто сутність соціальної сфери, але додамо ще кілька підходів до розуміння цієї важливої для соціально-економічного розвитку країни складової національної економіки. Так, соціальну сферу визначають як сукупність галузей, підприємств, організацій (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, фізкультура, громадське харчування, комунальне обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок), які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб та рівень життя людей, їхній добробут, споживання [1]; як підсистему національної економіки, в якій явища, процеси, види діяльності й об'єкти пов'язані із забезпеченням життєдіяльності суспільства й людини, задоволенням їхніх потреб і реалізацією інтересів [2, с. 575]; як сукупність різних видів, функцій і організаційних форм соціальної діяльності, спільною метою яких є: охорона здоров'я і життя людей; покращення їх житлових і побутових умов; надання їм рівних прав і можливостей для отримання освіти, підходящої роботи і справедливої оплати праці; залучення до сучасних засобів соціокультурного розвитку; матеріально забезпечена і гідна старість шляхом створення і доведення до споживачів відповідних соціальних гарантій, продуктів і послуг [3–6]; як сектор економіки, в якому здійснюється виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ, а також відбувається забезпечення

розширеного відтворення людського капіталу за участю держави як гаранту економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя населення [7]; як систему, організовану для задоволення матеріальних і духовних потреб людей [1]; як сукупність галузей, які обслуговують соціальні потреби населення: освіта дітей і дорослий, медичний супровід, культурне і спортивне дозвілля, соціалізація молоді тощо [8]; як сферу відтворення людини, сім'ї, трудових колективів та інших груп, що здійснює функції: розвитку людських ресурсів, обслуговування населення; захисту населення [9]; як своєрідну система, що включає три великі блоки, кожен з яких є відносно самостійною підсистемою (рис. 4.1) [11].

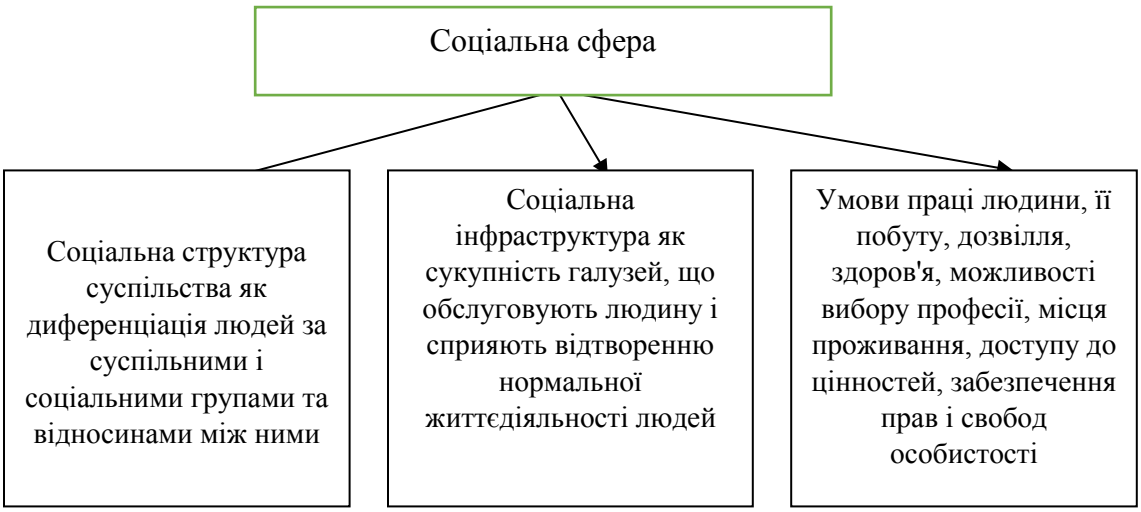

Рис. 4.1. Структура соціальної сфери

У першій підсистемі важливим є ступінь розвитку соціальної структури у цілому та наявність слабо захищених верств населення. Друга утворюється соціальною інфраструктурою, до якої належать: житлово-комунальне господарство; зв’язок, телевізійне забезпечення; громадське харчування; торгівлю; дошкільне і шкільне, медичне і аптечне обслуговування; відділення зв’язку та Ощадбанку; міський та приміський транспорт; побутове обслуговування; культурне та фізкультурно-оздоровче обслуговування [12, с. 48]. Третя підсистема з її елементами виступає як показник

розвитку інших сфер економіки й суспільства у цілому. Всі підсистеми хоча і є відносно відособленими, однак функціонують у тісній взаємодії і взаємовпливі одна на одну.

Як бачимо, єдиного підходу до визначення соціальної сфери немає: її вважають і сектором економіки, і підсистемою національної економіки, і сферою відтворення, і сукупністю галузей національної економіки. Соціальну сферу називають «тим середовищем, в якому розгортаються взаємообумовлені процеси життєдіяльності соціуму, які визначають стан життєзабезпечення населення, тому соціальну сферу розглядаємо як інтегральне соціально-економічне та політико-правове поняття. При цьому соціальний аспект поняття включає суб'єктивне відчуття індивіда щодо своєї належності до тієї чи тієї соціальної групи з огляду на рівень доходів і структуру витрат, стан здоров'я, освітньо-культурний рівень. Економічний аспект поняття включає інфраструктуру соціальної сфери, функціонування якої орієнтоване на обслуговування системи життєзабезпечення населення, що впливає на відтворення життєдіяльності індивіда та розвиток інших сфер економіки. Політичний аспект поняття включає довірчі відносини населення і владних структур з приводу реформування соціально-економічної системи, можливість індивіда свідомо здійснювати політичний вибір відповідно до рівня освіти, світоглядних та ціннісних орієнтирів з огляду на ступінь задоволення індивідуальних потреб. Правовий аспект соціальної сфери включає правове поле щодо місцезнаходження, працевлаштування, умов праці індивіда, можливості його доступу до соціальної інфраструктури і соціальних гарантій, забезпечення прав і свобод особистості, визначення обов'язків» [13].

Продуктом діяльності соціальної сфери є послуги, що пов'язані з підвищенням освітньо-культурного рівня населення, з охороною здоров'я та медичною допомогою, зі скороченням витрат часу на ведення домашнього господарства (приготування їжі, прання тощо). На нашу думку, важливим є продуковані соціальною сферою послуги щодо формування людського потенціалу, який у подальшому може трансформуватися у людський капітал. Наприклад, питання формування людського потенціалу в сім'ї та

освіті було проаналізовано у статті «Людський потенціал: проблеми формування в сім'ї та в освітній сфері» [14].

Залежно від характеру задоволення потреб галузі соціальної сфери розділяють на дві групи (рис. 4.2) [15, с. 48].

ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	
Наука, освіта; Культура, мистецтво; Охорона здоров'я; Фізична культура і спорт; Соціальних захист	Житлово-комунальне обслуговування; Громадське харчування; Зв'язок; Транспорт; Телекомунікації
Соціально-культурна група	**Матеріально-побутова група**

Рис. 4.2. Групування соціальної сфери [15, с. 48]

Соціально-культурна група соціальної сфери включає галузі, продукти діяльності яких орієнтовані на задоволення соціально-культурних потреб населення та суспільства у цілому, на розвиток людського капіталу, на підвищення якості життя населення, на соціально-економічне вирівнювання. Галузь науки і освіти продукує знання, інновації, підготовку кваліфікованих кадрів, формує освічене суспільство, що сприяє розвитку інтелектуального потенціалу, забезпечує можливості для самореалізації громадян, а також економічний розвиток через інновації. Галузь культури і мистецтва продукує культурні цінності, мистецькі твори, різні заходи (концерти, виставки, театральні вистави тощо), що орієнтовані як на духовний і емоційний розвиток громадян, на створення культурного середовища, на збереження національної ідентичності, так і на сучасні культурно-мистецькі тренди. В системі охорони здоров'я надаються медичні послуги, здійснюється профілактика і лікування захворювань, забезпечується фізичне та психічне здоров'я населення, що сприяє подовженню тривалості життя, підвищенню якості життя, забезпечує національну економіку здоровою робочою силою. Галузь фізичної культури і спорту продукує спортивні змагання, оздоровчі програми, масові спортивні заходи, що орієнтовані на зміцнення здоров'я, популяризацію здорового

способу життя, формування комунікацій і соціальної інтеграції через спорт. У системі соціального захисту відбувається підтримка вразливих верств населення за допомогою пенсій, субсидій, інших видів допомоги, надаються різні соціальні послуги, реабілітація, що орієнтовано на зменшення соціальної нерівності, підтримку достатнього рівня життя, інтеграцію у нормальне соціальне середовище маргіналізованих груп. Усі ці галузі разом спрямовані на зміцнення соціальної згуртованості, економічної стабільності та розвитку суспільства у цілому.

До другої групи – матеріально-побутової – належать галузі, які завершують процес створення матеріальних благ і їх доведення до споживача. Продукти діяльності цих галузей соціальної сфери орієнтовані на забезпечення комфортного та ефективного функціонування суспільства, задоволення базових матеріальних потреб та підтримання зв’язків між людьми. Так, житлово-комунальне обслуговування включає надання послуг з водопостачання, водовідведення, опалення, електропостачання, прибирання територій, ремонту житлових будівель, що сприяє забезпеченню комфортного і безпечного проживання громадян, підтриманню належних санітарно-гігієнічних умов життя. У галузі громадського харчування займаються виробництвом готових страв, організацією харчування у ресторанах, кафе, їдальнях, кейтерингу, що сприяє задоволенню потреб у якісному харчуванні, здоровому харчуванню, економії часу для домогосподарств і вивільнення його для інших видів діяльності. Галузь зв’язку продукує поштові послуги, кур'єрську доставку, надає послуги з обміну інформацією, що сприяє забезпеченню комунікацій, підтриманню зв’язків між людьми, доступу до важливих повідомлень та документів. Галузь транспорту продукує послуги перевезення пасажирів і вантажів за допомогою інфраструктури для переміщення (автомобільні, залізничні, повітряні, водні шляхи) та сприяє забезпеченню мобільності населення, доступності соціальних та економічних ресурсів, економічній активності суб’єктів господарювання через логістику. Телекомунікаційна галузь продує доступ до Інтернету, мобільний і фіксований зв’язок, цифрові послуги (ТБ, радіо, онлайн-платформи), що сприяє підтриманню інформаційної взаємодії і цифровізації суспільства, доступності

інформації, розваг і освітніх матеріалів. Всі ці галузі забезпечують функціонування матеріальної інфраструктури, необхідної для сучасного суспільства, створюють умови для задоволення широкого кола потреб населення та соціально-економічної стабільності.

Особливістю галузей першої групи є збереження присутності держави, адміністративний контроль за їх діяльністю, фінансування з державного бюджету та ін. Другої – формування недержавного сектору та зведення функцій держави до видачі ліцензій на провадження діяльності, регулювання цін на послуги підприємств-монополістів тощо. Слід зазначити, що в останні десятиліття активізувалась присутність приватного бізнесу у галузях першої – соціально-культурної групи. Таке відбувається і шляхом державно-приватного партнерства – «нової концепції держави – «держави-партнера», коли держава відіграє роль посередника і партнера з узгодження суспільних інтересів з бізнесом і громадськістю на умовах рівноправності, паритету вигод і ризиків, за безумовної умови превалювання суспільних загальнонаціональних інтересів» [16].

Отже, до соціальної сфери належать галузі, які відіграють важливу роль у забезпеченні економічного розвитку суспільства, оскільки вона безпосередньо впливає на якість життя населення, рівень добробуту та можливості розвитку людського капіталу. Щодо останнього, то соціальні програми та послуги (освіта, охорона здоров'я, культура) сприяють підвищенню рівня знань, компетентностей, кваліфікації працівників, збереженню їхнього здоров'я, що впливає на продуктивність праці та інноваційний потенціал. Соціальна підтримка у вигляді пенсій, субсидій, соціальних виплат та послуг сприяє зменшенню соціальної нерівності і забезпечує стабільність у суспільстві, що, своєю чергою, зменшує ризик соціальних конфліктів – негативного фактора впливу на економіку. Соціальна сфера впливає на підвищення купівельної спроможності населення, адже соціальні виплати і підтримка допомагають людям з низьким доходом отримати доступ до базових товарів і послуг, що стимулює попит і, таким чином, економічне зростання. Ефективна соціальна політика допомагає зменшити рівень бідності в суспільстві, забезпечуючи доступ до базових ресурсів, таких як житло,

освіта та охорона здоров'я. Зниження бідності сприяє економічній активності та створенню умов для економічного зростання. Розвинена соціальна інфраструктура (медицина, освіта, соціальні послуги) забезпечує вищу якість життя для громадян, що є важливим фактором залучення інвестицій та розвитку підприємництва, а отже – економічного зростання. Таким чином, соціальна сфера не лише здатна підтримувати соціальну справедливість, але й створити передумови для сталого економічного розвитку, формуючи основи для розвитку людського капіталу та економічної активності.

У практиці присутності держави в економічному житті країни виділяють державне регулювання і державне управління. Це дві важливі функції діяльності держави щодо впливу на нормалізацію функціонування соціально-економічних систем різного рівня, але вони мають різні фокуси. Так, державне регулювання стосується процесу впливу держави на соціально-економічні процеси шляхом встановлення норм, правил і стандартів, які контролюють діяльність суб'єктів господарювання і суспільних організацій. Основною метою такого впливу є коригування «провалів» ринку, забезпечення справедливого конкурентного середовища, захист інтересів споживачів, охорона навколишнього середовища і забезпечення соціальної справедливості. Наприклад, інструментарій державного регулювання – законодавчі акти, постанови, регуляторні органи, контроль, моніторинг, санкції, стягнення – стосується антимонопольного регулювання, регулювання екологічних норм, фінансових регуляцій, встановлення стандартів якості тощо.

Аналіз наукової літератури [17–21] свідчить, що державне управління охоплює процеси планування, організації, координації і контролю діяльності державних органів влади, а також реалізації політик і програм в різних сферах суспільного життя, зокрема і в соціальній сфері. Основною метою державного управління є ефективне виконання державних функцій і політик, управління ресурсами і досягнення стратегічних цілей держави. Інструменти державного управління включають адміністрування, планування, реалізацію програм, управління ресурсами, комунікацію з громадськістю, моніторинг і

оцінку результатів та стосуються управління державними установами, реалізації соціальних програм, бюджетного планування, управління інфраструктурними проєктами тощо.

Таким чином, державне регулювання фокусується на створенні і контролі правил для ринкових процесів і соціальних відносин, в той час як державне управління зосереджене на організації та координації діяльності державних структур і реалізації політик. Державне регулювання використовує правила і норми для впливу на діяльність зовнішніх суб'єктів, тоді як державне управління використовує управлінські процеси та інструменти для досягнення цілей держави. Усе це у сукупності дозволяє забезпечувати стабільність і розвиток країни, суспільства [22].

Як уже нами зазначалось, соціальна сфера охоплює ті напрямки та види діяльності організацій, які спрямовані на розв’язання соціально-економічних проблем населення. Основною метою функціонування соціальної сфери є підтримка соціально-економічного розвитку країни, регіону чи територіальної громади, підвищення рівня суспільного добробуту, сприяння якомога повнішому задоволенню потреб населення [23]. Для забезпечення нормального функціонування і розвитку соціальної сфери необхідна розробка концептуальних підходів до її управління. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити такі базові концепції розвитку й управління соціальною сферою: концепція базових потреб, концепція якості життя, концепція людського капіталу. Охарактеризуємо кожну з них.

У контексті державного управління розвитком соціальної сфери важливо зважати на класичні та сучасні теорії потреб, які створюють концептуальну основу для визначення пріоритетів і розробки соціальної політики держави. У концепції базових потреб основним завданням держави є задоволення мінімальних базових потреб населення (в їжі, воді, одязі, житлі, санітарній очистці, освіті, охороні здоров'я, транспорті тощо) за рахунок надання мінімальних базових послуг.

Однією з теорій потреб є теорія потреб (ієрархія потреб) Абрахама Маслоу (т. зв. піраміда Маслоу) – основоположника нової генералізованної і всеохоплюючої

життєвої філософії – гуманістичної. Теорія ґрунтується на холістичному підході, відповідно до якого система у цілому нагромаджує у собі характеристики елементів, що її утворюють, але при цьому має й особливі властивості, які не притаманні жодному з її елементів. Відповідно А. Маслоу припускав, що мотивована вся людина, а не якась її частина, та більшість бажань і спонукань людини є взаємопов'язаними. Вчений наводить дві підсистеми потреб: базові потреби і метапотреби [24]: потреби людини мають ієрархічну структуру, починаючи з фізіологічних і закінчуючи потребами самоактуалізації. Маслоу виділяв фізіологічні потреби (їжа, вода, сон), потреби безпеки (житло, здоров'я, захист від загроз), соціальні потреби (любов, спілкування, прийняття), потреби у визнанні (статус, повага), потреби самоактуалізації (реалізація потенціалу). Модель потреб А. Маслоу використовується для формування багаторівневих стратегій соціальної політики, які враховують першочерговість фізіологічних і безпекових потреб.

Наступною теорією є модель потреб Клейтона Алдерфера – т. зв. теорія ERG (Existence, Relatedness, Growth) – модернізована версія ієрархії потреб Абрахама Маслоу. Вона спрощує ієрархію Маслоу, об'єднуючи її рівні в три категорії, які взаємодіють між собою гнучкіше (рис. 3 [25]). Це – потреби існування (Existence): базові потреби для підтримки фізичного існування, такі як їжа, вода, дах над головою, фінансова стабільність, безпека здоров'я та захист від загроз; вони відповідають фізіологічним потребам і потребам безпеки у Маслоу. Це – потреби зв'язків (Relatedness): потреби у взаємодії з іншими людьми (дружба, любов, підтримка, соціальне прийняття, комунікація), є аналогом соціальних потреб Маслоу, включаючи аспекти вищого рівня (визнання, соціальні зв'язки). Це – потреби зростання (Growth): бажання розвитку, самореалізації, творчості, досягнення поставлених цілей і максимального розкриття власного потенціалу, що відповідають потребам самореалізації та визнання (вищий рівень у Маслоу) [26].

На думку, К. Алдерфера, якщо задоволення потреби вищого рівня стає неможливим, людина повертається до потреб нижчого рівня та намагається задовольнити їх із більшою інтенсивністю. Наприклад, якщо немає можливості для

самореалізації, людина може почати більше зосереджуватися на соціальних контактах чи матеріальних благах. У разі задоволення потреб нижчого рівня людина починає фокусуватися на потребах вищого рівня. На відміну від Маслоу, Алдерфер вважав, що кілька рівнів потреб можуть бути актуальними одночасно, і задоволення одного рівня не обов’язково залежить від повного задоволення іншого [26].

Теорія ERG використовується для мотивації персоналу, розробки програм розвитку людського потенціалу, планування кар’єри, психологічного консультування та інших сфер, де важливо враховувати людські потреби. Її гнучкість дозволяє краще адаптувати модель до індивідуальних обставин і специфіки поведінки людей, що є важливим для розвитку соціальної сфери.

Ще однією теорією потреб є відома двофакторна теорія мотивації Фредеріка Герцберга, відома ще як теорія мотивації-гігієни. Вона пояснює, які чинники впливають на задоволення та незадоволення працівників у роботі. Основна ідея теорії полягає в тому, що на мотивацію впливають два різні типи чинників: мотиватори (задовольняючі фактори) та гігієнічні чинники (фактори уникнення незадоволення). Мотиватори (фактори задоволення) пов'язані з внутрішнім задоволенням від роботи, розвитком особистості та досягненням успіху. Їх наявність стимулює працівників до продуктивної праці. Мова йде про визнання досягнень, можливість кар’єрного зростання, відповідальність, змістовність і значущість роботи. Гігієнічні чинники (фактори уникнення незадоволення) пов’язані із зовнішніми умовами праці. Їх відсутність або низький рівень спричиняють незадоволення, але їхня наявність не обов’язково мотивує досягати кращих результатів. Мова йде про рівень зарплати, умови праці, політику компанії, міжособистісні стосунки, безпеку на роботі [27].

Теорія Герцберга сприяє управлінню персоналом, адже допомагає керівникам розуміти, як створити умови для підвищення продуктивності та утримання працівників; тримає фокус на внутрішній мотивації, адже підкреслює важливість надання працівникам можливостей для розвитку, визнання і виконання значущої роботи; стимулює вдосконалення умов праці, адже завдяки розмежуванню факторів керівники

можуть уникати незадоволення шляхом поліпшення гігієнічних умов, але для мотивації потрібні додаткові зусилля через вплив мотиваторів. Теорія Герцберга є актуальною у сучасному управлінні, оскільки вона враховує як матеріальні, так і нематеріальні потреби працівників.

Не менше важливою у теорії потреб є теорія Девіда Макклелланда – важлива концепція в теорії мотивації, яка пояснює, як різні потреби впливають на поведінку людини в професійній діяльності та особистому житті. Вона ґрунтується на ідеї, що основні потреби формуються з досвіду людини і з часом стають рушійною силою її мотивації. Макклелланд виділив три основні типи потреб: потреба у досягненнях (nAch) – люди із цією потребою прагнуть досягати високих результатів, встановлювати та досягати складних цілей, вони орієнтовані на особистий успіх і цінують ситуації, де їхній успіх залежить від їхніх зусиль, їх мотивують чіткі, конкретні завдання з можливістю отримання зворотного зв'язку; потреба у владі (nPow) – люди, які мають високу потребу у владі, прагнуть впливати на інших і контролювати їхню поведінку, вони можуть бути мотивовані можливістю займати лідерські позиції, приймати важливі рішення і змінювати ситуацію (ця потреба може мати два напрями: особиста влада, тобто бажання контролювати інших заради особистого впливу та організаційна влада, тобто бажання впливати на інших для досягнення загальної мети); потреба у приналежності (nAff) – люди із цією потребою прагнуть до соціальної взаємодії, теплоти у стосунках, підтримки й визнання з боку інших, вони віддають перевагу роботі в командах, де є можливість співпраці і спілкування, їх мотивує дружнє середовище та схвалення колективу [28].

Вважаємо, що теорія Макклелланда допомагає розуміти, що різні люди мотивовані різними потребами. Це дозволяє керівникам адаптувати мотиваційні стратегії до кожного працівника. Розуміння домінуючої потреби людини може допомогти керівникові організації визначити, які завдання або посади їй найбільше підходять. Наприклад, люди з потребою у досягненнях будуть ефективними в реалізації індивідуальних проєктів, а ті, хто має потребу у приналежності, – у командній роботі.

Теорія дозволяє ідентифікувати людей із високою потребою у владі, що важливо для формування управлінських кадрів. Врахування потреб у приналежності допомагає створити комфортне середовище для співпраці. Отже, теорія Макклелланда є практичним інструментом для підвищення продуктивності та залученості персоналу через індивідуалізоване управління мотивацією.

Цікавою з наукової і практичної точки зору є теорія фундаментальних людських потреб Манфреда Макс-Ніфа, яка розглядає людські потреби як багатовимірне явище, що включає не лише фізичні, а й соціальні, емоційні, духовні аспекти. Вона є однією з альтернативних концепцій розвитку, оскільки акцентує увагу на якості життя, а не лише на економічному зростанні.

Макс-Ніф визначив дев'ять основних, універсальних потреб, які є спільними для всіх людей, незалежно від культури чи історичного контексту (рис. 4.3 [29]). Це – існування (Being): фізичні та біологічні аспекти життя (їжа, вода, здоров’я); захист (Protection): безпека, стабільність, турбота; прихильність (Affection): любов, емоційні зв’язки, почуття спільності; розуміння (Understanding): знання, пізнання світу, навчання; участь (Participation): активна участь у суспільному та сімейному житті; дозвілля (Leisure): відпочинок, розваги, творчість; творчість (Creation): самовираження, новаторство, винахідливість; ідентичність (Identity): самоідентичність, належність до спільноти, визнання; свобода (Freedom): автономія, можливість робити вибір.

Макс-Ніф підкреслює, що потреби можна задовольняти на різних рівнях: рівень «бути (Being)» – це якості, що характеризують людину (наприклад, бути відповідальним, чесним); рівень «мати (Having)» – це матеріальні ресурси (наприклад, їжа, житло); рівень «діяти (Doing)» – це діяльність, пов’язана із задоволенням потреб (навчання, спілкування); рівень «взаємодіяти (Interacting)» – це соціальний та екологічний контекст [30].

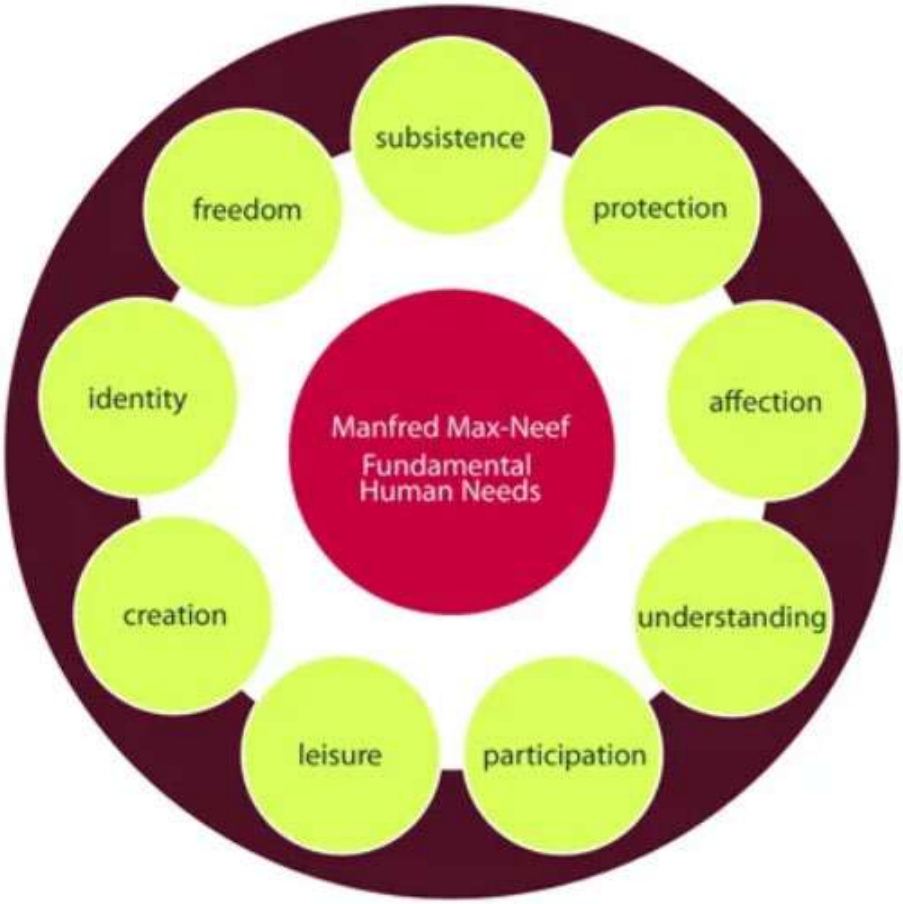

Рис. 4.3. Класифікація потреб Манфреда Макс-Ніфа [29]

Макс-Ніф вважає, що потреби є універсальними, але засоби їхнього задоволення варіюються залежно від культури, суспільства та конкретних обставин, в яких перебуває людина. Одні дії можуть одночасно задовольняти кілька потреб (синергетичні), а інші можуть призводити до задоволення однієї потреби за рахунок погіршення інших (деструктивні). Значення цієї теорії полягає у тому, що вчений наголошує на тому, що розвиток повинен бути спрямований на підвищення якості життя людини, а не лише на зростання її матеріального добробуту. Теорія дозволяє розробляти стратегії, які одночасно задовольняють потреби людей і мінімізують шкоду для навколишнього середовища. Використання цієї теорії допомагає формувати соціальну політику, яка орієнтована на всебічне задоволення людських потреб, включаючи освіту, охорону

здоров’я та культуру. Розуміння бідності у цій теорії зводиться до відсутності можливості у людини задовольняти фундаментальні потреби, а не просто як відсутність у неї ресурсів.

Теорія Макс-Ніфа використовується для оцінки суспільних проєктів, планування соціального розвитку та створення програм сталого розвитку. Вона допомагає керівникам, політикам і громадам розробляти рішення, орієнтовані на реальні потреби людей, враховуючи їхній багатовимірний характер.

Таким чином, інститути державного управління розвитком соціальної сфери, зважаючи на розроблені науковцями концепції базових потреб людини можуть вибудовувати соціальну політику, розробляти стратегії і формувати програми, орієнтовані на задоволення цих потреб, що зробить соціальну політику людиноцентричною, враховуючи реальні виклики кожного відтинку часу і пріоритети суспільства. Державна соціальна політика має забезпечувати доступ до базових ресурсів: харчування, води, житла, медичних послуг, що може включати субсидії на житло й енергоносії, забезпечення доступу до якісної медицини через державні програми охорони здоров’я, впровадження програм боротьби з бідністю тощо. Соціальна сфера повинна гарантувати безпеку громадян, зокрема через програми соціального захисту для незахищених категорій населення (пенсіонери, діти, особи з інвалідністю та ін.), розвиток системи соціального страхування, реагування на надзвичайні ситуації (війни, природні катаклізми). Державне управління розвитком соціальної сфери має фокусуватись на людських потребах у програмах розвитку за допомогою створення умов для підтримки соціальних зв’язків через розвиток сімейної політики (допомога сім’ям із дітьми, підтримка багатодітних родин), стимулювання громадянських ініціатив і волонтерських рухів, інвестицій в освіту для розширення доступу до знань і розвитку суспільства, підтримки безкоштовної чи доступної освіти, розвитку програм професійного навчання та перекваліфікації, підтримки інновацій у системі освіти, зокрема цифровізації. Також необхідне розширення можливостей для участі громадян у процесі прийняття рішень, впровадження механізмів електронного

урядування, створенні платформ для участі в управлінні громадами (громадські слухання, бюджети участі), підтримки програм розвитку місцевого самоврядування, сприяння самореалізації через культуру та творчі ініціативи, інвестиції в культурні проєкти, розвиток програм підтримки молодіжних стартапів і бізнесу та ін.

Державне управління розвитком соціальної сфери повинно сприяти доступу до культурного відпочинку шляхом розбудови спортивної інфраструктури, підтримки бібліотек, музеїв і місць для дозвілля. Сприяти забезпеченню громадян можливостями зберігати та розвивати свою культурну ідентичність, національну культуру, захисту мовних і культурних прав національних меншин. Гарантувати основні права і свободи, визначені Конституцією країни, впроваджувати прозорі механізми правового захисту, створювати умови для свободи слова, зібрань і самовираження.

Використання концепції базових потреб дозволить владі оцінювати програми розвитку соціальної сфери за їхньою здатністю задовольняти конкретні людські потреби; розробляти інтегровані підходи, які враховують синергетичний вплив різних факторів на задоволення кількох потреб одночасно (наприклад, освіта сприяє розумінню, свободі та участі). Відповідно, державне управління стає спрямованим на забезпечення якості життя громадян, врахування фундаментальних потреб сприятиме створенню збалансованої соціальної політики, зменшенню соціальної нерівності, залученню всіх верств населення до соціально-економічного розвитку країни. Отже, концепція базових потреб є фундаментом для формування соціально орієнтованої політики, яка забезпечує гармонійний розвиток громадян і суспільства в цілому.

Концепція якості життя як один зі складників державного управління розвитком соціальної сфери, визначає стандарти та критерії, на основі яких оцінюється, з одного боку, добробут громадян, а з іншого – ефективність прийнятих управлінських рішень. Якість життя – це «економіко-філософська категорія, яка постійно еволюціонує та характеризує матеріальну та духовну комфортність існування людей… складається з очікувань окремої людини або суспільства на хороше життя,… очікування керуються цінностями, цілями та соціально-культурним контекстом, у якому живе людина,…

слугує еталоном, за допомогою якого людина чи суспільство можуть виміряти різні сфери особистого життя» [31]. Якість життя визначається Всесвітньою організацією охорони здоров’я (ВООЗ) як «сприйняття людиною свого життєвого становища в контексті культури та систем цінностей, у яких вони живуть, а також у зв’язку зі своїми цілями, очікуваннями, стандартами та проблемами» [32]. Стандартні показники якості життя включають багатство, зайнятість, довкілля, фізичне та психічне здоров’я, освіту, відпочинок і дозвілля, соціальну приналежність, релігійні переконання, безпеку, захист і свободу [33–35]. Якість життя охоплює широкий спектр контекстів, включаючи сфери міжнародного розвитку, охорони здоров'я, політики та зайнятості.

Якість життя – це концепція, яка описує загальний рівень задоволення, комфорту, здоров'я і благополуччя людей у певному місці або часі. Вона визначається не лише матеріальними показниками, а й психологічними, соціальними та культурними аспектами життя. Якість життя включає: здоров'я і благополуччя шляхом доступу до якісної медичної допомоги, нормальних умов проживання, безпеки та харчування; соціальні відносини як якість взаємин всередині сім'ї, між друзями та спільнотами, відчуття належності; економічну стабільність як можливість отримувати стабільний дохід, задоволення базових потреб без фінансового стресу; освіту і особистий розвиток як доступ до якісної освіти та можливості для самореалізації; культурні можливості як доступ до культурних подій, розваг, спортивних заходів та інших форм дозвілля.

Відповідно, показниками якості життя слід вважати такі:

– у галузі здоров'я: очікувана тривалість життя, смертність у різних вікових групах, частка населення, яке страждає від хронічних захворювань, доступність медичної допомоги та якість системи охорони здоров'я;

– у сфері соціальних відносини та галузі безпеки: рівень злочинності та безпеки на вулицях, частка населення, яка має соціальну підтримку, рівень довіри до правоохоронних органів;

– у галузі освіти та сфері особистого розвитку: доступність освіти на різних рівнях та рівень грамотності, частка населення з вищою або професійною освітою, можливості для навчання та розвитку кар'єри;

– у сфері економічної стабільності: середній рівень доходів та доступність робочих місць, рівень життя та купівельна спроможність, відсоток населення, яке живе за межею бідності;

– у сфері екологічної стійкості та якості навколишнього середовища: рівень забруднення повітря, води та ґрунту, доступність зелених зон та рекреаційних майданчиків;

– у галузі культури та розваг: доступність культурних заходів, музеїв, театрів, кінотеатрів, якість і різноманітність розважальних закладів та дозвілля [36].

Соціальна політика держави як елемент управління розвитком галузей соціальної сфери пов’язана з якістю життя, оскільки остання є метою соціальної політики. Державне управління соціальною сферою орієнтується на покращення якості життя громадян за допомогою створення умов для задоволення базових потреб, розвитку освіти, охорони здоров’я, соціального захисту та культури [37]. Цільові програми й проєкти мають розроблятися з урахуванням таких компонентів якості життя: матеріальний добробут, рівень охорони здоров’я, якість і доступність освіти, соціальна безпека, екологічні умови. Управлінські рішення в соціальній сфері можуть бути оцінені на основі статистичних і соціологічних показників якості життя, таких як: рівень доходів і бідності, очікувана тривалість життя, рівень зайнятості, індекс людського розвитку (HDI). Ці дані допомагають визначати пріоритетні напрями реформ і оцінювати їх ефективність. Як зазначалось у попередньому розділі, інструментом реалізації стратегій розвитку соціальної сфери є проєктно-програмний підхід – розробка програм підтримки вразливих категорій населення, проєкти зі створення інфраструктури для інклюзивного навчання, екологічні ініціативи для покращення умов проживання та ін. Покращення якості життя залежить не лише від соціальної сфери, а й від розвитку економіки, інфраструктури, технологій тощо. Ефективне державне управління має забезпечувати

інтеграцію міжсекторальних політик, спрямованих на підвищення якості життя шляхом розвитку доступного житла, транспортної і комунальної інфраструктури, впровадження інноваційних послуг в медицині й освіті. Концепція якості життя передбачає врахування потреб і думки громадян, тому державне управління повинне стимулювати участь населення в ухваленні рішень (e-governance, громадські слухання, опитування). Регулярний моніторинг якості життя дозволяє своєчасно коригувати управлінські рішення та адаптувати соціальну політику до нових викликів. Наприклад, під час криз (економічної, воєнної чи екологічної) акценти зміщуються на підтримку найбільш вразливих верств населення. Таким чином, концепція якості життя є інтеграційною рамкою, яка визначає цілі, індикатори та підходи до державного управління розвитком соціальної сфери.

Концепція людського капіталу (основоположники Т. Шульц, Г. Беккер) визначає розуміння специфіки соціально-економічного розвитку у взаємозв'язку із державним управлінням розвитком галузей соціальної сфери. Розвиток людського капіталу – сукупності знань, навичок, здоров’я та соціальних компетенцій, які сприяють продуктивності особистості та суспільства, є пріоритетом для державного управління, яке зосереджено на таких напрямах: забезпечення доступу до якісної освіти та професійної підготовки; інвестування у систему охорони здоров’я для підтримки нормального фізичного та психологічного стану населення; підтримка вразливих верств населення для забезпечення їхньої інтеграції в суспільство.

Галузі соціальної сфери, такі як освіта, охорона здоров’я, культура та соціальний захист, є основними для накопичення людського капіталу. Ефективне державне управління сприяє формуванню конкурентоспроможної робочої сили, забезпечує стабільне економічне зростання через підвищення продуктивності праці, знижує соціальну нерівність, створюючи умови для рівного доступу до можливостей. Державне управління здійснює регулювання і фінансування програм, які стимулюють розвиток людського капіталу шляхом реалізації цільових програм у галузі освіти, медицини та соціального захисту, координації між різними відомствами для ефективного

використання ресурсів, впровадження інноваційних технологій для оптимізації управління соціальною сферою. Розвиток галузей соціальної сфери підвищує якість життя громадян, знижуючи рівень соціальної напруги, адже інвестиції в людський капітал сприяють зміцненню демократичних інститутів через підвищення громадянської активності та формуванню культури соціальної відповідальності і сталого розвитку.

Незважаючи на високий ступінь взаємозалежності людського капіталу та державного управління розвитком галузей соціальної сфери, існують певні виклики для державного управління у контексті людського капіталу. Ці виклики стосуються нестачі фінансування соціальної сфери, міграції висококваліфікованих спеціалістів за кордон, низького рівня фінансової, цифрової грамотності певних груп населення.

Таким чином, державне управління розвитком галузей соціальної сфери відіграє вирішальну роль у формуванні, накопиченні та ефективному використанні людського капіталу. Інтеграція цієї концепції у стратегії розвитку країни, регіонів, територіальних громад здатне забезпечити не лише економічну вигоду, а й підвищення якості життя населення, соціальну стабільність і довгостроковий сталий розвиток.

У цілому для ефективного державного управління галузями соціальної сфери, вважаємо за необхідне фокусуватись на концепції соціальної держави – забезпечення соціального захисту і рівності можливостей для громадян (включає програми соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та соціального страхування), на концепції управління через результати – орієнтована на досягнення конкретних результатів у соціальній сфері (передбачає оцінку ефективності програм і проєктів на основі досягнутих результатів та впливу на соціальне благополуччя); на концепції участі громадян – підкреслює важливість активної участі громадян у процесі прийняття рішень (включає механізми консультацій, громадських слухань, участі у формуванні соціальних програм); на концепції інтерсекторної співпраці – акцентує на необхідності координації між державними, приватними і неурядовими організаціями для досягнення ефективних результатів у соціальній сфері (включає створення партнерств і мереж для реалізації соціальних програм); на концепції децентралізації – пропонує передачу частини функцій

і ресурсів на місцевий рівень для покращення адаптації соціальних програм до локальних потреб (дозволяє місцевим органам краще реагувати на специфічні потреби своїх громад). Таким чином, сутність державного управління полягає в комплексі дій та заходів, що здійснюються державними органами з метою управління економічними, соціальними та іншими процесами в суспільстві.

4.2. СТРАТЕГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ

Тетяна Непокупна, Юлія Попова, Лян Хао

Стратегії та інструменти державного управління соціальною сферою – це сукупність заходів, що спрямовані на забезпечення добробуту населення, соціального захисту, підтримку рівного доступу до послуг. Серед стратегій державного управління соціальною сферою виділяють, щонайменше, програмно-цільове управління, метою якого є розробка й реалізація державних і регіональних програм у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, зайнятості тощо; партнерство держави та громадянського суспільства мета якого – залучення громадських організацій, волонтерських ініціатив, бізнесу до вирішення соціальних проблем; децентралізацію мета якої полягає у передачі повноважень у сфері соціальної політики на місцевий рівень для ефективнішого розподілу ресурсів і врахування специфіки громад. У 2020 р. Урядом України було схвалено Стратегію цифрової трансформації соціальної сфери, метою якої є «забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання послуг соціального характеру, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків» [96].

Інструменти державного управління соціальною сферою згрупуємо так: а) нормативно-правові – закони, підзаконні акти, постанови уряду, які регулюють соціальну політику країни; б) фінансово-економічні – державні бюджети, субсидії,

податкові пільги, грантові програми для підтримки соціальних ініціатив; в) адміністративні – державні органи влади, інститути, що відповідають за реалізацію соціальної політики (Міністерство соціальної політики, Пенсійний фонд та ін.); г) соціальні програми і проєкти – адресна допомога, соціальне страхування, житлові програми, підтримка вразливих верств населення; д) цифрові технології – електронні реєстри, автоматизація соціальних виплат, онлайн-доступ до соціальних послуг (наприклад, сервіс «Дія»); д) комунікаційні – інформаційні кампанії, соціальна реклама, консультаційні центри.

Зосередимо свою увагу на програмно-проєктному підході до державного управління соціальною сферою – методу управління, спрямованого на досягнення визначених цілей шляхом розробки, реалізації та оцінки комплексу взаємопов'язаних програм і проєктів. Він передбачає системний і структурований підхід до вирішення проблем, орієнтований на результати, ефективне використання ресурсів і залучення зацікавлених сторін. Програмно-проєктний підхід у державному управлінні галузями соціальної сфери є сучасним інструментом, що дозволяє ефективно вирішувати соціальні проблеми, орієнтуючись на конкретні результати. Цей підхід включає планування, реалізацію та оцінку державних програм та проєктів, спрямованих на покращення соціальних умов громадян.

Програмно-проєктний підхід в управлінні соціальною сферою «дозволяє розглядати роль проєктів та програм розвитку з позиції їх використання як об'єктів управління. У такому разі програмно-проєктний підхід виконує роль сучасної технології управління соціально-економічним розвитком» соціальної сфери «на основі управління програмами і проєктами з метою отримання нових результатів (ефективності соціально-економічного розвитку, розширення загальнодоступності суспільних послуг, створення умов для реалізації людського потенціалу, осучаснення галузевого виробництва тощо), що ґрунтуються на принципах партнерських взаємовідносин між владою, бізнесом і громадою» [38].

Основою програмно-проєктного підходу є цілеспрямованість та результативність, тобто підхід передбачає чітке визначення цілей та завдань, які мають бути досягнуті в рамках соціальних програм та проєктів; комплексність, тобто врахування взаємозв'язку між різними соціальними проблемами, а також інтеграція ресурсів та заходів для їх вирішення; гнучкість, тобто адаптацію планів, програм і проєктів у процесі їх реалізації з урахуванням змін в умовах чи потребах населення; оцінка ефективності, тобто необхідність здійснення постійної оцінки досягнутих результатів, що дозволяє вносити корективи та підвищувати ефективність управління; співпраця між державними органами та громадськими організаціями, тобто залучення різних зацікавлених сторін до реалізації програм та проєктів для вирішення соціальних проблем. Отже, цей підхід допомагає оптимізувати ресурси, зменшити дублювання зусиль та спрямувати державні кошти на вирішення найбільш актуальних проблем соціальної сфери.

Програмно-проєктний підхід у вирішенні соціальних проблем виник на перетині соціальних наук, управління та економіки, як відповідь на потребу ефективнішого використання обмежених ресурсів для вирішення складних суспільних завдань. Цей підхід має свою історію, пов’язану з розвитком управлінських ідей, технологій планування та соціальної політики. Сформувався він у ХХ ст. як реакція на недоліки традиційного адміністративного підходу, що характеризувався надмірною бюрократизацією і слабкою орієнтацією на результати. Він еволюціонував від системного підходу, що передбачав розгляд суспільних явищ як складних систем із взаємопов’язаними елементами, проєктного менеджменту (підхід до управління, розроблений у 1950-х роках у сфері інженерії та оборони, який пізніше поширився на соціальні програми) до програмно-цільового планування, яке було розроблене в США в 1960-х роках в оборонному секторі, а потім адаптоване до соціального управління [98, 99].

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити такі етапи становлення програмно-проєктного підходу: 1950–1960-ті роки – розвиток програмно-цільового підходу в США під керівництвом Міністерства оборони, його ідеї поступово поширюються на інші сфери, включаючи соціальну політику; 1970-ті роки – розширення програмного підходу

на міжнародному рівні (Організація Об’єднаних Націй і Світовий банк використовують цей підхід для впровадження програм розвитку в країнах, що розвиваються); 1980-1990-ті роки – перехід до проєктного підходу в управлінні, що поєднує довгострокові стратегічні програми та конкретні проєкти, а акцент робиться на моніторинг і оцінку результатів; 2000-ті роки – інтеграція інформаційних технологій та розвиток міжнародних стандартів управління проєктами (PMI, PRINCE2). Програмно-проєктний підхід набуває популярності в соціальній сфері, зокрема у вирішенні питань охорони здоров’я, освіти, зайнятості тощо.

У соціальній сфері України програмно-проєктний підхід почав активно застосовуватися після 1990-х років у контексті адаптації до ринкової економіки та реформування системи соціального управління. Він і зараз використовується для вирішення таких проблем, як розробка програм соціального захисту, інтеграція внутрішньо переміщених осіб, реалізація проєктів сталого розвитку громад, зниження рівня безробіття та соціальної напруги. Він залишається актуальним у контексті викликів сучасного світу – економічні кризи, воєнні дії та їх вплив на соціальну сферу.

Програмно-проєктний підхід безпосередньо до державного управління розвитком галузей соціальної сфери був адаптований для ефективного вирішення соціальних проблем у масштабах країни. У контексті державного управління він спрямований на досягнення цілей соціальної політики шляхом реалізації стратегічних програм і конкретних проєктів у таких галузях, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, культура тощо. Передумовами впровадження цього підходу в державне управління стала низка викликів: зростання складності соціальних проблем, що потребували міжсекторального підходу (наприклад, проблеми зайнятості та демографії не могли бути вирішені ізольовано одна від одної), потреба в ефективному використанні ресурсів, адже бюджетні обмеження вимагали чіткого планування та пріоритизації завдань, посилення суспільного контролю та прозорості, бо програми і проєкти дають змогу чітко визначити, які ресурси і результати очікуються.

У 1950–1970-ті роки у США та країнах Західної Європи почали впроваджувати програмно-цільове планування в державному управлінні. Наприклад, програми «Війна з бідністю» у США мали системний підхід до вирішення проблем зайнятості, освіти та соціального забезпечення. У 1964 р. війна з бідністю почалася з прийняттям Закону про економічні можливості президента Ліндона Джонсона. Це стало початком багатьох програм боротьби з бідністю, які забезпечували доступ до медичної допомоги, допомоги в харчуванні та освітньої підтримки, які тривають і сьогодні [39].

У 1980–1990-ті роки, у період кризи централізованих підходів і реформ, розпад СРСР привів до необхідності переосмислення підходів до управління соціальною сферою. Бюджетний дефіцит вимагав ефективного використання ресурсів. У країнах, що розвиваються, впроваджували програми МВФ і Світового банку для розвитку соціальної сфери через реалізацію проєктів з охорони здоров'я, освіти та соціальної підтримки. У 2000-ті роки відбувається інституційна адаптація: наприклад, в Україні починають впроваджувати програмно-проєктний підхід у рамках стратегічних документів (зокрема, «Стратегія сталого розвитку – Україна 2020» [40]). Соціальні програми, наприклад, реформа системи охорони здоров'я, були орієнтовані на досягнення конкретних результатів. Активно залучаються іноземні донори й міжнародні організації для реалізації проєктів у соціальній сфері – UNICEF, WHO, UNDP.

Особливостями застосування програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою можна вважати, по-перше, інтеграцію стратегічного планування – національні програми (наприклад, програма охорони материнства і дитинства) базуються на аналізі потреб населення і прогнозуванні ресурсів; по-друге, орієнтацію на результат – проєкти оцінюються за чіткими показниками, наприклад, рівень зайнятості, доступність медичних послуг, зниження рівня бідності; по-третє, наявність міжвідомчої взаємодії – реалізація програм охоплює кілька міністерств (охорони здоров'я, освіти, соціальної політики); по-четверте, гнучкість – програми адаптуються залежно від змін соціально-економічної чи політичної ситуації (наприклад, збройна агресія РФ проти України).

В Україні впродовж останнього десятиліття було реалізовано кілька проєктів загальнодержавного рівня. Наприклад, реформа охорони здоров'я (2016–2020 рр.) – це проєкт із запровадження системи сімейної медицини, електронних послуг і зміни моделі фінансування охорони здоров'я [41–42]. «Уряд України ініціював трансформаційну реформу системи охорони здоров’я з метою поліпшення стану здоров’я населення та забезпечення фінансового захисту від надмірних витрат «з власної кишені» шляхом підвищення ефективності, модернізації застарілої системи надання послуг та поліпшення доступу до якісного медичного обслуговування» [43]. Державна програма інклюзивної освіти у школах, реалізація програм підтримки внутрішньо переміщених осіб – проєкти створення житла, надання психологічної допомоги, працевлаштування та ін.

Очевидно, що програмно-проєктний підхід має переваги, які, ми вважаємо, зводяться до зростання прозорості управлінських рішень, чіткого визначення цілей, термінів і показників ефективності та можливості залучення зовнішнього фінансування і партнерів. Разом з тим, існують проблеми у його впровадженні, а саме: недостатня кваліфікація державних службовців у проєктному менеджменті, низький рівень координації між відомствами, обмеженість фінансування та залежність від міжнародних донорів (детальніше про це мова йшла у розд. 3). Таким чином, програмно-проєктний підхід у державному управлінні розвитком галузей соціальної сфери України залишається перспективною стратегією вирішення актуальних проблем, однак потребує вдосконалення інституційної бази.

У контексті державного управління розвитком галузей соціальної сфери, вважаємо за доцільне звернути увагу на управління людськими та фінансовими ресурсами у соціальній сфері. Людські ресурси – це «сукупність людей з їхніми фізичними і розумовими здібностями та відповідним трудовим потенціалом … відображають головне багатство будь-якого суспільства, процвітання якого можливе при створенні умов для відтворення, розвитку та використання цього ресурсу з урахуванням інтересів кожної людини» [44]. Людські ресурси – це одна з базових

категорій економічної науки, що стосується людського капіталу, його якості, кількості та ефективності використання в суспільстві і на підприємствах.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що сутність цієї категорії може відрізнятися залежно від рівня аналізу – макроекономічного чи мікроекономічного [45–54]. Так, з точки зору макроекономіки, людські ресурси розглядаються як загальнонаціональний потенціал праці, що визначає конкурентоспроможність економіки країни, рівень продуктивності та якість життя. На макроекономічному рівні мова йде про кількість населення працездатного віку (демографічні тенденції, рівень народжуваності, смертності, трудова міграція), якість трудового потенціалу (рівень освіти, кваліфікації, професійних навичок, здоров'я населення), ефективність використання людських ресурсів (зайнятість, продуктивність праці, безробіття), інвестиції в людський капітал (освіта, охорона здоров’я, професійне навчання, що сприяють підвищенню рівня продуктивності та доходів), вплив на економічне зростання (людські ресурси є одним із факторів виробництва, що забезпечують інновації та технологічний розвиток). Наприклад, якщо країна активно інвестує в освіту і здоров’я своїх громадян, це позитивно впливає на її ВВП, оскільки підвищується загальна продуктивність і конкурентоспроможність економіки.

З точки зору мікроекономіки людські ресурси розглядаються як актив підприємства або організації, що визначає її здатність досягати поставлених цілей. На мікроекономічному рівні мова йде про кадровий потенціал підприємства (кількість і якість працівників, їхні навички, досвід, мотивація), ефективність управління персоналом (системи мотивації, навчання, розвитку і стимулювання працівників), продуктивність праці (залежить від кваліфікації персоналу, рівня автоматизації та організації роботи), витрати на персонал (заробітна плата, навчання, соціальні гарантії як частина операційних витрат підприємства), інноваційну складову (людські ресурси є джерелом нових ідей, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності компанії). Наприклад, у компанії, яка впроваджує програми підвищення кваліфікації для своїх працівників, продуктивність та якість продукції зростає, що дає змогу посилити позиції

на ринку. Отже, на макрорівні людські ресурси сприяють економічному розвитку та соціальному добробуту, а на мікрорівні – підвищенню ефективності та прибутковості окремих підприємств.

Класичне управління людськими ресурсами у галузях економіки передбачає організацію, розвиток та мотивацію персоналу, що забезпечує нормальне функціонування підприємства. Відомо, що управління людськими включає планування персоналу, набір і відбір персоналу, розвиток і навчання персоналу, мотивацію і стимулювання персоналу, оцінку ефективності роботи персоналу, управління конфліктами та стресом, використання цифрових інструментів для управління персоналом, дотримання норм законодавства про працю та забезпечення етичної поведінки, адаптацію до соціально-економічних викликів тощо [52; 55–58].

На нашу думку, управління людськими ресурсами у соціальній сфері має специфічні риси, що відрізняє цей процес від інших секторів економіки. Ці особливості зумовлені природою діяльності соціальних установ, орієнтованої на забезпечення суспільного добробуту, а не виключно на отримання прибутку. Вважаємо основними специфічними особливостями, на які слід звертати увагу в процесі управління людськими ресурсами у соціальній сфері, є такі:

– по-перше, гуманістична орієнтація – соціальна сфера працює з людьми, тому людяність, емпатія та етична поведінка є ключовими вимогами до працівників; працівники повинні не лише виконувати свої завдання, а й демонструвати турботу та повагу до клієнтів (наприклад, пацієнтів, учнів, громадян, які потребують соціального захисту);

– по-друге, наявність високого рівня емоційного навантаження – працівники соціальної сфери часто стикаються зі складними життєвими ситуаціями людей (хвороби, соціальні проблеми, конфлікти), що може призводити до професійного вигорання та потребує впровадження програм підтримки психічного здоров’я безпосередньо працівників соціальної сфери: лікарів, вчителів, викладачів, соціальних робітників, психологів та ін.;

– по-третє, переважання державного регулювання та фінансування – чимало соціальних установ (школи, лікарні, центри соціального захисту) фінансуються з бюджету, що створює обмеження у можливостях матеріального стимулювання працівників, заробітна плата та інші умови праці часто регулюються державними стандартами та нормативами;

– по-четверте, демографічна і соціальна залежність – потреба у працівниках та специфіка їхньої роботи залежить від демографічної ситуації (наприклад, зростання кількості літніх людей підвищує потребу в соціальних працівниках), ефективність роботи залежить від розуміння соціальних викликів (військові дії, внутрішньо переміщені особи, зростання безробіття тощо);

– по-п’яте, нерівномірність навантаження – у різний час і у різних регіонах або установах рівень завантаженості працівників може суттєво відрізнятися (наприклад, лікарі в прифронтових зонах мають надмірне навантаження), що вимагає гнучких підходів до розподілу ресурсів;

– по-шосте, існує потреба у постійному навчанні працівників галузей соціальної сфери – соціальна сфера змінюється під впливом нових технологій, підходів та соціальних викликів, тому працівники повинні регулярно підвищувати кваліфікацію (наприклад, лікарі освоюють нові методи лікування, педагоги адаптуються до цифрових технологій);

– по-сьоме, труднощі в оцінці ефективності праці – результати роботи в соціальній сфері часто важко виміряти кількісно. Наприклад, якість навчання чи рівень задоволеності пацієнтів не завжди можна оцінити стандартними показниками;

– по-восьме, багатофункціональність працівників – у соціальних установах часто потрібна здатність виконувати кілька завдань одночасно. Наприклад, соціальний працівник може бути відповідальним за консультування, допомогу у заповненні документів та організацію підтримки, супроводу;

– по-дев’яте, висока залежність від соціальних цінностей і традицій – управління людськими ресурсами у соціальній сфері повинно враховувати моральні, етичні та культурні аспекти, які є значущими для громади, суспільства;

– по-десяте, суспільна відповідальність і довіра – соціальні установи та їхні працівники повинні діяти так, щоб зберігати довіру суспільства, що підвищує вимоги до прозорості управління, професійності працівників та дотримання етичних стандартів.

Отже, специфіка управління людськими ресурсами в соціальній сфері вимагає балансування між ефективністю, етичністю та орієнтацією на суспільне благо.

Щодо управління фінансовими ресурсами у галузях соціальної сфери, то слід визначити фінансові ресурси як «кошти, що перебувають у розпорядженні підприємств і призначені для виконання ними певних фінансових зобов'язань» [59], як сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні підприємств, організацій, держави чи окремих осіб і використовуються для фінансування їхньої діяльності, виконання зобов’язань, інвестицій, розвитку, а також для задоволення соціальних і особистих потреб. У цілому основними джерелами фінансових ресурсів є власні кошти суб’єктів господарювання (наприклад, прибуток, амортизаційні відрахування, заощадження фізичних осіб тощо), залучені кошти (кредити, інвестиції, емісія цінних паперів тощо), державні ресурси (податки, бюджетні асигнування, гранти тощо). Фінансові ресурси впливають на забезпечення сталого функціонування та розвитку як на мікро-, так і на макрорівні, а їх ефективне управління сприяє досягненню економічної стабільності та зростанню.

Аналіз наукової літератури [60–67] дозволив виділити певні особливості управління фінансовими ресурсами у галузях соціальної сфери. Вони полягають у необхідності врахування соціальної значущості, обмеженості фінансових ресурсів і орієнтації на суспільне благо. Насамперед, слід зважати на пріоритетність соціальних завдань. Фінансові ресурси спрямовуються на задоволення потреб суспільства в освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті, культурі та спорті, тому при фінансування галузей, які забезпечують задоволення цих потреб, важливо забезпечити доступність та

рівність у наданні соціальних послуг. Галузі соціальної сфери залежать від державного фінансування: соціальна сфера значною мірою фінансується з державного та місцевих бюджетів, часто використовується система субсидій, дотацій та грантів для забезпечення діяльності установ соціальної сфери. Відповідно може гостро відчуватись обмеженість фінансових ресурсів. Така обмеженість бюджетних коштів потребує чіткого планування та розподілу пріоритетів при управлінні фінансами, а оптимізація витрат стає важливим завданням. Особливістю також є довгостроковий вплив інвестицій: результати фінансування в соціальній сфері зазвичай стають відчутними лише в довгостроковій перспективі (наприклад, інвестиції в освіту впливають на майбутній рівень кваліфікації робочої сили, що може проявитися через значний проміжок часу). Також фінансування галузей соціальної сфери супроводжується високим рівнем відповідальності, що потребує прозорості та підзвітності перед суспільством. Контроль за використанням коштів часто здійснюють органи державного аудиту та громадські організації. Розподіл та використання фінансових ресурсів супроводжується підвищеним суспільним інтересом і залученням громадськості до прийняття рішень. У сучасних умовах для фінансування соціальних програм можуть залучатися як державні, так і приватні ресурси. Поширеною є співпраця з міжнародними організаціями та фондами. Соціальна сфера вимагає швидкої реакції на зміну пріоритетів у кризових ситуаціях, таких як війна, пандемія чи економічна криза. Збройна агресія РФ проти України спричинила кризові явища в різних сферах життєдіяльності суспільства: еміграція працездатного населення, виїзд молоді, старіння населення, руйнування виробничої і соціальної інфраструктури, дефіцит трудових і фінансових ресурсів, недостатність приватних інвестицій та ін., що уже позначилось на місці України у глобальному Індексі соціального прогресу: Упродовж 2022-2023 рр. спостерігається регрес позиції України у цьому Індексі (у 2021 р. Україна посіла 48, у 2022 р. – 52, у 2023 р. – 59 місце [62]).

В Україні близько 80% надавачів соціальних послуг належать саме до державного та комунального секторів. Це територіальні центри соціального обслуговування, центри

надання соціальних послуг, центри комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю та ін. Ці заклади здебільшого є бюджетними, неприбутковими та визначені розпорядниками бюджетних коштів (за даними Єдиного реєстру розпорядників та одержувачів бюджетних коштів [68]). Частка недержавних надавачів на ринку соціальних послуг складає не більше 20%. Це свідчить «про низьку конкуренцію надавачів послуг у територіальних громадах, від якої фактично залежить їх своєчасність, доступність, ефективність та якість. А оскільки комунальні надавачі утримуються або отримують фінансову підтримку з місцевих бюджетів, це ставить їх в привілейоване положення серед інших надавачів послуг та фактично виводить поза ринкові механізми» [62]. Отже, очевидним є те, що ефективне управління фінансовими ресурсами в соціальній сфері полягає у балансі між раціональним використанням обмежених ресурсів та забезпеченням високої якості й доступності соціальних послуг.

Соціально-економічні та політичні обставини, в яких на сьогодні опинилась Україна, вимагають ефективного управління фінансовими ресурсами, що, на нашу думку, має ґрунтуватися на таких принципах: принцип бюджетування, що полягає у створенні та управлінні бюджетами, які відповідають реальним потребам соціальної сфери (включає як поточні витрати, так і довгострокові інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури), принцип пріоритизації витрат, що полягає у визначенні пріоритетних напрямків фінансування на основі потреб населення та стратегічних цілей соціальної політики (наприклад, в умовах обмеженого бюджету може бути пріоритетом забезпечення базових соціальних послуг для найбільш вразливих верств населення), принцип контролю та звітності, що полягає у забезпеченні прозорості у використанні фінансових ресурсів, введенні ефективних механізмів контролю і аудиту для запобігання корупції та неефективного використання коштів, принцип залучення додаткових ресурсів, що полягає у віднайденні альтернативних джерел фінансування, таких як гранти, партнерство з приватним сектором або міжнародні донори, для розширення можливостей соціальної сфери. Не менш важливим є інтеграція управління людськими та фінансовими ресурсами, що дозволить поєднати управління людськими

та фінансовими ресурсами для досягнення стратегічних цілей соціальної політики (наприклад, розвиток нових соціальних програм, які потребують залучення нових кадрів та відповідного фінансування), оптимізувати витрати через ефективне використання кадрів, забезпечити скоординовану роботу між різними рівнями управління та підрозділами, що відповідають за людські та фінансові ресурси, для досягнення спільних цілей. Хоча на сьогодні Україна відчуває дефіцит кваліфікованих кадрів, недостатність фінансування, все ще має складні та забюрократизовані процедури управління, що можуть уповільнювати реалізацію соціальних програм та проєктів.

Ми звели у табл. 4.1 пропозиції щодо управління людськими та фінансовими ресурсами в різних галузях соціальної сфери.

Таблиця 4.1

Пропозиції щодо управління людськими та фінансовими ресурсами в різних галузях соціальної сфери

№№ пп	Галузь соціальної сфери	Управління людськими ресурсами	Управління фінансовими ресурсами
1.	Освіта	– підбір та розподіл кадрів: залучення висококваліфікованих вчителів, забезпечення рівномірного розподілу кадрів по регіонах з урахуванням потреб конкретних навчальних закладів; – програми підвищення кваліфікації вчителів: курси з нових методик навчання, інтеграція ІТ-технологій в освітній процес, підготовка вчителів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; – мотивація та утримання кадрів: запровадження програм мотивації, які можуть включати фінансові бонуси, можливості для професійного розвитку, підтримка вчителів, які працюють у складних умовах (наприклад, у сільській місцевості)	– визначення бюджету для фінансування шкіл, включаючи оплату праці вчителів, закупівлю навчальних матеріалів, утримання будівель і технологій, фінансування позашкільних програм, стипендій для студентів та підтримку шкіл у віддалених регіонах; – інвестиції в інфраструктуру: виділення коштів на будівництво нових навчальних закладів, ремонт існуючих приміщень, забезпечення шкіл сучасним обладнанням, комп'ютерною технікою, інтернетом; – контроль за витратами: введення системи прозорого контролю за витратами на освіту, що включає аудит використання коштів, ефективне управління закупівлями

			та раціональне використання бюджету
2.	Охорона здоров'я	– ефективний розподіл лікарів, медсестер та іншого медичного персоналу між медичними закладами з урахуванням потреб регіону та спеціалізації; забезпечення достатньої кількості фахівців у первинній ланці охорони здоров'я; – безперервне навчання: організація постійного професійного навчання для медичних працівників, наприклад, з нових методів лікування, роботи з новим медичним обладнанням або реагування на надзвичайні ситуації; – управління стресом та запобігання вигоранню: розробка програм для підтримки психічного здоров'я медичних працівників, запобігання професійному вигоранню шляхом психологічної підтримки, гнучкі графіки роботи, облаштування відпочинку	– фінансування медичних установ шляхом розподілу фінансових ресурсів між лікарнями, поліклініками та іншими медичними закладами для забезпечення надання медичних послуг, що включає витрати на оплату праці медичного персоналу, закупівлю ліків, обладнання та інших витратних матеріалів; – інвестування в нові технології: фінансування сучасних медичних технологій, таких як електронні медичні картки, новітнє діагностичне обладнання тощо; – проведення аналізу ефективності витрат, включаючи оптимізацію витрат на ліки, впровадження механізмів закупівель на тендерній основі, контроль за використанням бюджетних коштів тощо
3.	Соціальний захист	– залучення кваліфікованих кадрів для роботи з вразливими групами населення, включаючи психологів, юристів, консультантів; забезпечення достатньої кількості соціальних працівників, особливо в кризових регіонах або серед вразливих верств населення; – підготовка та перепідготовка кадрів з питань роботи з різними категоріями клієнтів, наприклад, дітьми, людьми похилого віку, людьми з інвалідністю, з переселенцями; – розробка системи мотивації, яка включає кар'єрне зростання, психологічну підтримку, визнання успіхів працівників у вигляді нагород, премій, інших заохочень	– фінансування соціальних програм шляхом розподілу коштів на реалізацію програм соціального захисту, включаючи виплати пенсій, субсидій, допомог сім'ям з дітьми, інвалідам, безробітним та іншим вразливим групам населення; – формування резервних фондів для реагування на надзвичайні ситуації, такі як економічні кризи або природні катастрофи, що впливають на добробут населення; – проведення оцінки ефективності витрат на соціальні програми, що включає вивчення впливу на рівень бідності, зайнятості та соціальної стабільності
4.	Ринок праці	– проведення консультацій з працевлаштування, підбір та навчання кадрів, які займаються працевлаштуванням безробітних,	– фінансування програм зайнятості: виділення коштів на програми з працевлаштування, професійної підготовки та

		організацією курсів з підвищення кваліфікації або перекваліфікації; – впровадження програм професійної орієнтації для молоді та дорослих, що дозволяє їм визначити свої сильні сторони та кар'єрні пріоритети; – організація програм адаптації для працівників, які втратили роботу через зміни в економіці, наприклад, у зв'язку із цифровізацією або автоматизацією виробничих процесів	перекваліфікації безробітних, що може включати підтримку стартапів, програми тимчасової зайнятості та субсидії підприємцям на створення нових робочих місць; – інвестиції в професійну освіту: фінансування курсів підвищення кваліфікації, навчання новим професіям, адаптації працівників до змін на ринку праці; – впровадження системи моніторингу результативності програм зайнятості, аналіз ефективності витрат та їх впливу на рівень зайнятості в регіоні
5.	Культура та спорт	– підбір кадрів для культурних та спортивних установ: визначення потреб у персоналі для організації культурних заходів, роботи у бібліотеках, музеях, театрах, спортивних закладах; – формування програм для підвищення кваліфікації працівників культури та спорту, такі як тренінги для організаторів масових заходів, курсів для музейних працівників або тренерів тощо; – підтримка розвитку молодих талантів: створення умов для розвитку молодих професіоналів у сфері культури та спорту за допомогою стажування, конкурсів, грантів	– фінансування культурних та спортивних заходів: виділення коштів на організацію культурних фестивалів, підтримку театрів, музеїв, на проведення спортивних заходів та розвиток спортивної інфраструктури; – інвестування в інфраструктуру: фінансування будівництва та ремонту культурних та спортивних споруд, таких як стадіони, театри, музеї, бібліотеки; – пошук додаткових джерел фінансування: залучення спонсорів, партнерських програм, грантів для додаткового фінансування культурних та спортивних проєктів
6.	Житлово-комунальне господарство	– Залучення спеціалістів для управління житлово-комунальними послугами, технічного обслуговування житлових фондів, надання соціальних послуг у житлово-комунальному господарстві; – навчання працівників новим технологіям у будівництві та обслуговуванні житлових фондів, впровадження енергоефективних технологій; – впровадження системи заохочень для працівників, які забезпечують високий рівень послуг (премії за	– бюджетування житлових програм: виділення коштів на реалізацію програм забезпечення житлом, наприклад, для соціального житла для малозабезпечених верств населення або програми підтримки молодих сімей; – утримання та модернізація інфраструктури за допомогою фінансування ремонту та модернізації комунальної інфраструктури, водопостачання, теплопостачання, електропостачання;

		якісне виконання робіт, за економію ресурсів)	– запровадження систем управління витратами на комунальні послуги, забезпечення прозорості тарифів та раціонального використання бюджетних коштів
7.	Пенсійне забезпечення	– залучення кваліфікованих кадрів для роботи з людьми похилого віку, забезпечення достатньої кількості фахівців для розрахунку пенсійних виплат різним категоріям пенсіонерів; – підготовка та перепідготовка кадрів з питань нарахування пенсійних виплат різним категоріям клієнтів; – розробка системи мотивації, яка включає кар'єрне зростання, психологічну підтримку, визнання успіхів працівників (нагороди, подяки, премії тощо)	– розрахунок та виплата пенсій відповідно до законодавства, забезпечення стабільності пенсійного фонду; – інвестиції в стабільність пенсійного фонду: вкладення коштів пенсійного фонду в безпечні фінансові інструменти для забезпечення довгострокової стабільності виплат; – проведення аналізу ефективності використання коштів пенсійного фонду, прогнозування майбутніх потреб та можливих ризиків

Таким чином, кожна галузь соціальної сфери має свої особливості у підборі, навчанні та управлінні кадрами. Управління людськими ресурсами у цих галузях передбачає розуміння специфічних вимог та викликів, що дозволяє оптимізувати діяльність і забезпечити високий рівень соціальних послуг для населення. Управління фінансовими ресурсами у соціальній сфері вимагає стратегічного планування, ефективного розподілу коштів, постійного моніторингу та аналізу результатів. Важливо забезпечити прозорість у витратах та залучати додаткові джерела фінансування для стабільності реалізації соціальних програм.

4.3. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ ТА КНР

Тетяна Непокупна, Лян Хао

Особливості державного управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, що впливають на процеси суспільного розвитку та потреби населення. На нашу думку, такими чинниками є:

– по-перше, децентралізація влади. В Україні процес децентралізації розпочався у 2014 р. з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014), законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації [69]. У результаті розпочатої реформи відбулась передача значної частини повноважень у сфері соціального забезпечення та розвитку на рівень територіальних громад. Це дозволяє ефективніше реагувати на місцеві потреби, але також вимагає від місцевих органів влади розвитку управлінських та фінансових компетенцій. Наприклад, у жовтні 2024 р. до місцевих бюджетів надійшло 16,3 млрд грн трансфертів з держбюджету, за рахунок чого «органи місцевого самоврядування мають можливість і надалі забезпечувати фінансування першочергових потреб на місцевому рівні» (рис. 4.4) [70]. Місцеві органи влади стають основними виконавцями соціальних програм, що потребує налагодження ефективної співпраці між державою та територіальними громадами;

Рис. 4.4. Перерахування Мінфіном трансфертів з держбюджету [70]

– по-друге, фінансова нестабільність. В умовах економічних викликів, зокрема через російську збройну агресію проти України та кризові явища, держава має обмежені фінансові ресурси, що впливає на можливість фінансування соціальних програм. Це вимагає пріоритизації витрат, пошуку додаткових джерел фінансування та оптимізації використання наявних коштів. Україна значною мірою залежить від фінансової та технічної допомоги міжнародних організацій, що впливає на розвиток соціальних галузей. Співпраця з донорами та залучення грантів стають важливими елементами державного управління.

Україна регулярно звертається до Міжнародного валютного фонду (МВФ) для отримання кредитів. Програми співпраці з МВФ забезпечують фінансову стабільність, підтримку резервів Національного банку України та можливість уникнути дефолту. Наприклад, у 2023 р. Україна отримала 15,6 млрд дол кредиту в рамках нової програми з МВФ. Одним із найбільших донорів для України виступає Європейський Союз. У 2022-2024 рр. ЄС виділив понад 18 млрд євро макрофінансової допомоги. США до лютого 2025 р. надавали фінансування через програми USAID. У 2022-2023 рр. вони виділили десятки мільярдів доларів на підтримку української економіки та оборони. Основні донори включають ЄС, США, Міжнародний валютний фонд (МВФ), а також

інші країни та організації. Наприклад, очікується, що ЄС надасть близько 9 млрд дол, МВФ – 5,4 млрд дол, а решта суми включатиме кредити від Міжнародного банку реконструкції та розвитку та допомогу урядів країн G7 [71–72]. У 2023 р. Україна отримала від міжнародних партнерів понад 93 млрд дол, що дозволило підтримати міжнародні резерви на рівні понад 40 млрд дол. Ця допомога спрямовується на стабілізацію економіки, відновлення інфраструктури та військові потреби [73]. Підтримка від країн-партнерів значною мірою залежить від виконання Україною зобов'язань перед міжнародними інститутами. Міжнародні організації – Світовий банк, ООН, ОБСЄ, надають гранти та технічну допомогу для відновлення інфраструктури, реалізації реформ, підтримки соціальних програм. Світовий банк у 2023 р. запустив багатомільярдну програму допомоги Україні для відновлення критичної інфраструктури. Червоний Хрест та інші міжнародні структури забезпечують гуманітарну підтримку мільйонів українців, які постраждали від війни. Ця допомога включає продукти харчування, медичні засоби, тимчасове житло та ін. У цілому частка кредитів і грантів від міжнародних партнерів у державному бюджеті України значно зросла з початком війни у 2022 р. Це стало критично важливим для підтримки економіки та соціальних витрат;

– по-третє, соціальні виклики та демографічні зміни. Соціальна сфера України стикається з проблемами високого рівня бідності, безробіття, нерівності в доступі до соціальних послуг. Це потребує розробки та реалізації ефективної соціальної політики, спрямованої на підтримку найбільш вразливих верств населення. Зростаючий відсоток літніх людей створює додаткове навантаження на пенсійну систему, охорону здоров'я та соціальні служби, що вимагає перегляду підходів до управління цими сферами;

– по-четверте, реформи та модернізація. В Україні триває реформа охорони здоров'я, що включає перехід до страхової медицини, розвиток первинної медичної допомоги, реформу фінансування медичних закладів. Це вимагає перегляду управлінських підходів, адаптації системи до нових умов. Також триває оновлення системи освіти, впровадження нових стандартів навчання, діджиталізація освіти, що є

важливими напрямами розвитку. Управління цими процесами потребує інноваційних підходів та залучення нових технологій;

– по-п’яте, правове регулювання та нормативно-правова база. Соціальна сфера в Україні потребує регулярного оновлення нормативно-правової бази з урахуванням змін у суспільстві, вимог Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, що включає адаптацію законодавства до нових соціальних викликів та стандартів. Важливими елементами державного управління є забезпечення прозорості та підзвітності в управлінні фінансовими ресурсами, запобігання корупції в соціальній сфері;

– по-шосте, цифровізація та інновації. Цифровізація соціальної сфери, включаючи впровадження електронних сервісів, таких як електронні медичні картки, реєстри отримувачів соціальних послуг, електронний документообіг, сприяє підвищенню ефективності управління. Держава впроваджує інноваційні підходи в управлінні соціальними послугами, наприклад, через платформи електронного урядування, що дозволяє спростити доступ до соціальних послуг для громадян;

– по-сьоме, збройна агресія РФ проти України. Державне управління соціальною сферою під час збройної агресії РФ проти України зосереджено на подоланні надзвичайних ситуацій, забезпеченні базових потреб населення, захисті прав громадян, а також адаптації соціальної політики до умов війни. Це включає допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО) шляхом створення механізмів реєстрації, виплати фінансової допомоги, забезпечення житлом, робочими місцями, медичною допомогою. Підтримка постраждалих від бойових дій проходить за допомогою компенсації втрат житла, виплати родинам загиблих та поранених, забезпечується логістика для розподілу гуманітарної допомоги, залучення міжнародних партнерів. Медичні заклади переорієнтовуються на лікування військових і постраждалих цивільних, забезпечується доступ до медичних послуг у зоні бойових дій, надається психологічна допомога постраждалим, зокрема військовим, переселенцям, дітям. В освіті організовано дистанційне навчання для дітей, які залишили свої домівки або перебувають у

небезпечних районах. На ринку праці реалізовуються програми працевлаштування для ВПО, військових ветеранів і постраждалих громадян, державні ініціативи із залучення громадян до тимчасових робіт для відновлення інфраструктури. Планується реінтеграція окупованих територій, відновлення інфраструктури, житла та соціальних послуг на звільнених територіях, відновлення органів державного управління та надання соціальних послуг у звільнених громадах, інтеграція громадян із деокупованих територій у загальнодержавні програми соціального захисту. На загальнонаціональному та місцевому рівня – орієнтація на захист найбільш вразливих груп населення: забезпечення підтримки дітей-сиріт, літніх людей, осіб із інвалідністю, попередження випадків домашнього насильства, торгівлі людьми, дитячої безпритульності.

В умовах збройної агресії управління соціальною сферою спрямоване не лише на підтримку населення, але й на посилення стійкості суспільства, відновлення нормального життя та підготовку до післявоєнної відбудови. Ця агресія стала однією з найбільших загроз сучасному світовому порядку, порушила принципи суверенітету та територіальної цілісності.

Отже, державне управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні характеризується необхідністю реагування на складні соціальні виклики, ефективного використання обмежених ресурсів, впровадження реформ, спрямованих на підвищення якості соціальних послуг. В умовах децентралізації та фінансової нестабільності важливим є підвищення спроможності місцевих органів влади, забезпечення прозорості та підзвітності в управлінні, а також активне залучення міжнародної допомоги та інноваційних технологій.

До особливостей державного управління розвитком окремих галузей соціальної сфери в Україні варто включити такі:

– у сфері освіти: реформа Нової Української Школи (НУШ) – держава впроваджує концепцію НУШ, яка орієнтована на створення сучасного освітнього середовища, нових стандартів викладання та оновлення програм навчання, що вимагає масштабних змін у підходах до управління школами, підготовки вчителів, впровадження нових освітніх

технологій; цифровізація освіти – активне впровадження цифрових технологій, таких як електронні підручники, онлайн-платформи для навчання та управління освітніми процесами, що потребує від держави розвитку IT-інфраструктури та підтримки технічного забезпечення шкіл; доступ до освіти – особливий акцент робиться на забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх верств населення, зокрема дітей з інвалідністю, дітей з сільських місцевостей та внутрішньо переміщених осіб. Підтримка інклюзивної освіти – увага приділяється розвитку інклюзивної освіти, включаючи адаптацію шкіл, підготовку вчителів та створення спеціальних програм для дітей з особливими потребами. У 2024 р. витрати на освіту зросли майже на 20% порівняно з 2023 р., перевищивши 171 млрд грн. Зокрема було збільшено субвенцію місцевим бюджетам, щоб підняти зарплатню педагогічним працівникам [74];

– у сфері охорони здоров'я: медична реформа – перехід до системи страхової медицини, запровадження механізмів автономії медичних закладів, розвиток первинної медичної допомоги, що вимагає від держави забезпечення фінансування, підготовки медичних кадрів та створення умов для прозорого управління медичними закладами; телемедицина – розвиток телемедицини як способу забезпечення медичних послуг у віддалених регіонах та для пацієнтів з обмеженими можливостями пересування; доступ до медичних послуг – особливий акцент на забезпеченні доступу до медичних послуг для всіх категорій населення, зокрема через державні програми із забезпечення безкоштовного медичного обслуговування для вразливих груп населення. Так, у 2023 р. видатки на охорону здоров'я становили 217,4 млрд грн, із них видатки держбюджету разом з трансфертами – 181,8 млрд грн [75];

– у сфері соціального захисту: реформа системи субсидій – перехід до адресної підтримки та впровадження електронних реєстрів отримувачів соціальної допомоги. Держава прагне забезпечити прозорість та ефективність використання бюджетних коштів через нові системи моніторингу та контролю. Підтримка внутрішньо переміщених осіб – особливий фокус на забезпеченні житлом, соціальними виплатами та працевлаштуванням ВПО, що вимагає координації дій між центральною та місцевими

владами, а також залучення міжнародної допомоги. Соціальна інклюзія – активні заходи щодо інтеграції вразливих верств населення, включаючи людей з інвалідністю, у суспільство через програми соціальної інклюзії та створення безбар'єрного середовища. Соціальні послуги для людей з інвалідністю – особливістю є розвиток мережі центрів соціальної допомоги, впровадження безбар'єрного середовища та підтримка людей з інвалідністю у інтеграції до суспільства. Реформа пенсійної системи – перехід до багаторівневої пенсійної системи, що включає солідарний рівень, накопичувальні пенсійні фонди та приватне пенсійне страхування. За даними Світового банку, 9 мільйонів українців із 32 мільйонів населення живуть у бідності. Відомо, що у червні 2023 р. близько 25% українців не мали достатньо грошей, щоб купити їжу [76];

– на ринку праці: розвиток служб зайнятості – держава модернізує систему служб зайнятості, що включає створення єдиної електронної бази вакансій, підвищення ефективності професійної підготовки та перекваліфікації працівників. Захист прав працівників – важливою особливістю є зміцнення законодавства щодо захисту прав працівників, зокрема в умовах зростаючої неформальної зайнятості та трудової міграції. Програми зайнятості – фінансування та впровадження програм активної зайнятості, особливо для молоді, людей передпенсійного віку та інших вразливих груп. Станом на травень 2023 р. рівень безробіття в Україні становив близько 20%. За оцінками Державної служби зайнятості України, станом на березень 2023 р. близько 3 млн осіб працювали без офіційного оформлення, що становить понад 20% працездатного населення України [77];

– у сфері культури та спорту: фінансування культурних проєктів – в умовах обмеженого фінансування держава підтримує культурні та спортивні ініціативи через гранти, програми співфінансування, а також залучення приватних інвесторів. Збереження культурної спадщини – важливим напрямом є підтримка проєктів, спрямованих на збереження культурної спадщини, реставрацію історичних пам’яток та популяризацію української культури на міжнародному рівні. Розвиток спортивної

інфраструктури – держава інвестує в розвиток спортивних споруд, створення умов для масового спорту та підтримку професійного спорту;

– сфера житлово-комунального господарства (ЖКГ): реформа ЖКГ – впровадження нових підходів до управління житловим фондом, включаючи розвиток ОСББ, модернізацію інфраструктури та підвищення енергоефективності будівель. Тарифи та субсидії – важливою особливістю є державне регулювання тарифів на комунальні послуги та надання субсидій для соціально незахищених верств населення. Інфраструктурні проєкти – держава підтримує великомасштабні проєкти з оновлення та розвитку комунальної інфраструктури, зокрема водопостачання, теплопостачання, електрифікації;

Таким чином, державне управління розвитком кожної з галузей соціальної сфери в Україні характеризується специфічними викликами, пов’язаними з реформами, фінансовими обмеженнями та соціальними змінами. Кожна галузь вимагає особливого підходу до управління, адаптації до нових умов та впровадження сучасних технологій для підвищення ефективності надання соціальних послуг.

Специфіка державного управління розвитком галузей соціальної сфери в Китайській Народній Республіці (КНР) зумовлена особливостями політичної системи, економічного розвитку та соціальної політики країни. Аналіз наукової та публіцистичної літератури [78–83] свідчить, що у КНР реалізовується централізоване управління, що супроводжується контролем з боку центральної влади. У КНР значна частина повноважень з управління соціальною сферою зосереджена в руках центрального уряду, що включає розробку стратегій, визначення основних пріоритетів та фінансування програм. Центральна влада має контроль над ключовими елементами соціальної політики, такими як освіта, охорона здоров’я, соціальне забезпечення. Комуністична партія Китаю (КПК) відіграє основну роль в управлінні соціальною сферою, формуючи політичні рішення та надаючи загальні настанови, що визначають соціальну політику [84].

КНР активно інвестує в інфраструктуру соціальної сфери, включаючи будівництво нових шкіл та модернізації існуючих освітніх закладів, лікарень, медичних центрів та житлових комплексів. В країні впроваджуються національні освітні програми, які визначають стандарти навчання, методи викладання та оцінювання на всіх рівнях освіти, що забезпечує єдність освітньої системи по всій країні. Так, за словами Чень Далі, чиновника Міністерства освіти, Китай підписав угоди про взаємне визнання ступенів і дипломів із 60 країнами та регіонами, і студенти зі 195 країн і регіонів приїхали до Китаю для навчання. Китай створив понад 30 Luban Workshops в Азії, Європі та Африці та надав професійне навчання понад 31000 людей. Китай реалізує ініціативу запросити 50000 молодих американців до Китаю для програм обміну та навчання протягом п'яти років. Країна також виконує план прийняти понад 10000 французьких студентів протягом трьох років і подвоїти кількість європейських молодіжних обмінів у Китаї [85].

Проводяться реформи, спрямовані на підвищення ефективності медичних установ через впровадження механізмів автономії, підвищення зарплат медичних працівників і поліпшення якості медичних послуг. КНР запровадила систему універсального медичного страхування, яка охоплює більшість населення і забезпечує доступ до базових медичних послуг. Програма розподіляє витрати на медичне обслуговування між державним і приватним секторами. Упроваджуються програми, які пропагують здоровий спосіб життя, програми боротьби з неінфекційними захворюваннями, такими як ожиріння, діабет, серцево-судинні захворювання. Наприклад, до останнього видання каталогу лікарських засобів медичного страхування Китаю було додано 13 ліків від рідкісних захворювань, в результаті чого загальна кількість таких ліків, які покриваються медичним страхуванням у країні, перевищила 90. Додані елементи до каталогу, які були спільно опубліковані Національним управлінням безпеки охорони здоров’я (NHSA) та відповідними органами, включають ліки від рідкісних захворювань, таких як гіпертрофічна кардіоміопатія, невиліковна епілепсія та пароксизмальна нічна гемоглобінурія. Через наднизький рівень захворюваності, обмежену кількість пацієнтів і високу вартість досліджень і розробок рідкісні захворювання протягом тривалого часу

залишалися областю меншої уваги в галузі охорони здоров’я. Завдяки міжвідомчим зусиллям Китай прискорив розробку шляхів запобігання та лікування таких захворювань – тепер пацієнтам доступні більш доступні ліки. У рамках цих зусиль NHSA коригувала національний каталог медичного страхування протягом семи років поспіль з моменту його заснування, розширюючи сферу охоплення, щоб включити рідкісні захворювання, такі як спінальна м’язова атрофія, хвороба Гоше та міастенія. На додаток до надання більшої кількості компенсованих ліків, Китай також розвинув свою національну мережу співпраці для діагностики та лікування рідкісних захворювань. Станом на жовтень 2024 р. понад 400 медичних закладів об’єдналися в мережу, яка має механізми направлення та телемедицини та охоплює всі регіони провінційного рівня країни [86].

Діючий міністр освіти КНР Хуай Цзіньпен заявив, що Китай продовжить просувати освітню реформу для задоволення попиту населення на якіснішу освіту. Він підкреслив, що Китай досяг значних успіхів у розвитку системи освіти після 18-го Всекитайського з'їзду КПК у 2012 р. Як уточнив Хуай Цзіньпен, станом на 2023 р. у країні налічувалося 498300 навчальних закладів та 18,92 млн штатних викладачів. Він наголосив, що Китай просуває обов'язкову освіту на рівноправній основі, впроваджуючи заходи, що заохочують дітей шкільного віку до навчання у прилеглих школах, а також гарантує доступність субсидій на освіту для учнів із сімей з обмеженими фінансовими можливостями на всіх етапах навчання [87].

Хуай Цзіньпен зазначив, що для задоволення попиту населення на якісну освіту міністерство зосередиться на трьох ключових напрямках, а саме покращенні базової освіти, розширенні майбутніх можливостей для учнів та підтримці безперервної освіти. За його словами, відомство просуватиме реформу методів та підходів до базової освіти, одночасно знижуючи тягар надмірного обсягу домашніх завдань та позашкільного навчання для учнів, а також продовжуватиме роботу з підвищення якості аудиторних занять та позакласних послуг. У питанні розширення перспектив для учнів Хуай Цзіньпен наголосив на необхідності розвитку сучасної системи професійно-технічної

освіти. Він зазначив, що країна зосередиться на інтеграції професійної підготовки із загальною освітою та її узгодженні з потребами галузей економіки, щоб професійне навчання могло краще служити соціально-економічному розвитку країни. Говорячи про безперервну освіту, міністр заявив, що Китай нарощуватиме розвиток платформ освітніх ресурсів та відповідних державних послуг, а також удосконалюватиме систему вищих навчальних закладів з відкритою академічною політикою та відкриватиме університети третього віку, щоб забезпечити доступність освітніх послуг для всіх у будь-який час. Крім цього Хуай Цзіньпен також відзначив низку інших завдань щодо побудови системи освіти вищої якості, включаючи реалізацію численних ініціатив, спрямованих на підвищення добробуту учнів, ефективніший розподіл освітніх ресурсів між регіонами та сприяння високорівневому міжнародному співробітництву та обмінам в освітній сфері [87]. Витрати на обов'язкову освіту у КНР у 2023 р. склали ¥2,84 трлн, що є найбільшою часткою в загальному обсязі витрат, потім йдуть витрати на вищу освіту, що склали ¥1,76 трлн [88].

Китайська система соціального забезпечення охоплює як урядові, так і місцеві програми, що включають різні види соціальних виплат – пенсії, допомогу по безробіттю, соціальну допомогу для найбільш вразливих груп населення. Останніми роками в Китаї проводяться реформи для забезпечення кращого покриття та підвищення ефективності соціальних програм, таких як пенсійна система, медичне страхування та програми соціальної допомоги. Розвивається система соціальних послуг для літніх людей, включаючи створення будинків для людей похилого віку. Китай реалізує амбітні програми боротьби з бідністю, включаючи спеціальні ініціативи (наприклад, цільові субсидії для бідних районів) для покращення життєвих умов в сільських районах і для вразливих верств населення шляхом стимулювання створення нових робочих місць. КНР реалізує політику, спрямовану на зменшення безробіття через програми підтримки малого бізнесу, надання субсидій для створення нових робочих місць та активну участь у навчанні та перепідготовці кадрів. Проводяться заходи з покращення умов праці,

підвищення рівня мінімальної заробітної плати, забезпечення захисту прав працівників у контексті трудового законодавства [89].

Китай активно впроваджує сучасні технології для покращення управління соціальною сферою. Це включає електронні медичні картки, системи електронного урядування, платформи для моніторингу соціальних послуг і управлінських даних [90–91]. В КНР широко застосовуються інноваційні рішення для підвищення ефективності соціальних програм, зокрема у сфері соціального забезпечення та охорони здоров'я. У Китаї акцентується увага на соціальній стабільності та контролі за соціальною ситуацією, що включає моніторинг соціальних процесів, управлінські рішення, спрямовані на підтримання суспільного порядку та попередження соціальних заворушень. Влада також контролює соціальні інститути (освіта, медицина) з метою забезпечення їхньої відповідності державним стандартам та політиці. Китайські компанії навіть експортують власні технологічні розробки, інновації в інші країни. Так, китайський технологічний гігант Huawei надає послуги в Інтернеті для сектору вищої освіти та наукових досліджень в Тунісі. «Huawei створила першу систему хмарних обчислень для вищої освіти та досліджень у Тунісі, яка надає 14 туніським університетам можливості для штучного інтелекту та обчислення великих даних», – зазначає Цінь Чжаобінг, віце-президент Huawei Northern Africa [92].

Згідно з даними Міністерства освіти (МО), Китай організовує сесії набору в освітній сектор для випускників коледжів, оскільки країна прагне залучити більше молодих талантів на посади, пов'язані з освітою. Міністерство освіти оголосило про запуск онлайн-сеансу найму на національній платформі служб працевлаштування студентів коледжів, об'єднуючи інформацію про можливості працевлаштування від роботодавців, пов'язаних із освітою. У МО очікують, що загалом роботодавці, які беруть участь у цій сесії, запропонують 150 тисяч вакансій. Окрім онлайн-сесії у Північно-східному педагогічному університеті провінції Цзілінь проводяться офлайн-заходи із набору персоналу. Очікується, що понад 1000 роботодавців з основних економічних регіонів Китаю, включаючи регіон Пекін-Тяньцзінь-Хебей, регіон дельти річки Янцзи та

район Великої затоки Гуандун-Гонконг-Макао, запропонують понад 30000 вакансій, пов’язаних із освітою. Ці рекрутингові сесії є частиною цьогорічної осінньої рекрутингової кампанії в кампусі. МО планує організовувати більше заходів, присвячених основним регіонам, галузям промисловості та конкретним групам. Останні офіційні дані показують, що загальна кількість випускників коледжів у Китаї, за прогнозами, досягне 12,22 млн в 2025 р., що на 430000 більше, ніж у 2024 р. [93].

Держава активно інвестує в модернізацію житлових комплексів, підвищення енергоефективності будівель, поліпшення житлових умов для населення, в розвиток комунальної інфраструктури, такої як водопостачання, очищення стічних вод і системи теплопостачання. Реалізуються програми підтримки молодих сімей та соціально незахищених верств населення для забезпечення їх доступним житлом, зокрема через субсидії на купівлю житла. Це частина стратегії для забезпечення сталого економічного зростання та соціального розвитку. Хоча центральний уряд контролює основні фінансові потоки, місцева влада також відіграє важливу роль у фінансуванні та управлінні соціальними програмами, часто за рахунок місцевих податків та ресурсів.

До недавнього часу політика «одна родина – одна дитина» впливала на демографічні зміни в Китаї. Сьогодні уряд намагається врегулювати демографічні проблеми, такі як старіння населення та зниження народжуваності, через політику «двох дітей» і підтримку сімейної політики. КНР має специфічну міграційну політику, зокрема систему хукоу (hukou), яка регулює права на проживання та доступ до соціальних послуг для мігрантів, що впливає на управління соціальною сферою в містах і сільських районах [94].

Зі зростанням економіки та підвищенням рівня життя спостерігається розширення середнього класу, що вимагає адаптації соціальної політики для задоволення нових потреб та вимог громадян. Нами було розкрито зміст соціальної політики в КНР та зроблено висновки про те, що «незважаючи на недосконалість системи соціального забезпечення Китаю, соціальна політика все ж таки вибудовується як система заходів держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя населення

задля покращення умов праці і життя, підвищення добробуту населення, підтримки соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні» [95].

Отже, державне управління розвитком галузей соціальної сфери в КНР характеризується централізованим контролем, значними інвестиціями в інфраструктуру, активним впровадженням нових технологій, акцентом на соціальній стабільності та контролі. Реформи соціального забезпечення, боротьба з бідністю та інноваційні рішення в управлінні є основними елементами політики держави, що допомагають відповідати на сучасні виклики та забезпечувати сталий соціальний розвиток. Кожна галузь соціальної сфери має свої специфічні особливості, які враховують потреби населення, соціально-економічний контекст і політичні пріоритети країни.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Тетяна Непокупна

Соціальна сфера охоплює сукупність відносин, інститутів, процесів, які спрямовані на забезпечення добробуту та соціальної стабільності населення. Вона включає в себе різні галузі: освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, культуру, захист прав людини, житлово-комунальне господарство та інші, які сприяють підтриманню та підвищенню якості життя громадян. У розрізі галузей соціальної сфери значення освіти полягає у забезпеченні підготовки кваліфікованих кадрів для економіки, у сприянні культурному та інтелектуальному розвитку суспільства. Галузь охорони здоров’я спрямована на здійснення профілактики та лікування хвороб, на збереження та поліпшення здоров'я населення, що є основою для продуктивної праці. Галузь соціального забезпечення спрямована на підтримку найбільш вразливих верств населення, на забезпечення мінімальних життєвих стандартів, що важливо для соціальної стабільності. Галузь культури включає у себе культурні інституції, засоби масової інформації, збереження культурної спадщини, що сприяє формуванню

національної ідентичності та підтриманню соціальної гармонії. Галузь житлово-комунального господарства забезпечує умови для комфортного життя, включаючи доступ до чистої води, енергії, житла, що безпосередньо впливає на рівень життя населення.

Нормальне функціонування соціальної сфери у цілому позитивно впливає на економічний розвиток країни, регіонів, територіальних громад. Це проявляється, по-перше, у підвищенні продуктивності праці, адже здорова, освічена та соціально захищена робоча сила здатна працювати ефективніше, що сприяє зростанню економіки; по-друге, соціальна сфера забезпечує зниження соціальної напруги та конфліктів через підтримку найбільш вразливих верств населення, що створює сприятливі умови для економічної діяльності; по-третє, слугує розвитку людського капіталу, адже інвестиції в освіту та охорону здоров'я сприяють формуванню висококваліфікованих кадрів, які здатні стимулювати інновації та економічне зростання; по-четверте, соціальна сфера забезпечує умови для підвищення рівня життя окремих громадян і цілих груп, що сприяє більш рівномірному розподілу доходів та зростанню середнього класу. Таким чином, соціальна сфера є не тільки важливою для забезпечення добробуту громадян, але й має вирішальне значення для стійкого економічного розвитку суспільства.

Основними концепціям, які пояснюють необхідність державного управління соціальною сферою, є такі: концепція соціальної держави, що фокусується на забезпеченні соціального захисту і рівності можливостей для громадян шляхом використання програм соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та соціального страхування; концепція державного управління через результати, що орієнтована на досягнення конкретних результатів у соціальній сфері та передбачає оцінку ефективності програм і політик на основі досягнутих результатів, впливу на соціальне благополуччя; концепція участі громадян, що підкреслює важливість активної участі громадян у процесі прийняття рішень та включає механізми консультацій, громадських слухань і участь населення у формуванні соціальних програм; концепція інтерсекторної співпраці, що акцентує увагу на необхідності координації між

державними, приватними і громадськими неурядовими організаціями для досягнення ефективних результатів у соціальній сфері та включає створення партнерств і мереж для реалізації соціальних програм; концепція децентралізації, що пропонує передачу частини функцій і ресурсів на місцевий рівень для покращення адаптації соціальних програм до локальних потреб, що дозволяє місцевим органам влади краще реагувати на специфічні потреби своїх громад та населення.

У державному управлінні соціальною сферою застосовуються різні стратегії та інструменти, які спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи соціального захисту та підтримки населення. У межах програмно-проєктного підходу у державному управлінні соціальною сферою та управління людськими і фінансовими ресурсами у соціальній сфері можна виокремити такі основні стратегії:

– стратегія соціального захисту і підтримки малозабезпечених верств населення як забезпечення мінімального рівня добробуту найбільш уразливих категорій населення, зниження рівня бідності. Інструментами цієї стратегії є соціальні виплати та субсидії (пенсії, допомога з безробіття, підтримка багатодітних сімей), система соціального страхування (медичне, пенсійне, на випадок безробіття); цільові програми підтримки найбідніших та незахищених верств населення;

– стратегія розвитку людського капіталу як інвестування у підвищення якості освіти, охорони здоров'я та професійної підготовки задля підвищення продуктивності праці. Інструментами цієї стратегії є державні програми освіти, що забезпечують доступ до загальної та вищої освіти; програми професійного розвитку та перенавчання; інвестиції в медичні послуги, включаючи державне медичне страхування;

– стратегія соціальної інтеграції і рівності можливостей як забезпечення рівних можливостей для всіх громадян незалежно від соціально-майнового стану, статі, віку чи інших факторів. Інструментами цієї стратегії є програми реабілітації для осіб з інвалідністю; підтримка гендерної рівності, сприяння зайнятості жінок і боротьба з дискримінацією; застосування квот для працевлаштування вразливих верств населення;

– стратегія поліпшення якості життя населення як підвищення рівня якості життя шляхом покращення умов проживання, доступу до базових послуг та інфраструктури. Інструментами цієї стратегії є житлові програми, включаючи надання пільгових кредитів для молодих сімей; розвиток соціальної інфраструктури (будівництво лікарень, шкіл, спортивних закладів); підтримка місцевих ініціатив для створення соціальних просторів;

– стратегія активізації соціальної мобільності як створення умов для підвищення мобільності населення та сприяння соціальному зростанню. Інструментами цієї стратегії є програми підтримки підприємництва (субсидії, кредити для малого бізнесу); залучення громадян до участі в програмних заходах, спрямованих на розвиток територіальних громад; спрощення умов для відкриття власної справи та пільгове оподаткування для соціальних підприємців;

– стратегія соціального планування і прогнозування як забезпечення довгострокового планування в соціальній сфері, враховуючи демографічні тенденції та соціально-економічні виклики. Інструментами цієї стратегії є система моніторингу соціальних індикаторів (рівень бідності, безробіття, демографія); аналіз та прогнозування соціальних потреб і розробка стратегій розвитку; використання цифрових технологій для збору та обробки даних про соціально-майновий стан населення;

– стратегія децентралізації управління соціальною сферою як передача частини повноважень з управління соціальною сферою на місцевий рівень для ефективного врахування потреб громад. Інструментами цієї стратегії є надання місцевим органам влади повноважень у сфері надання соціальних послуг; розвиток громадських організацій та співпраця з ними в реалізації соціальних програм; формування місцевих бюджетів і зосередженням уваги на соціальних потребах населення громади.

Формування цих стратегій, ефективне їх застосування з відповідним інструментарієм сприятиме підвищенню добробуту населення, забезпеченню соціальної стабільності та економічного розвитку.

Особливості державного управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні зумовлені як загальними принципами публічного адміністрування, так і специфічними викликами, характерними для української соціальної сфери. До головних особливостей належить реформа децентралізації управління, що супроводжується передачею частини повноважень з управління соціальною сферою від центральних органів влади до місцевих. Це сприяє врахуванню специфіки кожної територіальної громади, особливо з огляду на їхні потреби, а місцеві органи влади отримують більше можливостей самостійно планувати та реалізовувати соціальні програми, що підвищує ефективність соціальних послуг, але водночас створює нерівномірність доступу до цих послуг у різних регіонах. Наступною особливістю є реформування нормативно-правової бази, що регулює діяльність установ соціальної сфери, та спрямована на гармонізацію нормативно-правової бази з європейськими стандартами. Зміни в законодавстві мають на меті підвищення якості соціальних послуг, розширення їхнього доступу, проте ці процеси іноді супроводжуються нестабільністю в умовах адаптації до нових вимог. До особливостей належить державне фінансування та співпраця з недержавними організаціями: державне фінансування залишається основним джерелом розвитку соціальної сфери, проте все більше застосовуються моделі державно-приватного партнерства та залучення недержавних організацій. Співпраця з неурядовими організаціями дозволяє гнучко реагувати на потреби населення, зокрема у сфері надання соціальних послуг для незахищених верств. Проте виникає залежність від спроможності громадських організацій та наявності ресурсів. Серед особливостей також варто назвати поступовий перехід системи соціальної допомоги до адресного формату, що спрямований на те, щоб ресурси потрапляли до тих, хто найбільше потребує підтримки. Такий підхід сприяє зменшенню соціальних витрат та підвищенню ефективності, однак вимагає ефективного обліку та моніторингу соціальних даних, що вимагає сучасної цифрової інфраструктури. Тому наступною особливістю є цифровізація соціальних послуг – введення електронних послуг, наприклад, через платформи «Дія», що спрощує доступ до соціальної допомоги, дозволяє автоматизувати процеси звернень і реєстрації.

Це забезпечує зменшення бюрократичних бар'єрів і пришвидшує доступ до послуг, але вимагає адаптації та навчання значної частини населення користуватися новими технологіями. Ще однією особливістю є інтеграція соціальних послуг (т. зв. «єдине вікно»), що дає змогу надавати різноманітні соціальні послуги через одну структуру, наприклад, центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Це спрощує отримання різних видів соціальної підтримки, однак вимагає міжвідомчої координації та належної підготовки персоналу. Не менш важливою особливістю є адаптація соціальної сфери до кризових умов, до умов військової агресії з боку РФ, які спричинили збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, призвели до демографічних змін тощо. Впровадження додаткових соціальних програм для підтримки постраждалих, переселенців, ветеранів та їхніх сімей накладає додаткові вимоги на фінансування і кадровий ресурс системи соціального захисту.

Особливості державного управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні полягають у поєднанні децентралізації, реформування законодавства, адресної підтримки, цифровізації та адаптації до кризових умов, що вимагає посилення і поглиблення співпраці між державою, місцевими органами влади та недержавними організаціями для ефективного управління соціальною сферою.

Державне управління розвитком галузей соціальної сфери в Китайській Народній Республіці має свої специфічні особливості, що зумовлені політичною системою, економічними умовами та сучасними соціальними викликами. До таких особливостей належить політика централізованого управління, адже влада в КНР є високо централізованою і рішення щодо соціальної політики часто ухвалюються на загальнонаціональному рівні. Центральний уряд встановлює основні пріоритети та рамки для розвитку соціальної сфери, що дозволяє реагувати на соціальні проблеми та забезпечувати однотипність у реалізації соціальних програм, але може призводити до недостатньої гнучкості у врахуванні місцевих потреб. Наступною особливістю є базування на соціалістичних принципах, що передбачає забезпечення базових потреб населення через державні програми. Основною метою визначено досягнення соціальної

справедливості та зменшення нерівності. Держава активно інвестує в соціальні програми, включаючи освіту, охорону здоров'я, житлове будівництво, проте збереження комуністичних принципів може обмежувати певні соціальні реформи. Наступною особливістю виявлено початок в останні десятиліття процесу модернізації соціальної політики, що включає перехід до гарантованих державою т. зв. соціальних пакетів, що включають медичне страхування, пенсії, соціальні виплати. Це сприяє покращенню якості життя населення, однак системи соціального забезпечення ще мають недоліки, включаючи нерівність у доступі до послуг між населення міських та сільських територій. Поряд з державною підтримкою розвитку соціальної сфери, у КНР зростає роль приватного сектора у наданні соціальних послуг, включаючи освіту та охорону здоров'я. Держава заохочує інвестиції в соціальні послуги з боку приватних компаній. Це може підвищити якість послуг і забезпечити більшу різноманітність у їх наданні, однак також виникає ризик нерівності у доступі до послуг, особливо для малозабезпечених верств населення. Особливістю є проведення реформ місцевого управління, що дає місцевим органам влади значну автономію в реалізації соціальної політики, але ця політика підлягає суворому контролю з боку центрального уряду. Це призводить до того, що місцеві адміністрації можуть адаптувати програми до своїх потреб, зберігаючи при цьому загальні рамки, а гнучкість місцевого управління дозволяє краще реагувати на специфічні виклики, однак часто веде до суперечностей між місцевими та центральними інтересами. КНР активно впроваджує технології для покращення управління соціальною сферою: використання великих даних, штучного інтелекту та цифрових платформ. Це дозволяє підвищити ефективність надання соціальних послуг і спростити доступ до них, але викликає побоювання щодо конфіденційності даних та контролю з боку держави. У зв'язку зі старінням населення, КНР приділяє особливу увагу розвитку соціальних програм для літніх людей, включаючи медичну допомогу та соціальні послуги. Це сприяє поліпшенню якості життя літніх людей, але потребує значних ресурсів та інфраструктури. Також уряд КНР враховує глобальні соціальні та економічні виклики, такі як зміна клімату, пандемії,

загроза війни тощо та намагається інтегрувати ці питання у соціальну політику. Це дозволяє країні адаптувати свої програми під нові умови, але вимагає ресурсів та нових підходів до управління.

Отже, державне управління розвитком галузей соціальної сфери в КНР характеризується централізованим підходом, соціалістичними принципами, активною модернізацією, залученням приватного сектора та впровадженням технологічних інновацій. Це забезпечує певні переваги, але також ставить перед низкою викликів, зокрема в контексті забезпечення соціальної справедливості та рівного доступу до послуг для всіх верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ у розділі 4

1. Верховод, І. (2023). Соціальна сфера як економічна категорія та основа соціального розвитку. *Економічні горизонти*, (1(23), 92–105. https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273652 (дата звернення 1.12.2024)

2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. К. : Знання–Прес, 2001. 581 с.

3. Кальницька М. А. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 10. https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/91.pdf (дата звернення 11.08.2024)

4. Жеребило, І. (2020). Соціальна економіка як основа інклюзивного розвитку соціальної сфери. Socio-Economic Relations in the Digital Society, 2 (38), 3–10. https://doi.org/10.18371/2221-755x2(38)2020219689 (дата звернення 25.05.2024)

5. Лебедєва О. А. Особливості соціальної спрямованості економічного розвитку України. *Економіка та держава*. № 3. 2014. http://www.economy.in.ua/pdf/3_2014/25.pdf (дата звернення 11.07.2024)

6. Труфен А.О. Функціонування розвитку соціальної сфери регіонів. *Економіка і суспільство*. 2016. Випуск № 4. https://economyandsociety.in.ua/journals/4_ukr/66.pdf (дата звернення 1.09.2024)

7. Пігуль Н. Г. Теоретичні аспекти формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2506 (дата звернення 15.07.2024)

8. Капітан О. І. Особливості соціальної сфери України в умовах євроінтеграційний процесів. *Право.ua*. 2020. № 3. https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/32-_Kapitan.pdf (дата звернення 15.07.2024)

9. Ситар Л. Й., Скриньковський Р. М. Сучасний стан та проблеми розвитку соціальної сфери України. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3954 (дата звернення 15.03.2024)

11. Калініченко О. О. Соціальна сфера: її структура та значення / Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр.: у 2 ч. / РВПС України НАН України. К. : РВПС України НАН України, 2010. Ч. 2. С. 49–54. http://eprints.zu.edu.ua/16027/1/Калініченко_СТАТТЯ.pdf (дата звернення 13.04.2024)

12. Мица Є. В. Інвестиції. Соціальний аспект. *Соціальна економіка*. 2002. № 1–2. С. 46–52.

13. Непокупна Т. А. Теоретичний аналіз визначення сутності соціальної сфери. *Науковий вісник.* Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. 2005. №6 (18). С. 24–31.

14. Непокупна Т. А., Пащенко О. В. Людський потенціал: проблеми формування в сім'ї та в освітній сфері. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2007. № 5. С. 47–50.

15. Непокупна Т. А. Суспільні блага як продукт соціальної сфери: трансформація тлумачень категорій і понять. Сучасні трансформації національного та місцевого розвитку : колективна монографія / за заг. ред. Л. І. Яковенко. Полтава : Видавництво «Сімон», 2021. 210 с. URL : http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17896/1/Сучасні%20трансформації.pdf (дата звернення 5.08.2024)

16. Шевченко Б. О. Відносини партнерства в контексті трансформаційних змін державного управління в умовах глобалізації. *Технологічний аудит і резерви виробництва.* 2015. № 1(7). С. 12–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2015_1%287%29_4 (дата звернення 5.08.2024)

17. Дєгтяр О.А. Управління соціальною сферою в умовах формування інноваційної економіки України. *Держава та регіони*. № 2 (42). 2013. URL : http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2013/31.pdf (дата звернення 28.08.2024)

18. Дєгтяр А. О., Бородін О. Д. Основні складові механізму державного управління соціально-культурною сферою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 7. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2016/21.pdf (дата звернення 4.09.2024)

19. Мойсіяха А. В. Формування механізмів державного управління соціальною сферою в умовах післявоєнної відбудови. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Випуск 31. 2022. URL : https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/31-2022/8.pdf (дата звернення 14.06.2024)

20. Калініченко О.О. Соціальна сфера в аспекті державного управління / Національне господарство України: теорія та практика управління: [зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 231–234. URL : http://eprints.zu.edu.ua/16773/1/Стаття_2__Калініченко_РАДА_.pdf (дата звернення 3.06.2024)

21. Литвин М. С. Державне управління соціальним розвитком: концепт, структурно-елементне наповнення і методичний інструментарій. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 15. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2016/15.pdf (дата звернення 5.08.2024)

22. Ніколіна І. І. Управління соціальною сферою регіону : монографія. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2015. 208 с. URL : https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=25821.pdf (дата звернення 3.06.2024)

23. Яблочніков С. Л., Євась Т. В., Жукова О. А. Стан та проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5172 (дата звернення 15.07.2024)

24. Motivation and Personality: Motivation And Personality: Unlocking Your Inner Drive and Understanding Human Behavior by A. H. Maslow. URL : https://books.google.com.ua/books/about/Motivation_and_Personality.html?id=DVmxDwAAQBAJ&redir_esc=y (дата звернення 5.08.2024)

25. Alderfer's ERG Theory. URL : https://businessjargons.com/alderfers-erg-theory.html (дата звернення 5.08.2024)

26. Alderfer's ERG Theory. URL : https://courses.lumenlearning.com/wm-introductiontobusiness/chapter/alderfers-erg-theory/#:~:text=Alderfer%27s%20ERG%20theory%20suggests%20that,self-actualization%20needs%2C%20respectively (дата звернення 5.08.2024)

27. Frederick Herzberg. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Herzberg (дата звернення 6.08.2024)

28. McClelland's Three Needs Theory: Power, Achievement, and Affiliation. URL : https://educationlibrary.org/mcclellands-three-needs-theory-power-achievement-and-affiliation/ (дата звернення 6.08.2024)

29. Neha Khandelwal. Maslow's Hierarchy of Needs vs. The Max Neef Model of Human Scale development. URL : https://medium.com/@hwabtnoname/maslow-s-hierarchy-of-needs-vs-the-max-neef-model-of-human-scale (дата звернення 6.08.2024)

30. Manfred Max-Neef Development and human needs. URL : https://alastairmcintosh.com/general/resources/2007-Manfred-Max-Neef-Fundamental-Human-Needs.pdf (дата звернення 6.08.2024)

31. Якість життя. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Якість_життя (дата звернення 7.06.2024)

32. WHOQOL: Measuring Quality of Life. URL : https://web.archive.org/web/20200515055014/https://www.who.int/healthinfo/survey/whoqol-qualityoflife/en/ (дата звернення 7.06.2024)

33. Gregory, Derek; Johnston, Ron; Pratt, Geraldine; Watts, Michael; et al., eds. (June 2009). «Quality of Life». Dictionary of Human Geography (5th ed.). Oxford: Wiley-Blackwell. ISBN 978-1-4051-3287-9 (дата звернення 7.06.2024)

34. Martha Nussbaum and Amartya Sen, ed. (1993). The Quality of Life, Oxford: Clarendon Press. Description and chapter-preview links. Archived 11 February 2019 at the Wayback Machine.

35. Barcaccia, Barbara (4 September 2013). «Quality Of Life: Everyone Wants It, But What Is It?». Forbes/ Education. Archived from the original on 22 May 2019. Retrieved 10 May 2016.

36. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь. Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін. К. : 2013. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/59adf99aed5db656c02288d8a2a0a3411651dc4464211cfb716f19b63aacefec.pdf (дата звернення 17.05.2024)

37. Волобуєва Г. Д. Державна політика розвитку соціальної сфери у взаємозв'язку з іншими сферами ргулювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 10. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=606 (дата звернення 17.05.2024)

38. Семигуліна І., Ярошенко І., Красноносова О., Козирєва О. Програмно-проектний підхід до публічного управління просторовим розвитком об'єднаних територіальних громад за їх видами. URL : https://www.researchgate.net/publication/366706612_PROGRAMNO-PROEKTNIJ_PIDHID_DO_PUBLICNOGO_UPRAVLINNA_PROSTOROVIM_ROZVITKOM_OB%27EDNANIH_TERITORIALNIH_GROMAD_ZA_IH_VIDAMI (дата звернення 7.06.2024)

39. The War on Poverty 50 Years Later. URL : https://poverty.ucdavis.edu/war-poverty-50-years-later (дата звернення 7.06.2024)

40. Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку – «Україна – 2020». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (дата звернення 11.05.2024)

41. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p#Text (дата звернення 11.05.2024)

42. Медична реформа. URL : https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya (дата звернення 12.05.2024)

43. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016-2019. Спільний звіт ВООЗ та Світового Банку. Резюме. URL : https://who-

sandbox.squiz.cloud/__data/assets/pdf_file/0019/425341/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Summary_Web.pdf (дата звернення 12.05.2024)

44. Людські ресурси. URL : https://esu.com.ua/article-59920 (дата звернення 11.05.2024)

45. Шаульська Л. В. Людські ресурси нової економіки: ключові компоненти та ефективність регулювання. *Економіка та організація управління*. 2018. № 4 (32). С. 7–16.

46. Лаптєв В. І., Іванова О. Ю. Людські ресурси – фактор виробництва або інвестиції у майбутнє. URL : http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/16484/1/ЛЮДСЬКІ%20РЕСУРСИ–%20ФАКТОР%20ВИРОБНИЦТВА%20АБО%20ІНВЕСТИЦІЇ%20У%20МАЙБУТНЄ.pdf (дата звернення 13.04.2024)

47. Сардак С.Е. Еволюція поглядів на зміст і роль людських ресурсів у суспільному поступі. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 12. С. 132–139.

48. Герасименко Г. В. Людські ресурси високотехнологічних підприємств: генезис дефініції та сучасний вектор розвитку концепту управління. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 12. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/79.pdf (дата звернення 13.04.2024)

49. Управління людськими ресурсами : понят.-термінол. слов. : [навч. посіб.] / [О. Антонюк, О. Баєва, І. Байрак, Г. Барчан, М. Головатий]. К. : Міжрегіон. акад. упр. персоналом, 2006. 496 с.

50. Левицька О. Сутність, генезис та еволюція поняття «людські ресурси»: системно-концептуальний підхід. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 1. С. 37–42.

51. Матвіїшин Є. Стратегічне управління людськими ресурсами : [навч. посіб. для студ. ВНЗ]. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 198 с.

52. Петрова І. Стратегічне управління людськими ресурсами : [навч. посіб.]. Київ : КНЕУ, 2013. 466 с. URL : https://library.krok.edu.ua/media/library/category/navchalni-posibniki/petrova_0003.pdf (дата звернення 14.09.2024)

53. Сучасні технології управління людськими ресурсами організації : [монографія] / [Л. Довгань, Ю. Каракай, Н. Сімченко]. К. : Центр учб. л-ри, 2009. 320 с.

54. Дороніна М. С., Сатушева К. В. Людські ресурси виробничої організації. Діагностика, розвиток : [монографія]. Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. 231 с.

55. Ллойд Баєрс (Lloyd L. Byars), Леслі Ру (Leslie W. Rue). Управління людськими ресурсами (Human Resource Management). URL : https://www.management.com.ua/hrm/hrm003.html (дата звернення 14.04.2024)

56. Зайченко О. І., Кузнецова В. І. Управління людськими ресурсами: навч. пос. /за наук. ред. О. І. Зайченко. Івано-Франківськ, «Лілея-НВ». 2015. 232 с. URL : http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/navichki_pracevlasht/uprav_l_resurs.pdf (дата звернення 18.04.2024)

57. Ємельянова Ю. П. Управління людськими ресурсами: Навчально-методичний комплекс. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 24 с. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15520/1/Ємельянова%20Комплекс%20Управлінн (дата звернення 18.04.2024)

58. Джейн Нг. Функція управління людськими ресурсами. Повний посібник з HRM у 2024 році. URL : https://ahaslides.com/uk/blog/4-function-of-human-resource-management/ (дата звернення 19.04.2024)

59. Фінансові ресурси. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансові_ресурси (дата звернення 11.05.2024)

60. Кліманський, А. (2023). Теоретична сутність управління фінансовими ресурсами підприємств. *Економіка та суспільство*, (57). URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-31 (дата звернення 11.05.2024)

61. Лебеденко М. В. Управління фінансовими ресурсами соціальної сфери на регіональному рівні. URL : https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/2881 (дата звернення 11.05.2024)

62. Фінансування соціальної сфери: хто фінансує та які процедури? URL : https://parlament.org.ua/analytics/finansuvanny (дата звернення 11.05.2024)

63. Лисяк Л., Качула С., Абдін А. Бюджетна політика у сфері видатків в координатах соціального розвитку. *Світ фінансів*. 2020. Вип. 4 (65). С. 39-55

64. Мальований М. І. Оцінка бюджетного фінансування соціального забезпечення в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. № 1 (72). С. 116-135.

65. Метленко М., Сумма В., Шарапов В., Сілін А. Стратегічні вектори управління державними фінансами під час війни в контексті відбудови України. Humanities Studies. 2023. Вип. 17 (94). С. 190-199.

66. Насібова О. Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 10. С. 48-54.

67. Петруха Н., Петруха С., Алексеєнко Н., Кушнерук О., Мазур А. Соціальні імперативи державних фінансів: воєнна адаптація та засади повоєнного відновлення. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2023. Том 3 (50). С. 358-371. URL : https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4031 (дата звернення 21.05.2024)

68. Єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів. URL : https://www.treasury.gov.ua/unifie-register-search (дата звернення 21.05.2024)

69. Реформа децентралізації. URL : https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi (дата звернення 10.06.2024)

70. У жовтні до місцевих бюджетів надійшло 16,3 млрд грн трансфертів з держбюджету. URL : https://decentralization.ua/news/18874 (дата звернення 10.06.2024)

71. Присяжнюк Н. Хто допомагає Україні найбільше у 2024 році. США знову лідер, а Данія – найщедріша щодо ВВП. URL : https://finance.liga.net/ua/infographic-of-the-day/infografica/khto-dopomahaie-ukraini-naibilshe-u-2024-rotsi (дата звернення 10.06.2024)

72. Поступове зниження: НБУ назвав обсяги міжнародної допомоги Україні у 2023-2025 роках. URL : https://www.rbc.ua/rus/news/postupove-znizhennya-nbu-nazvav-obsyagi-mizhnarodnoyi-1699017021.html (дата звернення 19.06.2024)

73. Нацбанк спрогнозував обсяги міжнародної допомоги у 2024 та 2025 роках. URL : https://news.finance.ua/ua/nacbank-sprohnozuvav-obsyahy-mizhnarodnoi-dopomohy-u-2024-ta-2025-rokah (дата звернення 30.11.2024)

74. Видатки на освіту: скільки коштів виділяли з бюджету під час війни. URL : https://www.slovoidilo.ua/2024/03/21/infografika/ekonomika/vydatky-osvitu-skilky-koshtiv-vydilyaly-byudzhetu-vijny (дата звернення 30.11.2024)

75. Мінфін: У 2023 році видатки на охорону здоров'я становили 217,4 млрд гривень. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-2023-rotsi-vydatky-na-okhoronu-zdorovia-stanovyly-2174-mlrd-hryven (дата звернення 30.11.2024)

76. Майже 30% населення України живе за межею бідності – Світовий банк. URL : https://www.slovoidilo.ua/2024/05/31/novyna/ekonomika/majzhe-30-naselennya-ukrayiny-zhyve-mezheyu-bidnosti-svitovyj-bank (дата звернення 28.11.2024)

77. Каракуц А. Робоча сила в Україні: як війна впливає на її майбутнє? URL : https://epravda.com.ua/columns/2023/06/8/700951/ (дата звернення 28.10.2024)

78. Кіктенко В. О., Гончарук А. З., Гобова Є. В. 40 років Політики реформ і відкритості Китаю. URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/158140/12-China.pdf?sequence=1 (дата звернення 15.04.2024)

79. Політика реформ і відкритості. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Політика_реформ_і_відкритості#:~:text=Політика%20реформ%20і%20відкритості%20(спрощ,зовнішнього%20економічного%20ринку%20та%20світу (дата звернення 15.04.2024)

80. Гриценко А. Результати XX з'їзду Комуністичної партії Китаю. Центр зовнішньополітичних досліджень, НІСД. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-10/rezultati-zizdukpk_pdf.pdf (дата звернення 15.04.2024)

81. China's social security system. URL : https://clb.org.hk/en/content/china's-social-security-system (дата звернення 15.04.2024)

82. 国务院办公厅转发民政部等单位 《关于加强低收入人口动态监测 做好分层分类社会救助工作的意见》的通知.国办发〔2023〕39号. URL : https://www.gov.cn/zhengce/content/202310/content_6911065.htm (дата звернення 17.04.2024)

83. Social Security Policy Monitor China. Issue 14, August–October 2023. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-beijing/documents/publication/wcms_900811.pdf (дата звернення 17.04.2024)

84. Frank Pieke. The Communist Party and social management in China. URL : https://www.researchgate.net/publication/239770964_The_Communist_Party_and_social_management_in_China (дата звернення 17.04.2024)

85. Appeal of Chinese education steadily growing: official. URL : https://english.news.cn/20241114/40b3590ef7be4d6da52dfba171f3815a/c.html (дата звернення 25.04.2024)

86. China enhances rare disease fight via increased medicine insurance coverage. URL : http://www.chinaview.cn/20241208/61a6d45ba55e433ba7458747c9097f38/c.html (дата звернення 25.04.2024)

87. Exclusive: China's education reform aims to improve quality and accessibility of knowledge – Chinese Education Minister Huai Jinpeng. URL : https://english.news.cn/home.htm (дата звернення 25.04.2024)

88. Річні витрати Китаю на освіту у 2023 році становили ¥6,46 трлн (близько $906 млрд). Про це повідомило Міністерство освіти КНР. URL : https://ukranews.com/ua/news/1021756-vytraty-kytayu-na-osvitu-u-2023-perevyshhyly-900-mlrd (дата звернення 13.05.2024)

89. China’s Social Security System: An Explainer. URL : https://www.china-briefing.com/news/chinas-social-security-system-explainer/ (дата звернення 13.05.2024)

90. Science and technology in China. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Science_and_technology_in_China (дата звернення 13.05.2024)

91. The effect of social sphere digitalization on green total factor productivity in China: Evidence from a dynamic spatial Durbin model. URL : https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301479722015195 (дата звернення 13.05.2024)

92. China's Huawei supports Tunisia's smart education. URL : https://english.news.cn/20241211/c7863b28785d4ee88fc7a51211f68e47/c.html (дата звернення 13.08.2024)

93. China promotes recruitment of college graduates in education sector. URL : https://english.news.cn/20241115/3317264f5d044af9a8f975664b9fd852/c.html (дата звернення 13.08.2024)

94. Hukou. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Hukou (дата звернення 13.08.2024)

95. Непокупна Т. А., Лян Хао. Соціальна політика в Китайській Народній Республіці. Соціально-економічні, політичні та гуманітарні виміри національного та місцевого розвитку : зб. наук. ст. учасників четвертої всеукраїнської наук.-практ. конф. / редкол. : С. В. Степаненко (голова ред.) та ін. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С. 157–160. URL : http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25392/1/НепокупнаТА.pdf (дата звернення 23.10.2024)

96. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери. Розпорядження КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-p#n10 (дата звернення 25.12.2024)

97. Ніколіна І. І. Управління соціальною сферою регіону : монографія. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2015. 208 с. URL : https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=25821.pdf (дата звернення 07.03.2025)

98. Русін В. М. Програмно-цільовий метод формування та виконання місцевих бюджетів. Україна в XXI ст.: проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку. URL : http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/14703/1/Програмно-цільовий%20метод%20формування%20та%20виконання%20місцевих%20бюджетів.pdf (дата звернення 02.03.2025)

99. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: Навчальний посібник / [Під заг. Ред. І. Ф. Щербини]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». 3-тє видання, виправлене та доповнене. К., 2012. 100 с. URL : https://www.ibser.org.ua/sites/default/files/book_ppb_3.pdf (дата звернення 02.03.2025)

ВИСНОВКИ

Тетяна Непокупна, Юлія Попова

Соціальна сфера виконує важливу функцію виявлення, аналізу та вирішення соціальних проблем. Державні та місцеві органи влади, громадські організації, наукові установи розробляють заходи щодо їх подолання та/або недопущення. Соціальні проблеми населення (бідність, безробіття, низький рівень освіти, відсутність доступного житла, соціальна нерівність та ін.) вимагають рішень на рівні соціальної політики, що робить їх належним до предметного поля соціальної сфери. Соціальні проблеми населення територіальних громад набувають актуальності з огляду на процеси урбанізації, міграції, економічних криз, глобальних змін клімату тощо. Дослідження цих проблем, їх причин і наслідків необхідне для розуміння викликів, які постають перед жителями територій, перед місцевою владою задля розробки ефективних стратегій їх подолання та/або недопущення.

Так, швидке зростання міст призводить до збільшення густоти населення, що створює додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру та соціальні послуги. Внутрішня та зовнішня міграція змінюють соціальний ландшафт, викликаючи проблеми інтеграції та соціально-економічної адаптації нових жителів територіальних громад. Загострюються проблеми з інтеграцією мігрантів, з’являються і посилюються міжетнічні конфлікти, зростає злочинність. Глобальні та локальні економічні кризи впливають на ринок праці, зайнятість, добробут населення, провокуючи зростання безробіття та соціальної нерівності. Підвищує ризик розширення т. зв. депресивних регіонів. Нерівномірний розподіл ресурсів та економічних можливостей посилює соціальну напруженість в національній економіці, в територіальних громадах. Посилюється нерівномірний доступ до галузей соціальної сфери – медицини, освіти, що впливає на підвищення рівня хронічних захворювань, психічних розладів внаслідок

стресу та несприятливих умов життя, неможливості професійного зростання населення тощо. Зміна клімату стає причиною екологічних катастроф, деградації довкілля, зниження родючості земель, унеможливлює доступ до екологічно чистої води на різних територіях, що безпосередньо впливає на якість життя людей.

Все вищезазначене потребує розробки дієвих економічних механізмів соціальної підтримки населення країни у цілому та територіальних громад зокрема, яке страждає від появи і загострення соціальних проблем.

Соціальні проблеми населення – це негативні явища, що впливають на якість життя та гармонію суспільства, виникаючи через дисбаланс у соціально-економічних системах. Існують різні теоретичні підходи до їх пояснення, зокрема функціоналізм, теорія конфлікту, символічний інтеракціонізм, фемінізм та концепції соціального й людського капіталу.

Класифікація соціальних проблем ґрунтується на їхніх джерелах, наслідках, вразливих групах, рівнях охоплення та територіальній належності. Для їх подолання застосовуються економічні методи (стимулювання економічного зростання, впровадження соціальних програм, інвестиції у галузі соціальної сфери) та профілактичні заходи (підтримка зайнятості, доступ до освіти й медицини тощо). Вирішення цих проблем грунтується на поєднанні державної економічної і соціальної політики, бізнес-ініціатив та громадських проєктів.

Рівень і якість життя досліджуються через різні теоретичні підходи, кожен з яких пропонує власне бачення визначальних чинників та механізмів їх впливу. Класична політична економія акцентує увагу на поділі праці та розподілі ресурсів, маржиналістська теорія робить наголос на суб’єктивних уподобаннях, а неокласична – на ринковій ефективності. Кейнсіанська теорія підкреслює значущість державного втручання, а інституціональна – роль соціальних норм і правил у формуванні добробуту. Теорія людського капіталу наголошує на важливості освіти і здоров’я та інвестицій в них, а сучасні економічні концепції пропонують багатовимірний підхід, що враховує як економічні, так і соціальні фактори.

Оцінка рівня і якості життя здійснюється за допомогою широкого спектру показників: від класичних (ВВП на душу населення) до багатовимірних (індекс людського розвитку, індекс багатовимірної бідності, міжнародний індекс щастя). Це дозволяє загалом оцінювати добробут суспільства, враховуючи не лише економічні аспекти, але й соціальні, освітні, екологічні та гендерні фактори.

Соціально-економічна ситуація в Україні характеризується складними викликами, зумовленими війною, зниженням виробництва, енергетичною кризою та гуманітарними проблемами. Попри труднощі, міжнародна підтримка сприяє стабілізації економіки, а внутрішня адаптація дає надію на поступове відновлення. Китай, натомість, демонструє стабільне економічне зростання, підтримуючи розвиток інновацій та внутрішнього ринку. Водночас країна стикається з демографічними проблемами, екологічними викликами та геополітичною напругою, які впливають на її економічну і соціальну політику та міжнародні відносини.

Таким чином, рівень життя визначається сукупністю економічних, соціальних та політичних факторів, а його оцінка потребує багатовимірного підходу. Україні для покращення ситуації необхідно зміцнювати економічні інститути, розвивати людський капітал та інтегрувати сучасні підходи до соціально-економічного розвитку країни, регіонів, територіальних громад.

Дослідження управління соціальною сферою та використання програмно-проєктного підходу відповідає світовим тенденціям у сфері державного управління. Це дозволяє ефективно реагувати на сучасні виклики та сприяє вдосконаленню механізмів соціального розвитку. Соціальна сфера є багатовимірною категорією, що включає різні аспекти життєдіяльності суспільства. Її трактування в науковій літературі варіюється, що потребує подальшої систематизації та уніфікації підходів до її класифікації та управління.

Застосування програмно-проєктного підходу в управлінні соціальною сферою сприяє розробці та реалізації ефективних програм і проєктів, спрямованих на вирішення

соціально-економічних проблем громади, що дозволяє оптимізувати використання ресурсів та підвищити ефективність управлінських рішень.

Основними проблемами управління соціальною сферою в Україні є дефіцит фінансування, скорочення кількості соціальних установ, зниження якості послуг та недостатня мотивація персоналу. Впровадження програмно-проєктного підходу дозволяє залучати додаткові ресурси, зокрема міжнародну фінансову і технічну допомогу, для подолання цих проблем. Використання сучасних методів і технологій управління проєктами, таких як спеціалізоване програмне забезпечення, комунікаційні засоби та системи управління ризиками, сприяє ефективній реалізації соціальних проєктів і програм, забезпечуючи їх відповідність поставленим цілям.

Внаслідок військової агресії значна частина соціальної інфраструктури України зазнала руйнувань, що вимагає активного залучення програмно-проєктного підходу у відновлювальні процеси. У цьому контексті особливу роль відіграють міжнародні організації та програми допомоги, що сприяють відновленню та розвитку соціальної сфери. Програмно-проєктне управління дозволяє перейти від окремих ініціатив до системного підходу у вирішенні соціальних проблем. Його впровадження на рівні місцевого самоврядування сприяє формуванню стратегічного бачення розвитку територіальних громад та підвищенню якості життя населення. Для успішної реалізації програмно-проєктного підходу необхідно підвищувати кваліфікацію управлінців, розвивати їхні компетенції у сфері стратегічного планування, управління проєктами та залучення міжнародної фінансової і технічної допомоги.

Отже, програмно-проєктний підхід є ефективним сучасним інструментом управління соціальною сферою, що дозволяє забезпечити гнучкість, адаптивність та результативність управлінських рішень у сучасних умовах соціально-економічного розвитку України.

Соціальна сфера охоплює сукупність відносин, інститутів, процесів, які спрямовані на забезпечення добробуту та соціальної стабільності. Вона включає в себе різні галузі: освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, культуру, захист прав

людини, житлово-комунальне господарство та інші, які сприяють підтриманню та підвищенню якості життя громадян. У розрізі галузей соціальної сфери значення освіти полягає у забезпеченні підготовки кваліфікованих кадрів для економіки, у сприянні культурному та інтелектуальному розвитку суспільства. Галузь охорони здоров’я спрямована на здійснення профілактики та лікування хвороб, на збереження та поліпшення здоров'я населення, що є основою його продуктивної праці. Галузь соціального забезпечення спрямована на підтримку найбільш вразливих верств населення, на забезпечення мінімальних життєвих стандартів, що важливо для соціальної стабільності. Галузь культури включає у себе культурні інституції, засоби масової інформації, збереження культурної спадщини, що сприяє формуванню національної ідентичності та підтриманню соціальної гармонії. Галузь житлово-комунального господарства забезпечує умови для комфортного життя, включаючи доступ до чистої води, енергії, житла, що безпосередньо впливає на рівень життя населення.

Нормальне функціонування соціальної сфери у цілому позитивно впливає на економічний розвиток країни, регіонів, територіальних громад. Це проявляється, по-перше, у підвищенні продуктивності праці, адже здорова, освічена та соціально захищена робоча сила здатна працювати ефективніше, що сприяє зростанню економіки; по-друге, соціальна сфера забезпечує зниження соціальної напруги та конфліктів через підтримку найбільш вразливих верств населення, що створює сприятливі умови для економічної діяльності; по-третє, слугує розвитку людського капіталу, адже інвестиції в освіту та охорону здоров'я сприяють формуванню висококваліфікованих кадрів, які здатні стимулювати інновації та економічне зростання; по-четверте, соціальна сфера забезпечує умови для підвищення рівня життя окремих громадян і цілих груп, що сприяє рівномірнішому розподілу доходів та зростанню середнього класу. Таким чином, соціальна сфера є не тільки важливою для забезпечення добробуту громадян, але й має вирішальне значення для стійкого економічного розвитку суспільства.

Основними концепціям, які пояснюють необхідність державного управління соціальною сферою, є такі: концепція соціальної держави, в якій фокусується на забезпеченні соціального захисту і рівності можливостей для громадян шляхом використання програм соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та соціального страхування; концепція державного управління через результати, в якій орієнтація на досягнення конкретних результатів у соціальній сфері, що передбачає оцінку ефективності програм і політик на основі досягнутих результатів, впливу на соціальне благополуччя; концепція участі громадян, в якій підкреслюється важливість активної участі громадян у процесі прийняття рішень, що передбачає механізми консультацій, громадських слухань і участі населення у формуванні соціальних програм; концепція інтерсекторної співпраці, в якій акцентовано увагу на необхідності координації між державними, приватними і громадськими неурядовими організаціями для досягнення ефективних результатів у соціальній сфері, що включає створення партнерств і мереж для реалізації соціальних програм; концепція децентралізації, яка передбачає передачу частини функцій і ресурсів на місцевий рівень для покращення адаптації соціальних програм до локальних потреб, що дозволяє місцевим органам влади краще реагувати на специфічні потреби своїх громад та населення.

Особливості державного управління розвитком галузей соціальної сфери в Україні зумовлені як загальними принципами публічного адміністрування, так і специфічними викликами, характерними для української соціальної сфери. До головних особливостей належить: реформа децентралізації управління – передача частини повноважень з управління соціальною сферою від центральних органів влади до місцевих, що сприяє врахуванню специфіки кожної територіальної громади; реформування нормативно-правової бази – гармонізація законодавства з європейськими стандартами, що має на меті підвищення якості та доступності соціальних послуг; державне фінансування та співпраця з недержавними організаціями – поєднання бюджетного фінансування з державно-приватним партнерством, що сприяє ефективності соціальних програм; перехід до адресного формату соціальної допомоги – спрямування на зменшення

соціальних витрат та підвищення ефективності підтримки найвразливіших категорій населення; цифровізація соціальних послуг – впровадження електронних сервісів, що спрощує доступ до соціальних програм та автоматизує адміністративні процеси; інтеграція соціальних послуг («єдине вікно») – централізація надання соціальних послуг через один інститут (наприклад, ЦНАП), що підвищує зручність для громадян; адаптація соціальної сфери до кризових умов – впровадження додаткових програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та їхніх сімей у зв'язку з військовими діями.

Таким чином, державне управління соціальною сферою в Україні передбачає гнучке реагування на виклики, ефективну взаємодію між державою, місцевими органами влади та громадянським суспільством, а також впровадження стратегій, спрямованих на забезпечення стабільного розвитку та соціальної підтримки населення.

ДОДАТКИ

Додаток А

Види і основні класифікаційні ознаки проєкту

Класифікаційна ознака	Вид, характеристика
1. За масштабом	малі – вартістю до 10 млн. дол. США; середні – від 10 до 50 млн. дол. США; великі – від 50 до 100 млн дол. США; надвеликі – більше 100 млн. дол. США.
2. За складністю	монопроєкт – це окремий проект певного виду і масштабу; мультипроєкт – це комплексний проєкт, який складається із декількох монопроєктів і вимагає багатопроєктного управління; мегапроєкт – це комплексний проєкт розвитку регіонів, секторів економіки тощо. Складається із декількох монопроєктів та мультипроєктів, об'єднаних однією метою.
3. За якістю	звичайної якості та бездефектні
4. За тривалістю	короткострокові (до 3 років); середньострокові (від 3 до 5 років); довгострокові (більше 5 років).
5. За характером та сферою діяльності	промислові проєкти – це проекти, спрямовані на виробництво і продаж нових видів продукції і пов'язані з будівництвом нових потужностей, удосконаленням технологій, розширенням сфери продажі тощо; проєкти дослідження та розвитку – це проекти, які зосереджені на науково-дослідній діяльності, розробці нових матеріалів та конструкцій, програмних засобів опрацювання інформації тощо; організаційні проєкти – це проекти, що націлені на реформування системи управління, створення нової організації, проведення конференцій та семінарів тощо; економічні проєкти передбачають приватизацію державних підприємств, реформування системи оподаткування та інші макроекономічні перетворення; соціальні проєкти направлені на реформування системи соціального захисту, охорони здоров'я, подолання наслідків економічних та соціальних потрясінь та інших чинників соціального характеру; до комерційних проєктів відносяться такі, що мають за мету, перш за все, одержання прибутку; якщо тільки соціального ефекту, то відносяться до некомерційних.

Додаток Б

Зміст підходів до процесів управління проєктами

Класичний підхід	Підхід за циклом вирішення проблеми	Підхід за життєвим циклом проектного менеджменту
1	2	3
Охоплює виконання наступних функцій у процесі управління реалізацією проєктів: - планування обсягу робіт і ресурсів, необхідних для досягнення цілей; - організацію виконання робіт у межах встановленого бюджету і часу; - керівництво проєктною командою; - контроль виконання плану або його коригування у разі необхідності	Потребує послідовного виконання певних дій у процесі управління реалізацією проєкту, як заходу щодо вирішення проблеми: - розробка альтернативних рішень (відчуття проблеми, збір даних, визначення проблеми, розробка альтернатив, оцінка рішень); - вибір та прийняття рішення; - реалізація (впровадження) рішення (встановлення зв'язків, організація команди виконавців, розробка плану виконання, реалізація плану); - моніторинг процесу виконання рішень	Вимагає застосування тих чи інших процесів (функцій) управління, що відповідають стадії життєвого циклу проєкту та особливостям його змісту: - формулювання концепції проєкту (формування місії, побудова дерева цілей, формування стратегічного бачення); - планування (розробка бюджетів і програм реалізації проекту на кожній стадії ЖЦ, побудова сітьових графіків виконання робіт); - здійснення (організація МТЗ, розподіл повноважень і відповідальності, забезпечення якості виконання робіт, безпосереднє виконання робіт; - завершення (оцінка відповідності досягнутого результату встановленим цілям)

Додаток В

Переваги та недоліки методологій проєктного менеджменту

Назва методології	Переваги	Недоліки
1	2	3
Waterfall	Простота використання – модель проста для розуміння та використання. Поділ на етапи інтуїтивний, легкий в оволодінні. Структура – чіткий поділ на етапи дозволяє організувати та розподілити роботу. Необхідно чітко виконувати кожен етап. Документація – модель Waterfall спирається на документацію розроблену на основі збору та розумінню вимог. Виконавцям проекту легше влитися в процес реалізації проекту	Підвищений ризик – жорстка методологія визначає неможливість зміни проєкту. При необхідності змін чи при виявленні помилки проект необхідно розпочинати спочатку, що може призвести до того, що проект може не завершитися вчасно. Складність першого етапу – все залежить від правильного розуміння та аналізу вимог. Помилка на цьому етапі призводить до необхідності починати все спочатку
Agile	Гнучкість та свобода – не потрібно чітко позначати етапи та наголошувати на вимогах, у виконавців проєкту є можливість експериментувати та вносити зміни поступово. Знижений ризик – методологія Agile – це регулярне отримання зворотного зв'язку від зацікавлених учасників та подальше внесення змін, що значно скорочує ризик провалу проєкту, оскільки необхідні ресурси залучені до процесу	Відсутність чіткого плану – реагування на зміни відбувається тоді, коли ці зміни виникають. Відсутність чіткого плану ускладнює управління ресурсами та планування. Складність взаємодії – відсутність чіткого плану означає, що всім зацікавленим сторонам (і замовникам, і спонсорам), доведеться працювати у набагато тіснішій співпраці, щоб кожен учасник проєкту знав про всі зміни, завдання та їх актуальність
Гібридна методологія	Велика гнучкість − гібридній методології властива значно більша гнучкість, ніж методу Waterfall. Якщо вимоги не будуть значно змінюватися, до проєкту можна буде вносити зміни за необхідності. Велика структурованість – запозичивши етап початкового планування з Waterfall, гібридна методологія вирішує одну з основних проблем підходу Agile – недостатню організованість та відсутність плану. Таким чином, ця методологія поєднує у собі найкраще від цих підходів	Необхідність компромісів – необхідно підтримувати баланс між двома абсолютно протилежними підходами та шукати компроміси щодо вимог і гнучкості. Поєднання найкращого – методологія, поєднує в собі все найкраще від двох підходів, але позбавлена гнучкості Agile та стабільності Waterfall. Будь-які внесені зміни повинні відповідати бюджету та плану, визначеним заздалегідь

Продовження додатка В

1	2	3
Scrum	Детальне планування − завдяки акценту на тривалості активностей та взаємозв'язках між ними можна краще спланувати завдання. Якщо для виконання завдання X спочатку потрібно завершити завдання Y, CPM допоможе визначити заздалегідь і розпланувати все належним чином. Розміщення пріоритетів − успіх методу залежить від визначення та планування критичних важливих завдань та завдань другорядного значення. Визначивши завдання, можна оптимально розподілити ресурси	Відсутність досвіду планування − будь-який досвідчений менеджер з управління проєктами скаже, що на все завжди йде більше часу, ніж планувалося. За відсутності реального досвіду планування, напевно, час на виконання завдань буде розрахований неправильно. Відсутність гнучкості − як і у Waterfall, перший етап роботи громіздкий, потрібно все розпланувати. Якщо з'являться зміни, весь план буде не важливий, тому ця методологія не підходить для проєктів із змінними вимогами
Метод критичного шляху (CPM)	Однозадачність − висока ефективність ресурсів, завдяки акценту на правильному управлінні ресурсами метод критичного ланцюга − одна з найбільш ресурсоефективних методологій. Однозадачність також чудово підкреслює сучасне розуміння несприятливих ефектів багатозадачності. Зосередженість на кінцевій меті − ставить за мету пошук найбільш сприятливого вирішення проблеми. Пріоритет віддається пошуку «хороших» рішень, які допомагають досягти кінцевої мети. Оскільки робота будується від кінцевої мети, CCPM зазвичай дозволяє досягти кращих результатів у складних проєктів	Однозадачність − не підходить для кількох одночасних проєктів, оскільки метод значною мірою зосереджений на ресурсах, застосовується лише в однопроєктному середовищі. У багатопроєктному середовищі ресурси можуть бути задіяні у кількох проєктах. CCPM не підтримує сценарій розподілу ресурсів між кількома проєктами. Затримки − CCPM враховує буфери – часові проміжки між завданнями – у загальному часі завдань. Теоретично це може призвести до переоцінки ресурсами своєї ефективності. Але насправді це призводить до невиправданих затримок
Kanban	Наочність − методологія допомагає командам розуміти, на що насправді витрачається їхній час, і це дозволяє збільшити ефективність	Стабільність – часті зміни та відсутність чітких термінів можуть зробити Kanban неефективним. Розмір команди – велика команда викликає складність контролю виконання завдань

Додаток Г

Узагальнена інформація щодо наявності Стратегій розвитку територіальних громад (станом на 01.01.2024)

Область	**Кількість громад**	**Стратегії розвитку**		
		затверджені	**у стадії розроблення**	**відсутні**
1	2	3	4	5
Україна	1438	806	508	125
Вінницька	63	60	3	-
Волинська	54	25	15	14
Дніпропетровська	86	54	25	7
Донецька	46	29	1	17
Житомирська	66	32	24	10
Закарпатська	64	15	49	-
Запорізька	67	26	36	5
Ів.-Франківська	62	46	16	-
Київська	69	28	41	-
Кіровоградська	49	25	24	-
Луганська	26	16	8	2
Львівська	73	54	13	6
Миколаївська	52	38	14	-
Одеська	91	50	35	6
Полтавська	60	48	12	-
Рівненська	64	30	34	-
Сумська	51	29	11	11
Тернопільська	55	29	22	4
Харківська	56	24	31	1
Херсонська	49	19	16	14
Хмельницька	60	19	28	13
Черкаська	66	43	22	1
Чернівецька	52	34	12	6
Чернігівська	57	33	16	8

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Непокупна Тетяна Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політекономії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Попова Юлія Михайлівна – кандидат економічних наук, директор КУ «Агенція місцевого розвитку територіальних громад Полтавського району», голова правління ГО «Перспектива», проєктний менеджер;

Лян Хао (梁皓) – магістр з економіки, співробітник (职员) Китайської фінансової холдингової компанії «Хуейжун» (中国汇融金融控股有限公司);

Лю Шифа (刘世发) – магістр з економіки, менеджер із закупівлі сирої нафти (原油采购经理) нафтохімічної промислової групи «Шеньхун» (盛虹石化产业集团有限公司);

Дуань Цзясюй (段佳旭) – магістр з економіки, менеджер (经理) Харбінської компанії з переробки м'ясних продуктів «Хуакан» (哈爾濱華勘肉品加工有限公司);

Чжан Ісюань (张奕轩) – магістр з економіки, оператор електронної комерції (电商运营) Пекінської технологічної компанії «Хунмяочжень» (北京鸿妙真科技有限公司).

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ: ДЕРЖАВНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ РІВНІ

Колективна монографія
За загальною редакцією кандидата економічних наук, доцента Т. А. Непокупної